

ASPEKTUS ÉS AKCIÓMINŐSÉG A HANTIBAN
(SZURGUTI NYELVJÁRÁS)

Gugán Katalin

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Finnugor Nyelvészet Program

Témavezető: Dr. Csepregi Márta

2013
Szeged

1. Bevezetés	4
1.1. Az aspektuskutatás aspektusai.....	4
1.2. Az idő	5
1.3. Az aspektus.....	7
1.4. A szituációtípusok.....	9
1.5. Az akcióminőségek.....	12
2. Szakirodalmi áttekintés.....	13
2.1. Formális szemantika	13
2.2. Smith kétszintű elmélete	16
2.3. A Kiefer-féle strukturális szemantikai megközelítés.....	20
2.4. Funkcionális irányzatok	23
2.4.1. Langacker kognitív megközelítése.....	23
2.4.1.1. Jelentés és kompozicionalitás a kognitív szemantikában	23
2.4.1.2. A nyelvtani idő	25
2.4.1.3. A szituációtípusok	26
2.4.1.4. Az aspektus	28
2.4.2. A Bybee–Dahl féle, gram-központú megközelítés	30
2.5. Összegzés	33
3. Módszertani háttér	35
3.1. A vizsgált nyelvjárás.....	35
3.2. Az adatgyűjtés és az adatközlők	36
3.3. A lekérdezések során használt anyagok.....	37
4. Az igeaspektus morfológiai kifejezőeszközei	40
4.1. Az igeképzők.....	40
4.1.1. Elméleti kérdések: produktivitás és szabálymegadás	41
4.1.2. A feldolgozás módja.....	45
4.1.3. Eredmények: a gyakorító-csoport	46
4.1.3.1. Kéthangos kitérő	47
4.1.3.2. Két dudás egy csárdában? A két kvázi-szinonim gyakorító képzőről.....	48
4.1.3.2.1. A két képző közötti morfológiai különbség	50
4.1.3.2.2. A két képző között megfigyelhető jelentésbeli különbségek.....	55
4.1.3.3. A próbálkozás kifejezése: a -yi- képző	61
4.1.4. A mozzanatos képző.....	63
4.1.5. A gyakorító képzők és a képzőparadigmák	68
4.1.6. Képzőbokrosodás előben: a mozzanatos-csoport új tagjai	74
4.1.7. Részösszegzés	77

4. 2. Az igekötők	77
4.2.1. Definíciós kérdések	78
4.2.2. A feldolgozás módja.....	79
4.2.3. Az igekötők morfológiai tulajdonságai	80
4.2.4. Az igekötős igék fonológiai tulajdonságai	81
4.2.5. Az igekötő szintaktikai viselkedése	82
4.2.6. Az igekötők szemantikai tulajdonságai.....	93
4.2.6.1. Előhang: az igekötők és a grammatikalizáció.....	93
4.2.6.2. Intranszítív és tranzitív, hely- ill. helyzetváltozást kifejező igék	103
4.2.6.3. Cselekvések, teljesítmények, eredmények.....	107
4.2.6.4. Állapotigék, állapotváltozást kifejező igék.....	116
4.2.6.5 Igekötők és szemelfaktív / momentán igék.....	121
4.2.7. Részösszegzés: az igekötők szemantikai sajátosságai.....	123
5. Az aspektus kompozicionalitása	127
5.1. Időhatározók és időmódosítók.....	128
5.2. A <i>řĩ</i> partikula	144
5.3. A tárgy, illetve az ige belső argumentumának szerepéről.....	146
6. Jelöltség és jelöletlenség: összegzés.....	158
6.1. A folyamatosság jelöletlensége	158
6.2. A folyamatosság jelölése.....	160
6.3. Jelöletlen és jelölt befejezettség	167
6.4. Befejezettség, fázisigék és jövő idő	174
7. Kitekintés	182
7.1. Az aspektusrendszerek tipológiai osztályozása.....	182
7. 2. Nyelvtörténeti megfigyelések.....	186
7.2.1. Derivációs és inflexiós rendszerek: diakrón összefüggések.....	186
7.2.2. Alak és funkció	190
7.3. Areális vonások	192
Irodalomjegyzék.....	197
Függelék.....	201

„Kérdés immár, mi hát az idő?

Van-e könnyű és rövid megfejtése? Micsoda értelem tud annyira behatolni, hogy alkalmas szót ejthet róla? S mégis van-e megszokottabb, ismertebb szavunk a mindennapi beszédben, mint az idő? Értjük, ha beszélünk róla, értjük, ha más beszédében halljuk.

Mi hát az idő?

Ha senki sem kérdezi, tudom; ha kérdik tőlem, s meg akarom magyarázni, nem tudom.”

Szent Ágoston vallomásai, 11: 14.

1. Bevezetés

1.1. Az aspektuskutatás aspektusai

Kivitelezhetetlennek tűnő feladat, hogy teljességre törekvő áttekintést lehessen adni az aspektuskutatás roppant kiterjedt szakirodalmáról. Egyrészt az aspektussal kapcsolatos kérdések megközelíthetők a szemantika, a morfológia és a szintaxis felől is. Másrészt a téma vizsgálatában (legalább) két nagy hagyomány él egymás mellett, viszonylag csekély párbeszéddel: a szláv iskolák és a nyugati megközelítésmód (Binnick 1991: x). Harmadrészt a nyugati nyelvészeti irányzatok is sokszínűek, a két nagy „tábor”, a strukturális és a funkcionális megközelítés számos további alcsoportból áll, a különböző alcsoportok az idővel, illetve aspektussal kapcsolatos vizsgálati kérdéseket máshogy teszik fel, és természetesen más jellegű válaszokat is adnak a kérdéseikre.

Az alábbi áttekintés tehát távolról sem tekinthető a szakirodalom teljes összefoglalásának. A bevezető fejezetében egy többé-kevésbé alapozó jellegű, azaz a lehetőségek szerint elméletfüggetlen összefoglalót adok az egyes fő fogalomkörökről, amelyek témám szempontjából relevánsak: a nyelvi időről, az aspektusról, az igei eseményszerkezetről és az akcióminőségekről. A dolgozat második fejezetében a strukturális és a funkcionális nyelvészet néhány képviselőjének megközelítésmódját mutatom be:¹ az előbbi csoportot Carlota S. Smith és Kiefer Ferenc, az utóbbit Ronald W. Langacker, Joan Bybee és Östen Dahl képviseli. A válogatás szükségszerűen, és egyben vállaltan is szubjektív, hiszen részben az motiválta, hogy olyan szerzők kerüljenek be, akiknek megállapításaira

---

¹ A strukturális-funkcionális megkülönböztetést a következőképpen értem: „A nyelvi jelenségekkel kapcsolatos magyarázatok jellege szerint a mai nyelvelméleti modellek is legalább két nagy típusba sorolhatók: a strukturális szemléletű (másképpen formális vagy formalista) és a funkcionális szemléletű (másképpen funkcionális vagy funkcionalista) irányzatokba” (Ladányi–Tolcsvai 2008: 18); l. még a **2.4.** bevezetőjét.

később, az értekezés elemző részében hivatkozni fogok, ill. lehetőség szerint kerüljem a redundanciát. Egyéb formális megközelítésekről azonban található egy áttekintés Kiefer Ferenc 2006-os monográfiájában,² az orosz iskolák szemléletmódjáról pedig tájékozódni lehet például Pátrovics (2004) és Jászay–Krékits (2008) alapján.

1.2. Az idő³

Az emberiség ösidők óta érzékeli és számon tartja az idő múlását: leletek utalnak arra, hogy már a felső paleolitikumban is készítettek naptárt a holdfázisok alapján (Rudgley 1998: 117). Nem meglepő tehát, hogy az idővel kapcsolatos fogalmak nyelvi kódolása is (közel) univerzális: kérdéses, hogy van-e egyáltalán nyelv, amelyben ne jelenne meg az idő kifejezés valahogyan (l. alább), azaz igen valószínű, hogy minden emberi nyelvben vannak módok arra, hogy elhelyezzenek egy szituációt időben.⁴ Abban a tekintetben azonban már különböznek egymástól a nyelvek, hogy milyen eszközökkel kódolják ezeket a kategóriákat. Időbeli lokalizációt ki lehet fejezni összetett lexikális kifejezésekkel (*tegnap háromkor*), egyszerű lexikális elemekkel (*ma*) vagy grammatikai morféimakkal. Könnyű belátni, hogy míg az első kategória elemeinek száma potenciálisan végtelen, a második már csak korlátozott számú lexikai elemet tartalmazhat, speciálisan időt jelölő grammatikai elem pedig jellemzően kevés van egy nyelvben, ill. akár hiányozhat is belőle (ezek közé tartozik a burmai, a sztenderd arab, a bibliai héber, ill. a kínai).⁵ Visszatérve azonban a nyelvtani időre (*tense*), ezt Comrie az időbeli (*time*) elhelyezés grammatikalizált megjelenéseként definiálja.

---

² Ugyanitt Carlota Smith elméletéről is van egy összefoglalás, de ezt azért tekintem át dolgozatomban is, mert a későbbiekben egyes részleteire építek.

³ Ha máshogy nem jelölöm, az összefoglalás Comrie *Tense* (2004⁸) c. monográfiájának első fejezetét követi.

⁴ Nagyon érdekes ebből a szempontból Genie, az amerikai lány esete, aki életét 18 hónapos korától 13 éves koráig egyedül töltötte abban a fürdőszobában, ahová apja bezárta, és a teljes elszigeteltség miatt nem mehetett végbe nála a kritikus periódusban a nyelvelsajátítás. Beszéde alapján meg lehetett állapítani, hogy egyéb kognitív kategóriák mellett az idő fogalmával is tisztában van, csak éppen nem tudja ezt szisztematikusan a nyelvben kódolva kifejezni (Bickerton 2004: 127). Mivel Bickerton azt feltételezi, hogy – egyebek mellett – Genie beszédprodukciója is azt tükrözi, milyen tulajdonságokkal rendelkezhet az előnyelv, amely a mai emberi nyelv előzményének tekinthető, ez egyben arra is utalhat, mennyire ősi képesség az idő észlelése. Maynard-Smith és Szathmáry (1997: 373) is azt feltételezik, hogy az előnyelvből a modern emberi nyelvekig vezető potenciális köztelen nyelvek egyik újítása lehetett az időbeli sorrendre utaló szavak beépülése a nyelvbe.

⁵ Az azonban némi pontosításra szorul, hogy tulajdonképpen mit is jelent az, hogy hiányzik az időt jelölő grammatikai elem. A sino-tibeti nyelvcsaládba tartozó burmaiban „az igeidő és az aspektus lényegében ugyanaz a kategória, az ige után álló partikula jelöli” (Fodor [szerk.] 1999: 211). Az ugyanebbe a nyelvcsaládba tartozó kínaiiban „az időviszonyokat aspektuális partikulák, modális igék mutatják, ill. határozók jelzik” (i.h. 730). A másik két Comrie által említett nyelv, a bibliai héber és az arab a sémi-hámi nyelvcsalád sémi ágának képviselői. Az előbbiről a Világ nyelveiben a következő olvasható az imperfectum és a perfectum kategóriáival kapcsolatban: „Megoszlanak a nézetek arról, hogy társul-e időfogalom ezekhez a kategóriákhoz” (i.h. 505). Az arabról ugyanitt annyi olvasható, hogy két ragozott igealak van, az egyik folyamatos, a másik befejezett (i.h. 86).

Az (általános) idő maga nem tartalmaz olyan kiindulási pontot, amelyhez képest objektívan el lehetne helyezni a szituációkat (nem tudjuk, hogy mi tekinthető az idő kezdetének, ill. végének),⁶ a szituációk időbeli lokalizációja tehát önkényesen választott referencia-időpontokhoz való viszonyítás alapján történik. Ezen belül az a legáltalánosabb, hogy az időbeli kódolás a beszédhelyzethez viszonyítva történik, hasonlóan a térbeli és személybeli kategóriákhoz, azaz az alapvető referenciapontok a beszédhelyzetre érvényes jelen pillanat, az adott hely és az adott beszélők. Az idő tehát egy a deiktikus rendszerek között.

Vitatott, hogy univerzális vagy kultúra-specifikus-e, hogyan konceptualizálja egy kulturális, ill. beszédközösség az időt, lineáris vagy ciklikus jelenséggént. Comrie amellett érvel, hogy a nyelvekben nincs olyan grammatikalizálódott időkategória, mely a 'nem-most'-tartományát (azaz a múltat és a jövőt egy kategória alá vonva) állítaná szembe a 'most'-tal, azaz a jelennek. Azok a fogalmak tehát, amelyek a leggyakrabban grammatikalizálódva jelennek meg a világ nyelveiben, az egyszerű előidejűség, egyidejűség és utóidejűség.⁷ Ezen belül további variációs lehetőségek vannak, például az egyszerű igeidők esetében egy, míg a perfektumok⁸ esetében két pont elhelyezkedése viszonyul az időtengelyen a beszédidőhöz (Frawley 1992: 349). Megkülönböztethetők még egymástól az ún. vektoriális és metrikus rendszerek: az előbbiek azt kódolják nyelvtani eszközökkel, hogy egy-egy szituáció megelőzi vagy követi-e a beszédidőt, az utóbbiak pedig azt, hogy egy-egy szituáció ideje milyen távoli intervallumba esik ugyanehhez a viszonyítási ponthoz képest – az azonban hangsúlyozandó, hogy mindkét típus deiktikus.

Az idő kifejezést a nyelvek általában az igeen kódolják, vagy legalábbis olyan grammatikai morféma segítségével, amelyek közvetlenül szomszédosak az igével (vagy esetleg a mondatra vonatkozó partikulák helyén jelennek meg). Az azonban vitatott, hogy az időt magát az igére, vagy a mondat egészére vonatkozó kategóriaként kell-e értelmezni. Összegezve tehát az eddigieket, a grammatikai idő segítségével az fejezhető ki, hogy egy szituáció ideje hogyan viszonyul egy önkényesen választott másik időponthoz; s bár hangsúlyozandó, hogy a jelen pillanathoz való viszonyítás éppúgy önkényes, mintha bármilyen más szabadon választott időponthoz történne az igazodás, mégis ezt hívják

---

⁶ Vagy legalábbis olyan pont nincs, amely nyelvileg releváns lenne.

⁷ Azt természetesen Comrie sem vitatja, hogy a három alapkategória nyelvi megvalósulása igen sokféle lehet.

⁸ Ezzel a terminussal a továbbiakban a *perfect* (Bybee és társai terminushasználatában: *anterior*) kategóriát adom vissza magyarul, hogy kiváltsam a nehezen használható, részben félre is vezető *befejezett jelen* terminust (a *perfect* szemléletmód minden igeidőben megjelenhet, és a befejezettségen túl jellegzetes többletjelentéseket hordoz), és elkülönüljön a *perfektív*, *perfektívum* kategóriától, mely viszont a befejezett aspektus szinonimája.

konvencionálisan abszolút időnek, szemben az ún. relatív időekkel, melyek más időponthoz való viszonyítást fejeznek ki.

1.3. Az aspektus⁹

Szemben a grammatikai idővel, amely tehát deiktikus, az aspektust jellemzően nem-deiktikus idő kifejezési kategóriának tartják: az egyes aspektuális kategóriák a szituációk belső idő szerkezetét fejezik ki (Comrie 1976: 3).¹⁰ Az aspektus alapkategóriáiként a befejezett (perfektív) és folyamatos (imperfektív) aspektust szokás számon tartani, azonban erre a szemantikai kategóriára fokozottan érvényes az, hogy a definíciók megközelítés-függők. Emellett az is szembeötlő, hogy több szerzőnél a folyamatos kategóriára csak negatív definíciót lehet találni. Ennek hátterében az állhat, hogy a folyamatos : befejezett szembenállásra privatív oppozícióként tekintenek, amelyben a jelöletlen tagnak, azaz a folyamatos aspektusnak egyszerűen nincsenek meg azok a tulajdonságai, amelyek a befejezett tagra érvényesek. Tehát, nem kevésbé leegyszerűsítve a kérdést azt lehetne mondani, hogy az folyamatos, ami nem befejezett. Mindazonáltal nemcsak ez a negatív folyamatosság-definíció, hanem az itt következő befejezettség-definíció is bevezető jellegű abban az értelemben, hogy a későbbiekben az egyes megközelítésmódoknál majd más-más részelemei kapnak kitüntetett szerepet, részletessége miatt azonban különösen alkalmas arra, hogy a befejezettségre jellemző fogalmakat felvonultassa: „Egy perfektív ige tipikusan egy egyszeri eseményt jelöl elemzetlen egészként, jól meghatározható eredménnyel vagy végső állapottal, amely a múltban helyezkedik el. Általában az esemény pontszerű, vagy legalábbis úgy jelenik meg, mint egy egyszeri átváltás egy bizonyos állapotból annak ellenkezőjébe, s ennek az átváltásnak az időtartama figyelmen kívül hagyható” (Dahl 1985: 78).

Maga az aspektus mint kognitív kategória minden bizonnyal (az időhöz hasonlóan) igen ősi,¹¹ az aspektus terminus azonban viszonylag fiatal: először egy orosz grammatikában

⁹ Ha máshogy nem jelölöm, a fejezet Binnick monográfiájának vonatkozó részleteit (i.m. 135-141, 150-153) foglalja össze.

¹⁰ Ugyanerre a szembenállásra szokták használni a szubjektív : objektív jelzőket is, azaz mivel a grammatikai idő általában a beszélő jelenéhez (a beszédidőhöz) viszonyul, ez a kategória szubjektív lenne, szemben az aspektussal, amely objektív, hiszen az események inherensen jellemző időtulajdonságait fejezi ki (l. pl. Binnick 1991: 204). Azonban ez a címkézés maga is szubjektív, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy mások más szempontok alapján épp az aspektust tekintik a szubjektív kategóriának. Smith (1991: 6) például az aspektust (pontosabban: a nézőpontaspektust, l. alább) tartja annak, tekintettel arra, hogy a beszélő választásától függően ugyanaz a szituáció folyamatosként és befejezettként is láttatható.

¹¹ A pidzsin nyelvekből hiányoznak az idő- és aspektuskifejező grammatikai eszközök (Bickerton i.m. 130), az azonban általános, hogy van két olyan kifejezés, amelyek azt jelentik, hogy 'korábbi, befejezett', ill. 'későbbi', a

jelent meg egy nem-időbeli distinkció kifejezésére, N. Greč gyakorlati orosz nyelvtanában (1827, 2. kiadás 1834), ő azonban az igék szemantikai osztályozására használta. Az angolban 1853-ban bukkan fel az *aspect* mint a szláv *vid* 'látszat, állapot' tükörfordítása: a kifejezés arra vezethető vissza, hogy ugyanaz a szituáció nézhető perfektíven és imperfektíven is. S amikor az aspektus fogalma bekerült a nyugati nyelvészeti gondolkodás fogalomtárába, hosszú vita kezdődött az aspektuális kategóriák univerzalizálásának kérdéséről: vajon a szláv nyelvekben megfigyelhető aspektus tekinthető-e univerzálisnak, illetve vannak-e egyáltalán hasonló distinkciók más nyelvekben. Binnick, akinél részletes történeti áttekintés található az aspektuskutatásról, úgy vélekedik, hogy mivel az aspektus esetében nincsenek olyan intuitív alapú, de jól definiálható alapfogalmak, mint az idő esetében, ez a vita természetszerűleg zavarossá vált; amint ő maga fogalmaz, „nem csoda, hogy az aspektuskutatás ennyire 'sűrű és sötét erdőnek' bizonyult” (i.m. 139).

S bár fentebb az aspektus és a grammatikai idő szembeállítására esett a hangsúly (deiktikus és nem-deiktikus), feltehetően már az ókori grammatikusok felismerték, hogy az alapvető aspektuális distinkciók (befejezett és folyamatos) keresztezhetik az időbeliket (múlt és jelen). A két kategória érintkezésének többféle megvalósulási módja van. Egyrészt az aspektuális oppozíciók megjelenése függhet egy nyelvben a grammatikai időtől: általános megfigyelés például, hogy múlt időben több aspektuális oppozíció lehet egy nyelvben, mint jelenben (Bybee–Dahl 1989). Ugyancsak az összefonódást tükrözi, hogy egy-egy grammatikai morféma egyszerre hordozhat időbeli és aspektuális jelentést, klasszikus példa erre az a probléma, hogy pl. az angol *Present Perfect* kategóriáját az időjelölők vagy az aspektusjelölők között indokolt-e számon tartani. Emellett vannak olyan nyelvek, amelyekben az aspektusra kódolt igealakoknak van egyben egy alapértelmezett idővonatkozása is, amely aztán egyéb grammatikai morféma segítségével megváltoztatható. Ilyen például a nganaszan, melyben az időjel nélküli (aorisztoszi) igealakok időbeli értelmezése a kérdéses igealak aspektusától függ: a folyamatos aspektusú (tartós cselekvést vagy történést jelentő) igék jelen, míg a befejezett aspektusú igék közeli múlt idejű értelmezést kapnak (Wagner-Nagy 2002:

---

kreolokról pedig a következőket állapítja meg Bickerton: „Majdnem minden kreol nyelvben megtalálhatók azoknak az elemeknek a tükörképei, amelyek az őket megelőző pidzsin nyelvekben valószínűleg azt jelentették, hogy 'korábbi, befejezett' [...], és mindegyik [...] olyan igékből származik, amelynek a jelentése 'befejez'. Lehet, hogy léteztek olyan hasonló kifejezések az eredeti előnyelvben, amelyek a valódi nyelveknél primitívebb időkifejezést tesznek lehetővé” (i.m. 191). Labov (1971/1990: 41–42) és Frawley (i.m. 371) is elképzelhetőnek tartják, hogy a deiktikus időbeli distinkciók kifejezése a kreolok kialakulása folyamán az aspektuskifejezésre épül rá, utóbbi azt is megemlíti, hogy a gyermeki nyelvelsajátítás sajátosságai is erre a sorrendre utalnak.

101–105), de néhány hagyományosan idő nélkülinek tekintett nyelv is valójában az aspektus segítségével fejezi ki az időt.¹²

1.4. A szituációtípusok¹³

Akárcsak a grammatikai idő és az aspektus kategóriáinak, a szituációtípusok leírásának is ókori gyökerei vannak, hiszen Arisztotelész és szanszkrit grammatikusok is foglalkoztak vele. Arisztotelész *Metafizikájában* két osztályt különböztet meg egymástól, az *mozgásokat* és a *beteljesedéseket*: „Ami pedig a cselekvéseket illeti, az olyan cselekvés, aminek vége van, egy se cél, hanem csak eszköz a cél felé vivő úton. Pl. a lesoványodás célja a soványság, de mikor a lesoványodás folyamata történik, akkor nincs jelen a folyamat célja. E folyamat tehát nem cselekvés, vagy legalább is nem befejezett, mert hiszen nem cél. Az a folyamat ellenben, melyben benne van a cél, befejezett cselekvés. [...] Viszont: jól él, aki eddig is jól élt, s boldogan él, aki eddig is boldogan élt. Ha a megjelölés nem lenne helyes, akkor a cél felé irányuló mozgásnak egyszer meg kellene szakadnia, mint a soványító kúránál. De nem így van a dolog, hanem az illető úgy él tovább, ahogy eddig is élt. Az ilyen folyamatok közül némelyeket mozgásoknak kell neveznünk, másokat pedig beteljesedéseknek.” (1992: 231)

Ezt a különbséget adják vissza általában a telikusság terminussal, de a telikusság definíciója kétféle tényezőn alapulhat (Borik–Reinhard 2004). Az egyik típusú megközelítés szerint a telikus események rendelkeznek valamiféle velük járó természetes végponttal, és amikor ezt a végpontot eléri, az esemény szükségszerűen véget ér. Ezzel szemben az atelikus eseményeknek legfeljebb önkényes végpontjuk van, ezek bármikor megszakítható folyamatok. A másik típusú definíció az igékhez tartozó időintervallum tulajdonságain alapul. Az atelikus igékre jellemző ugyanis a részintervallum-tulajdonság: ha egy adott atelikus ige igaz egy intervallumra, akkor annak részintervallumaira is igaz, ezzel szemben egy telikus ige csak az egész intervallumra igaz, a részekre nem. Azaz ha a *Pista egész délelőtt írt* mondat igaz, akkor a délelőtt kisebb időegységeire is igaz az, hogy *Pista írt*. A telikusság fogalma többféle, alább ismertetendő megközelítésben is fontos szerepet játszik.

¹² Árulkodó, hogy a tipológiai ritkaságokat felvonultató adatbázis *rarissimaként*, azaz igen-igen ritka jelenségeként tartja számon a pápua nyelvek közé tartozó mai brat nyelvnek azon tulajdonságát, hogy sem az idő, sem az aspektus nem grammatikalizálódott semmilyen módon.

<http://typo.uni-konstanz.de/rara/nav/search.php?PHPSESSID=dcsjdekjlt8k3u5ofhm3ep196q5m0do4>, letöltés időpontja: 2012. augusztus 20.

¹³ Ez a fejezet szintén Binnick monográfiáját követi (i.m. 170-179), ha másképp nem jelzem.

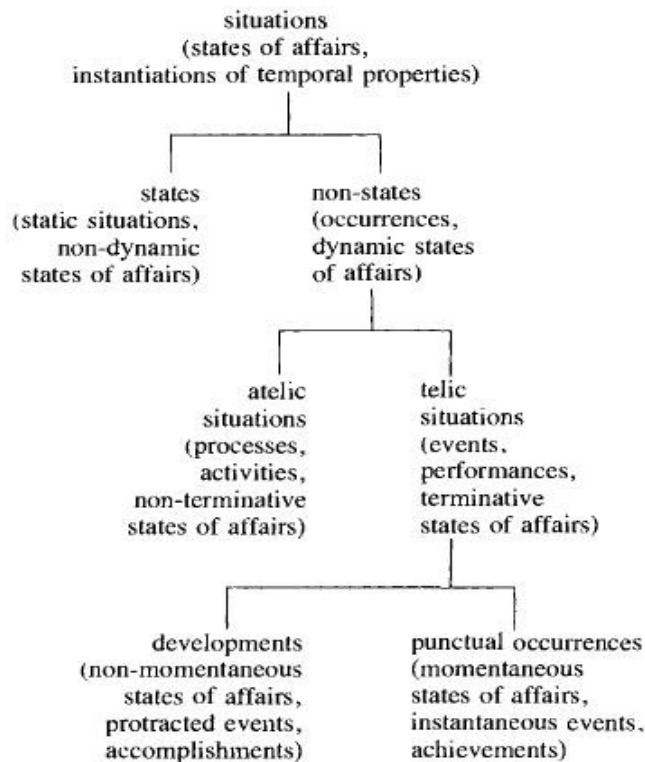
Az arisztotelészi osztályozást később többen újrafelfedezték, illetve a kategorizációt is pontosították (részletesen l. Binnick i.m. 170–183). Az alábbiakban Vendler kategóriáit mutatom be, tekintettel arra, hogy ezek általánosan ismertek, és kiindulási alapul szolgálnak a későbbi munkákhoz (l. alább). Vendler tehát a következő négy alapvető kategóriát veszi fel:

- a) állapotok: *akar, szeret, gyűlöl, tud, ismer*
- b) cselekvések: *fut, sétál, úszik, kocsit tol, autót vezet*
- c) teljesítmények: *egy mérföldet fut, iskolába megy, képet fest, felnő, felgyógyul egy betegségből*
- d) eredmények: *felismer, talál, megnyeri a versenyt, megszületik, meghal, abbahagy, elkezd, újrakezd*

A szituációk kategóriája, azaz a fő kategória, amely alá ez a négy alcsoport tartozik, tulajdonképpen definiálhatatlan alapfogalom, de minden ige, illetve igei csoport besorolható a szituációk valamelyik alcsoportjába.¹⁴ Mint az alábbi ábra is mutatja, az első elágazás a kategóriák között az állapotokat és a dinamikus szituációkat választja ketté. Ez a különbség azon alapul, hogy az állapotok homogének, minden részidőtartamukat ugyanaz az állapot jellemzi, mint az egész, míg a dinamikus szituációk különböző fázisokból állnak. Az állapotok emellett tartós szituációk, nem szakadnak meg maguktól, szemben a dinamikus szituációkkal, amelyek fenntartásához folyamatos energiabevitelre van szükség. Ezzel függ össze az is, hogy az állapotoknak általában nincs ágensük, szemben a dinamikus szituációkkal. Azaz a prototipikus állapot nem-akaratlagos, és folyamatosan, megszakítások nélkül fennáll.

---

¹⁴ Nagyon fontos azonban megjegyezni, hogy ez a megközelítés nem a „valóságot” akarja leírni, hanem annak nyelvi reprezentációját, hiszen sok olyan szituáció van a világban, amelyeknek van természetes végpontjuk (eklatáns példa az élet folyamata), nyelviileg azonban az *él* ige atelikus állapotige.

1. ábra: a Vendler-féle igeosztályok (Binnick i.m. 181)

A következő elágazási pont, amely a dinamikus szituációkat kettéosztja, a már korábban említett telikusság kritériuma: a cselekvések atelikusak, szemben a teljesítményekkel és az eredményekkel, melyek viszont telikusak. (Ez a tulajdonság azonban össze is kapcsolja az állaptoakat és a cselekvéseket, mert mindkét csoport atelikus.) Az utolsó elágazásban a teljesítmények és az eredmények különülnek el egymástól, amelyek között szintén fázisszerkezeti különbségek vannak: az előbbiek tartalmaznak egy cselekvés-fázist is. (Ezt másféleképp úgy is meg lehet közelíteni, hogy az előbbiek duratívak, az utóbbiak pontszerűek). A teljesítményeket tulajdonképpen a részintervallum-tulajdonság ellentéte jellemzi: ha valaki *megvarr egy ruhát*, akkor a részintervallumokra csak az igaz, hogy varrja a ruhát, az, hogy megvarrja, egyetlen részintervallumra sem igaz, csak magára a teljes szituációra. Ugyanez természetesen igaz az eredményekre is, már csak azért is, mert ezek momentán igék, azaz a hozzájuk tartozó intervallum egyetlen részintervallumból áll csak, és például az, hogy *felfedezte a rádiumot*, csak erre az egyetlen részintervallumra igaz. A teljesítményeket és az eredményeket tehát összeköti a telikusság, elkülöníti viszont őket egymástól az, hogy a teljesítményekhez elidegeníthetetlenül tartozik egy cselekvés-fázis. Természetesen ahhoz a szituációhoz is hosszú előzetes cselekvéssor tartozott, hogy *felfedezte*

a *rádiumot*, de maga az igei szerkezet csak a folyamat kiteljesedésére vonatkozik, az előzetes fázisokat nem tartalmazza.

A Vendler-féle négyes felosztást sokan sokféleképpen módosították, finomították, néhányat ezek közül az alábbiakban ismertetek is majd. A téma azonban részben érintkezik az akcióminőségek kérdésével is, tehát az alábbiakban az akcióminőségek bemutatására térek át.

1.5. Az akcióminőségek

A korábban ismertetett alapkategóriákkal (idő, aspektus, eseményszerkezet) szemben az akcióminőségnek mint jelenségnek a felismerése és leírása fiatalabb, a svéd Sigurd Agrelltől származik (Kiefer 2006: 137), aki 1908-as doktori értekezésében írt a lengyel aspektusról és akcióminőség-képzésről.¹⁵ Ezt megelőzően a szláv aspektológusok körében állandó problémát okozott a kérdés, hogy a *делать-сделать* típusú párokat hogyan írják le. Vitatott volt, hogy tekintsék-e ezeket egy ige két alakjának, vagy két független, bár egymással kapcsolatban álló szótári tételnek; hogy vajon ezek ugyanazon eseményt kódolják-e két különböző aspektusban, vagy pedig különféle típusú eseményt (innen jön az *Aktionsart*-terminus) adnak vissza, s végezetül hogy nyelvtani vagy lexikai kategória-e az akcióminőség (Binnick i.m. 141).

Kiefer összefoglalója arra is rámutat, hogy ez a bizonytalanság, illetve a fogalom többféle értelmezése a huszadik századi szakirodalomra is általánosan jellemző. Annak érdekében, hogy a terminushasználat a dolgozaton belül egyértelmű maradjon, követem Kiefer definícióját, mely szerint „Az akcióminőség a morfológiailag összetett ige toldalékolással vagy igekötővel termékeny módon bevezetett járulékos jelentéstani tulajdonsága” (2006: 146). Azaz például az a jelentésmozzanat, hogy egy adott szituációra jellemző az ismétlődés, eleve benne lehet az azt kifejező ige jelentésében, vagy hozzáadhatja azt egy bizonyos igeidő (például az angol mozzanatos igékhez a folyamatos igeidő), illetve alapulhat az ilyen értelmezés valamilyen kontextuális tényezőn (Binnick i.m. 144). Frekventatív akcióminőségként azonban a továbbiakban az jelenik meg, ahol ezt a többletjelentést termékeny derivációs morfológiai művelet következtében kapja az ige.

---

¹⁵ Maga a terminus Wilhelm Streitberg-től származik, aki 1891-es publikációjában használta ezt először, de ő ezzel a kifejezéssel az *aspektus* terminust kívánta németre fordítani (Binnick i.m. 144).

2. Szakirodalmi áttekintés

Az eddigiekben röviden bemutattam azt a négy alapkategóriát, melyek írásomban főszerepet fognak játszani: a grammatikai időt, az aspektust, az igei eseményszerkezetet és az akcióminőséget. A fenti áttekintés azonban legalább két szempontból vázlatosnak tekinthető. Egyrészt ez a négy kategória csak elviekben különíthető el egymástól, a valóságban igen gyakran keresztezik egymást, azaz jelennek meg például egyetlen morfémban kódolva, vagy épülnek egymásra megjósolható módon. Másrészt a különböző nyelvészeti megközelítésmódok akár erősen is eltérhetnek egymástól, hogyan kezelik ezeket a komponenseket: milyen alapon definiálják őket, beépítik-e őket egyáltalán a leírásukba, illetve hogyan építik őket egymásra.

2.1. Formális szemantika

A formális szemantika a referenciális szemantikai elméletek közé sorolható, melyeket az köt össze, hogy a jelentést a nyelvi kifejezések és a világ részei között fennálló referenciális viszonyt tekintik. Ebben a megközelítésben a mondat referenciája annak igazságértékével azonosítható. A mondat jelentését leírni kívánó nyelvésznek természetesen nem azt kell megállapítania, hogy egy adott, kontextusban szereplő mondat igaz-e vagy hamis, hanem hogy milyen feltételeknek kell fennállniuk ahhoz, hogy az adott mondat igaz legyen (Binnick i.m. 224–226), azaz egy mondat jelentésének magja annak igazságfeltételeivel azonosítható (Cann 1993: 15).¹⁶ Ezeket az igazságfeltételeket úgy adják meg, hogy a mondatok elemzéséhez egy olyan metanyelvet használnak, amely a mondat által kifejezett propozíciót összekapcsolja a világban fennálló állapotokkal úgy, hogy részletezi a szintaktikai szerkezet és az egyes lexémák, illetve kifejezések jelentésének viszonyát. Így az egyes mondatösszetevők alapjelentése úgy adható meg, mint a mondat igazságfeltételeihez való hozzájárulásuk. Ehhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a kompozicionalitás fogalma, azaz hogy egy összetett egység jelentésének kiszámíthatónak kell lennie a részei jelentésének,

---

¹⁶ A formális szemantikai áttekintésnek ez a szakasza Cann monográfiájának 1. és 8. fejezetén alapul, ha máshogy nem jelölöm.

illetve a részeket összerakó műveleteknek ismeretében.¹⁷ A formális szemantikai értelmezéshez használt metanyelv a lehető legteljesebb mértékben precizításra törekvő, így sokszor használ matematikai vagy logikai szimbólumokat, és kerüli a kétértelműséget, a pontatlanságot és a homályosságot. Az igazságfeltételek persze távolról sem adják meg egy kontextusban elhangzó mondat jelentését kimerítően, hiszen azt számtalan kontextuális tényező befolyásolhatja. Ugyanakkor ezek a kontextuális jelentéstöbbletek is jellemzően a magjelentésre épülnek, azaz mindenféleképpen az igazságfeltételekre építve adható meg egy mondat teljes értelmezése.

Közelítve a dolgozat témájához, az idő is egy azok közül a deiktikus elemek közül, amelyek a mondatot a kontextushoz kötik. S míg meglehetősen sok kontextuális tényező esetében tisztázatlan, hogyan lehet beépíteni ezeket a formális szemantikai megközelítésbe, az idő jól leírható ebben a keretben. Azaz bár vannak olyan állítások, melyeknek érvényessége független az időtől, a legtöbb kijelentés igazságértékét az is befolyásolja, hogy milyen időintervallumra értelmezzük. A grammatikai idő, mint az már a bevezetőben is szerepelt, egy deiktikus kategória, amely elhelyezi a 'külvilági' időben (time) azt a szituációt, amelyet a mondat leír. Ez az elhelyezés nem precíz és abszolút, hanem valamely más időhöz képest relatív, méghozzá egy időbeli referenciaponthoz képest. A lehetséges referenciapontok közül a legfontosabb a beszédidő, vagyis az az intervallum (amelyet ugyanakkor általában pillanatnyinak feltételeznek), amelyben egy beszélő kimond egy mondatot. Ehhez a ponthoz képest áll elő a jelen, a múlt és a jövő: egy jelen idejű kijelentő mondattal az állítható, hogy mondat által leírt esemény a beszédidőben helyezkedik el. A többi igeidő is ugyanígy időben helyez el eseményeket: a múlt idővel az állítható, hogy az esemény a beszédidő előtt, a jövő idővel az, hogy a beszédidő után áll fenn az esemény. Cann példáját felhasználva tehát az a proposíció, amelyet a *Mari énekel* mondat fejez ki, akkor igaz, ha van valaki, akit Marinak hívnak, és ez a valaki énekel akkor, amikor a mondatot kiejtik.¹⁸ Hasonlóképpen a *Mari énekel* kijelentés akkor igaz, ha van olyan időintervallum, amely megelőzi a beszédidőt, és amelyre a *Mari énekel* igaz.

---

¹⁷ Természetesen tudomásul vesszük, hogy minden nyelvben vannak nem-kompozicionális egységek, tehát olyanok, melyeknek jelentése nem vezethető le az őket összetevő lexémák jelentéséből, de ez mindig kivételes jelenségnek tekintik, nem pedig általánosnak.

¹⁸ Ennek kapcsán a jelen dolgozat egyik opponense, Kiefer Ferenc a következőket jegyezte meg: „[...] Cann példájának elemzése nem teljesen, p.13, mivel az csak a mondat, ill. proposíció aktuális olvasatáról tud számot adni. A habituális olvasatnak ennél sokkal bonyolultabbak az igazságfeltételei.” Ez a felvetés teljesen jogos, sőt, elvileg a kérdéses angol mondatnak – az egyszerű jelenben szereplő igealak, ill. az ige cselekvés-volta miatt – elsősorban habituális értelmezése lenne, szemben a Cann által adott progresszív értelmezéssel: „... *Fiona sings* is true if there is someone called Fiona who is singing at the time the sentence is uttered” (i.m. 242).

A szemantikai értelmezéshez használt metanyelvben az idő is operátorként jelenik meg. Ennek két következménye is van. Az egyik az, hogy mivel a jelen idejű operátor használata gyakorlatilag nem jelent többletet az idő nélküli átíráshoz képest, ez akár elhagyható lenne. Mivel azonban a természetes nyelvek közül sokban van valamiféle morfológiai jelölője a jelen idejű mondatoknak, amely esetleg meg is különböztetheti azokat az időjelölés nélküli mondatoktól, az operátorról mégsem lehet lemondani. Másrészt pedig az operátorok elvileg ismételhetők, azaz számtalanféleképpen lehetne őket kombinálni, de a természetes nyelvekben csak kevés kombinációnak van morfológiai kifejezőeszköze (ilyen azonban az angol régmúlt).

Az időhöz hasonlóan az aspektust, azaz az események belső időbeli tulajdonságait is operátorként kezeli a megközelítés, és szintén az intervallumtulajdonságokon alapuló definíciót ad rá. Így a befejezett aspektus az eseményeket teljes egészésként mutatja be, figyelmen kívül hagyva esetleges belső szerkezetüket. Ha ahhoz a mondathoz kíván valaki egy formulát rendelni, hogy *Joe kicked Chester* ('Joe megrúgta Chestert'), és ennek akarja az igazságfeltételeit megállapítani, mindössze annyit kell tudnia, hogy ez az esemény megtörtént-e valamikor a múltban (anélkül, hogy szükség lenne arra az ismeretre, milyen gyakran, milyen hosszan stb. történt az esemény). Ebből következhetne, hogy a befejezett aspektus lehetne akár a szemantikailag semleges aspektus is, amelynek ábrázolásához nincs szükség operátorra, hasonlóan a jelen időhöz. Ugyanolyan okokból azonban, mint a jelen idő esetében, a befejezett aspektus esetében is célszerű egy befejezettséget jelölő operátort bevezetni, hiszen vannak nyelvek, amelyek morfoszintaktikailag jelölik a befejezett aspektust,¹⁹ sőt, akár kombinálhatják is a befejezett és a folyamatos aspektust.

A 'befejezettség-tulajdonság' tehát úgy ábrázolható szemantikailag, hogy ki kell kötni: annak az időintervallumnak, amelyhez viszonyítva egy állítás igazságértékét megállapítjuk, tartalmaznia kell a mondat által ábrázolt esemény kezdő- és végpontját (pontosabban: kezdő- és végintervallumát). Ezzel szemben a folyamatosság úgy értelmezhető, hogy az imperfektív operátor hatókörében lévő esemény egy olyan intervallumra igaz, amelyet egy másik intervallum teljesen magába foglal (azaz a belső intervallumban nincsenek benne az esemény kezdő- és végpontjai). Ez a megközelítés azonban rámutat egy, a definícióhoz szorosan kapcsolódó problémára is. Ha ugyanis a *Fiona was singing my favourite song* ('Fiona épp énekelt a kedvenc dalomat') igaz, akkor a definíció szerint kell léteznie egy nagyobb intervallumnak is, amely a kijelentés befejezett változatához (*Fiona sang my favourite song*)

---

¹⁹ Ahogy a példamondat fordítása mutatja, a magyar is ilyen.

tartozik, és amelyre a befejezett aspektusú kijelentés igaz. Márpedig az, hogy valaki énekelt egy dalt, nem feltétlenül implicálja, hogy el is énekelte azt a dalt – ez az úgynevezett imperfektív paradoxon. Cann épp azt tekinti a formális ábrázolás egyik nagy erényének, hogy rámutat az ilyen, egyébként esetleg nem szembeötlő problémákra.

Az idővel és az aspektussal szemben a szituációtípusok beépítése a formális szemantikai megközelítésbe már nehezebb; ahogy Cann írja, „az egyik oka annak, hogy az aspektusnak mind a formális, mind pedig a nem-formális jellegű megközelítései annyira bonyolultak, az, hogy az egyes szavak, illetve szó szerkezetek jelentése majdnem annyit ad hozzá a mondat aspektuális értelmezéséhez, mint bármelyik aspektusjelölő morfoszintaktikai kategória” (i.m. 256). A Vendler-féle osztályozásban az igékhez rendelt tulajdonságok nem logikai természetűek, tehát nem lehet őket beépíteni az elméletbe, hanem az igék egyedi lexikális jelentésével vannak kapcsolatban, azaz a lexikonban kell őket rögzíteni. Carlota S. Smith alább bemutatandó munkája is így tesz, azaz az eseményszerkezeti jegyeket lexikális tulajdonságoknak tarja, azonban a Vendler-féle osztályozás (illetve annak egy módosított változata) szervesen beépül az általa alkalmazott megközelítésbe, sőt annak egyik alappillére képezi.

2.2. Smith kétszintű elmélete²⁰

Carlota S. Smith megközelítésében a mondat aspektusértéke két komponenstől függ: a nézőponttól és a szituációtípustól. Az utóbbi jellemzően az igétől, valamint annak bővítményeitől függ, és kompozicionális.²¹ Ezzel szemben a nézőpontaspektust valamilyen grammatikai morféma hordozza, és Smith, mint sokan mások is, a fényképezőgép lencséjéhez hasonlítja, amely beállítástól függően részleges vagy teljes képet adhat egy szituációról. A nézőpontaspektust kifejező grammatikai morféma hordozhat pusztán aspektuális jelentést, de lehet valamilyen lexikális tartalma is (példaként az orosz *no-*, ill. *npo-* prefixumokat említi, amelyeknek van többletjelentésük is). Smith öt szituációtípust és három nézőpontot vesz fel elméletében, és ez a két komponens egymással kölcsönhatásban határozza meg egy mondat aspektuális értelmezését. Ugyanezt azonban befolyásolhatják még egyéb összetevők is,

²⁰ Az összefoglaló alapja Carlota Smith *The Parameter of Aspect* c. munkája (1991). Erről az írásról olvasható egy kritikai áttekintés Kiefernél is (2006: 296-310).

²¹ Kiefer kritizálja is emiatt: „Ez a megállapítás azonban problematikus: a magyarban (és a szláv nyelvekben) a szituációs aspektus és a nézőpontaspektus morfológiai jelöltsége között nincs különbség” (i.m. 297). Meg kell azonban jegyezni, hogy legalábbis a partikulákat (melyek közé az igekötők is tartoznának ebben a megközelítésben) Smith az igei csoport olyan elemei között veszi fel, melyek kompozicionális módon járulnak hozzá a szituációs aspektushoz.

például bizonyos időhatározók, illetve a mondatban megjelenő grammatikai idő. Az aspektuális értelmezés alapegysége ugyanis a mondat.

Az aspektusválasztásnál nagyon fontosak a szubjektív tényezők, és ezek nemcsak a nézőpontaspektust határozzák meg, hanem a szituációtípust is, ugyanis ez utóbbinak a választása is a beszélőtől függ, nem pedig magától a szituációtól. Vannak standard és attól eltérő választások, például ugyanazt a szituációt leírhatjuk nyelvileg állapotként és eseményként is: *A hajó mozgásban volt*, ill. *A hajó mozgott*. A nézőpontaspektus és a szituációaspektus esetében egyaránt van jelöletlen választás: az előbbi esetében – Smith szerint – a jelöletlen mód az, hogy egy eseményre teljes, befejezett egészként utalunk, a szituációaspektus esetében pedig minden egyes kategória prototípus-elven szerveződik. Ugyanakkor – és ez véleményem szerint nagyon fontos megállapítása – a jelölt választás is nagyon sokszor lehet grammatikus. Végezetül annak, hogy a beszélő hogyan választja meg a nézőpont-, illetve szituációaspektust, lehet, de nem feltétlenül van igazságértéket befolyásoló érvénye, azaz járhat pusztán csak pragmatikai következményekkel.

A szituációtípusok Smith-nél megfelelnek a Vendler-féle csoportoknak, de egyet felvesz még közéjük, a szemelfaktív igékét. Ezt az öt csoportot három grammatikai jegy segítségével különbözteti meg egymástól, azaz egy szituáció lehet statikus vagy dinamikus, telikus vagy atelikus, s végül tartós vagy pillanatnyi, mint azt az alábbi táblázat mutatja.

szituáció	statikus	tartós	telikus
állapot	+	+	-
cselekvés	-	+	-
teljesítmény	-	+	+
eredmény	-	-	+
szemelfaktív	-	-	-

1. sz. táblázat: Az igék eseményszerkezetét megkülönböztető grammatikai jegyek eloszlása (Smith i.m. 20.)

A három jegy közül kitüntetett szerepe van a statikus-dinamikus szembenállásnak, ez kettéosztja a teljes rendszert. Az állapotok tehát statikusak, és emellett duratív, atelikus igék – ha egy ige statikus, akkor a másik két jegynek igazából nincs is szerepe. A szemelfaktív igék és a cselekvések atelikusak, az eredmények és a teljesítmények telikusak, s végül ezeket a párokat az különbözteti meg egymástól, hogy pillanatnyi²² vagy tartósak-e.

²² Természetesen ez is csak egy idealizáció, minden eseménynek van valamiféle időtartama.

Egy mondat aspektuális értékének meghatározása négy lépésben, kompozicionálisan történik. Ezek közül az első a mondatban lévő elemek hatókörének megállapítása (ez elsősorban bizonyos időhatározók értelmezése szempontjából lehet fontos), majd második lépésként a szituációs aspektus meghatározása következik. Ez további részlépésekből áll: az ige inherens aspektuális értékét megváltoztathatják a mondatban előforduló egyes partikulák,²³ illetve az ige bővítményeinek tulajdonságai, mindez azonban szintén kompozicionális folyamat, amelynek megadhatók a szabályai. Ezek közé a szabályok közé tartozik az is, hogy szituációs aspektus felülírható, és ennek eredményeképpen állnak elő az úgynevezett levezetett szituációtípusok. Ilyen például a habituális olvasat, amely mindig levezetett értelmezés: a mondatban vagy valamilyen határozó hívja elő, vagy a világismeretünk (*Sam rode his bicycle on Fridays* 'Sam péntekenként biciklizett'; bővebben l. 5.1.). Ugyancsak határozók segítségével történhet meg az is, hogy a szemelfaktív igékből levezetett cselekvések állnak elő, ami akkor következik be, ha szemelfaktív igék mellett valamilyen duratív időhatározó szerepel a mondatban (*Mary coughed* 'Mari köhintett' → *Mary coughed for an hour* 'Mari egy órán át köhögött'). Ha pedig a beszélő atelikus ige mellett határpontos időmódosítót használ (pl. *Sam 2-től 4-ig dolgozott*), akkor Smith szerint a levezetett szituációs aspektus telikus jegyet kap.²⁴

Az aspektuális érték meghatározásának következő lépése a nézőpontaspektus megállapítása, amely ráépül a szituációs aspektusra. Smith háromféle nézőpontaspektust különít el, a folyamatos és a befejezett kategória mellett felvesz még egy semleges kategóriát is. A folyamatosságot úgy definiálja, hogy abban az intervallumban, melyre az állítás érvényes, nincsenek benne az esemény kezdő- és végpontjai. Ezzel szemben a befejezettség

²³ Nagyon érdekes, hogy az aspektuskifejező partikulákat általában a perfektiválással, illetve telikussággal szokták kapcsolatba hozni (l. pl. Bybee és társai 1994: 87), Smith-nél azonban épp ellenkezőleg, azaz mint potenciálisan atelikussá tevő elemek jelennek meg, pl. *read* 'olvasni' – telikus, ezzel szemben *read in* 'beleolvasni' – atelikus (i.m. 133).

²⁴ Ez azonban véleményem szerint erősen vitatható, és arra utal, hogy Smith megközelítésében is vannak a telikusság-perfektivitás kettősség megközelítésében ellentmondások. Kezdve a telikus-atelikus események megkülönböztetésével, erről így ír: „Telic events have a change of state which constitutes the outcome, or goal, of the event. When the goal is reached, a change of state occurs and the event is complete. ... [T]elic events have a natural final endpoint, an intrinsic bound. ... [A]telic events are simply processes. They can stop at any time, there is no outcome ... have arbitrary final endpoints” (i.m. 19). Ugyanő írásának egy későbbi fejezetében (i.m. 66-68) amellett érvel, hogy hogy az angol egyszerű múlt idő befejezett nézőponti aspektust fejez ki (azaz a maga egészében, annak kezdő- és végpontjával mutatja be a szituációt), nem pedig csak a kontextuson alapul a befejezett interpretáció; ennek következményeként válik kérdésessé annak a mondatnak az elfogadhatósága például, hogy: *#Lili swam in the pond and she may still be swimming*. Ezért különös, hogy a fent idézett példamondatot (*Sam worked from 2 to 4 this morning*) levezetett teljesítményként, azaz telikus szituációként osztályozza (i.m. 27-28) az időhatározók által kifejezett határpontok miatt, miközben a határpontok meglétét a befejezett nézőponti aspektushoz köti, és – mivel az ő megközelítésében a befejezettséget az angol befejezett múlt idő eleve kódolja – ennek grammatikai „hordozója” elvileg az igeidő lenne, míg magára a szituációra az atelikus szituációtípusok jellemzői érvényesek.

esetében az intervallum magában foglalja az esemény kezdő- és végpontjait, míg neutrális aspektus esetében csak a kezdőpont van benne az intervallumban. Persze azonnal felvethető, hogy a cselekvéseknek nincsenek végpontjai, de erre Smith-nél az a válasz található, hogy végpontja valójában szinte mindennek van, csak ez az telikus igék esetében inherens, az atelikus igék esetében önkényes: kissé leegyszerűsítve, az előbbieket befejezzük, az utóbbiakat abbahagyjuk. A nézőpontaspektus kategóriái minden szituációtípussal kombinálódhatnak.²⁵ A neutrális aspektus felvételét két okból is indokoltnak érzi: egyrészt az a kiindulópontja, hogy az aspektus univerzális kategória, de mivel vannak nyelvek, amelyek a nézőpontaspektust nem kódolják grammatikai kategóriával, ezek esetében semleges aspektus felvételével tartható az a megállapítás, hogy az aspektus univerzális. Másfelől pedig azokban a nyelvekben, ahol nincs nézőpontaspektust expliciten jelölő morféma, a mondatok ilyen szempontú értelmezése ugyan rugalmasabb, mégis megfigyelhetőek szabályszerűségek, amelyek arra utalnak, hogy ezekkel is társítható nézőpontaspektus.

Visszatérve a fényképezőgép-metaforához, Smith úgy fogalmazza meg a nézőpont-aspektus funkcióját, hogy bár a szituációtípus minden esetben jelen van 'háttértudásként', értelmezési alapként, a beszélő annyit állít ténylegesen egy szituációból, amennyire aspektuális fényképezőgépével fókuszál. Azaz ha egy alapvetően telikus szituáció, például egy eredmény folyamatos aspektusban szerepel, akkor a beszélő ezt nyitott szituációként, azaz annak potenciális végpontjai nélkül állítja. Véleménye szerint ez egyben megoldja az imperfektív paradoxont is: visszatérve az angol példára, abból, hogy *Fiona was singing a song*, azért nem következik, hogy *Fiona sang a song*, azaz hogy el is énekelte a dalt, mert bár a *sing a song* igei szerkezet telikus lenne, a folyamatos nézőpontaspektus használatával a beszélő ennek a szituációnak csak egy részfolyamatáról állít valamit, a végpont elérése nem tartozik a kijelentésbe.²⁶ Ezzel szemben a *John was pushing a cart* ('John épp egy kocsit tolt') állításból következik az is, hogy *John pushed a cart* ('John kocsit tolt', befejezett aspektus). Ezt pedig az magyarázza, hogy az atelikus cselekvésige fázisszerkezete homogén, azaz a beszélő a folyamatos nézőpontaspektus használatával csak egy részét állítja a folyamatnak, de a homogenitás miatt ez a rész épp olyan, mint az egész. Végezetül a mondat aspektuális értéke meghatározásának negyedik lépése az, hogy az eddig megállapítottakat (hatóköri viszonyok,

²⁵ Ebből a szempontból kivételesek az állapotigék, mert egy állapot kezdő- és végpontjai nem részei magának az állapotnak; nyelvspecifikus, hogy a perfektív aspektus használható-e állapotigékkel, és ha igen, akkor milyen jelentést eredményez (Smith i.m. 69; a kérdéssel részletesen foglalkozom a 4.1.4. fejezetben a mozzanatos igeképző kapcsán).

²⁶ Magyarra azonban nem lehet igazán jól fordítani a példáját, tekintettel arra, hogy a magyarban a telikusság kifejezése grammatikalizálódott. (l. 4.2.6.1. az igekötők grammatikalizációjáról).

szituációs aspektus, nézőpontaspektus) az elemző integrálja a mondat szemantikai reprezentációjába, amelyet Smith a diskurzusreprezentációs elmélet keretében ábrázol.

2.3. A Kiefer-féle strukturális szemantikai megközelítés²⁷

Az aspektus meghatározása Kiefernél tulajdonképpen követi a Comrie-féle definíciót, azaz az aspektus a mondat belső időszerkezete, mely a beszédidőtől független. Az, hogy egy ige, vagy igei csoport milyen aspektusú, azzal tesztelhető, hogy milyen időmódosítókkal fordulhat elő együtt. Ennek alapján rajzolódik ki az aspektus két fő kategóriája, a folyamatos és a befejezett, melyeket a hozzájuk tartozó intervallum-tulajdonságok alapján lehet definiálni: az előbbihez osztható, az utóbbihoz oszthatatlan időintervallum tartozik. Kiefert idézve:

Egy M mondat által kifejezett esemény akkor és csakis akkor folyamatos, ha az esemény által leírt cselekvés, történés vagy folyamat az adott időtartomány legtöbb résztartományában érvényes. (2006: 24)

Egy M mondat által kifejezett esemény akkor és csakis akkor befejezett aspektusú, ha az esemény által leírt cselekvés, történés vagy folyamat csak az egész szóban forgó időintervallumra érvényes, tehát annak egyelten osztata esetében sem áll fenn. (i.h.)

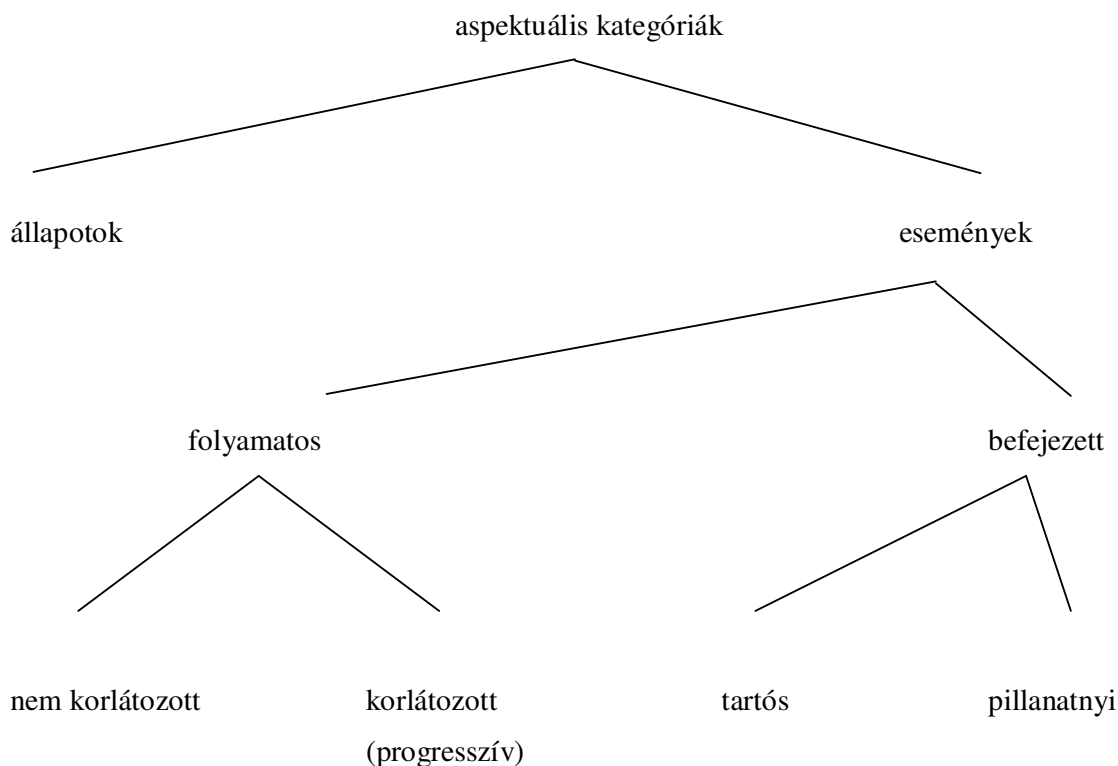
A magyarban azonban a befejezettség-folyamatosság szembenállás az esetek többségében nem 'tisztán' jelenik meg, hanem valamilyen egyéb jelentésmozzanattal (akcióminőség- vagy irányjelentéssel) összefonódva.

A folyamatos-befejezett szembenállás kitüntetett szerepű, de van olyan kategória is, amely ezen kívül áll, mégpedig az állapotoké (l. az ábrát). Az állapotok ugyanis nem tehetők befejezetté, de folyamatosnak sem lehet őket tekinteni, mert intervallum-tulajdonságaik eltérnek a folyamatos igékétől: míg a folyamatos igék a hozzájuk tartozó intervallum legtöbb résztartományára igazak, az állapotok minden résztartományban fennállnak.²⁸ Amint az alábbi ábra mutatja, a folyamatos és a befejezett csoporton belül is lehet további kategóriákkal számolni: a folyamatos igék között a korlátozott idővonatkoztatásúak a progresszív aspektus képviselői, míg a befejezett igék között tartós és pillanatnyi csoportot lehet megkülönböztetni. Kiefer felveszi emellett az ismételhetőséget is mint lehetséges aspektusmódosító tényezőt; ezt

²⁷ Kiefer maga három szemantikai irányzatot különít el, a formális, a strukturális és a kognitív szemantikát, saját írását pedig a strukturális irányzathoz tartozónak tartja (Kiefer [2000]). Az áttekintés elsősorban Kiefer 2006-os monográfiáján alapul.

²⁸ Smith értelmezésével szemben Kiefernél tehát nem a cselekvések, hanem az állapotigék jellemzője a homogenitás.

azzal indokolja, hogy az ismétlődés is befolyásolja az időszerkezetet, és megállapítja, hogy mindegyik kategória ismételhető.²⁹

2. sz. ábra: Az aspektuális kategóriák felosztása Kiefer megközelítésében (2006: 32.)

A kompozicionalitás fogalma ebben a megközelítésben is kulcsfontosságú, Kiefer ugyanis rámutat arra, hogy az aspektuális kategóriák valamilyen módon minden nyelvben megjelennek, viszont az egyes nyelvek különböznek abban, hogy az aspektus kódolva van-e a (morfológiailag egyszerű vagy összetett) igén, vagy pedig elsősorban mondattani eszközökkel fejeződik-e ki. A magyarban számos eszköz van arra, hogy a folyamatos igei szerkezeteket befejezetté lehessen tenni. Így például egy olyan mondat, amelynek aspektusát nem határozza meg az ige, ill. annak bővítményei (1a), és aspektuális értelmezése kontextusfüggő, határponthoz időmódosítóval befejezett aspektusúvá tehető (1b):

(1a) Gábor írt egy levelet.

(1b) Gábor egy óra alatt írt egy levelet.

²⁹ Ezzel a lehetőséggel azonban a kompozicionalitással kapcsolatban nem foglalkozik (l. 5.1.).

Az ún. határozói értékű tárgy (vagy áltárgy) is befejezetté (2b) teheti a folyamatos aspektusú mondatokat (2a):

(2a) Cili énekelt.

(2b) Cili énekelt egyet.

A határpontos igemódosító, a határozói értékű tárgy és még jó néhány mondatösszetevő alkalmas arra, hogy az eredetileg határpontot nem tartalmazó igét valamilyen módon határpontossá tegyék. Ezzel szemben a befejezett igék Kiefer szerint nem tehetők kompozicionálisan folyamatossá.³⁰ Szintén a kompozicionalitás problémakörébe tartozik, hogy az aspektuális tulajdonságok a mondatban nemcsak átcsaphatnak, hanem neutralizálódhatnak is, ez történik a magyarban a fókuszot tartalmazó mondatokban.

Az eseménytípusok és az aspektus kapcsolatát tekintve Kiefer egész más nézőponton van, mint Smith. Míg Smith szerint a szituációs aspektus (ez felel meg az eseménytípusoknak) és a nézőpontaspektus szabadon kombinálható, Kiefer úgy látja, hogy az aspektus következik az igei eseményszerkezetből:³¹ „[a] delimitatív akcióminőséget képviselő osztálytól eltekintve megállapítható, hogy a perfektív aspektusú események vagy utóállapotot tartalmazó eseményszerkezettel rendelkeznek, vagy csak egy pontszerű eseményből állnak” (i.m. 254).³² Nyilvánvalóan ezzel magyarázható, hogy azt a tesztet, amely alapján Kiefer a folyamatos-befejezett oppozíciót bemutatja (határpontos és határpont nélküli időmódosítókkal való kompatibilitás), más szerzők a telikusság jegyének vizsgálatára használják (l. Borik–Reinhard 2004), amely Smith-nél például eseményszerkezeteket megkülönböztető egyik tulajdonság. Ugyancsak a két kategória (eseményszerkezet és aspektus) összefonódását mutatja, hogy a Kiefer-féle aspektusdefiníciók alapjaként szolgáló intervallumtulajdonságok az előbbi szerzőpárnál éppen a telikus – atelikus oppozíció alapjaként bukkannak fel. Erre a problémára a funkcionális megközelítéseket bemutató részfejezetet következő összegzésben még visszatérek.

³⁰ Ezzel a megállapítással a későbbiekben vitatkozni fogok (5.1.).

³¹ A témában született legújabb, Gyuris Beával közösen jegyzett írásában (2008) hat eseményszerkezeti osztályt különböztet meg.

³² Véleményem szerint azonban vitatható, hogy a delimitatív akcióminőségű igék (*elborozgat*, *eljátsszadzik*, *elolvasgat*) valójában perfektívek-e. A probléma részletes kifejtésére a jelen dolgozat keretében nincs mód, de az talán röviden jelezhető, hogy számomra – Kieferrel szemben – az ilyen akcióminőségű igék probléma nélkül használhatók az *át* névutós, azaz határpont nélküli időmódosítókkal, a folyamatos – befejezett aspektusú szerkezetek elhatárolására alkalmazott tesztek pedig ellentmondásos eredményeket hoznak ezzel az akcióminőség-típussal kapcsolatban.

2. 4. Funkcionális irányzatok

Az alábbiakban a funkcionális irányzat három jelentős képviselőjének mutatom be a témát érintő lényeges megállapításait: Langacker kognitív nyelvészeti megközelítését, illetve Bybee és Dahl tipológiai-funkcionális vizsgálatát kísérlem meg összegezni. A különféle funkcionális nyelvészeti irányzatok egyik fő közös vonásának Ladányi–Tolcsvai Nagy (2008)³³ azt tekintik, hogy tagadják a nyelv autonóm voltát. Képviselői úgy vélik, hogy mind a nyelvelsajátítás folyamata, mind pedig a nyelv használata beágyazódik az ember általános kognitív képességei közé, és szorosan összefügg a nyelv nyelven kívüli funkcióival is. Így mind vizsgálati módszereik, mind pedig az általuk adott magyarázatok különböznek a formális megközelítésekben alkalmazottaktól. Elképzeléseik szerint a nyelvi forma és funkció közötti kapcsolatok esetében az önkényesség nem szabály, hanem kivétel: ez a kapcsolat alapvetően motivált, és ezt a motiváltságot elsősorban különféle történeti folyamatok következtében veszítheti el a nyelv. A motivált párok azonban a tipológiai kutatások segítségével feltárhatók, a grammatikalizációs kutatások pedig bemutatják azokat a folyamatokat, melynek során a motiváció elvész (de nem nyomtalanul).

2. 4. 1. Langacker kognitív megközelítése³⁴

2.4.1.1. Jelentés és kompozicionalitás a kognitív szemantikában

Igencsak hosszan lehetne sorolni, miben különbözik a kognitív szemantika a formális megközelítéstől, de itt kizárólag azoknak a részleteknek az áttekintésére törekszem, amelyek az aspektuskutatás szempontjából is lényegesek. A kognitív szemantika kulcsfogalma a konceptualizáció, a tapasztalatok kognitív feldolgozása, amely a nyelvi megformálás alapját képezi. A konceptualizáció dinamikus folyamat, azaz időben zajlik, és ezzel a megállapítással az idő egy újabb értelmezést is kap ebben a megközelítésmódban.³⁵ A kognitív szemantika a nyelvi elemek jelentését is máshogy modellezi, mint a formális: egyrészt lándzsát tör a képszerűbb jelentésábrázolások mellett, másrészt a jelentéseket nem egy szótári, hanem egy

³³ A funkcionális irányzatok itt olvasható rövid bemutatása ezen a Ladányi–Tolcsvai-Nagy cikken alapul.

³⁴ Az áttekintés Langacker 2008-as monográfiáján alapul.

³⁵ Ennek fontosságára az alábbiakban még visszatérek.

enciklopédiában szereplő szócikkhez hasonlítja. Ez sokkal többféle információt tartalmaz, melyek között megtalálhatók az adott egységre jellemző lényegi tulajdonságok, de rengeteg periférikus információ is kapcsolódik hozzá, melyek speciális kontextusokban kapnak szerepet. Ennek két fontos következménye is van. Egyrészt a kontinuum-típusú megközelítést kiterjeszti a szemantika-pragmatika kettősségre, azaz e megközelítés szerint nem feltétlenül választható el, hogy egy adott nyelvi egység jelentéséből mi szemantikai (nyelvi), és mi pragmatikai. Másrészt mindebből következik az is, hogy Langacker a kompozicionalitásnak csak egy gyengébb verziójával operál. A teljes kompozicionalitás ugyanis azt jelentené, hogy egy összetett egység jelentése levezethető a részek jelentéséből és az összerakásuk módjától. Mivel azonban már az egyes alapegységek jelentése sem lehet rögzített ebben a megközelítésmódban, a teljes kompozicionalitás itt eleve kizárt: „Ez a folyamat rendkívül kifinomult konceptualizációkhoz vezet, melyeknek szerkezetét csak **körvonalazza** a lexikális jelentés és az összeszerkesztési minta, de ezek önmagukban általában nem elegendők ahhoz, hogy a jelentés **levezethető** legyen. Így én a nyelvet úgy írom le, hogy csak **részleges kompozicionalitás** jellemzi (Langacker i.m. 42, kiemelés az eredetiben). A nyelvhasználat sohasem lehet kontextusfüggetlen, egy lexéma sohasem használható kétszer pontosan ugyanazzal a jelentéssel, és nincs éles határvonal a nyelvi jelentés és a kontextuális interpretáció között.

A jelentés is több, mint egy adott mondat igazságfeltételeinek az összessége. Ez szintén a konceptualizációból fakad: egy adott szituációt többféleképpen lehet konceptualizálni, és ennek megfelelően nyelvi formába önteni. Egy kifejezés jelentése nemcsak az a konceptuális tartalom, amit felidéz; éppolyan fontos az is, hogy az a tartalom hogy konstruálódik meg, azaz hogyan kap formát. A tartalom ugyanis olyan, mint egy jelenet, melynek formába öntése (konceptualizációja) az, ahogy a nyelvhasználó ezt a tartalmat nézi. A konceptualizációra épül rá az elrendezés ('viewing arrangement'), amely a nézők (azaz a beszélő és a hallgató), valamint a feldolgozott jelenet közötti viszony átfogó elnevezése. Az alapértelmezett elrendezés az, amikor a beszélő és a hallgató együtt vannak (egy helyen és egy időben), és itt történik a tapasztalatok megosztása, ettől azonban igen sokszor eltávolodnak a nyelvhasználók valamilyen módon (térben, időben, episztemikus státuszban stb.). A beszélő és a hallgató egy adott beszédhelyzetben az ahhoz tartozó összes közvetlen körülménnyel alkotják az alapot ('ground'), és ennek az alapnak a jellemzői beépülnek a konceptualizáció folyamatába. Az alap mint implicit kiindulópont mindenütt jelen van, például általában a nyelvtani idő is az alaphoz (a beszédidőhöz) képest viszonyítva fejezi ki a múltat, jelent és jövőt. A jelenet-metaforát Langacker az aspektuális kifejezőeszközökre is

kiterjeszti: az aspektus is egy azon eszközök közül, melyek azt kódolják, hogyan nézünk egy szituációt. A progresszív például ráközelít az eseményre; s akár vannak annak határai, akár nincsenek, a ráközelítés miatt a potenciális határok nincsenek benne a fókuszban.

2.4.1.2. A nyelvtani idő

Visszatérve az idő fogalmára, ennek többféle értelmezése van Langacker megközelítésében. Szerepet kap egyrészt a feldolgozási idő, hiszen minden konceptualizáció időben zajló folyamat. Emellett létezik az érzékelt idő is ('concieved time'), mely a konceptualizáció tárgya. Az érzékelt idő lehet előtérbe helyezve, de impliciten mindenhol ott van, hiszen minden esemény időben zajlik le. A feldolgozási és az érzékelt idő nehezen választható szét, mert az idő konceptualizációja maga is időben történik. S bár szemantikai szempontból meg kell ezeket különböztetni, erős a tendencia arra, hogy az érzékelt és a feldolgozási idő párhuzamos legyen (temporális ikonicitás): az egyes szituációkat hajlamosak vagyunk abban a sorrendben megtörténtként értelmezni, amilyen sorrendben a nyelvi formába öntött alakjuk elhangzik. Ez az alapértelmezett helyzet, s a beszélő valamilyen nyelvi jelölőt használ annak kódolására, hogy jelezze, ha ettől eltér, s kiváltsa a rekonceptualizációt.

A nyelvtani idő egyik funkciója az, hogy elhelyezze az eseményt a konceptualizáló (beszélő) által felfogott valóságban, de hasonlóképpen fontos szerepet kap abban is, hogy az esemény valóságállapotát jelölje. Nem véletlen, hogy az idő- és módkifejezés sok nyelvben egymásra épül: ugyanazon nyelvtani jelölők egyszerre fejezhetik ki az időbeli és az episztemikus távolságot a konceptualizálótól. Tehát a nyelvileg kifejezni kívánt szituációra az idő- és aspektusjelölők segítségével építjük rá, illetve építjük bele saját perspektívánkat, mert az alapértelmezett elrendezés – amikor a beszélő és a hallgató tökéletesen egyforma perspektívából konceptualizálják a szituációt – valójában ritka. A beszélő nyelvtanilag kódolja a szubjektív tényezőket, a hallgató pedig dekódolja ezeket, nyilván nem teljesen ugyanúgy, de a kapott nyelvtani támpontok segítségével.

2.4.1.3. A szituációtípusok³⁶

Langacker két nagy csoportra, folyamatosra és befejezettre osztja az igéket. A felosztás ugyanazokon a konceptuális tényezőkön alapul, amely a főneveknél a megszámlálható-nem megszámlálható kettősség háttérében áll: a határok meglétén, ill. hiányán, valamint a homogenitás-heterogenitás kettősségén. Ezek a tulajdonságok a formális megközelítésekben is fontos szerepet kapnak, de Langacker megközelítésében másféle felosztást eredményeznek. Itt ugyanis csak az állapotigék minősülnek folyamatosnak, a másik három vendleri csoport tagjai a befejezett igék közé tartoznak. A befejezett igék közös jellemzője az, hogy ezek időben lehatároltak, szemben a folyamatosakkal (azaz tulajdonképpen az állapotokkal). Ez nem azt jelenti, hogy maguknak a konceptualizáció alapját képező szituációknak ne lenne határjuk, csak ezt maga az ige kizárja abból, amit jelentésével a fókuszba helyez. Az tehát, hogy valami *létezik*, nem jelenti azt, hogy mindig is létezett, vagy mindig is létezni fog, de az ige maga úgy ábrázolja a szituációt, hogy az a releváns időszakaszban konstans. Emellett a befejezett igék inherensen heterogének, az általuk ábrázolt eseményben mindenképpen van valami idő alatt bekövetkező változás, míg a folyamatosak homogének (pontosabban: a nyelvhasználó így konceptualizálja azokat). Míg *megtanulni* valamit változással jár, *tudni* ugyanazt (legalábbis ideális esetben) egy állandó szituáció, nincs benne szükségszerű végpont.³⁷

A befejezettség, illetve folyamatosság az igék grammatikai viselkedését is meghatározza. Az angolban ugyanis a folyamatos igék (azaz tkp. az állapotigék) jelen időben egyszerű jelen alakban jelennek meg, míg a befejezett igék (=dinamikus szituációt kifejező igék) progresszívben.

- (3) (a) **He learns the poem.* (a') *He is learning the poem.*
(b) *He knows the poem.* (b') **He is knowing the poem.*

Annak azonban, hogy mely ige folyamatos, és mely befejezett, konceptuális alapja van. Ebből következik, hogy sok olyan ige, amely első ránézésre stabilnak tűnő (azaz határpont nélküli és homogén) szituációt ábrázol, nyelvtanilag mégis befejezett igeként

³⁶ Langacker itt lexikális aspektusról beszél, az egységesség kedvéért használom a *szituációtípus* terminust, mert a Langacker-féle lexikális aspektus is az igék inherens jelentésére, ill. fázisszerkezetére vonatkozik.

³⁷ Úgy tűnik, Langacker tulajdonképpen a telicitás mindkét lehetséges definícióját felhasználja, azaz a végpont-alapút és az intervallum-alapút egyaránt. Ugyanakkor valamilyen oknál fogva a cselekvésigéket, amelyek elvileg atelikusak, heterogénnek és végpontosnak tartja, azaz ellentmondásos a rendszere, mert a dinamikus-statikus igéket különíti el egymástól a telikus-atelikus szembenállás ismervelei alapján. Példája, a *learn* ige a magyarban fordítható azzal is, hogy *tanul*, és azzal is, hogy *megtanul*, az előbbi atelikus cselekvésige, az utóbbi telikus teljesítményige, ez a kontraszt azonban Langacker megközelítésében nem írható le.

funkcionál. Ezek az igék (a többi befejezett igehez hasonlóan) jelen időben progresszív alakban jelennek meg (4b), nem pedig egyszerű jelenben (4a):

(4) (a) **She {sleeps / swims / dreams / perspires / meditates / wears a very expensive gown}.*

(b) *She is {sleeping / swimming / dreaming / perspiring / meditating / wearing a very expensive gown}.*

Ezt a jelenséget épp az magyarázza, hogy általában ezeket a szituációkat lehatárolt epizódokban történő eseményekként konceptualizáljuk. Langacker az olyan megszámlálható főnevekhez hasonlítja a fenti típusú igéket, mint például a *tó*, *gyep*, *tégla*, *lyuk*. Ezek szintén homogén szerkezetűek, de lehatároltak, s az által, hogy a határuk benne van a beszélő nézőpontjában, már a megszámlálható főnevek, illetve befejezett igék osztályába kerülnek nyelvtanilag.

A szerző azonban azt is kifejti, hogy ez a kontraszt sem eredményez rigid lexikális osztályokat. Általában ugyan az igéknek van valamiféle elsődleges besorolásuk, de nagyon sok ige kétféleképpen is használható, azaz a kategorizáció rugalmas, és nagyon finom konceptualizáció-beli különbségeket tükrözhet. Langacker erre példaként az *ül*, *áll* típusú pozícionális igék viselkedését mutatja be. Az ilyen igék használhatók befejezettként (azaz jelen időben folyamatos igeidővel) akkor is, amikor azt fejezik ki, hogy valami valamilyen pozícióba kerül, ebben az esetben általában valamilyen előljárószóval járnak együtt (5a). Emellett határozószó nélkül is előfordulnak, és ekkor is befejezett igeiként viselkednek (annak ellenére, hogy belső szerkezetük homogén), mivel egy lehatárolt epizódot fejeznek ki, melynek időtartama alatt az ige alanya az adott helyzetben van (5b). Ezzel szemben ha az ige alanya valami olyasmi, amelyről a beszélő nem feltételezi, hogy megváltoztathatná a helyét (mint a (5c) példában a szobor), akkor jelöletlen esetben jelen időben egyszerű igeidővel jelenik meg, azaz ilyenkor folyamatos (imperpektív) igeiként viselkedik. Ha egy ilyen típusú alany mellett a pozíciót kifejező igét a beszélő folyamatos jelenben használja, ez azt tükrözi, hogy a beszélő azt feltételezi, hogy a szituáció lehatárolt, a valahol való tartózkodás véget fog érni, ideiglenes jellegű (5d). Ha az alany olyan természetű, hogy az állandóan egy helyben tartózkodás nem is képzelhető el róla, akkor a sima jelen idő használata furcsa (5e), ha azonban olyan, hogy az ideiglenes, behatárolt interpretáció gyakorlatilag kizárható, akkor a folyamatos jelen használata valószerűtlen (5f).

(5) (a) *Rebecca sat (down), then she stood (up) again.*

(b) *He is {sitting / standing / lying} on the couch.*

(c) *A statue of the president stands in the middle of the park.*

(d) *A statue of the president is standing in the middle of the park.*

(e) *Sam {*lies / is lying} on the beach right now.*

(f) *Belgium {lies / *is lying} between Holland and France.*

(Langacker i.m. 149)

Ezek a példák azt illusztrálják, hogy egy ige 'résztvevői' (azok az entitások, amelyek az ige által kifejezett szituációban szerepelnek) is befolyásolják a folyamatos-befejezett osztályozást. Emellett még számtalan egyéb tényező hathat arra, hogy egy adott ige egy adott használatában folyamatos vagy befejezett értelmezésű-e: általános, illetve kontextuális tudás, vagy csak a beszélő választása, hogyan mutatja be az adott szituációt. Továbbá arról sem szabad megfeledkezni, hogy sokszor még a legfurcsább, szemantikailag anomál szerkezethez is lehet olyan kontextust találni, amelyben az értelmezhető és elfogadható. Ez egyben arra az általános megállapításra is rávezet, hogy a nyelvtani jólformáltság (ebben a megközelítésben) nem ítéhető meg a kontextuális értelmezéstől függetlenül.³⁸

2.4.1.4. Az aspektus

Mint látható volt, az igék osztályozásakor Langacker azokat a terminusokat használja, amelyek általában a két fő aspektuális osztályt szokták jelölni, a folyamatost és a befejezettet. Ez a szóhasználat nem is következtelen, figyelembe véve, hogy úgy tűnik, a szerző semmiféle lényegi különbséggel nem számol az igék inherens eseményszerkezeti tulajdonságai és a grammatikai aspektusjelölés között. Kissé leegyszerűsítve a dolgot, az igék lehetnek lexikálisan folyamatosak és befejezettek, a grammatikai aspektusjelölők funkciója pedig az, hogy ezen a tulajdonságukon változtasson. Jelen esetben tehát (mivel a vizsgált nyelv az angol) a progresszív a lexikálisan befejezettként konceptualizált igtét folyamatossá teszi az által, hogy annak egy homogén belső fázisát emeli ki (profilálja), a végpontokat kizárva. Ez a funkció magyarázza azt is, hogy általában miért nem használják a progresszív aspektust egyfelől az inherensen imperfektív, másfelől a szemelfektív (pl. *blink*, *see a flash*) igékkel kombinálva. Az előbbieket önmagukban is folyamatosak, és bár a nyelvekről nem állítható,

---

³⁸ Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy teljesen egyet kell értenem azzal, amire – sok más, szintén ezt a megközelítést érintő jogos kritikai észrevétellel együtt – Kiefer Ferenc opponensi véleményében rámutatott, hogy t.i. Langacker megközelítése erősen nyelvspecifikus (azaz angol-centrikus). Ami számomra – részben a lekérdezések során szerzett tapasztalatok alapján – vonzóvá tette megközelítését, az a szemantikai és pragmatikai jelentés kevésbé rigorózus megkülönböztetése, pontosabban a kontinuumszemlélet hangsúlyozása a szemantika és a pragmatika között. Úgy érzem ugyanis, egy lekérdezés esetében, különösen ha az nem a lekérdező anyanyelvére irányul, gyakorlatilag lehetetlen elválasztani egymástól a szemantikai és a pragmatikai jelentést, az egyes példák mindig felidéznek valamilyen kontextust.

hogy teljes mértékben ökonómikusak, ebben az esetben a folyamatosság nyelvi jelölésének nem lenne értelmezhető célja (amikor azonban mégis jelölik, akkor van funkciója is, l. a 5d példát). A momentán igék esetében pedig egyszerűen túl rövid idő alatt zajlanak le ahhoz, hogy a belső perspektívájukat ki lehessen emelni – ezeknek az esetében is más értelmezést (általában frekventatív) rendelünk a progresszív alakokhoz.

Az aspektus (inherens és nyelvtani), valamint a nyelvtani idő lehetséges és nem előforduló kombinációi ugyancsak értelmezhetővé válnak kognitív alapokon. Langacker felveti a kérdést, hogy a négy lehetséges kombináció közül miért van egy, amely általában nem fordul elő:

- (6) (a) *He learned the poem.* [PAST PERFECTIVE]
- (b) **He learns the poem.* [PRESENT PERFECTIVE]
- (c) *He knew the poem.* [PAST IMPERFECTIVE]
- (d) *He knows the poem.* [PRESENT IMPERFECTIVE]

A nyelvtani idő, ahogy arról már szó esett, legtöbbször a beszédidőhöz igazodik, és egy olyan időbeli fókuszra vetíti ki, amelyben a bemutatott folyamatnak le kell játszódnia. Míg a múlt idő esetében ez mindössze annyit jelent, hogy az esemény a beszédidő előtt történt, a jelen idő használata teljes egybeesést implikál a beszédidővel. A múltban tehát ez a közvetlen temporális fókusz bármilyen időtartamú lehet, csupán annyi a megkötés, hogy megelőzze a beszédidőt. Ennek következtében lehet elég nagy ahhoz, hogy egy befejezett esemény minden részeseményét magába foglalja, beleértve annak határpontjait is. A folyamatos igék szintén probléma nélkül szerepelhetnek a múltban, hiszen homogén szerkezetüknek köszönhetően bármelyik egységük megfeleltethető az egésznek: még ha az adott esemény mindkét irányban, tehát a múlt és a jelen felé is végtelenül kiterjed, a homogén szerkezete miatt egy „darab” belőle ugyanolyan, mint az egész, így aztán az a részintervallum értelmezhető a múlt időben, azaz úgy, hogy a fókuszba állított rész megelőzte a beszédidőt.

Ugyanez érvényes a jelen időre is. Bár a beszéd ideje rövid, és egy stabil szituáció minden bizonnyal kiterjed a beszédidő előtti és mögötti periódusra is, a homogén szerkezet miatt az állítás érvényes lehet arra a kis metszetre is, amely egybeesik a beszédidővel. Egy befejezett igével jelölt esemény azonban aligha eshet egybe a beszédidővel, tekintettel arra, hogy általában hosszabb ideig tartanak, mint a beszéd pillanata (aligha tanul meg valaki a beszéddel egy időben egy verset). Vannak azonban rendszeres kivételek, melyek esetében befejezett igék időtartama is egybeeshet a beszédidővel. Ilyenek például a performatív igék, amelyek ténylegesen egybeesnek a beszédidővel, hiszen a beszéd maga a cselekvés. Azoknak

a befejezett igéknek az esetében pedig, amelyeknél ez az egybeesés nem képzelhető el, megjelenik a nyelvileg kódolt folyamatos aspektus. Ez ugyanis kiveszi az igéből a végpontokat (*learns the poem* $\rightarrow$ *is learning the poem*), és az a rész, amelyre a közvetlen időbeli fókusz vonatkozik, már homogén. Tehát a befejezett igéből folyamatos igét csinál, amely így összefér a jelennel, hiszen érvényesül a teljes időbeli egybeesés.

2.4.2. A Bybee–Dahl féle, gram-központú megközelítés

A gram-központú megközelítés két kutatóhoz köthető, akik egymástól függetlenül kezdték meg kutatásaikat, s eredményeiket is egymástól függetlenül jelentették meg ugyanabban az évben (1985) egy-egy monográfiában (Joan Bybee: *Morphology*, Östen Dahl: *Tense and aspect systems*). A szerzők hamar felismerték, hogy bár kutatásuk módszertana különbözött,³⁹ nagyon hasonló eredményekre jutottak, így közös munkába fogtak, ennek eredménye 1989-ben írt cikkük. Ennek végén összegzik, mit is jelent a gram-központúság: „A nyelvtani jelentés kutatásának releváns egysége az egyes gram,⁴⁰ amelyet úgy kell tekinteni, mint aminek inherens szemantikai anyaga van, s ez részben a fejlődésének történetét tükrözi, részben pedig azt a helyet, melyet a szinkrón rendszerben betölt” (Bybee–Dahl i.m. 97)

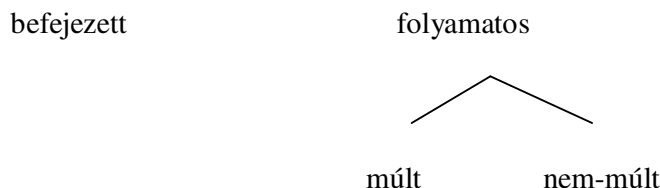
Ennek a megállapításuknak a hátterében széles körű összehasonlító-tipológiai kutatásaik eredményei állnak. Az egyik fő tanulsága ezeknek az összehasonlító vizsgálatoknak ugyanis az volt, hogy a gramok jelentése a legkülönbözőbb nyelvekben is hasonló, és van egy olyan csoportjuk, amelyek igen széles körben elterjedtek. Mintáikban ugyanis az időbeli, illetve aspektushoz kapcsolódó jelentéseket kódoló gramok 70-80%-a a következő hat gram-típus egyikébe tartozott:⁴¹ befejezett, folyamatos, progresszív, jövő, múlt, perfektum. Ezek a kategóriák kombinálódhatnak is egymással, és természetesen vannak egyéb idő- és aspektusjelölő gramok is, ugyanakkor ez a hat kiugróan a leggyakoribb a világ nyelveiben.

³⁹ Mindketten próbáltak nagyobb, és a lehetőség szerint több nyelvcsaládból, illetve areából származó nyelvet tartalmazó mintán dolgozni, de míg Bybee alapvetően leíró nyelvtanok alapján végezte a kutatást, Dahl kérdőíveket fordítottatott anyanyelvi adatközlőkkel.

⁴⁰ A *gram* terminus a *grammatical morpheme* (nyelvtani morféma) rövidített alakja, és minden olyan elemre vonatkozik, amelynek grammatikai funkciója van (legyen az prefixum, infixum, szuffixum, tőváltakozás, reduplikáció, partikula, vagy ezeknél akár nagyobb egység is).

⁴¹ A jelen státuszát eltérően ítélték meg: Bybee-nál mint jelöletlen gram jelent meg, Dahl azonban eredetileg nem számolt önálló 'jelen' gram-típussal, hanem a jelen időt tekintette az alapértelmezett (default) kategóriának (Bybee–Dahl i.m. 55).

A vizsgálatok (szintén egymástól függetlenül) arra a következtetésre jutottak, hogy a leggyakoribb inflexiós idő-aspektuskifejező rendszerekre a nyelvekben egy olyan hármas felosztás jellemző, melyben a befejezett-folyamatos megkülönböztetés az oppozíció folyamatos oldalán kiegészül egy múlt-nem múlt szembenállással (l. 3. ábra).

3. sz. ábra: Az aspektuális és időbeli oppozíciók legtipikusabb mintája (Bybee–Dahl 1989: 83)

Emellett azonban az a megoldás is gyakori, hogy a két oppozíció közül csak egy van meg egy nyelvben, vagy befejezett-folyamatos szembenállás külön múlt idő nélkül (ilyen az arab), vagy múlt idő folyamatos-befejezett szembenállás nélkül (ilyen az angol).⁴² Dahl és Bybee mintája egyaránt azt mutatta, hogy minden olyan nyelvben, amelynek van inflexióval kifejezett idő- és/vagy aspektusmorfémája, vagy a befejezett aspektust, vagy a múlt időt, vagy mindkettőt inflexiós morféma jelöli.

A gramok alaposabb vizsgálata emellett azt is megmutatta, hogy ezekhez a roppant gyakori morféma- és formajelzőkhöz rájuk jellemző formai tulajdonságok is rendelhetők, azaz a jelentés és a forma (kifejezés mód) között nyelvektől függetlenül vannak korrelációk. Míg például a perfektum kategóriája rendszeresen analitikusan fejeződik ki, a befejezettség, ill. a múlt idő kifejezése jellemzően szintetikus, kötött morféma- és formajelzőkkel történik. Részben ezek a jelentés-forma összefüggések indokolták, hogy olyan elméletet próbáljanak meg kidolgozni az idő- és aspektusjelölőkről, melyben diakrón tényezők, azaz az egyes gramok által követett grammatikalizációs folyamatok is szerepet kapnak.

A különböző gramokra nyelvtől függetlenül jellemző közös vonások háttérében két nyelvtörténeti tényező áll. Egyrészt nagyon hasonlóak a grammatikalizációs folyamatok bemenetétül szolgáló lexikális elemek egy-egy gramtípus esetében (például a perfektumot kifejező gramok tipikusan 'befejez', 'eldob', 'jön valahonnan' jelentésű igékből keletkeznek), másrészt azok a változási vonalak is mutatnak szabályszerűségeket, amelyeken ezek az

⁴² Azaz: ezek a szembenállások jelennek meg gramokban kódolva; a szerzőpáros ki is emeli a szláv nyelvek kivételes jellegét a lehetséges idő-aspektus kombinációk típusaival kapcsolatban (i.m. 85–89). Az angollal kapcsolatban pedig azt kell megjegyezni, hogy más megközelítésekkel szemben ők nem tesznek egyenlőségjelet az angol progresszív (Continuous) igeismélelet és az imperfektív aspektus közé.

elemek végighaladnak a grammatikalizáció során. Három fő ilyen ösvény körvonalazódott munkáikban: a perfektumok gyakran válnak befejezettség-jelölővé vagy múltidőjellé; a progresszívok folyamatosság-jelölővé; végül pedig különféle (de körülhatárolható jellegű) lexikális forrásokból származnak a jövőidőjelek. Mindebből a szerzőpár arra a következtetésre jut, hogy a leírásokban rendszeresen használt fölöttes kategóriák (idő és aspektus) érvényes és hasznos fogalmi területek, amelyek gyakran kapnak valamilyen nyelvtani jelölőt. Strukturális-grammatikai kategóriaként ugyanakkor már megkérdőjeleződik érvényességük az itt bemutatott adatok alapján. Úgy vélik, jobban leírható, hogy mi jellemez például egy befejezettség-jelölő gramot, ha nem úgy tekintünk rá, mint az aspektus-csoport egy tagjára, hanem úgy, mint egy állomásra egy grammatikalizációs ösvényen. Egyik legmeggyőzőbb példájuk erre éppen a befejezett aspektus kétféle, azaz az inflexiós és az ú.n. szláv típusú kifejezőmódjának összehasonlítása. Bár alapvetően ugyanazt a szemantikai kategóriát fejezi ki az igeidővel és az igekötők segítségével kódolt perfektívum, jellegzetes eltérések is vannak viselkedésükben, amely a grammatikalizációs folyamat bemeneti szerkezeteiben, illetve lefutásában megfigyelhető különbségekkel magyarázható.⁴³

A közös összegzés után a kutatók külön-külön is folytatták a téma kutatását, és melynek eredménye újabb két kötet lett. 1994-ben Joan Bybee és társai kiadták *The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world* című munkájukat. Ebben három olyan szemantikai területet vizsgálnak (Bybee korábbi kötetéhez hasonlóan alapvetően leíró nyelvtanokban szereplő adatok alapján), melyeknek morfológiai jelölése általában az igehez köthető, az idő és az aspektus mellett a módot. Ezeknek a felettes kategóriáknak azonban ebben a munkájukban sem tulajdonítanak strukturális státuszt a nyelv szerveződésében. E helyett itt is diakrón megközelítést alkalmaznak, amely véleményük szerint (és ezt meggyőzően alá is támasztják) erősebben magyarázó erejűvé teszi a munkát. Azt vizsgálják, hogy az idő- és aspektuskifejezés területének szemantikai 'anyaga' hogyan formálódik nyelvtani jelentéssé; a vizsgálat atomi egységei a nyelvekben általánosan előforduló gram-típusok, amelyeket sem kisebb jegyekre nem bontanak, sem nagyobb kategóriákba nem vonnak össze. Nagyon hasonló szemléletű munka az Östen Dahl szerkesztésében 2000-ben megjelent *Aspect in the Languages of Europe* c. munka. Ebben kérdőíves kutatások alapján három gram-típus jellegzetességeit vizsgálják az európai areában, s ennek alapján szerepelnek itt összehasonlító jellegű, vagy egy-egy nyelvre vonatkozó tanulmányok.

---

⁴³ Részletesen l. a 7.1. fejezetben.

2.5. Összegzés

Bár a fenti áttekintés tulajdonképpen nem összefoglaló, csak a témában megjelent monográfiák közül szubjektíven kiragadott művek ismertetése, azt talán ennyi is tükrözi, hogy igen gazdag a rendelkezésre álló szakirodalom, és a szerzők bizonyos kérdéseket egymástól többé-kevésbe (vagy éppen radikálisan) eltérően ítélnék meg. Alapvető különbség van például abban, hogy az egyes megközelítések milyen magyarázattípusokkal operálnak, hogyan képzelik el a jelentést, és a jelentések 'összerakását', azaz a kompozicionalitást. Természetesen az egyes csoportokon belül is vannak eltérések, ilyen például az eseménytípus és a (nézőpont)aspektus közötti összefüggés mibenléte. Más típusú problémák pedig lehetnek egy megközelítés számára irrelevánsak, így például a gram-központú megközelítésekben értelemszerűen nem kap szerepet sem a szituációtípusok rendszeres vizsgálata, sem pedig az aspektus mondatszintű jellemzése.

A nehézséget tulajdonképpen éppen az okozza, hogyan egyeztethetők össze az egyes megközelítésmódok úgy, hogy a dolgozat ne váljék teljesen ingadozó szemléletűvé, azaz ne legyenek benne egymásnak ellentmondó állítások a különböző megközelítések követése miatt, ugyanakkor ne is tévesszen szem elől ígéretes vizsgálati területet azért, mert azt valamely megközelítésmód nem érinti. Az alábbiakban alkalmazott megközelítés fő célkitűzése az, hogy minél alaposabb leírást tegyen lehetővé, és a lehető legkevésbé tegyen erőszakot a leírt nyelv saját kategóriáin amiatt, hogy egy adott megközelítésből, vagy egy adott másik nyelv alapján próbálja azokat leírni.

Az értekezés soron következő fejezete még szintén előkészítő-jellegű: bemutatja a vizsgált nyelvjárást, az adatközlőket, valamint az alkalmazott lekérdezési módszereket. A negyedik fejezet azonban már leíró, és a gram-típusú megközelítésmódot követi. Ebben az igeaspektusé a főszerep, ezen belül pedig az igeeképzők és az igeekötők szerepén van a hangsúly, különös figyelemmel a produktivitás és az opcionalitás kérdéskörére, illetve az akcióminőség kategóriáinak leírására. Kiindulópontja az (sok szempontból követve É. Kiss 2005-ös írásának szemléletét, és következve abból, ahogy Bybee és Dahl az igeekötők grammatikalizációját leírja), hogy a hantiban, mint ahogy a magyarban is, a Smith-féle szituációs aspektus kifejezése grammatikalizálódott, ezen belül pedig a telikusság jegye az, ami explicit jelölőt kap az igeekötők segítségével.⁴⁴ Nem követem azonban Smith leírását

---

⁴⁴ Azt is meg kell ugyanakkor említeni, hogy Smith szerint az orosz igeekötőtlen : igeekötős párok nem a +/-telicitás, hanem folyamatosság : befejezettség, azaz nem a szituációs aspektus, hanem a nézőpontaspektus szempontjából állnak egymással szemben. Úgy érzem, ebből következően sok ellentmondásos megállapítás is

abban, hogy minden nyelvben feltétlenül jelen van a szituációs aspektus és a nézőpontaspektus; az utóbbi következhet az előbbiből, ahogy arra Kiefer rámutat. Ugyanakkor a leírásban hangsúlyos szerepet kap az is, hogy ez a grammatikalizációs folyamat hosszú ideje zajlik, jelenleg is folyamatban van, és ennek következményei lépten-nyomon érzékelhetők a leírás során: egy folyamatosan változó rendszerről készül egy pillanatkép, amelynek így elválaszthatatlan tulajdonsága, hogy vannak benne átmeneti kategóriák és bizonytalanságok.⁴⁵

Az ötödik, szintén leíró egység központi témája a mondataspektus: annak elemzése, hogy melyek azok az összetevők a mondatban, amelyek az ige mellett még szerepet játszhatnak a mondat aspektusának meghatározásában. Ez alapvetően a Kiefer Ferenc által a magyarra kidolgozott, az aspektusra mondatsemantikai kategóriaként tekintő megközelítést követi, melynek egyik kulcsfogalma az aspektus kompozicionalitásának vizsgálata, de némi módosításokkal, helyenként vitatkozva vele. A kognitív megközelítésből viszont egy szemléleti tényezőt veszek át (amelynek beépítése gyakorlatilag szükségszerű, mert tulajdonképpen igazolja a kérdőíves gyűjtés során szerzett tapasztalataimat): ezen a területen nehéz +/- grammatikus, vagy pragmatikai/szemantikai jólformáltság-típusú kritériumokkal dolgozni, hiszen sokszor a legkülönösebb mondatokhoz is lehet olyan kontextust találni, amelyben értelmezhetővé válnak.⁴⁶ Az értekezés hatodik, összegző fejezetében áttekintem a folyamatos és a befejezett aspektus kifejezésével összefüggésbe hozható grammatikai eszközöket, illetve foglalkozom a jelöltség és jelöletlenség kérdésével, míg végül a záró hetedik fejezetben a megelőző fejezetek leíró eredményeit tipológiai, történeti és areális megközelítésben is megvizsgálom.

---

olvasható monográfiájának az orosz aspektusrendszerrel foglalkozó fejezetében (i.m. 227–261). A *чумамь* 'olvas, f.' ige például teljesítményiként tartja számon (míg a *нучамь* 'ír, f.' ige cselekvésként), majd a tagadással kapcsolatban megállapítja, hogy az előbbi ige folyamatos és befejezett alakjához más-más implikáció társul: míg a befejezett alak tagadása azt fejezi ki, hogy a beszélő az adott olvasnivalót nem olvasta végig, a folyamatos alak tagadása azt, hogy egyáltalán nem volt 'olvasási esemény'. Ezt végül azzal magyarázza, hogy a folyamatos nézőpont a teljesítményikéiben lévő, egymástól elválaszthatatlan folyamat+eredmény fázisaiból a folyamat-fázist teszi láthatóvá – ezek szerint tehát az igeikötőtlen *чумамь* alapvetően egy folyamatos aspektusú teljesítményige lenne, amely épp a folyamatos aspektus miatt levezetett cselekvés-értelmezést kap?

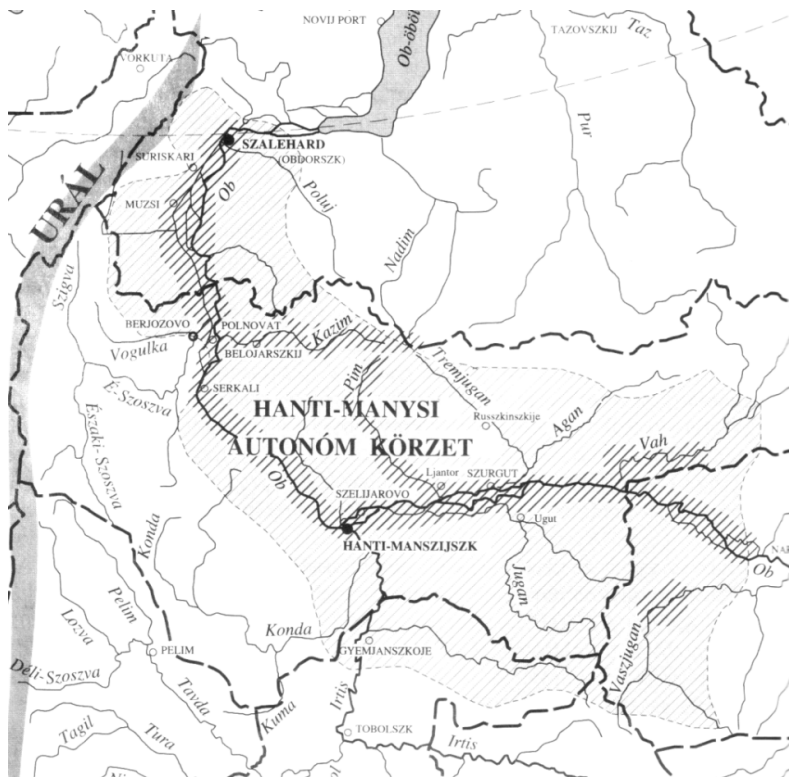
⁴⁵ Mindezt természetesen fel is erősíti az a tény, hogy nem saját anyanyelvemet vizsgálom, hanem adatközlőkkel dolgoztam.

⁴⁶ Ez azonban a formális megközelítéssel sem összeegyeztethetetlen elvileg, Smith legalábbis több átértelmezett használatot elemez művében, bár Kiefer kritizálja amiatt, hogy a felmutatott összefüggésekre önkényes magyarázatokat ad.

3. Módszertani háttér

3.1. A vizsgált nyelvjárás

Közismert, hogy igen nagy a hanti nyelv nyelvjárási tagoltsága. A három nagy nyelvjárás csoport, a déli, az északi és a keleti közül a déli gyakorlatilag kihaltnak tekinthető, az északi és a keleti nyelvjárások beszélői pedig az orosz használatát egymás között közvetítő nyelvként a jelentős nyelvjárási eltérések miatt. A keleti hanti nyelvjárások közé tartozó szurgutit eredetileg az Ob és az Irtis összefolyásától keletre beszélték, az Ob középső folyása, illetve ennek mellékfolyói mellett, de mára a nyelvterület visszaszorult az Ob mellékfolyói, a Pim, a Tromagán, az Agán és a Jugán mellé, mivel az Ob melletti iparosítás következményeként az itt élő hantik asszimilálódtak először (Agrafena Peszikova szóbeli közlése, 1997). Az egyes folyóvölgyekben beszélt változatok között is vannak kisebb-nagyobb eltérések, ezek közül egy, a jugáni nyelvjárásra jellemző t-zés (l. 4.1.3.1.) a gyűjtés során meglehetősen sok problémát okozott.

A hantik lakóhelye (Csepregi 1998: 60)

3.2. Az adatgyűjtés és az adatközlők

Az adatgyűjtés első fázisában már megjelentetett szurguti hanti szövegeket dolgoztam fel, elsősorban Csepregi Márta *Szurguti osztják chrestomathiáját* (1998), illetve kisebb szövegközléseket. Ezekből igen sok, a téma szempontjából releváns adathoz jutottam, de az nagyon hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az adatok nagy mennyisége sem válthatja ki az anyanyelvi adatközlővel történő közös munkát. Szerencsére azonban erre is megteremtődött a lehetőség az OTKA K68061-es pályázati támogatásának köszönhetően a pályázat időtartama alatt, azaz 2007.07.01. és 2011.12.31. között.

Ennek a támogatásnak, valamint az OTKA-projektum, és egyben a jelen értekezés témavezetőjének, Csepregi Mártának köszönhetően két olyan hanti anyanyelvű adatközlőt sikerült több alkalommal is Budapestre hívni, akik ugyan mindketten orosz-hanti kétnyelvűek,⁴⁷ de anyanyelvként még kizárólag az hantit sajátították el, egyikük a szurguti dialektusnak a tromagáni, másikuk a jugáni változatát. A tromagáni változatot beszélő adatközlő, Oleszja Joszifovna Szopocsina 1988-as születésű, felmenői is többnyire a szurguti hanti anyanyelvűek (édesapja jól beszél oroszul is, édesanyja azonban inkább csak hantiul). Oleszja 2006-ban elkezdte a hanti-manszijszki Jugor Egyetem hanti szakát, ezt azonban nem fejezte be, jelenleg munkája mellett jogi tanulmányokat folytat. A kutatás időtartama alatt kétszer tartózkodott hosszabb ideig Budapesten: először még a Balassi Intézet ösztöndíjasaként töltötte itt a 2007-2008-as tanévet, ez alatt az idő alatt májusban sikerült vele három alkalommal találkozni, másodszor pedig 2011 januárját töltötte Magyarországon.⁴⁸

A jugáni változatot beszélő adatközlő, Ljudmila Nyikolajevna Kajukova 1966-os születésű. 1988-ban szerzett tanári képesítést, és 2005-ig hanti nemzetiségi iskolákban, illetve szállásterületen tanított alsó tagozatosokat egyebek mellett hanti nyelvre is. 2006 óta egyéb munkákat végez: kiadott (társszerkesztőként) hanti nyelvű találós kérdéseket, szurguti nyelvjárású tankönyveket, valamint 2005 óta a Hanti jasang folyóirat munkatársa, és

⁴⁷ A 2010-es népszámláláson 30934 orosz állampolgár vallotta magát hanti nemzetiségűnek (http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-01.pdf, 19. old.), és 9584 fő nyilatkozott úgy, hogy beszél hantiul (http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-05.pdf, 2. oldal). A Tyumenyi Területen élő, magát hantinak valló 29277 főből 17861 vallotta magát orosz anyanyelvűnek, 11071 pedig hanti anyanyelvűnek (http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-09.pdf, 43-44. oldal).

⁴⁸ Ezt a lekérdezést azonban témavezetőm, Csepregi Márta végezte el helyettem, azon én családi okokból nem tudtam részt venni.

nyelvészeti témákkal is foglalkozik. Ő háromszor töltött a pályázat időtartama alatt egy-egy hónapot Magyarországon: 2009 januárjában, 2010 októberében és 2011 novemberében. Ezek alatt az időszakok alatt hetente kétszer vagy háromszor találkoztunk, a lekérdezések során hangfelvételt is készítettünk, melyeknek időtartama összesen mintegy 38 óra.

3.3. A lekérdezések során használt anyagok⁴⁹

Az adatgyűjtés során törekedtem arra, hogy minél többféle módszerrel történjék a lekérdezés, így használtam fordítási feladatokat, grammatikalitási ítéleteket kérő egynyelvű kérdőíveket, direkt lekérdezést, valamint (kevesebb sikerrel) képről való beszélgetést és szabad beszélgetést is. A fordítási feladatok egyik fontos forrása az Östen Dahl szerkesztette *Tense and Aspect in the languages of Europe* (Berlin, Mouton de Gruyter, 2000) című kötetben publikált három kérdőív volt a perfektum, a progresszív és a jövő idő kategóriájáról. Ezeket eredetileg angol nyelven készítették el úgy, hogy az igealakokat benne ragozatlan alakban szerepeltették (erre a kérdéses igealakok nagybetűs szedésével hívták fel a figyelmet). Az adatközlők feladata az volt, hogy a mondatokat (sok esetben a hozzájuk megadott kontextus segítségével) a lehető legtermészetesebben fordítsák anyanyelvükre, természetesen már úgy, hogy a kérdéses igét a megfelelő idő-, aspektus- és személyjelölőkkel is ellátják. Azok számára, akik a kérdőívek értékelését elvégezték, a kötetben ehhez támpontokat is adtak. Ezek a kérdőívek jó kiindulási alapnak tűntek, de az egyértelmű volt, hogy valamelyest módosítani kell rajtuk (a kérdőív készítője erre bátorította is a felhasználókat abban az esetben, ha egy-egy kulturálisan idegen szituáció megnehezítené a fordítást), illetve hogy az angol közvetítő nyelvet oroszra kell fordítani. Az orosz fordítás elkészítése során⁵⁰ azonban nehézséget okozott, hogy nem lehetett az angolnak megfelelő, azaz aspektuális szempontból is semleges igetőveket használni, hiszen az oroszban az igealakoknak általában két infinitívuszi formájuk van, ezek közül mindenképpen választani kellett. Először tehát úgy döntöttem, hogy a fordítás során az orosz mondatokban egyszerűen a ragozott igealakokat használom, és az adatközlőket arra kérem, hogy a mondatokat a lehető legtermészetesebben fordítsák hantira. Így készült el a *The Perfect Questionnaire* orosz fordítása, melyet mindkét adatközlő továbbfordított hantira.

---

⁴⁹ A dolgozat mellékletében megtalálható az összes anyag, amelyet a lekérdezések során használtam.

⁵⁰ Ezúttal is köszönöm Csepregi Márta és Wacha Balázs segítségét.

Ennek feldolgozásakor azonban felmerült a gyanú, hogy az orosz mondatokban szereplő igealakok esetleg befolyásolhatták a fordítókat (részletesen l. az areális hatásokkal foglalkozó 7.3. fejezetet). Ezért ezt a kérdőívet úgy módosítottam, hogy abban (szintén nagybetűvel kiemelve) már az orosz igepárok mindkét tagjának infinitívuszi alakjai szerepeltek, a másik két kérdőívben ennél kicsit egyszerűbb megoldást választottam, csak a folyamatos alakok infinitívuszos alakja szerepelt a mondatokban. Az utóbbi két kérdőívet sikerült mindkét adatközlővel lefordíttatni, a *Perfect Questionnaire* második, infinitívuszos változatát csak a jugáni adatközlővel, Ljudmilával sikerült újr fordíttatni. A három kérdőív a dolgozat függelékében található 1–3-as sorszámmal.⁵¹

Szintén csak a második adatközlővel készült el két olyan orosz alapú kérdőív, mely kifejezetten az orosz aspektuális oppozíciók iskolapéldáinak⁵² hanti nyelvű megfelelőire kérdezett rá; az egyik kérdőívben az orosz igealakok ragozott alakban (4-es függelék), a másikban folyamatos főnévi igenévként szerepeltek (5-ös sz. függelék.; további kísérletezésképpen, hogy melyik esetben befolyásolja kevésbé az orosz közvetítőnyelv a hanti fordításokat).

Emellett több olyan hanti nyelvű kérdőívet készítettem, mely egymástól kissé eltérő példamondatokról kért grammatikalitási ítéleteket (pl. jó-e úgy is a mondat, ha kihagy belőle / beletesz egy bizonyos képzőt vagy igekötőt). Az első változat ezek közül még elsősorban a szöveggyűjtésekből származó példamondatokat variálva (6a, 6b sz. függelék), ezt szintén sikerült mindkét adatközlővel átnézni, bár a két kérdőív nem felel meg teljesen egymásnak. A többi hasonló kérdőív már részben a fordítási feladatokra, illetve más lekérdezések során feljegyzett adatokra alapult, ezeket viszont csak a jugáni adatközlővel beszéltük át (7–13). Az

⁵¹ A dolgozat előopponense, Sipőcz Katalin azonban rámutatott, hogy lehet, hogy ez volt a kevésbé szerencsés módszer; mint írja: „Van olyan kérdőív, ahol az orosz példamondat igéjének mindkét (folyamatos és befejezett aspektusú infinitívusú) alakja szerepel, hogy a „kész” igealakok ne befolyásolhassák a hanti nyelvre történő fordítást. Mivel ezek az igék is kontextusba ágyazottak, az orosz igealak nem opcionális. Ily módon a hanti adatközlő valószínűleg először létrehozta magában azt az orosz igealakot, amelyet szerettünk volna nem megadni, majd ezután alkothatta meg a megfelelő hanti kifejezést. Tehát, véleményem szerint, ezzel nem nyert az adatgyűjtő, hanem az adatközlő orosz nyelven való gondolkodásra is késztetve volt, ami nem feltétlen szerencsés.” Bár a választást az a szándék irányította, hogy lehetőség szerint minimalizáljam az orosz nyelv interferencia-hatását (sajnos a közvetítő nyelv használatáról nem lehetett lemondani), nagyon is elképzelhető, hogy végül az infinitívuszt (esetenként kétféle infinitívuszt) tartalmazó orosz kérdőívek alkalmazása volt a rosszabbik megoldás. Talán azonban valamennyivel megbízhatóbbá teszi az adatokat, hogy amikor a fordítási feladatok készültek, a jugáni adatközlővel sikerült beiktatni egy „ellenőrző kört” is (azaz begépeltem az általa készített fordításokat, és megkértem, hogy nézze át őket; ilyenkor nagyon sokat javított, gyakran azzal a megjegyzéssel, hogy az eredeti forma nem „hantis”). Ezen kívül a fordításokból kerültek át mondatok a hanti egynyelvű tesztekbe is, ez további lehetőséget biztosított a valamilyen oknál fogva kiugró adatok orosztól kevésbé függő vizsgálatára.

⁵² Ez itt szó szerint értendő, a példák forrása ugyanis egy magyar nyelvtanulóknak szánt orosz nyelvkönyv volt, amely kifejezetten az orosz aspektuális oppozíciókat tanítja: Dr. Szacski Tamara–Estók Anikó, *Говорить или сказать? Az orosz igeszemlélet használata*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.

a szerencsés helyzet, hogy vele három egymásra következő évben tölthettem együtt viszonylag sok időt, lehetővé tette, hogy ugyanazokat az adatokat (a biztonság kedvéért) hosszabb idő eltelte után újraelemezzük. Mint ahogy azonban a dolgozat értekező részében erre többször utalok majd, az ilyen ismételt lekérdezések (mint például a 10-es kérdőív kitöltése után az annak javításával elkészült, és egy évvel később lekérdezett 12-es kérdőív) sokszor inkább elbizonytalanítottak az adatok feldolgozása során, mert gyakran előfordult, hogy a két különböző lekérdezési időpontban egy-egy adatot máshogy ítélt meg az adatközlő.

A legegyszerűbb, táblázatos lekérdezési módszerrel is igen sok hasznos nyelvi adatot sikerült gyűjteni: itt pusztán kiindulópontként szolgáltak a kérdőívek, jellemzően igeik szerepeltek bennük, és ezek kombinációs lehetőségeit vizsgáltam különböző igeekötőkkel, illetve képzőkkel (14–22 sz. függelék). Ezek közül sajnos csak egy, az orosz jövevényigék segítségével a hanti igeképzők produktivitását vizsgáló kérdőív készülhetett el mindkét adatközlővel, a többi szintén csak a jugáni adatközlővel lett kitöltve. Ennek lettek hátrányos következményei is (elsősorban a jugáni adatközlő t-ző nyelvjárása miatt), mindenek ellenére úgy érzem, hogy elég gazdag anyagot sikerült összegyűjteni.

Felhasználtam a lekérdezések során egy képsorozatot is, melyet Oszkó Beatrix készített még 1996-ban, és szintén az aspektuális oppozíciókat lehet a segítségével tanulmányozni. Ezt terepmunkája során Csepregi Márta két adatközlőtől is lekérdezte,⁵³ a jelen értekezéshez folytatott gyűjtés során pedig a tromagáni és a jugáni adatközlővel is sikerült végignézni a képsorozatokat, így itt négy adatközlőtől is vannak nyelvi adatok, melyeket össze lehet hasonlítani (a képekből ízelítő a 23. sz. függelékben található, és ugyanitt egy táblázatban megtalálhatóak az adatközlők válaszai is). Végezetül próbálkoztam azzal is, hogy a jugáni adatközlőtől spontán beszédprodukción is felvegyek, itt két szöveget rögzítettünk, de a kettő közül az, amelyik már használható hosszúságú lett, inkább a kódváltás sajátosságainak tanulmányozására lenne alkalmas, mint az időkifejezés vizsgálatára, így ezt a jelen munkában nem használtam fel. A lekérdezéseket, mint azt már korábban jeleztem, felvettük, ezeken a felvételeken, ill. (természetesen) a kitöltött kérdőíveken alapulnak az értekezés soron következő, leíró jellegű fejezetei. A felhasznált példamondatok glosszázásánál az ún. Lipcsei glosszázási szabályok (Leipzig Glossing Rules, <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>) követésére törekedtem.

---

⁵³ Ezt Csepregi Márta át is írta 1996-ban, de a gyűjtött adatokat egyelőre nem használta fel, és engedélyt adott arra, hogy ezeket beépítsem a dolgozatomba, ezt ezúton is köszönöm.

4. Az igeaspektus morfológiai kifejezőeszközei

Egy mondat aspektuális értelmezésében kitüntetett szerepe van az igenek, hiszen az ige lexikális jelentése az ige által jelölt szituáció időbeli lefolyásáról is tartalmaz információt. A hanti igék eseményszerkezetének elemzését azonban jelen dolgozat keretében nem vállalhattam, tekintettel arra, hogy ennek a témának a feldolgozása már igen nagy nehézségekbe ütközne anyanyelvi kompetencia nélkül.⁵⁴ Azokban az esetekben azonban, amikor az alapige aspektuális jelentését valamilyen grammatikai morféma módosítja, a morfémaival ellátott és a morféma nélküli alak jelentése, disztribúciója összehasonlítható, és a különbségek elemzése által kirajzolódhatnak azok az aspektuális jelentések, amelyeket ezek a morféma hordoznak. Az alábbi fejezetben két olyan morfémacsoportot vizsgállok, amelyek az ige, és ezen keresztül az mondat aspektuális értelmezéséhez hozzájárulnak: az igeképzőket és az ige kötőket.

4. 1. Az ige képzők

A hanti ige képzőkről igen átfogó leírás található Gerhard Ganschow *Die Verbalbildung im Ostjakischen* című, 1965-ben kiadott monográfiájában. A rendkívül részletes, hatalmas nyelvi anyagon alapuló könyv természetesen kitüntetett fontosságú forrás a jelen disszertáció számára is, de a képzők szisztematikus vizsgálatát nem helyettesíthette. Ganschow írása ugyanis alapvetően diakrón megközelítésből tárgyalja a képzőket: hét nyelvjárást összehasonlító vizsgálata alapján rekonstruálja a képzők feltehető ősosztják kori alakját és a hozzájuk rendelhető funkciókat, a fő felosztási szempont (primér, illetve szekundér képzők) is diakrón jellegű. S mindemellett, ahogy a szerző a bevezetőben írja, „[m]ivel a teljes, különösen fontos keleti osztják területekről mindeddig alig érhetők el szövegek, a képzők funkciójának (például az aspektus kérdésének) vizsgálata, amely csak nagyobb szövegösszefüggésben elemezhető, ennek a munkának sajnos nem képezhette lényeges részét, így a következő bemutatás a funkcionális szempontokkal szemben a formálisak túlsúlyát mutatja” (i.m. 11). Az alábbiakban először bemutatom azt az elméleti-leíró jellegű alapvetést, amelyen a tulajdonképpeni vizsgálat alapszik, majd annak áttekintése következik, milyen

---

⁵⁴ Illetve az eseményszerkezetre pusztán 'felhasználói szinten', azaz maguknak az igéknek részletesebb szemantikai vizsgálata nélkül építem a leíró fejezet elemzéseit.

tesztanyag alapján történt a képzők lekérdezése. Ezután ismertetem a vizsgált képzőket a hagyományos osztályozás szerint (gyakorító és mozzanatos), s végül, egyben összegzőként is foglalkozom a képzőparadigmákkal, valamint a képzőparadigmákon belül megfigyelhető, folyamatban lévő változásokkal.

4.1.1. Elméleti kérdések: produktivitás és szabálymegadás

Ganschow teljességre törekvő munkájában minden olyan igeelőfordulást feldolgozott, amelyek diakrón megközelítésben morfológiailag szegmentálhatók. Ebben a vizsgálatban azonban nem lett volna szerencsés (és nem is lett volna kivitelezhető) ugyanezt a megközelítést alkalmazni, hiszen a Ganschow által felsorakoztatott képzőkkel⁵⁵ ellátott igék közül leíró szempontból igen sok már nem tekinthető morfológiailag összetettnek, így az aspektus vizsgálatakor ezek nem különböznek a történetileg is tőigéknek tekinthető alakoktól. A másik véglet az lenne, ha a jelen vizsgálat pusztán a produktív igeképzőkre korlátozódna. A *Strukturális magyar nyelvtan* képzőket tárgyaló fejezete (Kiefer–Ladányi 2000a: 149) így definiálja a produktivitást: „egy szóalkotási mintáról akkor mondjuk, hogy egy adott szemantikai tartományban termékeny, ha a minta alapján tetszőleges számú szemantikailag transzparens új szó képezhető.” Az akcióminőségek meghatározásánál Kiefer (2006: 146) be is építi a produktivitás fogalmát a definícióba: „Az akcióminőség a morfológiailag összetett ige toldalékolással vagy igekötővel termékeny módon bevezetett járulékos tulajdonsága”, mert mint írja, „[e]z azzal az előnnyel jár, hogy az akcióminőségek áttekinthetőbbé és ellenőrizhetőbbé válnak” (ugyanott). Ugyanitt azonban azt is megjegyzi,⁵⁶ hogy a nem termékeny morfológiai alakzatok jelentése sem érdektelen vizsgálati téma (legfeljebb nem leíró jellegű), valamint arra is utal, hogy a termékenység fokozatos jelenséggé is értelmezhető. Célszerűnek láttam dolgozatomnak ebben a fejezetében hasonló szellemben dolgozni, azaz nem szűkíteni le teljesen a vizsgálatot azokra az alakokra, amelyek a fent idézett produktivitás-definíciónak megfelelnek, mert már csak a hanti nyelv erősen veszélyeztetett voltát tekintve is inkább előnynek, amint hátránynak tartom a részletgazdagabb bemutatást (persze igyekezve arra, hogy parttalanná se váljon a leírás). Emellett a gyakorlatban, az adatközlővel történő munka során nem is mindig olyan könnyű eldönteni egy adott képzőről (vagy éppen igekötőről), hogy az produktívnek tekinthető-e, annak ellenére sem, hogy a produktivitás meghatározására elvileg igen egyszerű tesztek

⁵⁵ A szurguti nyelvjárásból 112 képzőalakot listáz (i.m. 128–132), bár ez az összes igeképzőt tartalmazza, amelyek közül nem mindegyik változtat az alapige időszerkezetén.

⁵⁶ Erre Kiefer Ferenc előopponensi véleményében hívta fel a figyelmemet.

vannak (pl. jövevényigékkel, vagy nonszensz alakokkal való tesztelés). A termékenységnél tehát egytel tágabb körben folytattam az igeképzők vizsgálatát, és kiterjesztettem azt a szabályosnak tekinthető alakokra – annak ellenére is, hogy a dolgozat **5.**, a kompozicionalitással foglalkozó fejezetében már csak a termékeny képzők szerepelnek majd.

Visszatérve a szabályszerű képzésre, és ismét Kiefer–Ladányi meghatározását idézve, „A **szabályszerű** képzés azt jelenti, hogy a képzés szabályba foglalható. A termékeny képzés egyúttal mindig szabályszerű is (azaz a szabályszerűség a termékenységnél fölérendelt kategóriája), de van szabályba foglalható terméketlen képzés is” (2000a: 150, kiemelés az eredetiben). A szabályszerű, de terméketlen képzésnek több változata is lehetséges. Egyrészt vannak olyan esetek, amikor egy alapvetően produktív képző olyan lexémákban is felismerhető, amelyeknek nem transzparens a jelentésük. Ez következhet abból, hogy a derivátum jelentésváltozás következtében olyan jelentést vesz fel, mely már nem következtethető ki az alapszó és a képző jelentéséből,⁵⁷ klasszikus példája ennek a magyarban a *látogat*, *mosogat* (Kiefer–Ladányi i.m. 153). Okozhatja azonban az is, hogy a termékeny képző leválasztása után olyan igealak marad, amely nem önálló lexéma, ezt nevezik passzív tőnek (Benkő 1984) vagy fantomtőnek (Kiefer–Ladányi i.h.), ilyen például a magyarban a *nógat* vagy a *béget*. Vannak továbbá olyan esetek is, amikor nincs egy „felhasználható” produktív képzési szabály, de a szóalak morfológiailag szegmentálható, jelentése pedig lehet akár transzparens is (ilyenek a magyarban a *-mány/-mény* képzős főnevek, pl. *gyártmány*, *készítmény*, Kiefer–Ladányi i.m. 154).⁵⁸ Ezek a morfológiailag szegmentálható alakok is szolgálhatnak azonban új derivátumok képzési mintájául analógiás úton.

S itt a szabályszerűség altípusai egyben vissza is vezetnek a produktivitás fogalmához. Látható ugyanis, hogy a produktivitás nem egy állandó tulajdonság: történeti változások eredményezhetik azt is, hogy egy eredetileg produktív képző elveszti produktivitását, de azt is, hogy egy nem termékeny képző válik termékennyé általa, hogy az analógiás úton létrejött alakok száma megnő.⁵⁹ Ez pedig kézenfekvővé teszi annak a megközelítésnek a követését, amely a produktivitásra fokozatos fogalomként tekint, hiszen – épp a változás állandósága miatt – nincsenek merev határok a termékeny és a terméketlen képzésmódok között. Ezért

⁵⁷ A lexikalizáció olyannyira jellemző tulajdonsága a szóképzéssel létrejött szóalakoknak, hogy Kiefer–Ladányi a ragok és a képzők elhatárolásának egyik lehetséges kritériumaként is számon tartja, hiszen az inflexiók toldalekót tartalmazó alakok nem hajlamosak a lexikalizációra.

⁵⁸ Ebben az esetben csak az különbözteti meg ezt a képzést a termékeny képzésektől, hogy a morfológiai művelet csak olyan szavakon mehet végbe, melyek zárt osztályt alkotnak, azaz nem bővíthetnek új elemekkel, tehát nem is hozható létre az adott képző segítségével „tetszőleges számú új szóalak”, ahogy a definíció kiköti.

⁵⁹ Részletesebben és pontosabban I. Ladányi 2007: 46–47.

döntöttem úgy, hogy felhasználom a Ladányi (2007: 47–51) által bemutatott, természetes morfológiai megközelítésen alapuló produktivitási skálát a hanti képzők bemutatása során. A fokozatok felvétele a skálára a következő elv alapján történik: „[...] a szóképzési szabályok produktivitásának mértékét annak alapján állapíthatjuk meg, hogy a képzésmód mekkora nehézségek ellenére képes működni. Minél nagyobb nehézség(ek) ellenére képes működni az adott képzésmód, annál produktívabbnak tekintendő” (Ladányi i.m. 48). Az alábbiakban éppen csak a vázát mutatom be ennek a skálának (a háttérben lévő érvrendszer alaposabb kifejtése nélkül), hiszen releváns részeit az egyes képzőknél úgyis részletesen kifejtem.

A skála első fokozata azoké a képzőké, amelyek alkalmasak arra, hogy az átvevő nyelv rendszerébe nem illeszkedő idegen szavakat morfológiailag jólformálttá tegyék; tipikus példa erre az igék honosítóképzője. A következő fokozatot azok a képzők jelentik, amelyek szabadon kombinálódhatnak a rendszerbe már beillesztett idegen szavakkal. Szintén produktivitási fokmérő, ha egy adott képzésmód működhet olyan rövidítéseken, mozaikszavakon, melyek az adott nyelven belül keletkeztek. Ennél a három szintnél már kevésbé erőteljes produktivitásra utal, de szintén jelentőséggel bír, ha egy bizonyos képzőosztályon belül történik olyan változás, hogy egy adott képző fokozatosan teret nyer más szinonim képzők rovására. A produktivás utolsó, legalacsonyabb fokozata az, ha egy képző az adott nyelv szavaival alkot új származékokat, de ez a fokozat az alapszó, ill. a származék tulajdonságai alapján tovább bontható alkategóriákra. Ezek közül a fokozatok közül írásomban elsősorban a második és a negyedik játszik majd szerepet. Ugyanakkor mivel tágabb körből merítettem a feldolgozandó anyagot, azaz alapvetően a beszélő számára szegmentálható alakokra irányult a vizsgálat, vissza kell térni a szabályosság fogalmára is, azaz meg kell határozni, hogyan adom meg az egyes képzőkhöz tartozó szabályokat.

Kiefer–Ladányi (2000a: 151–152) áttekintik a szóképzési szabályok leírásához szükséges komponenseket, melyek egyaránt vonatkozhatnak a művelet bemenetére (a–c), illetve kimenetére (d–e). Ennek alapján a szóképzési szabályok a következő tényezőket tartalmazzák:

- a) azt a lexikai mezőt, amelyben a képzés termékeny;
- b) a képzővel kapcsolatos fonológiai tulajdonságokat: a képzők allomorfjai közötti választást kormányozó szabályokat, illetve amennyiben az alapszó fonológiai szerkezete befolyásolja a képzési szabály alkalmazhatóságát, akkor ezt is;
- c) a szóképző szabály működését esetlegesen befolyásoló morfológiai feltételeket;
- d) az esetleges szófajváltozás mellett bekövetkező egyéb szintaktikai változásokat;

e) a képző jelentését, amelynek (és az alapszó jelentésének) ismeretében termékeny képzés esetén a derivátum jelentése is kiszámítható.

A kutatás során azonban nem vállalkoztam arra, hogy mindezeket a komponenseket részletesen megvizsgáljam, mert ezek közül a b), azaz a hangtani szabályszerűségeket érintő kérdések tanulmányozása rendkívül időigényes lett volna, és messze is vezetne a dolgozat témájától. Hasonló okokból az egyéb szintaktikai változásokkal is csak érintőlegesen foglalkozom. Ugyanakkor a jelen vizsgálat szempontjából kitüntetett szerepe van a képzők jelentésének, tehát a képzők jelentésmegadásával kapcsolatos elvi kérdésekkel részletesebben is foglalkozni kell.

A termékenység fogalmával függ össze az a feltételezés, hogy a termékeny szabályok alkalmazásával létrejött alakokat a nyelvhasználó nem tárolja saját lexikonjában, hanem a szóképzési szabály használatával alkotja meg őket. Ezekhez a szóképzési szabályokhoz kapcsolható a potenciális jelentés fogalma: „[e]gy derivátum potenciális – vagy másképpen a szóképzési szabályból adódó, azaz szóképzési – jelentése egy olyan általános, közelebről meg nem határozott jelentés, amely a használatban (konkrét ko- és kontextusokban) konkretizálódik, speciális, meghatározott jelentésekké, azaz aktuális jelentésekké válva” (Ladányi i.m. 77). Visszafelé fordítva mindezt (hiszen a vizsgálat során szükségszerűen már meglévő származékokból, azoknak az elemzéséből kellett kiindulni), a szóképzési szabályba épülő jelentésmegadás szükségszerűen általános, és az aktuális jelentésekből kell rá visszakövetkeztetni, amelyeket azonban egyaránt befolyásolhat az alapszó jelentése és a kontextuális használat.

Ez a visszakövetkeztetés azonban nem feltétlenül problémamentes. Ilyen szempontból is nagyon tanulságos volt Fabó (1989) tanulmánya, aki áttekintette a hagyományosan gyakoritónak, illetve mozzanatosnak nevezett képzőkkel ellátott igéket a magyarban. Ennek bevezetőjében azt állapította meg, hogy a vizsgált területen a szabályszerűnek tekinthető alakok igen ritkák, mert a produktív képzés már erősen visszaszorult. S még azokban az esetekben is, ahol körvonalazódik valamilyen mögöttes morfológiai művelet, a képzett szavak tulajdonságai nem jósolhatók meg: „[l]étrejöttüket tehát nem szabályok irányítják, hanem legfeljebb bizonyos stratégiák, amelyek motiváltak ugyan, de működésükre inkább visszafelé, a már kész képzett szavakból tudunk következtetni, és nem előre felé, az elemek és kombinálódási lehetőségeik ismeretében. Nem lehet az alapszó és a képző jelentését összeadni” (1989: 31–32). Az alábbiakban tehát kicsit részletesebben vizsgálom az alapszavak és a származékok közötti jelentéskülönbségeket, és csak ez után próbálok meg valamiféle általánosabb, de nem formalizált képzőjelentést megadni.

4.1.2. A feldolgozás módja

Az eddigiekben a gyűjtés háttérében álló feltevéseket mutattam be, az alábbiakban pedig azt ismertetem, hogyan zajlott maga az anyaggyűjtés. A disszertáció első (vagy inkább nulladik) lépését még szakdolgozatomban megtettem. Ebben összegyűjtöttem a *Szurguti osztják chrestomathiá*ban fellelhető igeképzős alakokat, és a szövegkörnyezetük segítségével, valamint a szakirodalom (elsősorban a Ganschow-monográfia) alapján bemutattam azokat az igeképzőket, melyeknek szerepük van a mondat aspektusának meghatározásában, illetve kirajzolódottak a vélelmezhető akcióminőség-osztályok. Ez a dolgozat szolgált a későbbiekben az adatközlőkkel folytatott közös munka alapjául is. Természetesen el lehet tünődni azon, mennyire szerencsés egy szövegtörzs feldolgozására alapozni egy vizsgálatot, hiszen (mint minden korpuszvizsgálatnál) problémát okozhat az adatok véletlenszerű hiánya. Jelen esetben azonban egyrészt a vizsgálat sajátosságai miatt feltétlenül szükséges volt, hogy az adatokhoz legyen legalább egy mondatnyi, de szerencsés esetben tágabb szövegkörnyezet, és ez nem állt volna rendelkezésre, ha a szótárak anyagát dolgoztam volna fel.⁶⁰ Másfelől pedig Ganschow monográfiájára támaszkodva azért többé-kevésbé ellenőrizni lehetett, hogy legalább a produktívnak tűnő igeképzők benne vannak-e a vizsgálatban.

A kresztomátia anyagából⁶¹ tehát előállt egy lista, amelyek alapszó-képzett ige párokat, illetve különböző képzőkkel ellátott, egymással szemben álló passzív töveket tartalmazott. Ezen alapult az adatközlőkkel folytatott munka, mely a következő lépésekből állt:

1. Az adatközlő⁶² képzőkénti bontásban megkapta az alapszavak és származékaik listáját (l. 14–15. sz. függelék), és arra kértem, mondja el a párokról, hogy ismeri-e az alapszót, a származékot, ill. hogy mi a különbség a kettő között. Ezeknek a képzőnként bontott listáknak a végén szerepeltek olyan, különféle vendléri osztályokhoz tartozó igék is, amelyek a kresztomátia szövegében nem fordultak elő az adott képzőkkel. Az adatközlőt itt arról kérdeztem, el lehet-e ezeket az igéket a kérdéses képzővel látni, illetve arról, hogy mi a különbség az alapszó és a származék között, azaz mi a képző feltehető jelentése. Ennek a vizsgálatnak eredményeként kirajzolódott a képzőknek azon csoportja, amelyek produktívnak

⁶⁰ És természetesen a szótár éppúgy zárt korpusz, tehát ott is lehetnek véletlenszerű hiányok.

⁶¹ Szükség esetén, azaz akkor, ha a kresztomátiában található, képzett alaknak tűnő ige nem volt meg az alapszava ugyanott, a DEWOS, illetve Tereshkin szótárának anyagát felhasználva.

⁶² Ezt a lekérdezés-sorozatot csak a jugáni adatközlővel sikerült megcsinálni, méghozzá az első útja alatt.

tűnnek, illetve azoké, amelyek ha nem is produktívak, de a velük képzett igék az anyanyelvi beszélő számára szegmentálhatóak, és jelentésük transzparens.

2. Az adatközlők segítségével gyűjtöttünk olyan orosz igéket, melyek mostanában kerültek át a szurguti hantiba, és ezután vizsgáltuk, hogy az előző vizsgálat eredményeként produktívnak tűnő képzők e szerint a teszt szerint is produktívnak bizonyulnak-e.⁶³

3. Vizsgáltam továbbá, hogy a produktív képzők hogyan kombinálhatók egymással, vannak-e morfológiai megszorítások ebben a tekintetben; ezt a lekérdezést is sikerült mindkét adatközlővel elvégezni. (A 2.-3. ponthoz készült tesztlap a 18. sz. függelékben található.)

4. Azt is megpróbáltam feltérképezni, hogy az egyes képzőkkel alkotott származékok jelentése különbözhet-e megjósolható módon annak függvényében, hogy az igei alapszó melyik szituációtípusba tartozik (20. sz. függelék).

5. Végeterül készült olyan kérdőív is, amely segítségével a szinonim képzőket, illetve képzőparadigmákat vizsgáltam (22. sz. függelék).

4.1.3. Eredmények: a gyakorító-csoport⁶⁴

Hasonlóan a magyarhoz (l. Ladányi 2007: 101–105 a duratív-frekventatív képzőkről), a hantiban is ez az egyik legváltozatosabb képzésmód, amelynek területén több szinonim képző is szerephez jut.⁶⁵ Bár korábban azt írtam, hogy fonetikai-fonológiai kérdésekkel nem foglalkozom, még a képzők tényleges vizsgálata előtt tisztázni kell néhány hangtani jelenséget, amelyek az adatok értelmezését befolyásolták (sajnos általában megnehezítve azt).

---

⁶³ Nonszensz szavakkal történő tesztelést nem alkalmaztam, de mint majd az alábbiakban látható lesz, voltak olyan létező szóalakok, amelyek a tesztek során ezeket helyettesítették.

⁶⁴ Fent idézett tanulmányában Fabó igencsak kritikusan fogalmaz a gyakorító, illetve mozzanatos terminusokkal kapcsolatban. Véleménye szerint különféle aspektuális, akcióminőség-beli és egyéb jelentéselemek kerülnek így egy kategóriába, épp ezért a szembeállítás „semminél sem motivált. Sem az nem világos, hogy milyen disztinktív jegy alapján történt, sem az, hogy valójában mi áll szemben mivel” (i.m. 32). Bár a két kategória valóban nem úgy áll szemben egymással, mint mondjuk a folyamatos : befejezett aspektus, mégis indokolhatónak (és hasznosnak) vélem a terminusok megtartását. Az általuk lefedett jelentéstartományok ugyanis kognitív szempontból összefüggnek, és ezek az összefüggések a történeti változásokban is tükröződnek, ugyanis az egyes fogalmi kategóriák (például a folyamatos aspektus, az iteratív és a frekventatív akcióminőség, az atelikuság / próbálkozás [anti-rezultativitás?], sőt a jelen idő is) rendszeresen állnak egymással diakrón relációban. Jól mutatja ezt például az a változás, amelynek során az eredeti iteratív képzőből az orosz másodlagos imperfektum képzője lett, pedig az akcióminőséget és az aspektust leíró szempontból külön szokták választani. Amikor ez a téma szempontjából lényeges, természetesen magam is törekszem a korrekt szakszóhasználatra és kategorizációra, de a fentiek miatt, valamint az egyszerűség kedvéért megtartom a hagyományos gyakorító és mozzanatos összefoglaló terminusokat is, mert könnyebb a használatuk, mint a talán pontosabb, de hosszabb „folyamatos / befejezett aspektusú származékokat eredményező, különféle akcióminőségeket kifejező” körülírás.

⁶⁵ Fabó szerint a gyakorítónak nevezett képzők sokfélesége éppen arra mutat, hogy ezek nem szinonimák, azaz ugyanahhoz a szótőhöz többféle „gyakorító” képző is kapcsolódhat, és a származékok nem szinonimák.

Ezután azt a három képzőt mutatom be, amelyek teljesen produktívnak tűnnek a gyakorító képzők között, s mivel kettő közülük nagyon hasonló funkciójú, ezeket együtt tárgyalom, össze is hasonlítva őket.

4.1.3.1. Kéthangos kitérő

Bár a jelen dolgozat alapvetően leíró szemléletű, valamint elsősorban a képzők funkcióját vizsgálja, nem pedig hangalakját, itt mégis el kell kalandozni a hangtan felé, mert egyes fonetikai változások az érintett képzők vizsgálatára is hatással vannak. Ezek közül fonetikai szempontból ugyan kissé atipikus, a vizsgálat szempontjából azonban kevésbé érdekes, azaz kevesebb leírási problémát vet fel egy, a magánhangzókat érintő változás. A jelenség jól illusztrálható az alábbiakban is fontos szerepet játszó *-ia-* gyakorító képzővel. A szurguti *-ia-* történetileg két különböző morfémára vezethető vissza: egyrészt az ősosztják **-l-* primér képzőre (ennek mai alakja elvileg *-əɫ-*), másfelől pedig egy szekundér képzőre, mely két primér gyakorító képzőből (**-j-* ~ **-i-/-j-* + **-l-*) keletkezett (Ganschow i.m. 29, ill. 59). Mindkét képző megtalálható szinte minden nyelvjárásban, de míg az előbbire szórványosan vannak adatok, és a származékokra jellemző az elhomályosulás, azaz a morfémahatárok eltűnése és a jelentés transzparenciájának megszűnése, az utóbbi igen produktív (Ganschow uo.). Úgy tűnik azonban, a vizsgált nyelvjárásban e két képző teljesen egybeesett egy, a redukált magánhangzót érintő változási folyamat következményeként. Már a kresztomátia vizsgálata is azt mutatta, hogy az *-əɫ-*, ill. *-ia-* formában lejegyzett képzők között nincs funkcionális különbség, és a szövegek közlőjének sem volt könnyű dolga az átírásban, hiszen az *ə* „könnyen alkalmazkodik a hangkörnyezethez. Palatális hangok után szuperrövid *i*-nek hangzik” (Csepregi 1998: 13). Emellett a jugáni adatközlő többször hangsúlyozta, hogy az ő nyelvjárásukban a redukált magánhangzó eltűnőfélben van, teljes magánhangzók váltják fel előfordulásait.⁶⁶

A másik hangtani jelenség, amellyel foglalkozni kell, az $\text{ɫ} > \text{t}$ hangváltozás. Ez a változási folyamat nem új keletű, ugyanis a 19. század végén indult a déli nyelvjárásokban, majd elkezdett keletre és délre terjedni, ez a terjedés viszont párhuzamosan zajlik az érintett nyelvjárások eltűnésével. Épp emiatt (bár a nyelvi változásokhoz, éppúgy, mint a nyelvi jelenségekhez általában véve, nem illik szubjektíven viszonyulni) nem ad okot az optimizmusra az, hogy ez a változás a szurguti nyelvjárásterületet is elérte. Jugáni

---

⁶⁶ Ő ezt orosz hatással magyarázta, csakúgy, mint az alább bemutatandó $\text{ɫ} > \text{t}$ változást, l. Csepregi–Gugán 2010.

adatközlőnk is a „ $\eta\lambda\lambda\text{em}-\text{čop}$ ” (‘nyelvdarab’, azaz kb. ‘beszédhibás’) hantik közé sorolta magát, azaz azok közé, akik a t -zö változatot beszélik, szemben az λ -változatot használó tromagáni adatközlővel. A t -zés a lekérdezés során is több problémát okozott, a szóban forgó hangváltozásnak ugyanis igen jelentős következményei vannak. Mivel a szurgutiban a t és az λ egyaránt nagy funkcionális terheltséggel bíró fonémák, egybeesésük számos homonimát eredményez a fogalomjelölő szavak, a grammatikai segédszók és a toldalékok között egyaránt. Konkrétan az igeképzők területén például a primér $*t$ ⁶⁷ a folyamatosság (gyakorítás), míg a $*t$ a befejezettség (mozzanatosság) kifejezéséhez kötődik szekundér származékain keresztül is, a hangváltozás következményeként pedig a kontraszt eltűnhet. A lekérdezések során viszont elsősorban az okozott gondot, hogy az adatközlő hol saját, t -zö változata szerint adott meg szóalakokat, hol pedig próbált visszakövetkeztetni arra, hogy egy λ -ező változatban milyen lenne az adott alak, ennek során viszont időnként hiperkorrekt adatokat produkált. Ezt az adatok értékelésénél, elemzésénél mindenképpen figyelembe kellett venni. A ḡor-ta ‘nyúz’ ige t képzős származékaként például a ḡorteta ‘teljesen lenyúzza a bőrt’ jelentésű származékot adta meg az adatközlő, tehát a származék perfektív. Ezzel szemben a $\lambda\text{ameksata}$ ‘(oda)lopakodik’ igével szemben álló t -képzős λamitta alakot ‘folyamatosan közeledik’ jelentéssel fordította, itt tehát feltehetőleg mégsem $-t$ -, hanem $-\lambda$ -képzős lehet a származék. Nem kevés tűnődés után végül azt az eljárást választottam, hogy a dolgozatban megadott mondatokat hangtanilag „normalizáltam”, azaz a λ -ező változat szerint írtam le őket, hogy könnyebben értelmezhetőek legyenek.⁶⁸

4.1.3.2. Két dudás egy csárdában? A két kvázi-szinonim gyakorító képzőről

Az $\lambda > t$ változás azzal az adatsorral is illusztrálható, mely egyben átvezet a produktivitás kérdéséhez. A produktivitás vizsgálatában ugyanis a legkönnyebben alkalmazható teszt az, hogy az adott képző kapcsolódhat-e a nyelvbe már beillesztett idegen szavakhoz, jelen esetben a már beillesztett igékhez. Ez ugyan nem a termékenység skála csúcsa, hiszen a legproduktívabb képzők segítségével még a rendszerbe nem illeszkedő idegen szavakat is be lehet illeszteni (l. Ladányi 2007). Ráadásul az igék esetében az első fokozatnak megfelelő képzők igen fontos szerepet játszanak, azt a jelenséget ugyanis, hogy az átvett igék az átvevő nyelvekben rendszeresen honosítóképzőt kapnak, Moravcsik (1978: 111) egyenesen a nyelvi univerzálék között tartja számon. Bár a jelenség univerzális érvényét

⁶⁷ A rekonstruált mozzanatos funkciókról l. alább.

⁶⁸ Hasonló okokból a másik adatközlőnél az ő nyelvjárására jellemző $t > \text{č}$ hangváltozás eredményeit tüntettem el.

vitatják (Harris–Campbell 1995: 133–135), ahhoz nem fér kétség, hogy igen sok nyelvre jellemző, és a finnugor nyelvek között is megfigyelhető (Kiss 1972). Az aspektuális jelentést hordozó deverbális képzők azonban értelemszerűen már csak a honosító képzővel ellátott jövevényigékhez kapcsolódhatnak, esetükben így csak a produktivitási skála második fokozata releváns. Ahhoz tehát, hogy produktivitásukat tesztelni tudjam, viszonylag frissen átvett (ami egyben azt jelenti, hogy szinte biztosan orosz eredetű) igéket kellett gyűjteni. Ezzel először írásos források, ill. egyéb, korábbi gyűjtések alapján próbálkoztam,⁶⁹ de az eredmények nem voltak egyértelműek, így végül a jugáni adatközlőt kértem meg arra, hogy soroljon fel orosz jövevényigéket. Ő a következőket mondta: *guljajtə* 'sétálni',⁷⁰ *kupajtə* 'fürdik', *pokupajtə* 'vásárol', *pečətajtə* 'nyomtat', *kopirowajtə* 'másol', *skanirowajtə* 'szkennel'. Ezután megpróbáltam az adatközlők segítségével felmérni, hogy az egyes vizsgált képzők kapcsolódhatnak-e ezekhez az igékhez. Amikor azonban a tromagáni adatközlő megkapta az igék listáját, az összes alakban javította a feltehetően honosítóképzőként funkcionáló *-t* *-l*-re.⁷¹

Ganschownak azt az állítását, hogy mind az *-il*-, mind a *-ɣəl*- a képző (i.m. 56, 59) szinte minden nyelvjárásban gyakori,⁷² a gyűjtött adatok teljes mértékben beigazolták. Kezdvé a jövevényigékkel, a jugáni adatközlő az összes *-il*- képzős alakot elfogadhatónak tartotta, és jelentésül azt adta meg, hogy az alapszóval kifejezett cselekvés állandóan, időnként vagy hosszan zajlik (a jelentések vizsgálatát l. alább). Ugyanő a *-ɣəl*- képzős származékokat is jónak tartotta, és ezek is a folyamatossághoz és az ismétléshez kapcsolódnak, bár beleérezte időnként a visszahatást is a képzett alakok jelentésébe (pl. *pečətajtə* 'nyomtat' : *pečətajtəɣəl* 'печататься', azaz tkp. kinyomtatódik, nyomtatásban megjelentetnek valakitől valamit).⁷³ A produktivitás másik jellegzetes tesztje a nonszensz szavakkal történő vizsgálat, ezt azonban gyakorlati okokból nem alkalmaztam. Ennek ellenére azokban a tesztsorozatokban, melyekben az írásos források feldolgozása során összegyűjtött alapszó-képzett szó párok kommentálására kértem az adatközlőt, előkerültek olyan igealakok,

⁶⁹ Egy olyan dolgozatban, melyben épp azt akartam megvizsgálni, hogy a szurguti hantiban van-e, és ha igen, mi a honosító képző (Gugán 2004).

⁷⁰ Nagyon érdekes volt a kommentár, amelyet ehhez fűzött: szerinte azért nincs ilyen jelentésű hanti ige, mert a hantik nem szoktak csak úgy céltalanul járkalni.

⁷¹ S ugyanő bővítette is a listát egy elemmel: *zwañilə* 'felhívni'. Ennek ellenére azonban ehhez az listához meglehetősen ellenszenvvel viszonyult, mert ilyen szavakat szerinte az anyanyelvüket jól beszélő hantik nem használják, és ez az ellenszenv az általa adott válaszokat is befolyásolta. Úgy vélte például, hogy a *kupajlə*-alak helyett az azonos jelentésű *nők pəwəltə*-ige használatos, és ennek az igének az esetleges képzett alakjaival nem is foglalkozott ezután. Emellett azonban a többi alapszó-származék páros lekérdezése sem volt problémátlan, mert a toldalékelemet sok esetben nem a szándékolt funkciójukban értelmezte, például az *-il*- morfémat nem gyakorító képzőként, hanem a jelen idő jeleként.

⁷² Produktivitásról csak az *-il*-képző esetében írt (i.m. 59).

⁷³ A jelentésre, ill. az intranzitivitás – folyamatosság lehetséges összefüggéseire hamarosan visszatérek.

melyek végső soron nonszensz szavakként funkcionáltak. Bár az esetek többségében természetesen mind az alapszókat, mind a származékokat ismerte az adatközlő, előfordult az is, hogy nem volt számára ismerős egy-egy igealak. Ilyen volt például a *lewimtə* 'kihúz, elővesz' ige, amelyet ő nem ismert, de azt mondta, hogy ha van ilyen ige, akkor biztosan van neki *lewimtəγəλ*- alakja is, és akkor ez azt jelenti, hogy azt a bizonyos cselekvést néha megteszi. Ugyanerre példa a *kuγəλ* '(fel)mászik' ige, amire azt mondta, hogy ha van ilyen, akkor annak *kuγəλ*- a gyakorító képzős alakja, ami azt jelenti, hogy 'állandóan'. Ezeknek a képzőknek az esetében még arra is alig találni példát, hogy a származék lexikalizálódott volna.⁷⁴ Összességében az meglehetősen biztosan állítható, hogy e két, egyaránt a duratív-frekventatív jelentésmezőhöz kapcsolható ige-képző produktív. Így azonban magától adódik a kérdés, hogy szinonim képzőkről van-e szó, azaz azonos-e a funkciójuk, illetve megfigyelhető-e esetleg valamilyen szemantikai vagy morfológiai különbség a viselkedésükben. A válasz mindkét kérdésre igen.

4.1.3.2.1. A két képző közötti morfológiai különbség

Kezdve a könnyebben szembeötlő, morfológiai jellegű különbséggel, úgy tűnik, az *-iλ*- morfológiailag korlátozottabb előfordulása,⁷⁵ mint a *-γəλ*-. Ez a feltételezett tulajdonsága akkor tűnt fel, amikor a párok összevetésével zajló lekérdezések során az adatközlő „túlteljesítette” a feladatot, azaz nemcsak a kérdőíven szereplő párról adott információt, hanem az adott alapszóval kapcsolatban egyéb képzett alakokat is felsorolt. Ezek között igen gyakran szerepeltek olyan derivátumok, amelyek több képzőt tartalmaztak, és az egyik ezek közül rendszerint az *-mt*- mozzanatos képző volt. Ez a képző mind az *-iλ*-, mind pedig a *-γəλ*- képzővel előfordulhatott egy szóalakon, de más sorrendben: szinte kivétel nélküli volt az, hogy az *-iλ*- képző mindig megelőzte, a *-γəλ*- pedig követte az *-mt*- képzőt, például a *tāwər* 'becsuk' igeének egyaránt van *tāwriλəmtə* és *tāwrəmtəγəλ*- származéka. A jelenség, illetve a mögöttes morfológiai szabály feltérképezése nyilvánvalóan szisztematikus vizsgálatot igényelt, amelyet részben az egyéb szempontok alapján gyűjtött anyag (14, 15 sz.

⁷⁴ Ilyennek tűnik például a *wāṛəγəλə* 'ébred' ige, melynek első ránézésre lehetne alapszava a *wāṛ*- 'csinál' ige, de kérdéses, hogy erre a töre vezethető-e vissza a származék, a DEWOS-ban ugyanis (1616-1617) nem ugyanabban a szócikkben szerepel a két ige, míg a szintén lexikalizálódott *wāṛəksə* 'öltözik' benne van ugyanitt a *wāṛ*- szócsaládjában.

⁷⁵ Olyan értelemben, hogy a szóalkotási szabályok korlátozásai között lehetnek morfológiai korlátozások is; ezek olyanok, „amelyek absztrakt morfológiai jegyekkel függnek össze” (Ladányi 2007: 61), s úgy tűnik, az *-iλ*- előfordulási lehetőségei épp ilyen szempontból korlátozottabbak, mint a *-γəλ*- képzőé.

kérdőívek) feldolgozásával, részben pedig célirányos lekérdezéssel (16, 18, 20 sz. kérdőívek) végeztem.⁷⁶

A képzőkombinációk vizsgálata a jugáni adatközlőnél eléggé egyértelműen alátámasztotta ezt a feltételezést.⁷⁷ A *λῶλ*- 'olvad' igénél például a *λῶλγῶλ*- alakra azt mondta az adatközlő, hogy ilyen szerint nincs, de a *λῶλλ*- alak jó lenne. Egyaránt helyesnek tartotta viszont a *λῶλλλῶλ*- és *λῶλῶλῶλ*- alakokat. Az előbbinek a jelentését az 'elolvad' jelentésű, folyamatos aspektusú orosz *растаять* igével adta vissza, az utóbbi jelentését pedig úgy magyarázta, hogy azt lehet vele például kifejezni, hogy valami gyorsan felolvad, de aztán visszafagy, és ez többször megtörténik. Mint azt korábban írtam, a véletlenszerűen, azaz az adatközlő által spontán módon megadott, több képzőt tartalmazó alakok is igazolják a képzőknek ilyenén eloszlását. Az azonban továbbra is kérdéses volt, hogy ez a sorrendi megszorítás csak erre a három képzőre vonatkozik-e, vagy valamilyen általánosabb morfológiai törvényszerűség áll a háttérben. Az összes alapszó-képzett pár, valamint az egyéb kérdőívek adatainak alapján az alábbiak körvonalazódtak:

1. Az *-ιλ*- képző szabadon kapcsolódhat egy szótagos, azaz leíró szempontból mindenképpen monomorfémikusnak tekinthető tövekkel, pl. *ῥᾱγ*- 'kidől, beomlik' : *ῥᾱγιλ*- 'gyakran beomlik, nem gyorsan, hanem hosszan'; *čḗk*- 'elromlik' : *čḗkil*- 'hosszan romlik'. Ugyanebben a körben, azaz az egy szótagos igék között igen ritkán bukkant fel a *-γῶλ*-lel képzett származék, bár azt nem lehet kijelenteni, hogy a *-γῶλ*-lel történő szóképzés monomorfémikus alapszavakkal kizárt lenne. Az összes monomorfémikus ige lekérdezésére természetesen nem kerülhetett sor, de jó néhány olyan ige volt, amelyek esetében *-ιλ*-képzős derivátumot tudott megadni az adatközlő, a *-γῶλ*-képzőre viszont azt mondta, hogy az adott alapszónak nincs ilyen alakja, pl. *wāř*- 'csinál' : *wāřil*-, **wāřγῶλ*-, *māñč*- 'várni' : *māñčil*-, **māñčγῶλ*-, *kāñč*- 'ír' : *kāñčil*-, **kāñčγῶλ*-. Elszórtan azonban akadtak példák arra is, hogy szabad, illetve kötött, egy morfémás tőhöz is hozzá lehetett tenni a *-γῶλ*-képzőt, ilyen például a *mjr*- 'sír' ige,⁷⁸ melynek van *mjrγῶλῶλ*- 'sokáig sír' származéka is. Ugyanezen igék sorát gyarapítaná a *wət'*- passzív tő is, amely szembenálló származékaiból elemezhető ki: *wət'ḡḡḡ*- 'meggyullad' : *wət'ḡḡḡ*- 'meggyújt'. Ebben az esetben azonban nem

⁷⁶ III. ez csak félig volt célirányos: időtakarékoság céljából eleve állapotigéket listáztam az adott tesztlapra, mert a morfológiai vizsgálat mellett azt is szerettem volna kideríteni, pontosan hogyan változtatják a gyakorító képzők az állapotigék jelentését.

⁷⁷ Sajnos azonban a tromagáni adatközlővel ezek közül csak az 18-as, azaz a jövevényigéket és a képzőkombinációkat vizsgáló tesztlap lekérdezésére sikerült sort keríteni, és ennek, mint már korábban írtam, nem voltak egyértelműen értékelhetőek az eredményei.

⁷⁸ Ezt az igét a jugáni adatközlő használta ezzel a jelentéssel, a DEWOS-ban (953) az olvasható, hogy ez egy Trj Jg hangutánzó szó, jelentése 'bögg' (tehén).

aspektuális vagy akcióminőségbeli a két igealak közötti különbség, hanem tranzitivitásbeli (Ganschow i.m. 56), igaz, ez a szakirodalom alapján írható csak le, mivel a jugáni adatközlő számára a két alak a $\lambda > t$ hangváltozás következtében egybeesett, azaz egyazon igealak számára lehet tranzitív és intranszitiv használatú is. Hasonlóképp érdekes ebből a szempontból a *kūt*- 'nyomot fog' ige esete. Ennek fel van jegyezve *kūtəγλə* alakja (Ganschow i.m. 56), a lekérdezés során azonban az adatközlő sem *-iλ-*, sem *-γəλ-* képzős alakot nem adott meg. Az előbbi hiányát valószínűleg a lexikális gátlás magyarázza, ebben a jelentésben ugyanis a *kūtəksə*, azaz egy másik, jóval korlátozottabb termékenységgű gyakorító képzővel alkotott alakot használják, ez a relatív tö viszont már bővíthető volt a *-γəλ-* képzővel. Szintén kivételes a *kari*- 'fordul' igető is (ezen történetileg egy *i* gyakorító képző van, Ganschow i.m. 28), az eredeti töből ugyanis képezhető egy *kirəγλə*- származék is, de a származék befejezett aspektusú, 'sich drehen, sich plötzlich umdrehen' jelentéssel (Ganschow i.m. 57). Nem véletlen azonban, hogy a jelentésmegadás a szakirodalomból származik, mert az adatközlő itt is elbizonytalanodott a származékok közötti különbségek vizsgálata során, és ez is az $\lambda > t$ hangváltozás számlájára írható. Mindez úgy összegezhető, hogy a morfológiailag elemezhetetlen, szabad vagy kötött tövű igék jellemző módon az *-iλ-* gyakorító képzővel kapcsolódnak, a *-γəλ-* körükben igen ritkán fordul elő. Tekintettel azonban arra, hogy a *-γəλ-* nincs teljesen kizárva ebben a környezetben, a jelenség háttérében feltehetőleg nem egy abszolút morfológiai szabály áll, hanem az, hogy az *-iλ-* képzős alakok többé-kevésbé konvencionálisak, és részben ez, azaz a lexikális gátlás magyarázhatja, hogy számos monomorfémikus töből képzett *-γəλ-* képzős származékot nem tartott jónak az adatközlő.

2. Viszonylag egyértelmű a helyzet akkor is, amikor az a kérdés, hogy melyik képző fordul elő relatív tövek után, ilyen pozícióban ugyanis szinte kizárólag a *-γəλ-* jelenik meg. Előtte tehát nemcsak a fent már említett, teljesen produktívnak tekinthető *-mt-* állhat, hanem más, ha nem is termékeny, de szabályba foglalható képzés révén létrejött relatív tö is, például: *unč*- 'folyón, vízen átkel' : *unčəksə* : *unčəksəγəλ-*; *wär*- 'csinál' : *wərəntə* : *wərəntəγəλ-*; *nək*- 'meglők' : *nəkiλ-* : *nəkiλtəγəλ-*. Tanulságos volt ebből a szempontból is az egyébként az állapotigékre irányuló kérdőív, melyben az *-iλ-* képző rendre az abszolút töhöz kapcsolódott, a *-γəλ-* és az igető közé az adatközlő azonban mindig beszúrt egy mássalhangzót (legtöbbször *λ*-t, amely akár képzőként is értelmezhető: *kəλ-* 'látszik' : *kəliλ-* : *kəliλəγəλ-*; *λ'əλ-* 'áll' : *λ'əλ'iλ-* : *λ'əλ'iλəγəλ-*.

Azt pedig az adatközlő többször is hangsúlyozta, hogy ezt a képzőt akár többször is hozzátehetik egy igealakhoz.

3. Széles átmeneti sávot jelentenek azonban azok az igeik, amelyek jellemzően két szótagosak, és kérdéses, hogy morfológiailag elemezhetőek-e vagy sem, azaz a második szótagjukat különféle, többé-kevésbé már elhomályosult primér képzőknek lehetne elvileg megfeleltetni. Ezek között a legtöbb $-(ə)λ$, néhány pedig $-(ə)m$, $-(ə)t$ illetve $-(ə)γ$ szegmentumra végződik, amelyek akár azonosíthatók is lennének különféle primér képzőkkel, az első például az $-(ə)λ$ a gyakorító képzővel: $kōwəλ$ - 'fut', $kōpəλ$ - 'kialszik', $kas(ə)λ$ - 'költözik, nomadizál'. Az ide tartozó igeik java részét azonban sem az írásos források alapján, sem pedig az adatközlő segítségével nem lehetett morfológiailag szegmentálni⁷⁹ úgy, hogy a képzőgyanús elem leválasztása után független szó maradjon. Leíró szempontból tehát ezek feltételezhetően részben monomorfémikus tövek, részben pedig fantomtövek, és mindegyiküknek volt $-iλ$ - gyakorító képzős alakjuk. Ugyanebben a csoportban azonban már voltak olyan igeik is, amelyek viszont az $-iλ$ - képzővel nem alkottak derivátumot. Ilyen volt például a $t'olayt$ - 'világít' ige, melynek először az adatközlő megadta az $-iλ$ - képzős alakját, utána azonban kihúzta azzal az indoklással, hogy az nem szép, és helyette a $-γəλ$ - képzős alak használatát javasolta. Ez az ige $t'olay$ - alakban szerepel a DEWOS-ban, az adatközlő viszont a $t'olayt$ -, illetve $t'oli$ - igeiket ismerte. A $t'ol$ - tehát ugyancsak passzív tőnek bizonyult, az $-ayt$ - képzős származéka azonban mégis a második csoportba tartozó, valódi relatív tövekhez hasonlóan viselkedett az adatközlő nyelvérzékében, feltehetőleg ezért cserélte az $-iλ$ - képzőt $-γəλ$ - re. Tanulságos volt ugyanebből a szempontból a $tōḡəmtə$ - 'ért' ige esete. Ennek alapszava a $tōḡ$ 'egyenes, igaz' jelentésű melléknév (DEWOS 1448–9), de ennek a származéknak a jelentése már nem transzparens. A rajta lévő igeképző azonban teljesen produktív, és valószínűleg emiatt ennek esetében is csak $-γəλ$ - lel lehetett gyakorító származékot képezni.
4. A vizsgálat szempontjából érdekes volt még a jövevényigék esete. A hanti például a komiból vette át az $əkət$ - 'gyűjt' és $əkəm$ - 'gyűlik' ige párt, és bár ezek láthatólag szemben állnak egymással, mindkettjüknek van $-iλ$ - képzős alakja. A szintén komi eredetű $litətə$ - 'készít' ige esetében is leírt először az adatközlő egy $-iλ$ - képzős

⁷⁹Vagy esetleg (legalábbis történeti szempontból) tévesen szegmentálta, mint például a 'fut' ige, melynek vélelmezett tővét az adatközlő a $kōw$ 'hosszú' melléknévvel azonosította, ez azonban etimológiailag nem igazolható.

alakot, de azután ezt kihúzta, helyette *-γəλ-* képzős formát adott meg. Ebben az utóbbi esetben ugyanis a komi műveltető képzőt is átvette a hanti (Ganschow i.m. 102), tehát ez az igealak az átvevő szurguti hantiban is transzparens, szemben az előbbi párral, és, mint a relatív tövek általában, ez is a *-γəλ-* képzőt kapta.⁸⁰

5. S végezetül vannak olyan igék, amelyek egyedinek tekinthetők a vizsgált szempontból. Ilyen a *wə-* 'vesz' ige, melynek egy másik képzővel ellátott, alakját és jelentését tekintve egyaránt transzparens alakjából (*wəjji-* 'venni próbál') is tudott az adatközlő *-iλ-* képzős alakot alkotni. Voltak olyan igék is, melyekből mindkét származékot tudta képezni az adatközlő, ilyen volt a 'remél' jelentésű *λ'iλt'* ige, melynek egyaránt van *λ'iλ t' iλ-* és *λ'iλ t' əγəλ-* származéka, valamint a *katəλ-* 'megfog' ige a *katuiλ-* és *katəγəλ-* származékokkal. Szintén kakukktojás a *əjəλ-* 'néz, tekint' ige, amelynek *-iλ-* képzős alakjául a *əjiλ-* formát adta meg az adatközlő, és azt állította, hogy a két alak jelentése különböző, ugyanakkor volt *əjəλəγəλ-* származék is.

Összességében tehát azt lehet feltételezni, hogy a szurguti hantiban a monomorfémikus, azaz szinkrón szempontból elemzetlen tövekből az *-iλ-* képzővel hoznak létre gyakorító származékokat, míg relatív tövekből a *-γəλ-* képzővel. Ezt azonban nem lehet kizárólagos érvényű szabálynak, csak általános tendenciának tekinteni. Ez részben a szórványos, de egyértelmű ellenpéldák számlájára írható, részben viszont annak a problémának a következménye, hogy van az igéknek egy nagyobb olyan csoportja, amelyeknek morfológiai szegmentálása (azaz annak eldöntése, hogy az adott igealak leíró szempontból jelentésanilag, illetve morfológiailag transzparens-e) eleve kevésbé egyértelmű. A továbbiakban azzal a kérdéssel fogok foglalkozni, hogy ténylegesen szinonim képzőkről van-e szó, ehhez azonban szükség van az alapszavak és derivátumaik jelentésének részletesebb vizsgálatára is.

⁸⁰ Amikor ezt a párt kérdeztem le, az adatközlő az alapszóra azt mondta, hogy ez régies, ma már nem használják, de azért ő egyből megértette.

4.1.3.2.2. A két képző között megfigyelhető jelentésbeli különbségek

Az *-ia-* képző esetében a következő jelentéseket adta meg az adatközlő:

a) a derivátum többletjelentése valamilyen gyakoriságot kifejező időhatározóval adható meg, azaz a képző alapvetően ismétlődést fejez ki:⁸¹ *põrəm-* 'rátapos, rálép' : *põrmia-* 'többször rálép', *kənč-* 'keres' : *kənčia-* 'többször, vagy állandóan keres'; *pān-* 'tesz' : *pānia-* 'néha tesz', *āpət-* 'kiönt (pl. folyó)' : *āptia-* 'állandóan kiönt';

b) az alapige egyirányú mozgást vagy helyzetváltozást fejez ki, a származék többirányút, például *soč-* 'lép' : *sočia-* 'jár(kál)';⁸² *tāh-* 'húz' : *tāhia-* 'ide-oda huzigál';⁸³

c) az alapszó és a származék jelentésviszonyát a megfelelő orosz igealak befejezett, illetve folyamatos alakjával adta meg, például *čək-* 'испортиться = elromlik, b.' : *čəkia-* 'портиться = elromlik, f.', *kīt-* 'послать = (el)küld, b.' : *kitia-* 'посылать = küld, f.'

d) míg az alapszó jelentése nem behatárolt (vagy állapot, vagy cselekvés), a származéknak kezdete és vége is van, de ezek a behatárolt epizódok többször megtörténnek, például: *ḱānt-* 'beteg (általában véve)' : *ḱāntia-* 'időnként betegeskedik'; *tāj-* 'birtokol' : *tājia-* 'néha van valakinek valamije, néha nincs, és ez váltakozik'; *jek-* 'táncol' : *jekia-* 'táncolgat, azaz kicsit táncol, kicsit leül'.

A *-γəh-* képzővel főként relatív tövekből alkotnak folyamatos származékokat. Nagyon gyakori kombináció, amikor *-mt-* képzős alakokhoz járul, a származékok jelentése transzparens, azaz többször és gyorsan történik meg az alapszóval kifejezett szituáció. Az ismétlődés kifejezésében tehát a *-γəh-* jelentése mindenképpen érintkezik az *-ia-* képzővel, és emellett folyamatossá teszi a befejezett aspektusú igealakokat. Mint azt azonban már

⁸¹ Ide tartozik az is, amikor nem részletezte a származék jelentését, hanem csak besorolta (nyelvészeti ismereteinek köszönhetően) a megfelelő orosz terminus, azaz a *множественность* (többszoriség, gyakoriság) használatával.

⁸² Az *-ia-* képzőnél ritkán fordult elő, hogy egy-egy származékot nem érzett elfogadhatónak az adatközlő, és ezek a ritka kivételek is jól magyarázhatók voltak. Ilyen jól magyarázható kivétel volt például az, hogy az adatközlő szerint a *mən-* 'megy' igének nincs *-ia-* képzős alakja, mert erre a jelentésre használható a *jāḱia-* 'jár' ige, azaz a származék hiányát a lexikai akadályozás magyarázza (l. Kiefer–Ladányi i.m. 157).

⁸³ Ugyanígy jelentésmódosulás a magyarban is megfigyelhető a mozgásigék gyakorító képzős alakjaiban, például *szalad* : *szaladgál*, *fut* : *futkos* (Fabó i.m. 34–35).

korábban is írtam, ez a képző más, többé-kevésbé produktív, azaz jellemzően gyakorító képzős⁸⁴ relatív tövekhez is kapcsolódhat, sőt, magát ezt a képzőt is lehet ismételni, tehát némiképp ikonikus is lehet használata. Az adatközlő magának is feltette a kérdést, hogy tulajdonképpen mi különbözteti meg egymástól a két képzőt, és úgy vélte, hogy eltérő jelentésárnyalatokat fejeznek ki, míg az *-ia-* képző azt jelenti, hogy a szituáció hosszan tart és intenzívebb, a *-γα-* ezzel szemben azt, hogy gyorsabb, elaprózottabb és gyakoribb. Az továbbra is kérdéses maradt számomra, hogy ezek közül a jelentéskomponensek közül melyik tulajdonítható tisztán a *-γα-* képzőnek (hiszen szinte kizárólag relatív tövekben, más képzőket követve fordul elő, és például a 'gyors és befejezett' jelentés feltehetően inkább az *-mt-* képzőnek köszönhető), van azonban a képzőnek egy olyan funkciója is, amelyben nem konkurál az *-ia-*-l, ez pedig az intranszitiv alakok képzése tranzitív alapszavakból, például: *aitatə* 'elkészít' : *aitatəγα-* 'elkészül'; *tūrəptə* 'elveszít' : *tūrəptəγα-* 'elvész'. Érdekes módon viszont ezen a funkción megint csak osztozik más, de jóval korlátozottabb produktivitású gyakorító képzőkkel, elsősorban a *-(V)nt-*, illetve *-(ə)ks(ə)-* képzőkkel, például: *sāṅk-* 'üt' : *sāṅkantə-* 'ütődik'; *tāwər-* 'becsuk' : *tāwrəksə-* 'bezárkózik'. Az intranszitivitás és a folyamatos aspektus közötti lehetséges grammatikalizációs összefüggést Bybee és társai (1994: 171–172) a reduplikációval kifejezett grammatikai funkciók vizsgálata kapcsán írták le. Az összefüggés alapját a Hopper és Thompson (1980) által leírt, tágabb értelmezésű tranzitivitás-fogalomban vélik felfedezni, melynek csak egy komponense a hagyományos értelmezésű tranzitivitás, azaz az ige vonzatainak száma és tematikus szerepe,⁸⁵ a többi összetevő között pedig az aspektus és a pontszerű eseményszerkezet is szerepel. A tranzitivitásnak összesen tíz tényezőjét vizsgálják, és minden tényezőnek van egy alacsony és egy magas tranzitivitási beállítása (l. 4. sz. ábra).

⁸⁴ Mint arról alább részletesebben is szó esik majd, más produktív mozzanatos képző feltehetőleg nincs a szurgutiban.

⁸⁵ Pontosabban kettő: külön kezelik azt a tényezőt, hogy hány vonzata van az ige-nek, és azt, hogy ezek közül az alanyi vonzat ágens-e.

	HIGH	LOW
(1) A. PARTICIPANTS	2 or more participants, A and O. ¹	1 participant
B. KINESIS	action	non-action
C. ASPECT	telic	atelic
D. PUNCTUALITY	punctual	non-punctual
E. VOLITIONALITY	volitional	non-volitional
F. AFFIRMATION	affirmative	negative
G. MODE	realis	irrealis
H. AGENCY	A high in potency	A low in potency
I. AFFECTEDNESS OF O	O totally affected	O not affected
J. INDIVIDUATION OF O	O highly individuated	O non-individuated

4. sz. ábra: A tranzitivitás-fogalom tényezői (Hopper–Thompson 1980: 252); A: ágens, O: tárgy.

A szerzőpáros azt állapítja meg, hogy ezek a tranzitivitás-tényezők korrelálnak egymással: ha bármelyik kettő ezek közül kötelezően együttesen jelenik meg egy nyelv morfoszintaxisában vagy szemantikájában, akkor azok azonos oldalon vannak a tranzitivitási skálán, azaz vagy mindkettő alacsony, vagy mindkettő magas (i.m. 254). Rámutatnak például arra (sok egyéb mellett magyar példákat is felhasználva), hogy azokban a nyelvekben, amelyekben egyaránt megkülönböztetik valamilyen módon morfológiailag az intranszitiv és a tranzitiv tagmondatokat, illetve a határozott és határozatlan tárgyakat, megfigyelhető a tendencia arra, hogy a határozatlan (s ezen belül a nem-referenciális) tárgyakat tartalmazó tagmondatokat intranszitiv mondatokként kezeljék. Ugyanők azt is kifejtik, hogy ez a tágabb értelemben vett tranzitivitás pragmatikailag motivált fogalom, mely a diskurzusszervezés sajátosságainak ismeretében válik érthetővé. A szövegek ugyanis előtérbe és háttérbe állított egységekből épülnek fel. Az előtérbe állított mondatok azok, amelyek láncszemekként előreviszik a narratív szövegeket, ezekre a befejezett aspektus, az ágens tematikus szerepű alany, a teljes mértékben érintett, referenciális tárgy és a tranzitivitási skála összetevőinek többi, magasabb értéket képviselő beállításai jellemzőek. A háttérben lévő mondatok ezzel szemben jellegzetesen kívül állnak az elbeszélésre jellemző időbeli sorrenden, háttérinformációkat tartalmaznak, és az alacsony tranzitivitás jellemző rájuk.

Hasonlóképpen lehet támaszkodni a kognitív-pragmatikai jellegű magyarázatokra a frekventatív képzők potenciális jelentései közötti összefüggések elemzése során. Különösen az a) és d), azaz a tulajdonképpeni gyakorító, illetve a behatóró és gyakorító jelentés érdekes ebből a szempontból. Látható, hogy a d) csoportban az alapszavak legtöbbször állapotok,

illetve esetenként atelikus folyamatok, azaz a szurguti hantiban (a magyarral szemben, l. Kiefer 2006: 154) ezekből is képezhetők frekventatív származékok. Ennek részletesebb vizsgálata érdekében készítettem egy külön tesztlapot csak állapotigékkel, és – egyben a szinonimnak tűnő igeképzők összevetése érdekében is – arra kértem az adatközlőt, hogy adja meg az igék alakját mindkét képzővel (ha van nekik), illetve magyarázza el a közöttük lévő különbséget (20. sz. függelék).

Ennek a lekérdezésnek a végén az adatközlő módosította és pontosította a két képző közötti jelentéskülönbséget állapotigék esetén. Eszerint az alapigéknek és az *-iA-* képzősöknek gyakorlatilag azonos a jelentésük, annyiban különböznek, hogy a képzővel ellátott igék hosszan tartanak, állandóak. Itt már a *-γA-*⁸⁶ képzős származékokat értelmezte úgy, hogy szakaszosan ismétlődővé teszi az adott állapotokat, azaz például *pA-* 'fél' : *pAilAγA-* 'néha rövid ideig fél'; *nit-* 'látszik' : *nitilAγA-* 'néha látszik, hol eltűnik, hol újra megjelenik'. Ez a fajta jelentésmódosítás kísértetiesen emlékeztetett arra, amelyről Langacker (2008) ír az angol állapotigék folyamatos jelen idejű használatával kapcsolatban. A dolgozat korábbi fejezetében szóba került már, hogy az ő kognitív nyelvtani megközelítése tulajdonképpen a két nagy szituációtípusra, azaz az állapot : dinamikus szituáció kontraszt leírására használja a folyamatos : befejezett terminusokat (2.2.1.3.). A két kategória jellegzetesen különbözően viselkedik jelen időben az angolban: míg az előbbi általában egyszerű jelenben, az utóbbit folyamatos jelenben használják. Ennek nagyon egyszerű magyarázata van: az ilyen igéknek homogén az eseményszerkezetük, önmagukban is folyamatot fejeznek ki. Nem feltétlenül agrammatikus azonban, ha egy állapotige folyamatos jelenbe kerül, hanem ilyen esetekben a mondat speciális értelmezést kaphat. Ha egy alapvetően állapotigét a beszélő folyamatos jelenben használ, akkor ezzel kifejezheti azt, hogy az adott szituációt nem állapotként konceptualizálja, azaz nem folyamatos, tartós, homogén szerkezetűként, hanem a dinamikus szituációkhoz hasonlóan olyanként, amelynek határai vannak, feltehetően véget fog érni, és azt emeli ki, hogy az adott állapot pillanatnyilag áll csak fenn, mint az alábbi példákban is.

(7a) *My best friend lives in London.*

(7b) *My best friend is living in London.*

A két mondat jelentése között az a különbség, hogy az előbbi ténylegesen állapotként adja vissza, hogy a barát Londonban él, míg az utóbbi ideiglenes, előbb-utóbb véget érő

⁸⁶ Pontosabban: *-ilAγA-*. Mint már korábban írtam, a *-γA-* nem kapcsolódott közvetlenül az abszolút tövekhez, hanem bekerült elé egy másik elem, ennek a lekérdezésnek a során legtöbbször az *-iA-*. Kivétel ebből a szempontból csak a *iðjAmt-* ige volt, amely ugyan jelentésánál nem transzparens, viszont feltehetőleg még szegmentálható. Ezt az *-iA-* képzővel nem érezte jónak, és a *-γA-* képzős alakjára azt mondta, hogy ez viszont nem jelent szakaszos ismétlődést, pusztán annyit jelent, hogy 'ért' (azaz a *понять*, b. : *понимать*, f. 'ért' pár folyamatos alakjával fordított).

állapotként.⁸⁷ Az ige vonzatának jelentésétől is függ, hogy ez a határpontossá való átértelmezés lehetséges-e: ahogy Langacker írja, egy szoborról egyaránt mondható egyszerű és folyamatos jelenben is, hogy *a parkban áll*, az előbbi esetben a beszélő ezt állandó szituációként akarja kifejezni, az utóbbi esetben pedig azt sugallja, hogy ideiglenes helyzetről van szó. Ugyanakkor két ország esetében az ideiglenes értelmezéshez már nagyon nehéz megfelelő kontextust találni, ezért problémás szemantikailag az a mondat, hogy *Belgium {lies / *is lying} between Holland and France* ('Belgium Hollandia és Franciaország között terül el [*pillanatnyilag/*épp most]'). Elképzelhető tehát, hogy az itt vizsgált, a folyamatos aspektussal társítható hanti képzők ugyanolyan módon változtatják az állapotigék jelentését, mint az angol folyamatos jelen igeidő. Mivel a két képző, az *-iΛ-* és a *-γəΛ-* ezekben az esetekben együtt fordult elő az igéken (l. 86-os lábjegyzet), könnyen magyarázható lenne a származékok összetett jelentése úgy, hogy az *-iΛ-* képző adja hozzá az állapotige jelentéséhez az időbeli határokat, és a *-γəΛ-* képzőnek tulajdonítható az ismétlődés, azaz a tulajdonképpeni frekventatív jelentés.

Ennek azonban két megfigyelés is ellentmond: egyfelől az állapotigék lekérdezése során a pusztán *-iΛ-* képzős alakok esetében a beszélő nem említette a behatároltságot, csak az esemény tartósságát mint az alapszóhoz képest érzékelhető többletjelentést. Tisztán mutatja ezt az alább példamondat:

- (8) Pjɾəs iki əj nōɾɣə ɕãnt'-iΛ-əΛ-θ / ɕãnt'-iΛ-əγəΛ-Λ-θ
 öreg apó állandóan beteg-dx-prs-Sg3 beteg-dx-dx-prs-Sg3
 'Az öregapó állandóan betegeskedik.'

Az adatközlő elmondása szerint a második igével a mondatot akár kisgyerekről is lehetne mondani, mert az azt jelenti, hogy hol megbetegszik, hol kigyógyul, aztán újra megbetegedhet, ezzel szemben az első igével azt jelenti, hogy hosszan, állandóan beteg.

Másfelől megkérdeztem, jók-e az alábbi mondatok, azaz amikor országok az alanyok:

⁸⁷ Binnick ezekben az esetekben egy másik szemantikai vonás alapján véli rokoníthatónak a folyamatos igealakban használt állapotigéket a dinamikus igékkel, még hozzá az akaratlagosság megjelenésével (ún. akaratlagos állapotok, volitional states, l. Binnick i.m. 184–185), amely az állapotokra alapvetően éppúgy nem jellemző, mint a határpontok megléte. Úgy érzem, Langacker magyarázata általánosabb érvényű, mert azokra az esetekre is vonatkozik, amelyekben semmiképp sem tulajdonítható egy adott entitásnak akaratlagosság, mint például a szobor esetében.

- (9) Wengrija   ʁān məɣ   Ukrajinja   ʁān məɣ   panə   Awstrija
 Magyar   ország   Ukrajna   ország   és   Ausztria
 kũtnə   āms-iʌ-əʌ-θ   /   *āms-iʌ-əɣəʌ-ʌ-θ
 között van-dx-prs-Sg3 /   van-dx-dx-prs-Sg3
 'Magyarország Ukrajna és Ausztria között terül el.'

Az adatközlő ebben az esetben csak az *-iʌ-* képzős származékkal fogadta el a mondatot, bár azt is mondta, hogy ez például egy mesében szerepelhetne, a jelentés itt már a kicsinyítő képzőkkel rokon. A másik igealakot azonban ebben a kontextusban nem érezte helyesnek, hiszen azt nem lehet elképzelni, hogy az ország hol megtalálható egy helyen, hol pedig nem. A behatárolható epizódokban történő ismétlődés tehát a két képző együttes használatához kötődött, azaz nem sikerült szétbontani ezt a komplex jelentést. Az azonban megállapítható, hogy a folyamatos aspektus kifejezéséhez köthető képzők együttese éppolyan módon, azaz az időbeli határok hozzáadásával változtatta meg az állapotige jelentését, mint az angolban a folyamatos jelen.

A fentieket összegezve úgy tűnik, hogy a két képző eloszlása könnyebben megragadható az alapszó morfológiai szerkezete alapján, még annak ellenére is, hogy akad egy átmeneti sáv, ahol a képzőválasztás sajátosságai nem teljesen egyértelműek. Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni az adatközlő megjegyzéseit sem a két képző jelentéséről, de ellentmondásosak az adatok abban a tekintetben, hogy az általa megfogalmazott jelentésbeli különbséggel nem magyarázhatók azok a származékjelentések, amelyeket az egyes igepárok korábbi lekérdezése során megadott. Ez egyben kérdésessé is teszi, hogy megadható-e akárcsak egy nagyon általánosra fogalmazott képzőjelentés, amely az összes származék jelentését lefedi. A *-ɣəʌ-* esete ebből a szempontból tisztábbnak tűnik, ez valószínűleg tekinthető tisztán frekventatív képzőnek,⁸⁸ amely mind folyamatos, mind pedig befejezett aspektusú relatív tövekhez kapcsolódhat. Az *-iʌ-* azonban több, egymással összefüggő jelentésárnyalatot képes kifejezni: mozgásigék esetében a származékok többirányú mozgást, állapotigék esetében behatárolt epizódok ismétlődését⁸⁹ vagy éppen hangsúlyozottan tartós állapotot, egyéb esetekben pedig frekventatív akcióminőséget és tisztán folyamatos aspektust is kifejezhet.⁹⁰ Ez az utóbbi két jelentés egyrészt grammatikalizációs összefüggésben is állhat

⁸⁸ És az intranszitiv származékok képzése ettől elkülönítendő, azaz tulajdonképpen ebből a szempontból képzőhomonímiáról kell beszélni, mert az intranszitiv és az imperfektív funkciók csak történetileg függenek össze.

⁸⁹ Legalábbis az első lekérdezés alapján.

⁹⁰ A képző funkciói kapcsán Kiefer Ferenc felvetette annak lehetőségét, hogy a képző alapjelentése a gyakoritás lehet, az egyes derivátumok jelentése pedig esetleg levezethető az alapszó és a képző együttes jelentéséből,

(l. Bybee és tsai i.m. 172),⁹¹ másfelől azonban az új funkció kialakulását megtámogathatja az orosz folyamatos igealakokkal való megfeleltetés (l. 7.3.).

4.1.3.3. A próbálkozás kifejezése: a -*γi*- képző

A gyakorító képzők közül a harmadik, amely produktívnak tekinthető, nem konkurál a másik kettővel, és ez minden bizonnyal speciálisabb jelentésének köszönhető, amelyet Ganschow így foglal össze: 'az ismételt, befejezetlen igeszemlélet fejezi ki, különösen a próbálkozást, hogy valamit megcsináljanak' (i.m. 88). Ez a képző Ganschow szerint a keleti nyelvjárásokban gyakori, és a jelen gyűjtés is azt mutatta, hogy teljesen produktív morfémaról van szó: mindkét adatközlő elfogadta az orosz jövevényigékből képzett származékait, például *pečatajtγi*- 'nyomtatni próbál', *kopirowajtγi*- 'másolni próbál'. A jugáni adatközlő⁹² a legtöbb hanti igéből is probléma nélkül állított elő származékokat (*narəksə*- 'zenél' : *narəksγi*- 'zenélni próbál', *mə*- 'ad' : *məγi*- 'adni próbál').⁹³

Azokban az esetekben, amikor egy-egy derivátum mégsem volt elfogadható a jugáni adatközlő számára, ezt feltehetően az alapige eseményszerkezete magyarázta. Állapotigékkel ugyanis nem egyértelmű a származékok értelmezhetősége: a *pəλ*- 'fél', valamint a *nālək*- 'örül' igék esetében például egyszerűen nem tudott olyan kontextust elképzelni, amelyben a származék előfordulhatna. Ugyanakkor például a *nijn̄t*- 'pihen' igénél probléma nélkül adta meg a *nijn̄tγi*- 'pihenni próbál' származékot, a képzés lehetőségét tehát nagy valószínűséggel az határozza meg, hogy a résztvevő (azaz az ige experiensi vonzata) mennyire tudja kontrollálni a kérdéses szituációt. Különösen érdekes volt ilyen szempontból az időjárással

---

hasonlóan a magyar -*gAt*-hoz. Az, hogy a bázis + képző együttesétől függően milyen szabályos jelentésminták rajzolódnak ki, mindenképpen fontos vizsgálati szempont lenne (lehetett volna), a lekérdezések során sajnos csak az állapotigéket vizsgáltam ebből a szempontból részletesebben, a többi szituációtípusú igék esetében nem végeztem erre irányuló tesztelést. Az ismétlődés valóban felvehető az -*ia*- képző alapjelentéseként, a derivátumok jelentésének valamilyen szabályba foglalható levezetésére sajnos – célirányos tesztelés hiányában – egyelőre nem vállalkozhatok. Úgy gondolom azonban, a helyzet több szempontból is hasonlít a -*gAt*- esetére; Fabó (1989) például jóval skeptikusabb abban a tekintetben, hogy megadható-e alapjelentés, illetve mi áll a derivátumok eltérő jelentéseinek a háttérében. Ráadásul ugyanő rámutat arra a példára is, hogy akár egyetlen ige ezzel a képzővel ellátott alakjainak is lehet több értelmezése, például a *festeget* esetében (ami Kiefer 2006 példái között is szerepel, 2006: 162) három jelentéssel is számolni kell: 1. kedvtelésből, szórakozásból fest; 2. eredménytelenül, sikertelenül fest; 3. néha, ritkán fest (Fabó i.m. 40).

⁹¹ Ezzel kapcsolatban Kiefer Ferenc előopponensi véleményében meg is jegyezte, hogy „a gyakorítás alighanem mindig (univerzálisan?) folyamatos aspektussal jár együtt.”

⁹² Részletesebb tesztelésre ugyanis csak vele kerülhetett sor, nála viszont két irányban is: egyrészt lekérdeztem a megtalált alapige-származék párok közötti jelentéskülönbséget, másrészt különböző eseményszerkezetű igékből kértem az adott képzővel alkotott származékok felsorolására, illetve az alapszavak és a származékok különbségének magyarázatára.

⁹³ Egy olyan eset volt, a *nāγ*- 'mosolyog' igéé, amikor az adatközlő számára azért volt kérdéses a megfelelő származék létezése, mert szerinte maga az ige ritkán használatos. Valószínűbb magyarázatnak tűnik, hogy vagy itt is az akaratlagosság a kérdéses, mint a többi állapotigénél, vagy pedig az ige végi *γ* miatt bizonytalanodott el (hasonulási problémák).

kapcsolatos igék képzése. A *pətəγλə*- 'sötétedik' ige esetében például nem tudott *-γi*- képzős alakot megadni, azt mondta, nagyon mesterkéltné a származék. Nem lehet azonban azt mondani, hogy a 'természeti erő' tematikus szerepű vonzattal járó igék esetében ki van zárva a *-γi*- képző használata. A rokon értelmű *wāt*- 'fúj a szél', illetve *pōw*- 'ugyanez' igéknek ugyanis egyaránt vannak ilyen derivátumaik: *wātγi*- 'próbál/kezd fújni a szél', *pōγγi*-/*pōwwi*- 'ugyanez.' A próbál > kezd jelentésváltozást párhuzamba lehetne állítani a magyar *akar* esetében megfigyelhető jelentésváltozással, amely eredményeképp az *akar* azt is kifejezheti, hogy az adott szituáció bekövetkezése várható (pl. *le akar esni*), tehát egyféle jövő idejű⁹⁴ használat is kialakulhat. Az adatközlő által alkotott példamondatban azonban a képzett ige mellett szerepel a szintén kezdést kifejező *jə*- segédige, és innentől kezdve kérdéses, hogy a 'kezd' jelentést a segédige vagy a képző hordozza-e:

- (10) əj nōryə   jəγλi   kätəλət wōλ-θ-ət,   tōppə tem   kätəλnə
 állandóan   hideg napok volt-prt-pl,   csak ez   napon
 rūw wāt   pōγ-γi-ta   jəγ-θ-θ
 meleg szél   fúj-dx-inf   kezd-prt-Sg3
 'Egyfolytában hideg napok voltak, csak ma kezdett el fújni a meleg szél.'

A 'sötétedik' jelentésű ige esetében szintén azt mondta, hogy jobb, ha ugyanennek a jelentésnek a visszaadására más szerkezetet használunk (*pətəλemγə jəγita pitγijəγ* kb. 'sötétté válni próbál'), de a már sokat emlegetett *-mt*- képzős relatív fő után jónak tartotta a *-γi*- képző használatát:

- (11) sūwəsənə   kätəλpi   pətəλ-əmtə-γi-jəλ-θ
 ősszel   naponta   sötétedik-dx-dx-prs-Sg3
 'Ősszel napról napra egyre korábban besötétedik.'

A fenti korlátozások mellett (vagy azok ellenére is) a *-γi*- képző teljesen produktívnak tekinthető, és szintén akcióminőség-jelentést hordoz, a próbálkozást fejezi ki. Ez a jelentés egyértelműen a folyamatos aspektussal, illetve az atelikussággal hozható összefüggésbe, azt jelzi, hogy a szituáció folyamatban van, és (abban a fázisában legalábbis, amire a kijelentés

⁹⁴ Pontosabban: proximatív, amely azt fejezi ki, hogy valaki készül valamit tenni, illetve valami a bekövetkezés határán van.

vonatkozik) nem éri el potenciális végpontját, tulajdonképpen a rezultativitás ellentétét fejezi ki.⁹⁵

4.1.4. A mozzanatos képző⁹⁶

A már korábban is többször emlegetett *-mt-* képző nemcsak a szurguti hantiban, hanem az egész hanti nyelvben elterjedt mozzanatos képző (Ganschow i.m. 79–80). Így nem is meglepő, hogy mindkét adatközlő elfogadta az orosz jövevényigék *-mt-* képzős származékait: *kopirowajlamtə* 'gyorsan lemásolni', *skanirowajlamtə* 'gyorsan besz kennelni'. A hanti igék és származékaik vizsgálata ugyancsak ezt támasztotta alá: szinte minden igének képezhető *-mt-* képzős alakja, a kivételeket pedig a lexikális akadályozás magyarázhatja. Azaz például az adatközlőnk azt mondta, hogy a *kol-* 'hall' igének nincs *-mt-* képzős alakja, egyrészt mert erre a jelentésre ott a *kuntayta-* 'meghall' ige, másrészt ha lenne ilyen ige, akkor az egybeesne a *kolamtə* 'háromszoroz' igével. Ugyanígy a *pə-* 'fél' igéből nem, csak a *pəmtə-* 'ijeszt' igéből képzett *-mt-* képzős származékot, mert szerinte az alapigével képzett származék nagyon hasonlítana a 'befelhősödik' (*pəlməmt-*, DEWOS 1152) jelentésű igére. Lexikalizálódott származékairól sem nagyon lehet írni, legfeljebb a *təməmt-* 'tud, ért' ige tekinthető annak.⁹⁷ Szórványosan voltak olyan esetek, amikor az alapige jelentése miatt nem tudott a képzővel származékot alkotni az adatközlő, ilyen volt például a *ropita-* 'dolgozik' jelentésű orosz (de már régebben átvett, beilleszkedett) ige, amelynek feltehetően duratív jelentéséből következik, hogy nem lehet vele a szóban forgó, azaz befejezett, és egyben a szituáció gyors lezajlását kifejező származékot alkotni. A *tərt-* 'várásol' ige esetében pedig kifejezetten azzal indokolta az adatközlő a *tərtəmt-* alak furcsaságát, hogy ez nem olyan konkrét jelentésű ige lenne, amit gyorsan, egyszerre csak meg lehetne csinálni.

Ami a derivátumok jelentését illeti, a származékok jelentése az alapige eseményszerkezetétől függően két nagy csoportra oszlik (vagy legalábbis tűnik oszthatónak). Telikus alapigék esetében a származék azt jelenti, hogy az adott szituáció gyorsan elérte végpontját, például *əkət-* 'gyűjt' : *əkəmt-* 'gyorsan összegyűjt', *čəŋk-* 'növekszik' : *čəŋkəmtə* 'gyorsan felnő'. Atelikus igéknél az adott állapot, illetve folyamat kezdetét fejezte ki a

⁹⁵ A magyarban is megjelenik ez a jelentés a *-gAt-* gyakorító képző származékai között, csak nem megjósolható, hogy mikor, pl. *feszeget*, *ébresztget*, *fojtogat* (Fabó i.m.).

⁹⁶ Okozott némi fejtörést, hogy a címben egyes vagy többes számban szerepeljen-e a *képző* szó, tekintettel a lekérdezések ellentmondásos eredményeire. Végül azonban itt kizárólag arról a mozzanatos képzőről esik majd szó, amely minden kétséget kizárólag produktív a szurguti hantiban, és a különféle okokból korlátozott, vagy kétséges produktivitásúnak tekinthető képzők külön részfejezetben kerülnek sorra.

⁹⁷ Trj. *təŋ* egyenes, igaz; *təŋi-* 'céloz', *təŋisə-* 'kiegyenesít [gerade machen], céloz'; *təməmt-* 'gerade bringen, erkennen', DEWOS 1448-9.

derivátum, például *ḷǣŋk-* 'szeret' : *ḷǣŋkəmtə* 'megszeret', *jis-* 'sír' : *jisəmt-* 'sírni kezd'; ez utóbbi esetben azonban a képzővel erősen konkurál a szintén kezdést kifejező *jə* segédige. Míg a telikus igékből képzett származékok esetében nem kérdéses, hogy egy önálló akcióminőségről van szó, az utóbbi csoport magyar megfelelőjét Kiefer nem tekinti akcióminőségnek. Ezt többféleképp is indokolja: részben azzal, hogy amikor érzelmi vagy kognitív állapot beálltát fejezi ki egy igekötős származék, akkor az nem felel meg az akcióminőségek definíciójában szereplő jelentésváltozás-kritériumnak, hiszen az igekötős ige „állapotváltozást fejez ki, ami nem az alapige jelentésének módosítása” ([2000]: 291),⁹⁸ részben pedig azzal, hogy „a szóban forgó emotív igék osztálya szabadon nem bővíthető” (Kiefer 2006: 169). Annak ellenére, hogy a Kiefer által leírt, és e dolgozatban is alapvetően követett akcióminőség-definíciónak nem felelnek meg az állapot beálltát kifejező *-mt*-képzős származékok, magával a jelenséggel, azaz az állapotigék, vagy esetleg általában véve az atelikus igék perfektív környezetben történő használatával mindenképpen érdemes foglalkozni már csak azért is, mert a hantiban megfigyelhető inchoatív értelmezés egyáltalán nem nyelvspecifikus, számos nyelvben megfigyelték (l. pl. Comrie 1976: 19–20). A jelenségre adott magyarázatok azonban sokfélék.

Kezdve a különféle funkcionális magyarázatokkal, Hopper és Thompson (i.m.) az észttel kapcsolatban írják le azt, hogy ha érzékelésigét tartalmazó mondatba bekerül az *ära* perfektiváló partikula, akkor a tárgy jelölése partitívuszról genitívuszra változik, és a mondat értelmezése is megváltozik:

- (10a) Ta tundis seda naist.
'Ismerte ezt a nőt[part].'
(10b) Ta tundis seda nais ära.
'Felismerte a nőt[gen].'

A szerzőpáros ezt a jelenséget is a tranzitivitási skálával, a komponensek együttes változásával magyarázzák: az aspektus és az akaratlagosság egyaránt tranzitivitási tényezők, és a skálán mind a befejezett aspektus, mind pedig az akaratlagosság magasabb értéket képvisel, mint a folyamatos aspektus és a szándéktalan cselekvés. A fenti változás a

⁹⁸ Hiszen az állapotok fázisszerkezete homogén, az állapotváltozás, azaz sem a valamilyen állapotba való jutás, sem az abból való kilépés nem része magának az állapotnak (vö. Binnick i.m. 187, Smith i.m. 69). Ezzel szemben „[s]zemantikailag az akcióminőség a komplex ige járulékos tulajdonsága, amely érintetlenül hagyja a bázisige jelentését” (Kiefer 2006: 149).

tárgyjelölésben, illetve a mondat értelmezésében tehát szintén a tranzitivitási tényezők együttes változását illusztrálja.

Bybee és társai annak a grammatikalizációs ösvénynek a feltérképezése során érkeznek el az állapotigék tanulmányozásáig, melyen haladva a rezultatív, illetve kompletív gramok az anterior (perfektum),⁹⁹ illetve befejezett aspektus jelöléséig jutnak el. A kérdéses szempontból azért különlegeseek az állapotigék, mert a rezultatív, illetve kompletív gramok grammatikalizációjának, ezen belül jelentésük változásának (általánosulás, amelynek következtében újabb és újabb grammatikai környezetekben fordulhatnak elő) jelentős állomása, amikor már nemcsak dinamikus, hanem statikus igékhez is kapcsolódhatnak.

Az azonban, hogy egy adott nyelvben a kérdéses gramok és az állapotigék kapcsolata pontosan milyen jelentést eredményez, az adott gram forrásától függ, azaz hogy eredetileg milyen lexikai elemből grammatikalizálódott (ez a bevezetőben már említett forrásdetermináció jelensége). Az egyik lehetséges ilyen új jelentés az inchoatív, azaz az állapot beállta,¹⁰⁰ és ilyen olvasatot azok a befejezettséget kifejező gramok eredményeznek állapotigékkel kapcsolódva, melyek rezultatív gramokra vezethetők vissza (i.m. 75–76). Ezek ugyanis megöröklék grammatikalizációs forrásukból azt a jelentést, hogy olyan eseményre vonatkoznak, amely releváns a jelenre nézve. Ez a magukkal hozott dinamikus interpretáció eredményezi az állapotok esetében is a változást tartalmazó, dinamikus értelmezést, azaz az állapot kezdetét. Kérdéses azonban, hogy ez a magyarázat alkalmazható-e a jelen esetben. Egyrészt bár több nyelvből is hoznak példát az inchoatív jelentésre, de ezek egyike sem igekötős nyelv. Másrészt foglalkoznak a befejezettséget ún. határolókkal¹⁰¹ kifejező nyelvekkel, de nem merülnek úgy bele a grammatikalizációs folyamat leírásába, hogy a különféle igitípusokkal való kapcsolatot részletesen elemeznék. Rámutatnak ugyan az ilyen típusú perfektiválás derivációs jellegére (szemben a más forrásra visszavezethető, inflexióval kifejezett befejezettség-jelöléssel), de magukat a határolókat a kompletív kategóriával rokonítják.¹⁰² A kompletív gramok viszont az általuk vizsgált nyelvekben nem inchoatív, hanem más jellegű olvasatokat kapnak, ha állapotigékkel kapcsolódnak, ezért ez a magyarázat sem a magyar igekötőkre, sem a hanti képzőre nem tűnik alkalmazhatónak.

⁹⁹ A terminusok meghatározása Bybee-éknál: *kompletív*: valamit alaposan, a végéig megcsinálni; *rezultatív*: olyan állapot, amely a referenciaidő előtt történő szituáció következtében áll fenn; *anterior*: a szituáció maga a referenciaidő előtt történik, de eredménye valamilyen módon érvényesül a referenciaidőben (azaz perfektum).

¹⁰⁰ Ezt a terminust ők kifejezetten az állapotok beálltára alkalmazzák, megkülönböztetve azt az *inceptive* kategóriájától, amely a dinamikus szituációk kezdetét jelöli.

¹⁰¹ *Bounders*, azaz eredetileg határolókból származó partikulák, amelyek szituációk behatárolását is képesek kifejezni, tehát ide tartozik a magyar igekötő is.

¹⁰² „Derivational perfectives, then, are probably just highly generalized and elaborated completives” (Bybee és tsai i.m. 89).

Givón (2001: 288–293) az angolt és a spanyolt hasonlítja össze abból a szempontból, hogy az inherens aspektus (azaz tulajdonképpen a szituációtípus) és a nyelvtani aspektus hogyan hat egymásra. Ennek során arra is kitér, hogy az angolban az állapotigék, szemben a többi igeosztállyal, egyszerű múlt időben sem kapnak perfektív értelmezést. A spanyolban azonban, ha a két múlt idő közül a befejezettel jelölik az állapotigéket, akkor ez olyan értelmezést eredményez, amelyet az angolban csak egy másik igével lehetne visszaadni. A párok között lévő jelentéskülönbség nagyjából megfelel a hanti képzős, illetve a magyar igekötős állapotigék és alapszavaik közötti jelentéskülönbségnek (például *conocer* 'ismerni' / 'megismerni', *saber* 'tudni' / 'megtudni'). A következtetés, amit ebből Givón levon, viszont meglehetősen általános: „Ez nem csak azt jelzi, hogy az inherens-lexikális és a nyelvtani aspektus között kölcsönös összefüggés van, hanem azt az általános tipológiai jelenséget is illusztrálja, hogy amit egy nyelv lexikáliag kódol, azt egy másik nyelv esetleg grammatikailag kódolja” (i.m. 292).

Smith már korábban is többször idézett művében ugyanezzel a kérdéssel kapcsolatban (1991: 69–70) azt írja, hogy mivel a befejezett nézőponti aspektus magában foglalja egy szituáció kezdő- és végpontját, az univerzális nyelvtanban arra nincs semmilyen séma, hogy a határpontokkal nem rendelkező állapotigék perfektíválása milyen kimenetet eredményez (vö. **2.1.1.**). Így ennek a műveletnek az eredménye, illetve egyáltalán lehetősége nyelvspecifikus, a szerző az általa tanulmányozott öt nyelvben például három különböző lehetőséget talált. A franciában az állapotok a többi igeosztályhoz hasonlóan előfordulhatnak befejezettséget is jelölő igeidőben, és ugyanazt a zárt értelmezést kapják, azaz a befejezett nézőponti aspektussal jelölt állapot tulajdonképpen egy behatárolt állapot, melynek kezdő- és végpontja van. Az angolban szintén használható perfektív igeidő¹⁰³ állapotokkal együtt, de ebben az esetben elvész a befejezett olvasat, pontosabban a perfektív igeidőben lévő állapotige esetében zárt és nyitott értelmezés egyaránt lehetséges. Végezetül a kínaiában, az oroszban és a navajóban a befejezettség nem kombinálódik állapotokkal – legalábbis alapértelmezett szituációtípusként nem.

Smith elméletében ugyanis szerepet kapnak a levezetett szituációtípusok is, és az állapotigék befejezett nézőpontaspektusban szintén egy levezetett szituációtípusba kerülnek. A szóban forgó három nyelvben tehát az állapotigéknek befejezett nézőpontaspektus esetében megváltozik a szituációtípusa, telikus igékké válnak, és az állapot beálltát fejezik ki. Az oroszról külön is megjegyzi a szerző, hogy az állapotigék levezetett telikus (inchoatív)

¹⁰³ Azaz tulajdonképpen az egyszerű múlt.

olvasatának lehetősége alapvetően morfológiai feltételektől függ, azaz attól, hogy az adott állapotigének van-e befejezett alakja.

Áttekintve a fenti magyarázatokat, illetve magának a rezultatív akcióminőségnek a jellemzőit, tulajdonképpen nem látszik lényeges különbség az állapotigék, illetve a telikus igék (ezen belül is elsősorban az eredmények) befejezett¹⁰⁴ alakjainak jelentésében. A Kiefer által bemutatott rezultatív akcióminőségnek ugyanis kulcsfontosságú eleme a változás: „a cselekvés, folyamat (az ige jelentésében lexikálisan rögzült és aktuális) végpontjára, a cselekvés, folyamat befejeződésére vagy eredményességére utal. [...] A rezultatív akcióminőség mindig állapotváltozást fejez ki: általában egy negatív állapot az állapotváltozás révén pozitív állapotává válik” (170). Mindez szinte változtatás nélkül érvényes a perfektivált állapotokra is: van egy előállapot (*nem szeret, nem tud*), és van egy utóállapot (*szeret, tud*), a két állapot egymásnak ellentéte, az igekötős, illetve a perfektiváló képzővel ellátott ige pedig az állapotváltozást fejezi ki, amelynek eredménye az utóállapot. Hasonlóan az eredményekhez, az állapotváltozást kifejező igéknek sincs olyan, morfológiai művelettel előállítható párjuk, amely az előállapotot (azaz a ’nemszeretést’, ’nemtudást’) kifejezné, viszont az alapige tulajdonképpen maga az utóállapot.

További vizsgálatot igényelne, hogy az atelikus igék másik csoportja, azaz a cselekvések *-mt-* képzővel ellátott alakjai esetében van-e valamiféle szabályosság abban a tekintetben, hogy a derivátum kezdést (Bybee-ék terminusát alkalmazva, inceptív olvasatot) fejez-e ki, vagy az alapszó és a származék a magyarhoz hasonlóan folyamat : eredmény párt alkot-e, itt ugyanis háromféle lehetőséggel is találkoztam. A *gulʃajʌθ* ’sétál’ ige *-mt-* képzős származékának jelentésüül például a ’sétálni kezd’ jelentésű orosz igét adta meg az adatközlő,¹⁰⁵ a ’varr’ jelentésű igéből képzett *ʃántəmt(ə)*- ige jelentését úgy is magyarázta, hogy ’varrni kezd’, de úgy is, hogy ’gyorsan megvarr valamit’, viszont az ’inni’ ige *ʃińtəmtə* származékát már csak azzal fordította, hogy ’gyorsan megiszik valamit.’¹⁰⁶

¹⁰⁴ A befejezettség és a rezultativitás kapcsolatára a későbbiekben még kitérek (l. pl. 7.1.).

¹⁰⁵ Illetve úgy gondolom, hogy ezt a jelentést vélte megadni, az adott hanti szót ugyanis a *загулять* igével fordította. A *za-* igekötő jellegzetes szerepe, hogy intranzitív cselekvésigék ingresszív akcióminőségű párjait hozza létre (Isačenko 1962 :388-390), de a *гулять* igével képzett párjának – legalábbis a szótárak, illetve a megkérdezett orosz anyanyelvű adatközlő szerint – nincs ’sétálni kezd’ jelentése, az igekötős ige jelentése ’dorbézol’. Ugyanakkor nagyon valószínűtlennek tartom, hogy a termékeny mozzanatos képzővel ellátott jövevényige ugyanazt a speciális (lexikalizálódott) jelentést hordozná a hantiban, mint az igekötős orosz ige – elképzelhető, hogy a kérdéses orosz igealakot a hanti adatközlő transzparens, ingresszív jelentésű igekötős igének gondolta.

¹⁰⁶ Akár az is elképzelhető, hogy a folyamatoknál a kezdő értelmezés megjelenése esetleg az orosz ingresszív akcióminőség hatása lehet, de ez azért kérdéses, mert az oroszban ingresszív alakok állapotokból nem képezhetők; ez az akcióminőség elsősorban az intranzitív folyamatok kezdőpontját jelöli (Isačenko i.h.).

Visszatérve a termékenynek tekinthető képzőkre (és egyben részösszegzésként), ezek a következő akcióminőségeket fejezik ki a szurgutiban: frekventatív (*-iA-*, *-γA-*); 'próbál' (*-γi-*); szubitív (*-mt-*); rezultatív/inchoatív (*-mt-*). Nagyon fontos azt is megjegyezni, hogy egy igealakon egyszerre két¹⁰⁷ akcióminőség jelölője is megjelenhet, és ennek – a magyarral szemben – nem feltétele, hogy ezek különböző típusú morfológiai jelölőkkel (az egyik igekötővel, a másik képzővel, vö. Kiefer 2006: 164) legyenek jelölve. Az alábbiakban annak az áttekintése következik, hogy az itt vizsgált termékeny képzők mellett még milyen, részlegesen produktív képzők fordultak elő a lekérdezések során, mert ezek egyben a fenti képzők tulajdonságairól is szolgálhatnak további információkkal.

4.1.5. A gyakorító képzők és a képzőparadigmák

A publikált szöveggyűjtések feldolgozása során természetesen jóval több képző bekerült a gyűjtésbe, mint amennyi végül a különféle tesztek során produktívnak bizonyult. Sok esetben már a források alapján is valószínűsíthető volt, hogy egy adott igeen található képző már nem termékeny,¹⁰⁸ mert például a szövegekben igen kevés volt a képzővel alkotott származék, és ezeknek a jelentése sem volt transzparens. Voltak ugyanakkor olyan képzők is, amelyeknél több volt a származék, és ezek többsége transzparens volt, tehát mindenképpen érdemes volt vizsgálni, hogy mennyire szabadon képezhetők újabb származékok, illetve hogyan viszonyulnak az elfogadott, a nyelvközösség által használt származékok a többi, szinonim képzővel létrehozott alakhoz. Ezt a kérdést már a 14. és 15. sz. kérdőívben is érintettük, de később többféle, célirányosabb lekérdezésre is sor került. Mivel a gyakorító képzők között volt több olyan, amelynek kérdéses volt a termékenysége, itt külön kérdőív (22.sz.) készült a képzők produktivitásának, illetve pontos jelentésének összehasonlító vizsgálata érdekében. Ebben az *-iA-* és *-γA-* képzők mellett további három képző szerepelt, az *-ant/ant-*, az *-aksə* és a *-sA-*. Arra kértem az adatközlőt, gondolja át, hogy a táblázatban szereplő harminc (vegyes szituációtípusú) ige közül melyeket lehet az adott képzővel használni (azokat az alakokat, amelyeket a forrásfeldolgozás, illetve a korábbi lekérdezések során már megtaláltam, eleve beírtam a táblázatba), és próbálja meg összehasonlítani a származékok jelentését.

¹⁰⁷ Ill. elméletileg akár több akcióminőség is, de az ilyen, kettőnél több képzőt tartalmazó alakokat az adatközlő általában már túl bonyolultnak érezte.

¹⁰⁸ Erre főként a mozzanatos képzők között találhatók példák, l. alább.

A vizsgálatba bevont három képző közös tulajdonsága, hogy részben a gyakorításhoz, részben az intranszitivitáshoz kötődnek. Kezdve az elsősorban gyakorítókkal, az *-aksə*¹⁰⁹ képző az őszosztják **-ɣs-* hangkombinációra vezethető vissza. Egyaránt kapcsolódhat főnévi és igei alapszóhoz, az igeik esetében azonban alapvetően intranszitiv igeikre jellemző; funkciója általában gyakorító, vagy gyakorító-kicsinyítő (Ganschow i.m. 70). Adatközlőnk ezt a képzőt archaikusnak minősítette,¹¹⁰ és a kérdőívben szereplő igeik közül csak kevésnek volt *-aksə* képzős származéka. Ezek esetében viszont az adatközlő többször mondta, hogy igazából nem is tudja, mi a különbség az alapszó és a derivátum között, illetve volt lexikalizálódott származék is is (*wār-* 'csinál' : *wāraksə* 'felöltözik, begombokozik, felövezi magát').

Ehhez nagyon hasonló volt az *-sə-* képző vizsgálatának végkicsengése. Ganschow (i.m. 57) szerint ezzel a képzővel elsősorban a keleti nyelvjárásokban lehet találkozni, a képzés bemenetétül szolgáló szó pedig egyaránt lehet főnév és ige, de főként expresszív igeikből képez származékokat. A képzőt Ganschow két elemből eredezteti: egyrészt abból az **-ɣs-* hangkombinációból, amelyre az *-aksə* képző is visszavezethető (uo. 70), másrészt pedig az **l* gyakorító képzőből; a *-ɣ* kiesését az összetett képzőből a szerző a hármas mássalhangzótorlódással magyarázza. Ganschow nem foglal egyértelműen állást az **-s-* funkciójáról, az adatközlő azonban azokban az esetekben, amelyekben egyáltalán helyesnek érezte a derivátumot, az *-s-* hangot egyértelműen főnévképzőként értelmezte.¹¹¹ Tehát például a *lūk-* 'elkap' igéből képzett *lūkisə* gyakorító képzős származékot úgy elemezte, hogy egy köztes *lūkis* 'elkapás' jelentésű főnév kapta meg ebben az esetben az *-ə-* gyakorító képzőt. Annak ellenére azonban, hogy az elavulófélben lévő képzőt szételemezte két produktívra, nagyon korlátozott volt azoknak a szavaknak a száma, amelyekkel meg tudott adni származékot. Az viszont mind az *-aksə*, mind pedig az *-sə-* képzős származékoknál kiderült, hogy ha a beszélő érzett valami különbséget az alapszó, az *-isə-* képzős, illetve az *-aksə-* és *-sə-* képzős származékok jelentése között, akkor az az volt, hogy az utóbbiak funkciójában a gyakorítás mellett az intranszitivitás is benne van.

Ez pedig átvezet a harmadik képzőhöz, az *-(V)nt-*hoz. Az ebben lévő **-nt-* elsődleges funkciójaként az intranszitivitás kifejezését veszi fel Ganschow (i.m. 43), s csak másodlagos emellett a gyakorítás, pontosabban: „elsősorban befejezetlen, tárgyatlan igeszemléletet fejez

¹⁰⁹ Alapvetően nem foglalkozom a dolgozatban hangtani kérdésekkel, itt viszont (gyakorlatilag csak az érdekesség kedvéért) érdemes megemlíteni, hogy az adatközlő egy idő után rácsodálkozott, hogy a *-ks-* képző *k* hangját az egyes származékokban hol palatális, hol veláris *k*-nak ejti. Úgy tűnik, az allofónok megjelenése attól függ, hogy az első szótagi magánhangzó palatális-e vagy veláris.

¹¹⁰ Ezzel függ össze az is, hogy az *-s-* elembe ő a már kihalt múltidőjelet vélte felfedezni.

¹¹¹ Bár eleinte ennél a képzőnél is, hasonlóan az *-aksə-* képzőhöz, a már eltűnt *-s* múltidőjelet említette mint az *s* potenciális forrását.

ki: „valamivel el van foglalva”, gyakran azonban az ismétlést is” (i.h.). A képzőben lévő magánhangzó egyaránt lehet *a* és *i*, mindkettő magyarázata bizonytalan (Ganschow i.m. 66, 68), és a lekérdezés során nem is találtam különbséget az *-ant-*, illetve az *-int-* képzős alakok között,¹¹² ugyanakkor – ismét csak Ganschow vizsgálata szerint – ezek a magánhangzós származékok már alapvetően csak intranzitivitást fejeznek ki, a frekventatív jelentéskomponens elhomályosult. Ez a képző a jövevényigék alapján végzett termékenységvizsgálatba is bekerült, méghozzá úgy, hogy eredetileg nem volt benne, hanem a jugáni adatközlő egészítette ki a lekérdezés során az adatokat úgy, hogy minden jövevényigéből képezhető *-ant-*képzős származék is, mely akkor használatos, ha általában véve, tárgy nélkül használják az igét. A két korábban vizsgált, illetve a három itt ismertetett képzővel alkotott származékok összevetése előtt azonban érdemes röviden kitérni a képzőparadigmák fogalmára (Ladányi 2007: 73–74).

Egy alapszónak ugyanis egy képzéstartományon (mint például a gyakorító, vagy a mozzanatos az igékkel kapcsolatban) belül többféle képzővel¹¹³ ellátott származéka lehet. Ezek a származékok alkotják az adott szó szóképzési paradigmáját, melyeknek jelentőségét így foglalja össze Ladányi: „[a] szóképzési paradigma szervezőelv a szókincsen belül: forma-jelentés viszonyokat erősít meg, és a szókincs egy részét motiválttá teszi” (2007: 73). Azok a szóképzési paradigmák pedig, amelyek azonos képzőkkel ellátott derivátumokat tartalmaznak, szóképzési alosztályokat alkotnak. A szóképzési paradigmák segítségével egyrészt vizsgálható a tágabb értelemben azonos képzéstartományon belül létező derivátumok közötti potenciális jelentéskülönbség, másrészt pedig az egyes képzők produktivitása (ez utóbbit mutatta be a magyar gyakorító [frekventatív-duratív] képzők kapcsán Ladányi 2007: 101–105). Tekintettel arra, hogy az alábbiakban a szurguti hanti igéknek csak egy kis hányadára korlátozódott a vizsgálat, a gyakorító képzők eloszlása szerint kirajzolódó képzőparadigmák bemutatása inkább csak kísérleti jellegű, afféle ízelítő, de egyben alkalmas arra is, hogy a gyakorító képzés (azaz a gyakorító szóképzési osztály) eddig megismert jellemzőit a segítségükkel összegezzem.

A vizsgált igéknek szinte kivétel nélkül volt *-iɬ-*, illetve *-ɣəɬ-* képzős alakjuk, az utóbbi azonban mindig valamilyen relatív tőhöz kapcsolódott (ennek a vizsgálatnak a során az adatközlő olyan relatív tőhöz kapcsolata a képzőt, amely egy másik gyakorító képzőt

¹¹² A Ganschow által vizsgált anyag azt mutatta, hogy az *-ant-* származékai minden hanti nyelvjárásban gyakran megjelennek, tárgyatlan igeszemléletet jelölnek (ezen belül gyakran visszaható vagy kölcsönös jelentést), és a képzés bemenete általában tranzitív ige. Ezzel szemben az *-int-* általában névszóból képez intranzitív igét, és főként a keleti nyelvjárásokra jellemző.

¹¹³ Ill. akár többféle képzési technikával alkotott szavak is alkothatnak egy képzőparadigmát (Ladányi i.h.).

tartalmazott, de ugyanúgy lehet a relatív töben a mozzanatos *-mt-* képző). Az *-il-* képzős alak hiányának a vizsgált igék között két oka volt. Egyrészt volt két olyan ige, amely történetileg legalábbis nem volt abszolút tönek tekinthető, ilyen a vizsgált igék közül a *rāwip-* ('megráz', vö. *rāwisilə* 'ráz') és az *ojaɣ-* ('észrevesz', amely a *wu-* 'tud, lát' ige származéka). A másik oka az *-il-* képzős származék hiányának a lexikális akadályozás: a *kūt'* 'nyomot fog' ige esetében az adatközlő szerint ugyanezt a jelentést fejezi ki a *kūt'əksə*. Azonban az *-il-* képzős alakok az esetek többségében megvannak az egyéb gyakorító képzős igék mellett is: a „rekorder” ilyen szempontból a *tāwər-* ige volt, amely az összes itt vizsgált képzővel alkotott származékot (*tāwriil-*, *tāwrant-*, *tāwrəksə*, *tāwrisilə*). Ezek közül a *tāwriil-* tisztán frekventatív forma ('néha bezár'), a többi származék jelentését azonban nagyon hasonlóan, még hozzá visszahatónak érezte az adatközlő ('bezárkózik'). Az *-sil-* képző más származékoknál (*liḱisilə*, *jekisilə*, *rāwisilə*, *wujisilə*, *nəkisilə*) sem jelölt gyakorítást az ő értelmezésében, hiszen ezeket a származékokat újraelemezte az *-s-* képzős deverbális főnév *-il-* ige-képzős alakjaként (de volt olyan is, hogy a szövegekből egyébként adatolt *-sil-* képzős alakra [*nəkisilə*] azt mondta, hogy szerinte az régi, és ő nem ismeri). Mégsem került ki (még) teljesen a gyakorító képzők osztályából a képző, egyrészt mert például az átértelmezett szegmentálás ellenére volt, hogy frekventatív jelentést adott meg a származéknál, másrészt pedig az alakok részleges szinonímiája tetten érhető a lexikális gátlásban: a *wujisilə* alakot jobbnak érezte, mint az először elfogadott, de aztán épp erre az igré hivatkozva kihúzott *wujənt-* alakot.

A legtöbb kérdés az *-əksə* és az *-ant/-int/-ənt-* képzős alakokkal kapcsolatban vetődött fel (és maradt meg). Több olyan ige van, amelynek a két produktív képző mellett ezekkel a képzőkkel is van származékuk:

<i>māñč-</i> 'vár'	<i>kənč-</i> 'keres, vadászik'	<i>nāť-</i> 'kitép, húz, szakít'	<i>čāč-</i> 'söpör'	<i>ḱāñč-</i> 'ír'
<i>māñčil-</i>	<i>kənčil-</i>	<i>nāťil-</i>	<i>čāčil-</i>	<i>ḱāñčil-</i>
<i>māñčant-</i>	<i>kənčant-</i>	<i>nāťant-</i>	<i>čāčant-</i>	<i>ḱāñčant-</i>
<i>māñčəksə</i>	<i>kənčəksə</i>	<i>nāťəksə</i>	<i>čāčəksə</i>	<i>ḱāñčəksə</i>
(<i>māñčəksəɣəl-</i>)	(<i>kənčəksəɣəl-</i>)	(<i>nāťəɣtəɣəl-</i>)	(<i>čāčəksəɣəl-</i>)	(<i>ḱāñčəksəɣəl-</i>)

Ezeknél a sorozatoknál csak az volt világos, hogy mi az *-il-* funkciója: a gyakorítás szűkebb értelemben, azaz frekventatív származékok képzése. A másik két származék jelentését hol az

-*ia*- képzős alakénak feleltette meg (például a *mǎňč*- alakjainál), hol a kettőt egymásnak, és ezek a jelentések éppúgy lehettek intranszitivák, mint a tágabb értelemben vett gyakorításhoz kapcsolódóak (pl. *kǎňčant*- 'előroga', és ehhez hasonló az -*aksə*- képzős alak is). Az adatközlő sokszor kételkedett egyes formák meglétét illetően, akkor volt biztosabb, amikor egy-egy származék gyakori használatú volt, azaz valamilyen szinten lexikalizálódott. Amikor vagy csak -*aksə*-, vagy csak -*ant*-/*int*-/*ənt*- képzős származékai voltak egy-egy igének (a két produktív képzős származék mellett), akkor sem találtam semmi szabályosságot arra nézve, hogy a származék vonzatkerete változik-e valamilyen intranszitiv irányban, vagy pedig gyakorítást fejez-e ki a derivátum, vagy a kettőt együtt. A *wǎr*- 'csinál' ige *wǎrant*- származéka például 'eldolgozgat' jelentésű,¹¹⁴ a *nək*- 'meglök' ige *nəkant*- származéka 'lökös' jelentésű, a *sǎnk*- 'üt' ige *sǎnkant*- származéka azonban 'ütődik' jelentésű; az mindenesetre jól látszott a példák alapján, hogy a képzőnek mindkét funkciója megvan (intranszitiv és gyakorító). Ezzel szemben az -*aksə*- képzőnél, amely történetileg a gyakorításhoz kötődik, sokkal jellemzőbb az intranszitiv jelentés (például *nǝm*- 'gondol' : *nǝmaksə*- 'gondolkodik', *ɬaɣəɬ*- 'vár' : *ɬaɣəɬaksə*- 'várakozik'), vagy egyszerűen nem is érzett különbséget az alapige és származéka között az adatközlő (*unč*- 'átkel' : *unčaksə*- 'ugyanez').

Sajnos nem lehet eltekinteni attól, hogy ez a lekérdezés két szempontból sem tekinthető igazán megbízható leírási alapnak. Egyrészt a lekérdezett igék mennyisége igen csekély szelete a teljes igei állománynak, ez azonban gyakorlati okokkal (a lekérdezés hossza, az adatközlő figyelmének fenntartása) magyarázható. Másrészt azonban sok esetben maguknak az alakok megléte vagy hiánya, illetve hangalakja kötötte le, vagy éppen terelte el az adatközlő figyelmét, és nem mindig sikerült a pontos jelentéseket meghatározni (vagy éppen ő maga is bizonytalan volt ebben). Így aztán a következtetések levonásával is igen óvatossá kell lenni, bár az viszonylag nagy biztonsággal megállapítható, hogy a két produktív képzővel szemben a többi vizsgált képző feltételezhetően nem produktív, ugyanakkor az általuk képzett alakok mindenképpen szegmentálhatóak. A képzők funkciója vagy elhomályosulóban van (mint az -*sa*-képző esetében általában véve, a másik két képzőnél pedig egyes származékokban), vagy pedig valahol az intranszitiv-frekventatív jelentéstartományban mozog, de egyelőre nem találtam olyan tényezőt, melynek alapján a származék jelentése megjósolható lenne. Ugyanakkor a jövevényigékkel végzett produktivitásvizsgálat azt mutatta, hogy az -*ant*- képző kapcsolódhat az újonnan átvett alakokhoz is, és ezekben az esetekben intranszitiv funkciójú.

¹¹⁴Ennek ugyan van -*aksə*- képzős származéka is, de az már nem transzparens jelentésű.

			-iλ-	-ənt/-ant-	-əksə-	-sl-	-γəλ- ¹¹⁵
1	csinál	wār-	+	+	(+) ¹¹⁶	-	+
2	vár ²	mānč-	+	+	+	n.a. ¹¹⁷	+
3	ír	ḵānč-	+	+	+	n.a.	+
4	átkel	unč-	+	-	+	n.a.	+
5	gondol	nom-	+	-	+	n.a.	+
6	eltalál	ḵāj-	+	+	-	n.a.	-
7	karcol	jārip- ¹¹⁸	+	+	-	+	+
8	keres	ḵənč-	+	+	+	-	+
9	becsuk	tāwər-	+	+	+	+	+
10	nyomot fog	kūt'-	-	-	+	n.a.	+
11	üldöz	ńowəλ-	+	-	+	n.a.	+
12	becserkész	λāmi-	n.a.	-	+	n.a.	-
13	elkap	λūk-	+	n.a.	n.a.	+	+
14	táncol	jek-	+	+	n.a.	+	+
15	ráz	rāwip-	-	-	-	+	+
16	tud, lát	wu-	+	-	n.a.	+	+
17	üt, vág	sāṅk-	+	+	-	-	+
18	húz, szakít	ńāt'-	+	+	+	-	+
19	meglök	nək-	+	+	-	+	+
20	vár	λayəλ-	+/-	+	+	n.a.	+
21	rozsdásodik	t'ār- ¹¹⁹	+	-	-	-	-
22	söpör	čāč-	+	+	+	-	+
23	sír, zokog	mjr- ¹²⁰	+	-	-	-	-
24	nyög	njr-	+	+/-	-	-	+
25	rossz idő van	ner- ¹²¹					
26	álmos	wōj-	+	+	-	-	+
27	ásít	usip-	-	-	-	-	+
28	dob, lö	λ'ak-	+	-	-	-	+
29	nyer	nōḵ pit-	+	-	-	-	-
30	észrevesz	ojayt-	-	-	-	-	+

2. sz. táblázat: Szinonim képzők eloszlása a gyakoritás csoportjában

¹¹⁵ Ez a képző mindig valamilyen relatív tőhöz kapcsolódott.

¹¹⁶ (+): van ilyen származék, de lexikalizálódott. +/-: az adatközlő bizonytalan.

¹¹⁷ n.a.: nincs, vagy nem megbízható az adat: az adatközlő vagy átsiklott az adott kérdés felett, vagy máshogy értelmezte, jelen esetben például egy-egy -sλ- képzős alakot nem deverbális, hanem denominális alakként szegmentált.

¹¹⁸ Az -iλ-, -ant- és -sλ- képzős származékokat azonban nem ebből, hanem egy jār- alakú tőből képezte.

¹¹⁹ Ezt az igét és -iλ- képzős származékát egy korábbi lekérdezés során maga az adatközlő adta meg, most azonban azt mondta rá, nem ismeri, és így több származékot sem adott meg.

¹²⁰ Ugyanaz érvényes rá, mint a t'ār- igére, l. 119-es lj.

¹²¹ Az adatközlő nem ismerte az igét.

4.1.6. Képzőbokrosodás élőben: a mozzanatos-csoport új tagjai

Hasonlóan a gyakorító képzőkhöz, a mozzanatos képzők esetében is jóval több olyan származék került elő a publikált források feldolgozása során, melyek képzőjének produktivitása lehetségesnek tűnt, mint amennyi végül annak is bizonyult. A vizsgálatnak ez a része azonban két érdekességgel is szolgált: egyrészt különös ellentmondásokba ütköztem a termékenységvizsgálat különböző fázisaiban, másrészt szinte élőben lehetett tanulmányozni a képzőbokrosodás folyamatát. A képzőbokrosodás alapvetően ugyanis diakrón kategória, melyet D. Bartha így mutat be: „a képzőbokrok több egyszerű képző összetapadásából keletkeznek, olyan módon, hogy egy, már képzővel ellátott alapszóhoz újabb képző, esetleg több újabb, azonos vagy különböző funkciójú képzőelem járul, s idővel a nyelvérzék számára az összeforrt, több képzőelem együttesen tölt be valamilyen jelentésmódosító szerepet” (D. Bartha 1958: 27). A két jelenség (a produktivitással kapcsolatos ellentmondások, illetve az összetett képzők kialakulása) össze is függ, bemutatásukat az előbbivel kezdem.

Hosszan lehetne sorolni azokat a származékokat, amelyek esetében a képző és az alapszó származéka nem bizonyult termékenynek, de a terjedelem visszafogása érdekében a bemutatást két elemre korlátozom, az *-əp/-ip-* és az *-m-* képzőre. Az előbbi erősen hasonlít az *-iɬ-* képzőre abban a tekintetben, hogy két forrása is van. Az eredetileg primér momentán képző **-p-*-t a hanti nyelvjárások közül csak a szurguti őrizte meg néhány származékban, ennek mai hangalakja elvileg *-əp* (Ganschow i.m. 27). A szekundér *-ip-* alak, amely pedig csak a szurgutira jellemző, erre a mozzanatos képzőre vezethető vissza, benne az *i* elem lehet gyakorító képző, vagy akár denominális igeképző is (Ganschow i.m. 89). A vizsgálat első körében külön kérdeztem le az etimológiai munkák alapján az előbbire, illetve az utóbbira visszavezethető származékokat, de az nyilvánvaló volt, hogy a képző hangalakja a jugáni adatközlő számára invariánsan *-ip-*, azaz az *-iɬ-* hez hasonlóan itt is eltűnt a hangtani különbség. A Ganschow által bemutatott származékok a mozzanatososságon belül több esetben gyors, vagy egyszeri alakokat képeznek (szubitív, illetve szemelfaktív akcióminőség).

Ez a képző azért volt különleges, mert a vizsgálat első köre, azaz a publikált forrásokból gyűjtött adatok elemzése során az adatközlő tudta magyarázni a szövegekben fellelt alapszó – származék párok közötti különbséget, s tudott létrehozni alakokat az adott képzővel más alapszavakból is. A származékok mind perfektív aspektusúak voltak, az alapszó aspektusának, igeosztályának tekintetében, vagy egyéb szempontból nem látszott korlátozás: *kǎánt-* 'beteg(eskedik)' : *kǎántip-* 'hirtelen megbetegszik', *kənč-* 'keres' : *kənčip-* 'keresni kezd', *unč-* 'átkel' : *unčip-* 'gyorsan átkel valamin', *punč-* 'kinyit' : *punčip-* 'gyorsan

kinyit'.¹²² Ennek képzőnek az esetében azonban már lehetett találkozni többé-kevésbé lexikalizálódott alakokkal is, például *mən-* 'megy' : *mənip-* 'eltűnik', vagy *nǎř-* 'kínlódik' : *nǎřip-* 'bizonyos ideig kínlódik'. Bár az *-ip*-pel alkotott származékok mindegyikéről azt mondta, hogy 'lehetséges', a feltehetően primér **p* képzőt tartalmazó igék vizsgálata során azt is kifejtette, hogy szerinte ma már más képzőkkel, elsősorban az *-m*-mel, illetve az *-mt*-vel fejezik ki az egyszeri, gyorsan lezajló eseményeket, és talán ezek szorították ki a *-p*-képzősöket. Amikor azonban a jövevényigék tesztelésére került a sor, a jugáni adatközlő ugyan elfogadta az összes *-ip*- képzős származékot, de mindegyiket deverbális főnévként értelmezte, a tromagáni adatközlő pedig mindössze annyit kérdezett az *-ip*- képző kapcsán, hogy ez hantiul van-e. Ennek alapján valószínűleg helytálló a jugáni adatközlő megállapítása, hogy ez a képző deverbális képzőként eltűnően van.

A mozzanatosság területén ugyanakkor nemcsak eltűnőfélben lévő, hanem keletkező képzőket is lehet találni, és itt kell visszatérni a képzőbokrosodás folyamatára. Az *-m*- képző, amely a szituáció egyszeriségét, pontszerűségét fejezheti ki, vagy pedig kezdést jelölhet, Ganschow már sokat idézett kutatásai szerint minden nyelvjárásból bőségesen adathozható, produktív képző. Ugyanerre, valamint egy másik primér mozzanatos képzőre, a *-t*-re vezethető vissza a ténylegesen produktív *-mt*- is. Szerencsés vagy szerencsétlen körülményként, de az első lekérdezések során az igék infinitívuszi alakban szerepeltek a kérdőívekben, azaz a *-ta* infinitívuszképzővel. Az eredetileg *-m*- képzős infinitívuszi alakokat azonban sok esetben javította az adatközlő, azaz megkettőzte a *t*-t bennük, mert ő az adott igéket nem *-m*-, hanem *-mt*- képzővel használta.¹²³ Amikor pedig elbizonytalanodott (ami jó néhányszor előfordult), az adott igealakokat felszólító módba tette, és így kiderült számára, hogy a *t* a töben is szerepel-e, vagy csak az infinitívusz képzőjében. Így végül a ténylegesen *-m*- képzőt tartalmazó igék száma igen összezsugorodott, helyükre egyrészt az *-mt*- képzős alakok léptek, részben pedig olyanok, amelyekben az *-m*- képzőt még egy *-mt*- képző is követi.

Mivel ez a lekérdezés a szövegekben is *-mt*- képzőt tartalmazó alakok szempontjából egyértelmű volt ugyan, az *-m*- képzős származékok tulajdonságai, illetve az újonnan felvett *-mamtə* képző termékenysége szempontjából viszont sok kérdést hagyott maga után, készült

¹²² A példák a lekérdezés második részéből származnak, azaz az adatközlőnek magának kellett képeznie megadott alapszavakból származékokat

¹²³ Részben hasonló volt az *-n*- mozzanatos képzővel alkotott származékok lekérdezésének eredménye is: a képzőt és az infinitívuszképző kezdőhangját összevonta *-nt*-nek, és így az összes származékot gyakorító képzősnek értelmezte. Ugyancsak kiostálódottak a mozzanatos képzők közül a *-t*-, illetve *-n*-képzősök: az előbbieket egy-két lexikalizálódott származék kivételével tranzitív, illetve műveltető értelmezést kaptak, az utóbbiak pedig az *-in*- gyakorító képzős derivátumok számát gyarapították.

egy olyan kérdőív is, mely kifejezetten ezt a három képzőt vetette össze (16. sz. függelék). Bár, vagy esetleg éppen amiatt, hogy ebben csak kevesebb ige szerepelt, az eredmény itt magáért beszélt. Ezek között mindössze egy olyan ige maradt, amelyben az adatközlő számára is csak *-m-* a képző, az *aλəm-* 'feleml', ez azonban talán már lexikalizálódott származék (alapszava az *aλ-* 'visz, hord' ige). A saját maga számára kitalált felszólítómódteszt alapján az összes többi *-m-* képzősként tesztelni kívánt igébe beillesztett egy *t-*t, azaz például a *λǎpəm-* igéből *λǎpəmt-*, a *λǎjyəm-* igéből *λǎjyəmt-* lett. Így ezeket a szintén *-mt-* képzőssé tett alakokat vetette össze az eredetileg is *-mt-* képzősnek szánt *λǎpəmtə-*, *λǎjyəmtə-* (stb.) alakokkal. Ezek között azonban csak a redukált magánhangzó megléte vagy hiánya a különbség, és az alakhasználat a nyelvjárás alváltozatától függ, mint mondta, a jugániak a redukált magánhangzós alakokat használják. Az *-mt-* és a *-məmtə-* képzős alakok között azonban érzett jelentésbeli és nyelvhasználati különbséget is: a *λǒλəmtə-* : *λǒλməmtə-*, *mǎtəmtə-* : *mǎtməmtə-* és hasonló párok alapjelentésében ('olvad', 'fárad') nincs különbség, de az utóbbi alakok inkább csak a beszélt nyelvre jellemzőek, és az általuk jelölt szituáció még gyorsabban zajlik le. Mivel ennek a tesztnek alapján az újabb, *-məmtə-* alakú mozzanatos képző is produktívnak tűnt, ez is bekerült a jövevényigék és képzők lehetséges kombinációit vizsgáló tesztbe. Annak a tesztnek a során azonban egyik adatközlő sem fogadta el a *-məmtə-* képzős alakokat, csak az *-mt-* képzősöket tartották helyesnek, tehát az újabb képző jóval alacsonyabb mértékben produktív, mint az általános használatú *-mt-*.

Ugyancsak az első, publikált források alapján készült tesztsorozat lekérdezése során bővült a vizsgálandó képzők száma egy további összetett képzővel, a *-mayt-* képzővel. Az *-m-* hez kapcsolódó *-ayt-* elem magyarázata kissé problematikus: az ilyen alakú, elvileg minden nyelvjárásban gyakori képző Ganschow anyagában denominális kauzatív képzőként funkcionál (i.m. 73). Ugyanitt található két *-əyt-* hangalakú morféma is, az előbbi ugyancsak denominális és kauzatív, az utóbbi azonban mozzanatos és deverbális (i.m. 73–74). Funkciója alapján a *-mayt-* képzőben inkább az utóbbi rejlik, mert a *-maytə-* együttese is mozzanatos, a magánhangzó pedig a fejezet bevezetőjében már említett redukált > teljes magánhangzó változás következtében lehet *a*. Ez a képző akkor bukkant fel, amikor a *λǎŋk-* 'szeret' ige mozzanatos képzővel ellátott származékait kérdeztük, és ekkor igen sok potenciális alak került elő (*λǎŋkəmt-*, *λǎŋkəmtə-*, *λǎŋkməmt-*, *λǎŋkayt-*, *λǎŋkmayt-*). Az alakok között lévő különbségeket nem is sikerült teljes mértékben tisztázni, annyi biztos, hogy az előbbi kettő egymásnak csak nyelvjárásváltozat-beli megfelelője. A *λǎŋkayt-* alakról azt mondta, hogy ez a saját nyelvjárására (azaz a jugánira) jellemző, és szintén 'hirtelen megszeret' jelentésű, de azt is beleérezte, hogy nem komolyan szeret meg, a *λǎŋkməyt-*, ill. *λǎŋkmayt-* alakokról pedig

mindössze annyi derült ki, hogy beszélt nyelvek. A bizonytalanságok tisztázása érdekében mind az *-ayt-*, mind pedig a *-mayt-* képző bekerült a jövevényigéken alapuló tesztbe, abban azonban mindkét adatközlő kihúzta mindkét oszlopot, amelyben ezek a származékok szerepeltek volna. Ennek kapcsán azonban a jugáni adatközlőnek eszébe jutott még néhány *-mayt-* képzős származék (*čəŋkmaŋta*, *wotmaŋta*, *laŋkmaŋta*, *čaŋkmaŋta*)¹²⁴ – mindez talán arra utal, hogy az újabb, egyelőre inkább a beszélt nyelvre jellemző *-maŋta-*, illetve *-mənta-* képzők egyelőre korlátozott produktivitásúak, és feltehetően csak analogikus úton keletkeznek velük újabb származékok.

4.1.7. Részösszegzés

Bár az értekezés kompozicionalitást vizsgáló részében (5.) elsősorban a produktívnak bizonyult négy képző szerepel majd, talán mégsem minősül felesleges kitérőnek, hogy ebben a részfejezetben nemcsak ezekkel, hanem a részben korlátozott produktivitású képzőkkel is foglalkoztam. Ennek fő oka az volt, amit már a fejezet bevezetőjében is említettem: tekintettel a nyelv veszélyeztetett voltára, egyszerűen megengedhetetlennek tűnt, hogy az adatközlőkkel történt munka eredményeinek csak egy ennyire kis szeletét ismertessem. Ugyanakkor a jelen fejezet monstrum terjedelme ellenére sem tekinthető a szurguti hanti igeképzők teljes leírásának, hiszen ragaszkodni kellett ahhoz is, hogy ne térjek el túlzottan a dolgozat fő témájától. Mielőtt azonban az aspektus mondatszintű vizsgálata megkezdődhetne, még feltétlenül szükség van az affixumok mellett egy másik, az aspektusjelölésben is szerepet játszó gramtípus, az igekötők részletes vizsgálatára is, a jelen fejezet második fele ezt tartalmazza.

4. 2. Az igekötők

Ellentétben a hanti képzőkkel, a hanti igekötőkről mind a mai napig nem született monografikus feldolgozás. Ez távolról sem jelenti azt, hogy az igekötőkről ne állna rendelkezésre szakirodalom, azonban az is igen jellemző, hogy a témába vágó írások sok esetben elsősorban etimológiai szempontból közelítik meg a hanti, illetve általában véve az obi-ugor igekötőket. Ezt az érdeklődést részben az motiválta, hogy több esetben arra keresték

---

¹²⁴ Sajnos a származékok jelentésének tisztázása itt elmaradt.

az egyes szerzők a választ, vajon ugor kori örökségnek tekinthetők-e az igekötők a magyarban és az obi-ugor nyelvekben, s időről időre az is vita tárgyává válik, hogy a kategória kialakulásában, illetve elterjedésében kell-e idegen nyelvi, elsősorban természetesen szláv hatással számolni.

Zsirai Miklós immár klasszikussá vált tanulmányában szintén ezekre a kérdésekre próbál megfelelni, de ugyanitt áttekinti a hanti (illetve általában véve az obi-ugor) igekötők rendszerét is. Tanulmányában 27 hanti igekötőt sorol fel,¹²⁵ azonban nem tekinti listáját kimerítő felsorolásnak már csak azért sem, mert mint írja, „sokszor bajos, néha meg egyenesen lehetetlen az igekötőt élesen elhatárolnunk a határozótól, a határozószótól és a szoros értelemben vett partikulától” (1933 [1992]: 82). Írásában nem is fejti ki részletesen, hogy az általa felsorolt igekötők milyen kritérium alapján kapják ezt a szófaji besorolást, de a tárgyalásmódból egyértelműen kiderül, hogy osztályozásának jelentéstani alapja van. Azokat az elemeket tekinti ugyanis igekötőnek, amelyeknek eredeti, konkrét határozói jelentése legalább egyes előfordulásokban háttérbe szorult, és elsősorban aspektuális vagy akcióminőség-beli jelentést hordoznak. Így például az igekötők listáján szerepel a 'hanyatt' jelentésű elem, mely abban a mondatkörnyezetben, hogy *Ās-χaleu roχəŋ náχ χonʒa vʰertal* ('az obi csüllő madár rikoltó nevetését hanyatt csinálja'), a szerző elemzése szerint önálló határozószóként funkcionál. Előfordul ugyanakkor az *ugrik* igével együtt is (*χunʒa tūkōt* 'visszaugrik'), és az ilyen, illetve ehhez hasonló példákban „kétség sem férhet igekötő voltához” (i.m. 84). Az igekötők jelentéstani elemzésnek természetesen dolgozatomban is kulcsfontosságú szerepe van, de ezt meg kell előznie annak az áttekintésnek, mely igekötők morfológiai, fonológiai és szintaktikai jellemzőit mutatja be, mert ez sok szempontból előfeltételét képezi a szemantikai vizsgálatnak.

4.2.1. Definíciós kérdések

A hanti igekötők tulajdonságai közül a legtöbb talán Nikolaeva (1999: 35–36) munkájában van számba véve. A szerző az igei alapú szóképzés (verbal derivation) című fejezetben belül tárgyalja az igekötőket a szuffixumokkal (tulajdonképpen igeképzőkkel) és a zéró igeképzéssel (konverzióval) együtt. Az igekötők jelentésével kapcsolatban azt emeli ki, hogy bár alapvetően határozói (irány-, ill. hely-)jelentésűek, vannak olyan előfordulásaik is, melyben tisztán a befejezett aspektus jelölői. Véleménye szerint az igekötő és az ige kapcsolata a szóösszetétel és a szintaktikai frázis (szintagma) közötti átmeneti viszonynak

---

¹²⁵ Ezek déli és északi nyelvjárási adatok.

tekinthető, azaz az igekötő és az ige nem alkotnak egy fonológiai szót, az előbbinek önálló hangsúlya van.¹²⁶ Mégis, az igekötő és az ige együttese igen gyakran lexikalizált, és bár az igekötőnek nincs kötött pozíciója az igéhez képest, erősen korlátozott azoknak az elemeknek a száma, amelyek az igekötő és az ige között állhatnak. Ilyen például a fókuszpartikulaként címkézett *tī*, a tagadószó és a tiltószó, illetve néhány más, közelebbről meg nem határozott adverbium. S bár az igekötő tipikusan a mondat ige előtti szakaszában jelenik meg, bizonyos emfatikus kontextusokban (pl. felszólító mondatokban) az igekötők az ige után is megjelenhetnek, valamint a szerző találkozott olyan esetekkel is, amikor az igekötő a beágyazott mondat igéje előtt a főmondat igéje elé került. Nikolaeva mindenesetre azzal zárja az igekötők bemutatását, hogy rámutat: „Az azonban egyelőre ismeretlen, hogy mindezek a tulajdonságok az összes igekötőt, illetve igekötős szerkezetet jellemzik-e. Általában véve meglehetősen hiányos az ismeretanyag az igekötők szemantikájáról, disztribúciójáról és nyelvtani viselkedéséről, ami a hanti nyelvtan egyik legérdekesebb témakörének tekinthető” (i.m. 36).

4.2.2. A feldolgozás módja

Jelen vizsgálat során kiindulásképpen azokat az elemeket gyűjtöttem össze mondatkörnyezetükkel együtt a kresztomátiából és néhány egyéb forrásból, amelyeket Csepregi (1998: 36) igekötőként elemez, azaz a következőket: *tə(ə)* 'ide', *tōw(ə)* 'oda', *il(ə)* 'el', *jal(ə)* 'le', *nōk* 'fel', *kem(ə)* 'ki', *jākə* 'be, a házba', *nik* 'le a vízhez, a sátorban a női oldal felé; tűzre fel', *utə* 'a víz felől a partra, a sátorban a bejárattal szemközi (férfi) oldalra; tűzről le', *arγə* 'szét', *muγti* 'át, keresztül', *īul* 'össze, kölcsönösen'. A szövegek áttekintése, illetve az adatközlővel folytatott munka kezdeti szakasza után az elemek listája részben szűkült, részben bővült. A vizsgálat részletesebb körébe bevont elemeknek a szűkítését gyakorlati ok motiválta: nem lehetett volna ennyi elemet különféle igékkel együtt lekérdezni, ez aránytalanul sok időt vett volna igénybe. Így az alábbi leírás gerincét képező kombinációs vizsgálatban már csak azok az igekötők maradtak benne, amelyeknek vagy a leginkább előrehaladott a grammatikalizációja aspektuskifejező nyelvi elemként (*ilə, jal, nōk, tōwə*), vagy éppen ellenkezőleg, az irányjelentés tűnik kizárólagosnak (*kem, nik*).¹²⁷ Átmenetet jelent

¹²⁶ Részletesen l. alább.

¹²⁷ Csepregi (2009) úgy véli, hogy a *nik tārt-* 'megsüt', *nik mā-* 'megfőz' igék esetében az igekötő már tisztán perfektívál, hiszen az eredeti irányjelentéstől ezek az előfordulások már eltávolodtak, a *nik* ugyanis elvileg lefelé irányuló mozgást jelöl, a tűzre viszont feltesznek valamit. Véleményem szerint azonban az tükrözi egyértelműen,

a két kategória között az *арға*, és bekerült még a vizsgálat anyagába az 'agyon, túlzottan' jelentésű *тѣк*. Ez utóbbi eredetét tekintve különbözhet a többi igekötőtől, funkciója azonban erősen átfed más igekötőkkel, és szintaktikai viselkedése is hasonló. A továbbiakban tehát elsősorban ezek az igekötők reprezentálják az igekötői kategóriát, amikor annak morfológiai, prozódiai, szintaktikai és szemantikai tulajdonságait mutatom be. A vizsgálat az alábbi, vegyes típusú tesztanyagra támaszkodott:

1. Grammatikalitási ítéleteket kérő teszt segítségével próbáltam felmérni az igekötők formai jellemzőit, elsősorban szintaktikai viselkedésüket (8. és 11. sz. függelék).
2. Főként felolvasott meseszöveg, kisebb részben pedig spontán beszéd rögzítésére került sor, ezek a hangfelvételek olyan minőségben készültek, amely lehetővé teszi az igekötő-ige előfordulások fonetikai-prozódiai elemzését.
3. Az előző részfejezetben is többször előkerülő jövevényigék segítségével vizsgáltam az igekötők termékenységét (19. sz. függelék).
4. Több lekérdezés során vizsgáltuk, hogy a különböző szemantikai csoportokba tartozó igék milyen igekötőkkel kapcsolódhatnak (17. sz. függelék).
5. Végezetül olyan hanti nyelvű kérdőívek is készültek, melyeknek segítségével az igekötők kötelező vagy szabadon választható voltát, disztribúcióját, más aspektuskifejező mondatösszetevőkkel, illetve grammatikai morféimakkal való lehetséges együttes előfordulását lehetett tanulmányozni. Ezeknek a lekérdezéseknek az eredményeit azonban csak részben tartalmazza ez a fejezet, részben a dolgozat következő, a kompozicionalitással foglalkozó egysége összegzi a téma szempontjából releváns megfigyeléseket (6a-b, 7., 13. sz. függelék).

4.2.3. Az igekötők morfológiai tulajdonságai

A hanti nyelvjárások között az egyik jellegzetes eltérés a névszói esetrendszerben figyelhető meg: a szurguti nyelvjárás esetrendszere kifejezetten gazdagnak tekinthető a maga 9 esetével (Csepregi 1998: 19–20), szemben az északi nyelvjárások 3, vagy a déli nyelvjárások 5-6 esetével (Honti 1986: 60). Ennek a gazdagabb esetrendszernek több tagja is van, amely az

---

hogy aspektuális jelentése van egy igekötőnek, ha már nem csak azzal / azokkal az igecsoportokkal fordulhat elő együtt, amelyekkel eredetileg is kapcsolódhatott, azaz jelen esetben az lenne egyértelmű, ha nem csak mozgást, illetve főzést kifejező igékkel jelenne meg, más típusú igékkel alkotott kapcsolataira azonban nem találtam példát.

igekötők morfológia szegmentálásának kapcsán szerepet játszik, de az igekötők között olyan elemek is vannak, amelyeknek egykor feltételezhetően összetett morfémaszerkezete már elhomályosult. Zsirai korábban idézett tanulmányában rámutat, hogy a kérdéses 27 igekötő közül 21 eredetileg minden bizonnyal latívuszragos, de a rajtuk lévő latívuszrag eltűnőfélben van, vagy funkciója elhomályosult. Az előző csoportba tartoznak azok az igekötők, amelyek *-a, -i* latívuszragot¹²⁸ viselnek, az utóbbiba azok, amelyek utolsó mássalhangzója *k*, vagy legalábbis erre a fonémára vezethető vissza, ilyen a *jaḵə* 'haza', *nik* 'a partra stb.', *nōḵ* 'fel', *tʃk* 'agyon',¹²⁹ *tōw* 'oda'. Csakhogy ugyanezek az igekötők toldalékolhatók azzal a *-nam* approximativuszraggal,¹³⁰ amely a hozzávetőleges irányt fejezi ki, pl. *ianam* 'elfelé', *janam* 'lefelé', ill. *nōḵnam* 'felfelé', *tōwnam* 'odafelé'. A rövidebb, azaz általában véve igekötőként számon tartott, és a hosszabb, határozóragos alakok disztribúciója átfed, nem csoda, hogy szétválasztásuk lehetőségével kapcsolatban Csepregi meglehetősen szkeptikus: „E két szófajt nem lehet mindig egyértelműen megkülönböztetni egymástól. Csábítónak tűnik a megoldás, hogy az *ia* ~ *ianam*, *kem* ~ *kemnam*, *jaḵə* ~ *jaḵə nam* stb. párokban a testesebb alakot tartsuk határozószónak, de ez a szabály sem mindig érvényesül, hiszen a *kem mən* és a *kemnam mən* kifejezések között nincs olyan nagy különbség” (1998: 37). Az approximativuszragos határozószó és a partikula (igekötő) között megfigyelhető esetleges prozódiai, szintaktikai és szemantikai különbségek felmérésére a jelen vizsgálat során is több kísérlet történt.

4.2.4. Az igekötős igék fonológiai tulajdonságai

Egy mondat prozódiai szerkezete tükrözi annak szintaktikai szerkezetét, ezért a hangsúlyviszonyokból a szintaktikai viszonyokra is következtetni lehet (Vogel 1989: 333). A magyar esetében az igekötős ige (hasonlóan a többi igemódosító igéhez és a szóösszetételhez is) nem tekinthető egy fonológiai szónak, hiszen a fonológiai szó ismérve az, hogy egy olyan tartományt jelöl, melyen belül az adott nyelvre jellemző különféle fonológiai szabályok működnek (Kenesei 2000: 77), márpedig az igekötős igék körében nem érvényesül például a magánhangzóharmónia szabálya. Mint az a bevezetésben olvasható volt, a hanti igekötők

¹²⁸ Zsirai megemlíti még a hantival kapcsolatban egy *-nà* ragot is, illetve példái között szerepel *-γə* transzlatívuszragos elem is.

¹²⁹ Ezt az elemet Steinitz (DEWOS 1496-1497) – Helimskijre hivatkozva – a szölkup 'tömör, sűrű' jelentésű melléknévből eredezteti, Zsirai azonban egy 'agy' jelentésű manysi szó (pl. északi manysi *šamä*, *šam*, i.m. 54) megfelelőjének tartja. Előopponensi véleményében azonban Sipőcz Katalin rámutatott arra, hogy Zsirai levezetése valószínűleg téves.

¹³⁰ Ez az esetrag a szurguti és a szalimi nyelvjárás innovációja, l. Honti 2003, ahol az approximativuszrag rekonstruálható történetéről is olvasni lehet.

kapcsán Nikolaeva is azt állapítja meg, hogy azok nem alkotnak egy fonológiai szót az igével, ezt azzal indokolja, hogy önálló hangsúlyuk van (i.m. 35). Ezt a megállapítást azonban több szempontból is fontos lenne a hanti hangsúlykiosztási szabályok általános jellemzőinek vizsgálatával kiegészíteni. Egyrészt a magyarban ige előtti helyzetben az igekötő is (hasnolán a többi igemódosítóhoz) mindig hangsúlyos, a kapcsolatban tehát az ige az, amelyre az enklízis, az igekötő utáni hangsúlytalan csüggés a jellemző (Kálmán–Nádasdy 2001²: 436). Vogel (i.m.) szerint a magyarban az igekötős igék (ismét csak a többi igemódosítás igéhez hasonlón) klitikumcsoportot alkotnak, a klitikumcsoport pedig a főhangsúly kiosztásának a tartománya.¹³¹ Másrészt pedig szintén a magyarról azt is megállapították, hogy ha mondattani okokból az ige mögé kerül az igemódosító, akkor az igekötők (az igemódosítók néhány egyéb altípusával együtt) egyaránt lehetnek hangsúlyosak és hangsúlytalanok is, ez utóbbi lehetőség pedig (a többi, ige mögötti helyzetben kötelezően hangsúlyos igemódosítóval szemben) kisebb önállóságukra utal (Kálmán–Nádasdy i.m. 446).

4.2.5. Az igekötő szintaktikai viselkedése

Az uráli nyelvek „igekötő-gyanús” (a tanulmányban preverbiumnak nevezett) elemeit vizsgáló áttekintő cikkükben Kiefer Ferenc és Honti László (hangsúlyozottan informálisan) kohézióknak nevezik a vizsgálat alá vett elemek azon tulajdonságát, hogy morfoszintaktikailag mennyire tekinthetők kötöttnek vagy szabadnak (Kiefer–Honti 2003). Ennek során szempontként azt is figyelembe vették, hogy milyen mértékben korlátozott azoknak az elemeknek a száma és jellege, amelyek az igekötő és az ige között állhatnak (amennyiben egyáltalán állhat ott valami), és ennek alapján állapítják meg a nyelvtani kohézió négy fokát:

- a) nincs megszorítás sem a számát, sem a típusát tekintve az igekötő és az ige között előforduló elemeknek;
- b) csak bizonyos típusú elemek állhatnak ebben a pozícióban (tárgy, névmás, tagadó partikula);
- c) csak klitikumok (partikulák, névmások) állhatnak itt;
- d) semmi nem állhat az igekötő és az ige között.

Ebből a szempontból a magyar és a manysi vizsgálatukban egy csoportba kerül, ezekben a nyelvekben ugyanis az igekötő és az ige szomszédosságát többféle elem szakíthatja meg, az

---

¹³¹ Ugyanakkor Vogel végül arra a konklúzióra jut, hogy bár az igemódosító + ige egységek egy hangsúlyt kapnak, a hangsúlykiosztásért esetükben nem ez a szabály felel.

igekötők ige mögötti pozícióban is állhatnak. Ezzel szemben a hanti igekötőkre több megszorítás vonatkozik, hiszen az igekötő és az ige között csak partikulák, névmások és határozószók állhatnak, ige mögötti pozícióba pedig nem kerülhetnek az igekötők.¹³² Mindezek alapján az ú.n. kohéziós skálán a hanti megelőzi a magyart és a manysit.

Az alábbiakban ezt a képet igyekszem árnyalni annak a kérdőíves lekérdezésnek az eredményeire támaszkodva, melynek segítségével a szurguti hanti igekötők szórendi viselkedését vizsgáltam. Az alábbi mondatokkal egyebek mellett azt szerettem volna feltérképezni, hogy mennyire elfogadhatók a beszélő számára az olyan mondatok, melyekben az igekötő, illetve az azonos tövű, de határozóragot viselő határozószó az ige mögött áll. Az alábbi mondat sorozatban kijelentő mondatokban vizsgáltam a különféle szórendi variációk közötti elfogadhatósági, ill. értelmezési különbségeket.

(13) nŭrəɣɬ-θ-əm   jǎḵə-nam.
fut-prt-Sg1   haza-appr

(14) nŭrəɣɬ-θ-əm   jǎḵə.
fut-prt-Sg1   haza

(15) jǎḵə-nam   nŭrəɣɬ-θ-əm.
haza-appr   fut-prt-Sg1

(16) jǎḵə   nŭrəɣɬ-θ-əm.
haza   fut-prt-Sg1

(13-16) 'Haza(felé) futok.'

Az adatközlő szerint alapvetően azonos mind a négy mondat jelentése, csak árnyalatnyi különbségeket véltek közöttük felfedezni. Ezek közül az egyik egyértelműen összefüggésben van az igekötő perfektiváló funkciójával: az adatközlő ugyanis kifejezetten azt mondta, hogy a határozóragos alakokat tartalmazó mondatok is azt jelentik, hogy 'haza(felé) futok', de az nem biztos, hogy oda is érek, lehet, hogy csak abba az irányba megyek. Ezen kívül megemlítettem még egy lehetséges jelentésbeli eltérést is: ha az ige áll elöl, akkor az viseli a főhangsúlyt, ha a határozószó, akkor pedig az (tehát kb. ''futottam haza, ill. ''hazafutottam), de ebben eléggé bizonytalan volt. A fenti négy mondat kapcsán ezért arra kértem, mondjon

¹³² A szerzőpáros által idézett példában az igekötő csak egy nyomatékosító partikulával kiegészítve kerülhetett az ige mögé, amely által határozó-jellege domborodik ki, és ebből következtetnek arra, hogy a hantiban az igekötők maguk nem állhatnak az ige mögötti pozícióban (i.m. 143–144).

olyan mondatokat, amelyekben esetleg jobban kidomborodik az egyes variációk közötti jelentéskülönbség. Erre az alábbi példákat kaptam:

- (17) Ma memi ɔjaɣʌ-m-at [sic!] / wuj-m-am
 én medve talál-prt.ptcp-Sg3? /lát-prt.ptcp-Sg1
 nũrəɣʌ-θ-əm jǎkə-nam.
 fut-prt-Sg1 haza-appr
 'Amikor (miután) megláttam a medvét, hazafutottam.'
- (18) Ma nũrəɣʌ-θ-əm jǎkə panə pəsan-a ɨmʌ-θ-əm.
 én fut-prt-Sg1 haza és asztal-lat ül-prt-Sg1
 'Hazafutottam, és asztalhoz ültem.'

A két mondat segítségével a hosszabb és a rövidebb alakok közötti jelentéskülönbség látszik jobban. Az adatközlő szerint ugyanis a (17)-ben mindenképpen a hosszabb alakot kell használni, mert medvével igen ritkán találkozhat valaki a ház közvetlen közelében, a *jǎkə nũrəɣʌm* ugyanis azt jelentené, hogy ott van a beszélő a ház mellett, és beugrik a házba. Ennek a mondatnak azonban az a valószínű kontextusa, hogy a találkozásra az erdőben került a sor, és a beszélő onnan fut hazafelé. A (18)-as mondat azonban egyszerűen értelmezhető úgy, hogy a beszélő a ház közvetlen közelében van, befut a házba és leül az asztalhoz, azaz ezek szorosan egymásra következő befejezett szituációkként értelmezhetők. Az azonban e két mondat alapján nem vizsgálható, hogy az ige előtt, illetve után álló rövidebb és hosszabb formák között milyen különbségek lehetnek.

Ebből a szempontból vizsgáltuk a felszólító mondatokat is. Ezek esetében más volt a különféle szórendi variációk stílusértéke, mint a kijelentő mondatoknál, a hosszabb és a rövidebb alakok közötti különbség viszont ismét egyértelműen az aspektussal függött össze.

- (19) ʌ'iwt-a!
 kimegy-impSg2
- (20) kem ʌ'iwt-a!
 ki kimegy-impSg2
- (21) kem-nam ʌ'iwt-a!
 ki-appr kimegy-impSg2

(22)   ʌ'iwta   kem!
                  kimegy-impSg2   ki

(23)   ʌ'iwta   kemnam!
                  kimegy-impSg2   ki-appr

(19-23) 'Menj ki!'

Az adatközlő itt az összes szórendi variációt helyesnek ítélte, de különbséget érzett az egyes mondatok stílusértéke és/vagy jelentése között. Az igekötőt nem tartalmazó (19)-es mondatot véleménye szerint az különbözteti meg az igekötős (20)-astól, hogy az előbbi lazább, beszélt nyelvibb. Az igekötőt, illetve a határozószót tartalmazó (20)-as és (21)-es mondat között egyértelműen aspektuális különbséget érzett, és ezért az előbbit egyszerűen a megfelelő orosz igekötős igével fordította, az utóbbit határozószóval.¹³³ Ez a különbség a (22)-es és a (23)-as, fordított szórendű felszólító mondatok jelentésében is megmutatkozott. A (20)-as és a (22)-es, tehát az egyenes és a fordított szórendű, igekötőt tartalmazó felszólító mondatok között pedig azt az árnyalatnyi eltérést érezte, hogy az előbbi egyszerű felszólítás, az utóbbi azonban parancs. Ez a különbség azonban nem tűnt számára olyan erősnek az ezeknek megfelelő szórendű, de igekötő helyett határozószót tartalmazó (21)-es és (23)-as mondatpárban, s ezt azzal magyarázta, hogy ezek eleve kevésbé egyértelműen fejeznek ki beteljesülő cselekvést.

Az aspektus és a felszólítás „erőssége” közötti különbség talán a következőképp magyarázható. Közismert, hogy a jelen idejű, befejezett aspektusú igealakok egyik lehetséges értelmezése a jövő időre vonatkoztatás. Azt is megfigyelték, hogy a jövő idejű igealakok válhatnak a felszólító mód grammatikalizációs forrásává: ez azon alapul, hogy ha a beszélőnek valamilyen módon hatalma van a hallgató felett, akkor az általa a hallgató jövőbeli cselekedeteit megjósoló mondat értelmezhető erős felszólításként is, pl. *Most rögtön leveszed a cipőd* tkp. 'Vedd le a cipőd!', vö. Bybee et al. i.m. 210–211). Ez azonban csak az igekötős, illetve határozószós felszólító mondatpárok közötti különbséget magyarázza, az igekötő szórendjéhez köthető stílusérték-különbséget nem.

A fenti mondatsorokban az igekötő irányjelölő funkciójú (is) volt, azaz ebből a szempontból nem különbözött a hosszabb, adverbális alakoktól. Az alábbi mondatok azonban olyan igét tartalmaznak, amely mellett az igekötőnek csak aspektuális jelentése lehet,

¹³³ Ugyanakkor kérdéses, hogy itt nem valamiféle interferenciajelenségről van-e szó, azaz hogy a beszélő pontosan akarta megfeleltetni az orosz igekötős alakoknak a hanti igekötős alakokat, illetve a hantiban lévő hosszabb, határozószói alakokat az orosz határozószóknak. Ezt a bizonytalanságot az okozza, hogy egyrészt az adatközlő nyelvézeti képzésben részesült, tehát eleve irányították értelmezéseit az általa ismert grammatikai kategóriák, másfelől többször is kifejtette, hogy véleménye szerint a hantiban orosz hatásra vannak igekötők. (A feltételezett orosz hatással a dolgot zárófejezetében foglalkozom majd.)

irányjelentése nem.

- (24) Aj pǎγ-am wǎrəγΛ-θ-əγ.
kis fiú-PxSg1 ébred-prt-Sg3
- (25) Aj pǎγ-ǎm nǒk wǎrəγΛ-θ-əγ.
kis fiú-PxSg1 fel ébred-prt-Sg3
- (26) *Aj pǎγ-ǎm nǒk-nam wǎrəγΛ-θ-əγ.
kis fiú-PxSg1 fel-appr ébred-prt-Sg3
- (27) Aj pǎγ-am wǎrəγΛ-θ-əγ nǒk.
kis fiú-PxSg1 ébred-prt-Sg3 fel
- (28) *Aj pǎγ-am wǎrəγΛ-θ-əγ nǒknam.
kis fiú-PxSg1 ébred-prt-Sg3 fel-appr

(24-28) 'A kisfiam felébredt.'

Ebben a környezetben az adatközlő egyértelműen hibásnak minősítette azokat a mondatokat, melyekben a határozószó szerepelt (26, 28). Az igekötős és az igekötőt nem tartalmazó mondatok (24, 25) között ugyanazt a különbséget érezte, mint az ennek megfelelő előző példapár esetében (19-20), azaz az igekötős mondat szerinte precízebb, pontosabb. A fordított szórendű mondat (27) kapcsán pedig azt jegyezte meg, hogy szerinte ez nem jó, mégsem minősítette helytelennek, mert szerinte ma már a fiatalok mondják így is, tehát ezen a területen, úgy tűnik, változóban van a nyelv.

Az alábbi példasorban az igekötő, illetve a határozószó fókusz is tartalmazó mondatokban szerepel különféle szórendi variációkban:

- (29) Ma **toppə kuΛ** nǒk tǎrt-θ-əm.
én csak hal fel süt-prt-Sg1
'Csak a halat sütöttem meg.'
- (30) *Ma nǒk toppə kuΛ tǎrt-θ-əm.
Én fel csak hal süt-prt-Sg1

- (31) Ma $\text{\textbf{ɣu\Lambda}}$ **toppə**   **nõḵ**   **tǎrt-θ-əm.**
       Én   hal   csak   fel   süt-prt-SgI
          ‘Csak megsütöttem a halat.’
- (32) Ma   **toppə**   **ɣu\Lambda**   tǎrt-θ-əm   nõḵ.
       Én   csak   hal   süt-prtSgI   fel
          ‘Csak a halat sütöttem meg.’
- (33) Ma   nõḵ   tǎrt-θ-əm   **toppə**   **ɣu\Lambda.**
       Én   fel   süt-prt-SgI   csak   hal
          ‘Csak a halat sütöttem meg.’

Az ötféle variáció közül az adatközlő csak egyet tartott egyértelműen helytelennek, a (30)-ast, amelyben az igekötő és az ige közé ékelődik be a fókusz. Ha a 'csak' jelentésű partikula a tárgy előtt áll, mint a (29)-esben, akkor a tárgy van a fókuszban, és az egész kifejezés az igekötő+ige egység előtt áll. Ugyanez a partikulás tárgy azonban állhat az ige mögött is, mint a (33)-ban, és ebben az esetben is a tárgy tekinthető kiemelt hangsúlyú elemnek. Emellett a tárgy főhangsúlyos elemként úgy is állhat közvetlenül az ige előtt, hogy az igekötő kerül az ige mögé, mint a (32)-ben. Erre az utóbbi variációra azonban ismét azt mondta az adatközlő, hogy ez a fiatalok nyelvhasználatára jellemző. Végezetül a (31)-ben, amikor a partikula az igekötő előtt áll, az igekötő+ige egység a mondat kiemelt hangsúlyú része. A (29-33)-as mondatok alapján tehát az állapítható meg, hogy alapvetően az adatközlő nem tartotta helyesnek, amikor az igekötő+ige egységet a mondat főhangsúlyos eleme valamilyen módon megbontotta.

A fókuszot tartalmazó mondatok mellett a tagadó mondatokban is vizsgálni próbáltam az igeikötő – tagadószó – ige elemek lehetséges szórendi viselkedését, s bár ebben az esetben a (meseszövegből kiemelt) kiinduló példamondattal akadtak problémák,¹³⁴ az eredmények ettől eltekintve felhasználhatók.

- (34) T'ikin-mikin kem əntə ǎt-θ-θ.
 vég.PxDu3 vég.PxDu3 ki nem látszik-prt-Sg3

134 Az egyik probléma az volt, hogy az adatközlő nem ismerte a *t'ik-mik* 'széle, vége valaminek' ikerszót, így ezt a lekérdezés során az *ajmətəxi-pə* 'semmi' jelentésű névmással helyettesítettük. Másrészt a *kem ā-* igét nem a szándékolt 'kilátszik', hanem a szintén lehetséges 'kijön, kint megjelenik' jelentéssel értelmezte, és így egyes mondatokban a felvételeken a 19-23-as mondatokban is szereplő *li t'əw-* 'kimegy' igével helyettesítette.

(35)	T'ikin-mikin	kemnam	əntə	ăt-θ-θ.
	vég.PxDu3 vég.PxDu3	kifelé	nem	látszik-prt-Sg3
(36)	T'ikin-mikin	əntə	ăt-θ-θ	kem.
	vég.PxDu3 vég.PxDu3	nem	látszik-prt-Sg3	ki
(37)	T'ikin-mikin	əntə	ăt-θ-θ	kemnam.
	vég.PxDu3 vég.PxDu3	nem	látszik-prt-Sg3	kifelé

(34-37) 'Semmi nem látszott ki.'

Hasonlóan a korábbi igekötőt és határozószót tartalmazó párokhoz, a (34) és a (35) között is azt a különbséget érezte a beszélő, hogy az utóbbi csak a mozgás irányát jelöli. A (36)-os, fordított szórendű igekötős mondatot az adatközlő szerint a fiatalok használják, és ennek a (37)-es, határozószót tartalmazó párját sem minősítette agrammatikusnak, de határozottan rosszabbnak érezte, mint a (36)-ost. A tagadószót tartalmazó mondatok tehát ugyanazt tükrözték, mint az előző mondatsorozatok, legalábbis ami az igekötő és a határozószó közötti különbséget, illetve az igekötő / határozószó esetleges ige mögötti előfordulását illeti.

A tagadószó tehát egy azon elemek közül, amelyek megbonthatják az igekötő és az ige közvetlen szomszédosságát. Elvileg (pl. Kiefer–Honti 2003-as áttekintése szerint) a hantiban egyéb partikulák, valamint névmások és határozószók¹³⁵ állhatnak még az igekötő és az ige között, de az adatközlő még a szakirodalomból ismertnél is szűkebbnek érezte azoknak az elemeknek a körét, melyek ebben a pozícióban állhatnak. Az alábbi mondatok segítségével a személyes névmást vizsgáltuk ebből a szempontból.

(38)	Ma	nũŋat	ɟlə	wăł-θ-əm.
	én	te.acc	le	öl-prt-Sg1
	'Megöllek téged.'			
(39)	*Nũŋat	ɟlə	ma	wăł-θ-əm.
	te.acc	le	én	öl-prt-Sg1

¹³⁵ Ez utóbbira azonban nincs példa a cikkben, és nem is határozzák meg pontosabban, milyen határozókra gondolnak.

- (40) Nũŋat ma iɬə wǎɬ-θ-əm, əntə pə ɬũwat
 te.acc én le öl-prt-Sg1, nem is/part ő.acc
 'Téged öllek meg, nem pedig őt.'¹³⁶

A (39)-es mondatot az adatközlő egyértelműen rossznak tartotta, szemben a (38)-assal, melyben az igekötő és az ige szomszédos egymással. A (40)-es mondatot viszont maga az adatközlő adta meg arra a kérdésre válaszul, hogy el tud-e képzelni olyan kontextust, amelyben a (39)-es mondat szórendje mégis elfogadható lenne. Mint látható, az általa megadott mondat azonban nem az igekötő-ige közvetlen szomszédosságában különbözik a (38)-astól, hanem a tárgyi és az alanyi névmás szórendje más. A (40)-es mondat különlegessége az, hogy a tárgyesetű személyes névmás, mely a mondat főhangsúlyos eleme, nem közvetlenül szomszédos az igekötő-ige egységgel, hanem megelőzi a mondat topikját, az alanyesetű személyes névmást. Ez alapvetően ellentmond annak, amit a hanti mondat információszerkezeti tagolásáról tudni lehet (Nikolaeva 1999: 58–61), de egyrészt ez a téma még igen sok kutatást igényel, másrészt pedig már messze is vezetne a jelen írás tárgyától. Visszatérve tehát a személyes névmások és az igekötő-ige egység szórendjére, az talán nem is olyan különös, hogy az igekötő és az ige közé ékelődő személyes névmást az adatközlő nem tartotta jónak, erre a szórendi mintára a kresztomátia meseszövegeiben sem találtam példát, feltehetően ritka variációról lehet szó. Ezzel szemben igencsak meglepő, hogy olyan mondatokat sem feltétlenül érzett elfogadhatónak, melyekre a szövegekben rengeteg példa akad.

- (41) *Aɟpi pǎɣ iɬ tʃit pit-θ-θ.
 kisebbik fiú el így enged-prt-Sg3
- (42) *Aɟpi pǎɣ iɬ tʃi pit-θ-θ.
 kisebbik fiú el ím enged-prt-Sg3¹³⁷

A (41)-es mondatban szereplő 'így' jelentésű határozószói mutató névmásra ebben a pozícióban nem találtam példát a szövegekben,¹³⁸ azonban az igekötő és az ige közötti *tʃi* 'ím' partikula igen sokszor előfordul. Az adatközlő azonban sem a (41)-es, sem a (42)-es (és az ahhoz hasonló) példamondat(ok)at nem fogadta el azzal az indoklással, hogy amikor „kell” az

¹³⁶ Ez persze nem egy átlagos, hétköznapi beszédhelyzetben előforduló mondat, de azért elképzelhető hozzá kontextus, például gyerekek mondhatják egymásnak játék közben az adatközlő szerint.

¹³⁷ A két mondat szándékolt jelentései: 'A legkisebb fiút így elengedte', ill. 'A legkisebb fiút ím elengedte'.

¹³⁸ Azért került be a lekérdezésbe, mert Kiefer–Honti idézett cikkében ez is szerepel az igekötő és az ige között előforduló partikulaként.

igekötő, akkor nem állhat közte és az ige között ez az elem sem. Ezt a „kell”-t úgy magyarázta, hogy azokra az esetekre vontakozik, amikor egy általánosabb jelentésű ige, mint jelen esetben az ’esik, jut’ mellett szerepel az igekötő, és az igekötő+ige egységnek így esetleg egész más a jelentése, mint magában az igrének – azaz azoknak az eseteknek egy csoportjáról van szó, melyben az igekötő–ige egység jelentése nem kompozicionális. Az eddigiek alapján tehát az körvonalazódik, hogy a hanti igekötők alapvetően a klitikumokhoz hasonlóan viselkednek, és csak kevés esetben válhatnak el hordozójuktól, az igétől: az ige mögé kijelentő módú mondatokban nem kerülnek (illetve ez a szórendi minta az adatközlő szerint új, és a fiatalok nyelvére jellemző), a mondat főhangsúlyos eleme sem szakítja meg az igekötő-ige szomszédosságot, kizárólag bizonyos nyelvtani elemek¹³⁹ állhatnak ezen a helyen. Ugyanezt támasztották alá azok a mondatok, amelyek segítségével azt vizsgáltam, állhat-e önállóan az igekötő, illetve kaphat-e kiemelt hangsúlyt az igétől különválasztva. A szakirodalomban is megfigyelt jelenség, és a vizsgálat is alátámasztotta, hogy kérdésre adott igenlő válaszként a hantiban az igét ismétlik meg.

- (43)   -*ɬũw*   *ɟɬə*   *ǎɬint-Ø?*
           -ő   le   fekszik-prt-Sg3?
           #-*ɟɬə*
           #-le
           ’Lefeküdt? #Le. [=igen]’
- (44)   -*ɬũw*   *ńawi*   *nõḵ*   *ɬi-ɬ-Ø?*
           -ő   hús   fel   eszik-prs-Sg3?
           #-*nõḵ*
           #-fel
           ’Megeszi a húst? #Meg. [=igen]’
- (45)   -*ɬũw*   *tõwə*   *nũrəɣt-Ø-əɣ?*
           -ő   oda   fut-prt-Sg3?
           -*tõwə*.
           -oda
           ’Odafutott? Oda. [=igen]’

¹³⁹ A tagadószó mellett ilyen még például a *tõppə* ’alighogy, amint’, a fenti *tj*, valamint a *kũč* ’amint, bár’ jelentésű kötőszó is.

- (46) - $\lambda\check{u}w$ əskola tōwə ʔsə λ - $\emptyset$ -təγ?
 - $\check{o}$ iskola oda hagy-prt-Sg3ObjSg?
 #-tōwə.
 #-oda
 'Otthagyta az iskolát? #Ott. [=igen]'

A (43), (44) és (46)-os mondatok közös tulajdonsága, hogy az igekötővel megadott választ nem minősítette helytelennek a beszélő, de azt mondta, hogy nem tekinthetők semleges feleletnek, azaz valójában más szórendű kérdésre lennének ezek a megfelelő válaszok. Ha ugyanis az igekötőt tartalmazza csak a válasz, az azt tükrözi, hogy a beszélő épp a befejezettséget akarja kiemelni, ebben az esetben azonban máshol kellene állnia a kérdésben az igekötőnek, és / vagy nagyon erős hangsúlyt kapna

- (43') $\lambda\check{u}w$ 'ʔ λ ə ʔ λ int- $\emptyset$?
 $\check{o}$ le fekszik-prt-Sg3

- (44') nō $\check{k}$ náwi 'ʔ λ iw- $\emptyset$ -təγ?
 fel hús eszik-prt-Sg3ObjSg

- (46') $\lambda\check{u}w$ 'tōwə əskola ʔsə λ - $\emptyset$ -təγ?
 $\check{o}$ oda iskola hagy-prt-Sg3ObjSg?
 $\lambda\check{u}w$ əskola 'tōwə ʔsə λ - $\emptyset$ -təγ?
 $\check{o}$ iskola oda hagy-prt-Sg3ObjSg

Ezekre a kérdésekre lenne tehát megfelelő igenlő felelet az igekötő önmagában, az alap-kérdőszórendű, kiemelt hangsúly nélküli kérdésekre azonban az igével, vagy az igekötő+ige együttesével lehet válaszolni. Abból a szempontból azonban ellentmondásosak a fenti kérdések, hogy bizonytalan, hová kerül bennük a kiemelt hangsúllyal ellátott igekötő: marad-e közvetlenül az ige előtt, mint a (43')-ban és a (46') egyik variánsában, vagy a tárgy-ige együttes elé kerül, mint a (44')-ben és a (46') másik variációjában. A kérdő mondatok szórendje azonban (hasonlóan számos más szintaktikai kérdéshez) még alig-alig tanulmányozott területe a hanti mondattannak, a jelen vizsgálat szempontjából pedig ismét csak kitérő lenne. Az első ránézésre kakuktkojás (45)-ös kérdés-felelet páros viszont legalább jól magyarázható a benne szereplő tōwə elem kétféle értelmezési lehetőségével. Ez egyfelől

határozószói mutató névmás 'oda' jelentéssel, másfelől azonban igekötőként is használatos, és ebben az esetben befejezetté teszi az igét. A (43)-as mondat a határozószói használatot mutatja, ebben az esetben megfelelő igenlő válasz, ha a határozószót ismétli a beszélő (Odafutott? Oda.). Ha azonban aspektusjelölő, akkor helyesebb az ige, vagy az igekötő+ige együttesével igenlő választ adni, mint a (44)-es mondat esetében. A hantiban tehát nem tekinthető semleges válasznak, ha pusztán az igekötőt ismétlik meg, szemben a magyarral. Azt, hogy a magyarban az igekötő+ige egységből ellipszis esetén az igekötő helyettesíti az egész szerkezetet, szintén az önállóság jeleként szokták értelmezni, tehát ebből ismét arra lehet következtetni, hogy az önálló szó – klitikum skálán a hanti igekötők közelebb vannak a klitikum-pólushoz, mint a magyar igekötők.

Feltehetőleg ugyanezzel van összefüggésben, hogy az is kérdéses, lehetnek-e önmagukban fókuszban, illetve szerepelhetnek-e kontrasztív topikként a hanti igekötők. A kérdés természetesen önmagában is, de a magyarral összehasonlítva is érdekes, ugyanis a magyar igekötők közül azok, amelyek irányjelölők, mindkét pozícióban előfordulhatnak (É. Kiss 1992: 120, 123):

(47) *Meg Imre ismerkedett Erzsivel.

(48) Be János ment a szobába.¹⁴⁰

(49) János nem felment a lépcsőn, hanem lement.

Az alábbi hanti mondatok közül az első párban az igekötő, illetve határozószó kontrasztív topik, a második párban pedig önállóan (tehát nem az igével egységben) lenne ez a mondat főhangsúlyos eleme.

(50) iɬə əntəpə Saša, a/panə Maša mən-θ-θ
el nem Szása, hanem Mása megy-prt-Sg3
'El nem Szása, hanem Mása ment.'

(51) iɬ-nam əntəpə Saša, a/panə Maša mən-θ-θ
el.appr nem Szása, hanem Mása megy-prt-Sg3
'El(felé) nem Szása, hanem Mása ment.'

¹⁴⁰ Az igekötő ezekben az esetekben úgy hangsúlyozandó, ahogy a kontrasztív topik általában, azaz a jellegzetes emelkedő intonációval.

- (52) *ʌw əntəpə iʌ, a nɔk newrəm-θ-əγ
 ő nem le, hanem fel ugrik-prt-Sg3
 'Nem le-, hanem felugrott.'

- (53) ʌw əntəpə iʌ-nam, a nɔknam newrəm-θ-əγ
 ő nem le-appr, hanem felfelé ugrik-prt-Sg3
 'Nem lefelé, hanem felfelé ugrott.'

Az utóbbi két mondat esetében az adatközlő egyértelműen hibásnak minősítette azt, amikor a rövid alakokon volt a mondat kiemelt hangsúlya (52), méghozzá azzal az indoklással, hogy ezek az elemek egy szót alkotnak az igével, és az *iʌ* igekötős ige mindössze a befejezett alakja lenne az 'ugrik' igének (спригнутъ), márpedig itt az irányokat kell hangsúlyozni, azaz azt, hogy felfelé, vagy lefelé történik-e az ugrás. Ebből következően az (53)-as mondatot jónak is tartotta. Az (50)-(51)-es mondatok megítélésénél az okozott problémát, hogy eredetileg az igekötő lerövidült alakja, az *iʌ* szerepelt benne, és az adatközlő szerint itt vagy az *iʌ*, vagy az *iʌnam* alakot kellene használni. Mivel az indoklásban az hangzott el, hogy az *iʌ* beszélt nyelvi alak, valószínűleg inkább a normakövetés miatt nem fogadta el a rövid alakot, bár az sem kizárható, hogy főhangsúlyt esetleg csak a teljesebb, kevésbé redukált alak viselhet.¹⁴¹ Ugyanakkor egy későbbi lekérdezés során, amikor ellenőrzésként hasonló szerkezetű mondatokat adtam meg, már kifejezetten azt mondta, hogy az igekötőt külön az ige nélkül nem lehet használni, viszont az ige ismétlésével már helyes a mondat:

- (54) ʌw əntə pə iʌ mən-θ-θ, a jākə mən-θ-θ.
 ő nem is/part. el megy-prt-Sg3, hanem haza megy-prt-Sg3.
 'Nem elment, hanem haza(ment).'

4.2.6. Az igekötők szemantikai tulajdonságai

4.2.6.1. Előhang: az igekötők és a grammatikalizáció

Az alábbiakban a szurguti hanti igekötők szemantikai tulajdonságait a grammatikalizációs megközelítés bizonyos kulcsfogalmaira támaszkodva fogom bemutatni.

¹⁴¹ Ilyen jelenségre más nyelvekben is van példa, az angol funkcionális elemek gyenge és erős, azaz kontrasztív hangsúlyos párjairól Roberts–Roussou (2003: 226–227) közöl egy listát, ugyanennek a jelenségnek a lehetőségére a hantira vonatkozóan Csepregi Márta hívta fel a figyelmem.

Hangsúlyozandó, hogy az, hogy egy diakrón kötődésű keretet választottam a dolgozat egyik részfejezetének alapjául, nem tekintendő egy általános, a páncrón nyelvszemlélet melletti állásfoglalásnak. Ebben a konkrét esetben azonban az indokolja ezt a megoldást, hogy a szinkrón rendszerben megfigyelhető, látszólag rendszertelen variáció értelmezhetővé, azaz sokkal jobban leírhatóvá és magyarázhatóvá válik, ha támaszkodni lehet a grammatikalizációs kutatások általános megfigyeléseire. Emellett többször fogok hivatkozni a magyar igekötők szinkrón és diakrón tulajdonságaira, de itt sem elsődlegesen azért, mert kontrasztív jellegű lenne a megközelítésem, hanem azért, mert a magyarral kapcsolatos megállapítások sokat segítenek a hanti adatok értelmezésében.

A magyar igekötők grammatikalizációjának folyamatáról, melynek során az irányjelentés mellett, bizonyos esetekben pedig azt lassan felváltva kialakul az aspektuális jelentés, látszólag nagyon hasonló, egy részletben azonban lényegesen eltérő leírások olvashatók. Kezdve Budenz klasszikus tanulmányával, ő a következőképpen vázolja a magyar igekötőállomány „zászlóshajója”, a *meg* igekötő aspektuális jelentésének kialakulását. Kiindulópontként olyan mozgásigét választ, melyben már megfigyelhető az eltávolodás az eredeti határozói jelentéstől, ilyen például a *megjárni*. Ezt egyfelől a *megténni* igével veti össze, melyben a *meg* még konkrétan is értelmezhető ’vissza’ jelentésben, hiszen „van már a térés cselekvése előtt is képzelhető, hogy úgy mondjam, «mögöség», amely felé vagy melybe a térés irányul” (Budenz 1863: 180). A *megjárni* esetében azonban már absztraktabb jelentésről lehet csak szó, hiszen aki *megjárja az utat*, az nem visszafelé jár. Budenz ezt úgy magyarázza, hogy itt már átvitt értelemben használják a *meget*, azaz „az utat *megjárni* (*megéjárni*) valóban nem más, mint «az utat hátmegé járni», vagyis «járással eszközölni, hogy az út hátmögött legyen»”(i.m. 181). A feltételezett jelentésváltozásra német párhuzamokat is hoz, mint például „*einen weg zurücklegen*, [...] ez is nem más, mint «haladás, járás által az utat hátmegé tenni», a mi ugyancsak a bevégeztség, perfectio igen szép és találó, nézleti kifejezése” (i.h.). Másfelől ebből a jelentésváltozásból vezeti le azt, hogyan kapcsolódhat egyéb, nem mozgást jelentő igehez a *meg*: „Innét már világosak ezek is. *megtenni* [...], azaz: tevéssel «megézni», hátmegé tenni v. helyezni” (i.h.). Budenz magyarázata tehát tulajdonképpen egy metaforizáción alapuló jelentésváltozás. Ugyanő felhívja a figyelmet a tranzitivitás és a perfektiválás kapcsolatára is, amelyet szintén ezzel a feltételezett metaforikus folyamattal hoz összefüggésbe. A tárgy ugyanis valamilyen módon szintén behatárolja az igt, hiszen természetes végpontot jelent, s „a perfectiót kifejező *meg*-es ige *meg* a maga haladó, s egyszersmind hátmegé-tevő, azaz egyre perfectiót eszközölő cselekvésének határ és végpontot kíván: e határ és végpont pedig azáltal adatik meg, hogy a

tárgyat, mint a cselekvés által elvégzendő, mintegy megjárandó, kiszabott mennyiségű vagy mértékű föladatot kiteszszük” (i.m. 182). Budenz tehát perfektiváló elemként tartja számon az igekötőket, de kifejtése alapján az is elképzelhető, hogy itt valójában arról a fogalomról van szó, amelyet a mai leírásokban telicitásként tartanak számon, azaz egy végpont eléréséről. De nemcsak abból a nyilvánvaló okból nem lehet kifogásolni Budenz terminushasználatát, hogy nem lehet elvárni, hogy megfeleljen a mai használatnak, hanem azért sem, mert ma sem mindenki tekinti egymástól teljesen független fogalmaknak a telicitást és a befejezettséget (azaz a végpont elérését és az ezzel járó beteljesülő állapotváltozást, valamint a szituáció osztatlan egészként való ábrázolást, l. pl. Bohnemeyer–Swift 2004, ill. É. Kiss 2005). Dahl a már korábban bővebben is idézett befejezettség-definíciójába például mindkét jelentéskomponenst beépítette: „Egy perfektív ige tipikusan egy egyszeri eseményt jelöl elemzetlen egészként, jól meghatározható eredménnyel vagy végső állapottal [...]” (Dahl 1985: 78). Budenz kiváló tanulmányának a jelen fejezet szempontjából két lényegi megállapítása van: az igekötők grammatikalizációját, melynek során az irányjelentésből aspektuális jelentés alakul ki, egy metaforizációs folyamat tette lehetővé, és az ennek következtében kialakuló új funkció a telicitás és / vagy a befejezettség jelölése. Véleménye szerint hasonló metaforikus folyamat eredményeként alakult az *el* perfektiváló funkciója is.¹⁴²

Ettől eltérő magyarázat található azonban *A magyar nyelv történeti nyelvtanában* (D. Mátai 1991). A kiindulópont természetesen itt is a mozgásigéhez kapcsolódó latívuszi határozó: „*A mégé tér az erdőből* vagy *mégé mene ő lakóhelyére* típusú mondatok ugyanis azt is jelentették, hogy a cselekvő a járást befejezte, vagyis a ’vissza’ irányjelentésű *mégé* másodlagosan magában hordozta a cselekvés elvégzésének, befejezésének mellékjelentését is (ekkor az irányjelentés mellett a perfekciót is kifejezi az igekötő)” (D. Mátai i.m. 438). Ez az aspektuális jelentés a későbbiekben dominánssá vált, az irányjelentés háttérbe szorult, és ennek következtében az igekötő már olyan igékhez is kapcsolódhatott, amelyek nem mozgást fejeznek ki. Ez a levezetés tehát egy bizonyos inferencia rögzülésével magyarázható, mely folyamat a következőképpen ábrázolható. Első lépésként egy adott elem szótárban rögzített jelentésében nincs még benne egy bizonyos jelentésmozzanat (jelen esetben az aspektuális jelentés), hanem azt a szöveggörnyezet hordozza, abból következtetik ki a beszélők. Ha azonban a kérdéses elem gyakran fordul elő a következtetést lehetővé tevő környezetben, akkor ez a többletjelentés végül hozzákapcsolódhat, azaz a beszélők az új jelentéselemet a változás után már az adott elem szótári jelentése részének tekintik (Bybee és társai i.m. 196–

¹⁴² Ezt a levezetést követi J. Soltész (1959) is.

197, 285–289). Klasszikus példája az inferencián alapuló változásnak az időhatározói kötőszavak okhatározói kötőszóvá való átértékelődése. Mivel az időben egymásra következő események gyakran állhatnak ok-okozat viszonyban, a szövegkörnyezetből kikövetkeztetett oksági viszonyt a beszélők tulajdoníthatják magának a kötőszónak is, ennek jele, hogy az eredetileg időhatározói kötőszó már olyan tagmondategyüttesek között is megjelenhet, ahol csak az okhatározói értelmezés lehetséges (Hopper–Traugott 2003²: 84–88; a szerzőpáros példája az angol *since* kötőszó, de ugyanez történt a magyar *miután*nal is.)

Az igeikötők esetében az mutatja, hogy az aspektuális jelentés a szótári jelentés részévé válik, hogy az igeikötők használati köre bővül, azaz a mozgásigék mellett egyéb igékre is kiterjedhet használatuk. Mint látható, D. Máta is perfektívnek hívja azt az aspektuális jelentést, amely először inferenciaként megjelenik, majd a szótári jelentés részeként rögzül, azonban a levezetés itt is inkább a telikus értelmezést valószínűsíti, hiszen az, hogy a „cselekvő a járást befejezte”, valójában abból következik, hogy elért egy bizonyos határpontot, melyet a határozó jelöl (vö. É. Kiss 2004, 2005, Geröcs 2011).¹⁴³ Az azonban mindkét levezetésből egyértelműen következik, hogy az igeikötők grammatikalizációja nem pusztán szemantikai kiüresedést jelent, hanem egy új jelentéskomponens megjelenését is, azaz az igeikötők jelentésváltozása az ún. veszteség és nyereség modell (l. Dér 2008: 22) egy tipikus esetének tekinthető. Az új jelentés idővel ugyan kiszoríthatja az eredeti jelentést, de ez az utóbbi lépés nem feltétlenül történik meg.

Kérdés azonban, hogy a két különböző mechanizmuson, azaz a metaforán, illetve az inferencia rögzülésén alapuló levezetés milyen viszonyban van egymással: csak az egyikük helytálló-e, vagy esetleg mindkét folyamat szerepet játszhat a grammatikalizáció során. Az alábbiakban – immár hanti példákat használva – a mellett fogok érvelni, hogy az utóbbi lehetőség a valószínűbb, de a metaforikus változások csak mellékszereplők az inferencia rögzülése mellett.

Bybee és társai (1994: 281–297) a két fent ismertetett mechanizmus mellett még több lehetséges jelentésváltozási folyamatot is áttekintenek, és úgy vélik, az egyes jelentésváltozási típusok a grammatikalizációs folyamatok más-más fázisában játszanak kitüntetett szerepet. A

¹⁴³ Pontosabban az idézett szerzőknél azok az igeikötők jelennek meg telicitásjelölőként, amelyek eredményigék és teljesítményigék mellett szerepelnek; É. Kiss (2004) három igeikötő-típust tárgyal, a rezultatív, a terminatív és a lokatív igeikötőket. A rezultatív igeikötők az ige páciensi argumentumának állapotváltozását jelölik (pl. *megsül*), a terminatív igeikötők a mozgás végpontját (pl. *bemegy*), a lokatív igeikötők pedig a valahol való térbeli elhelyezkedést (pl. *ottmarad*). Kiefer Ferenc opponensi véleményében rámutatott arra, hogy szerinte a lokatív igeikötők osztályának feltételezése téves, mert az ide sorolt elemek nem osztják a többi igeikötő jellegzetes tulajdonságait (az igeikötő nem lehet vonzata az igének, az igeikötő-ige együttese továbbképezhető, az igeikötő kettőzhető). Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy É. Kiss alapvetően másképp definiálja az igeikötőket, mint Kiefer, ez is magyarázhatja az osztályozásbeli különbségeket.

metaforizáció a grammatikalizáció korai fázisára korlátozódik, hiszen egy elemnek még lexikális, vagy legalábbis a lexikális jelentéstől nem túlzottan eltávolodott grammatikai jelentéssel kell rendelkeznie ahhoz, hogy metafora kiindulópontja lehessen, hiszen csak valamilyen konkrétabb jelentés szolgálhat absztraktabb jelentések alapjául. Ezzel szemben az inferencia a változási folyamat bármely pontján megjelenhet, hiszen a kontextusból bármikor rögzülhet valamilyen jelentésmozzanat egy adott elemhez. A hanti igekötők esetében a kétféle lehetséges változási folyamat megfigyelését az is megkönnyíti, hogy ezeknek a „bemeneti”, azaz határozói jelentése szinte kivétel nélkül megőrződött.¹⁴⁴

Kezdve az esetleges metaforikus változásokkal, a lekérdezések során is több olyan igekötő-ige egység bukkan fel, melynek jelentése feltételezhetően metaforikus eredetű, azaz egy konkrétabb jelentésre épül rá az absztraktabb jelentés, ilyen például az *ɟa pit-* (le+esik, a konkrét jelentése is megvan) 'le lett győzve' (vö. a magyar *elesik* jelentéseivel); *ɟa kirəɟa-* (le+fordít) 'abbahagy'; *ʔnɔ̌k unč-* (fel+vízen átkel)¹⁴⁵ 'átél'; *nɔ̌k sočəmt-* (fel+lép+dx)¹⁴⁶ 'állat üzekedik, ember izgatott, nem találja a helyét (fel-le jár)', *nɔ̌k ɟəwəɬ-* (fel+fut) 'ráindul (pl. fiatal fiúk nőkre); *tʃɟk mən* (agyon + megy) 'meghal', 'elveszíti öntudatát', 'súlyos sérüléseket szenved'; *təwə kɔ̌rəɟ-* (oda+esik) 'elrévül (sámán). Mint az az igekötő-ige kapcsolódási mintákat vizsgáló fejezetből kitűnik (l. 4.3.6.2–5, ill. 4.2.7.), feltehetően metaforikus eredetű jelentésátvitel elsősorban olyan igekötő+ige egységek esetében figyelhető meg, amelyek igekötője egyébként is gyakran jelenik meg telicitás-jelölőként (*iɬə* 'el', *ɟa* 'le', *nɔ̌k* 'fel', *təwə* 'oda', *tʃɟk* 'agyon'). Úgy gondolom, ennek alapján a hanti igekötők grammatikalizációs folyamatának feltérképezése során is támaszkodni lehet Bybee és társai azon feltételezésére, hogy a metaforikus jelentésváltozás elsősorban a grammatikalizáció kezdeti szakaszában játszhat szerepet.¹⁴⁷ Ezzel állhat összefüggésben, hogy az összes példához viszonyítva elég alacsony azoknak az eseteknek a száma, ahol annak, hogy az igekötő+ige egységekben az igekötő már nem értelmezhető konkrét irányjelölő elemként, metaforikus jelentésátvitel állhat a háttérben.

Az inferencia esetében azt a folyamatot érdemes rekonstruálni, melynek során az eredetileg a szövegkörnyezetből hozzáférhető jelentés a vizsgált elem szótári jelentésének

¹⁴⁴ A kivétel a *tʃɟk*, amelynek eredete ugyan vitatható, de mindenképpen elhomályosult.

¹⁴⁵ A kérdőjel itt arra vonatkozik, hogy az igekötő-ige kombinációs lehetőségek vizsgálata során az adatközlő maga adta meg ezt az igealakot, majd egy évvel később, harmadik pesti útján, amikor már csak az átírás ellenőrzése céljából mutattam meg az igealakot, azt mondta rá, hogy ilyen nincs is.

¹⁴⁶ Ennek az igealaknak az a különlegessége, hogy egyrészt mozzanatos képzős az alapige, másrészt van egy igekötője, mégis folyamatos a származék. Épp ezért jó lett volna szótár segítségével ellenőrizni a szóalakot, de ebben az esetben sem a DEWOS, sem Tereshkin keleti hanti szótára nem tartalmazott a szóalak vizsgálatához használható adatot.

¹⁴⁷ A kérdésre a 4.2.7. fejezetben még visszatérek.

részévé válik. Jól használható párhuzam erre az, ahogy Smith (i.m. 66–68) azt a kérdést válaszolja meg, vajon az angol egyszerű múlt idő befejezett nézőponti aspektust fejez-e ki (azaz olyan szemléletet, mely a szituáció kezdő- és végpontját egyaránt tartalmazza, tehát egy zárt időintervallumú szituációt jelenít meg), vagy a befejezett interpretáció csak a kontextuson alapul. Ezt úgy vizsgálja, hogy az egyszerű múlt idejű mondatokat olyan kontextusba helyezi, amelyek nem férnek össze a zárt nézőpontaspektus olvasatával. Ha a befejezett értelmezés kontextusfüggő, akkor a kontextus ezen változtathat is, azaz nyitottá teheti az olvasatot, törölheti az implicit végpontot. Ha azonban a befejezett értelmezés magának az igeidőnek a szemantikai tulajdonságain alapul, akkor a befejezettség nem törölhető. Az, hogy az alábbi tagmondatösszetesek Smith véleménye szerint ellentmondásosak, az utóbbit támasztja alá:

Lily swam in the pond and she may still be swimming.

Mrs Ramesey wrote a letter and she may still be writing it.¹⁴⁸

Azt is vizsgálja ugyanezzel a módszerrel, hogy az a bizonyos végpont, melynek meglétét a befejezett nézőponti aspektus jelzi, vajon az adott szituáció leállását vagy beteljesülését (az eredetiben : termination or completion) fejezi-e ki. Smith amellett érvel, hogy ez attól függ, milyen eseményszerkezetű a szituáció: amennyiben telikus esemény szerepel befejezett nézőponti aspektusban, természetesen, hogy azt következtetjük ki, hogy az nem csupán abbamaradt, hanem beteljesült.

#Mrs Ramsey wrote a letter, but she didn't finish writing it.

#James fixed the clock, but he didn't finish fixing it.

#Mary opened the door, but she didn't get it open.

A példák itt is azt mutatják, hogy az első tagmondat alapján előálló implikaturát nem lehet törölni, ez tehát konvencionális, nem pedig konverzációs (társalgási) implikatura, melyet a nyelvi elemek jelentése hordoz.

Ha az igeikötők grammatikalizációja a konverziációs implikatura konvencionalizálódásának tekinthető, akkor ez a folyamat feltehetőleg a következő lépésekből állt:

1. A grammatikalizációs forrásul szolgáló latívuszi határozó olyan mondatban szerepel, mely az adott kontextusban befejezett olvasatú, de ez az olvasat a kontextusnak köszönhető, tehát konverzációs implikatura következménye.

---

¹⁴⁸ Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy ez itt túlzott leegyszerűsítés, a cselekvés eseményszerkezeti csoportba tartozó (Smith terminushasználatában: szituációs aspektusú) igét tartalmazó mondatok értelmezése rugalmasabb a kontextusban, a perfektív nézőponti aspektus ugyan valamilyen határt jelent ezeknek az igeiknek az esetében is, de maga az esemény nem feltétlenül ér véget (terminate), i.m. 67.

2. Ez a beszédkörnyezet elég gyakori ahhoz, hogy a beszélők a befejezettséget ne a szövegkörnyezetnek tulajdonítsák, hanem magának a határozónak. Az irányjelölő igekötőt tehát újraelemzik telicitás-jelölőként.

3. Ennek következményeképp az igekötő használata már nem korlátozódik olyan igékre, melyek irányjelöléssel kompatibilisek, hanem bármely ige mellett jelölhetik a telikusságot.

A grammatikalizáció folyamata, melynek során az inferencia rögzülése tetten érhető, a mozgásigék segítségével tanulmányozható.¹⁴⁹ Ezek az esetek szolgálhatnak ugyanis a reanalízis színteréül, melynek eredményeképpen az eredetileg csak implikált jelentés konvencionalizálódott, azaz az a jelentéselem, hogy a célpont elérésével a szituáció lezárult, a mondatkörnyezetből az igekötőre tevődött át. Az alábbi három mondat nem közvetlenül illusztrálja ezt a folyamatot, hiszen az igekötők grammatikalizációs folyamata ezen a lépésen már túljutott; e helyett azt mutatják, hogy az igekötő nélküli (55)-ös, valamint az irányjelölő határozószót (hiszen eredetileg az igekötő is ez volt) tartalmazó (57)-es mondatnak lehetséges az atelikus értelmezése is, mert nem ellentmondásosak a végpont elérését tagadó második tagmonddal – szemben az igekötős igét tartalmazó (56)-os példával:

- (55) t'u   ɣo   kōrəɣ-θ-θ,   tōppə məɣ-a   əntə   jōwət-θ-θ.
 az   férfi   esik-prt-Sg3   de   föld-lat   nem   érkezik-prt-Sg3
 'A férfi esett, de nem ért földet.'
- (56) *t'u   ɣo   jlə   kōrəɣ-θ-θ,   tōppə məɣ-a   əntə
 az   férfi   le   esik-prt-Sg3   de   föld-lat   nem
 jōwət-θ-θ.
 érkezik-prt-Sg3
 (Szándékolt jelentés: 'A férfi leesett, de nem ért földet.')
- (57) t'u   ɣo   jlə-nam kōrəɣ-θ-θ,   tōppə məɣ-a   əntə
 az   férfi   le-appresik-prt-Sg3   de   föld-lat   nem
 jōwət-θ-θ.
 érkezik-prt-Sg3.
 'A férfi lefelé esett, de nem ért földet.'

¹⁴⁹ Vagy legalábbis a kérdőívek elkészítésekor így tűnt – a lekérdezések során kellett felismernem azt a valószínűleg triviális dolgot, hogy a valamilyen helyzetváltoztatást kifejező igéknél lényegesen több ige kompatibilis valamiféle irányjelölő elemmel, azaz megfelelő szövegkörnyezetben értelmezhető kapcsolatokat alakíthatnak.

Az (55)-ös, igekötő nélküli mondatról az adatközlő azt mondta, hogy kontextusban, ahol értelmet kap, mit jelent pontosan az 'esés', a mondat elfogadható, mint ahogy a (57)-es is, a (56)-os azonban értelmetlen.

Összegezve tehát az eddigieket, az igekötők olyan nyelvtani elemek, melyek eredetileg irányjelölők voltak, de kialakult a telicitásjelölő funkciójuk is, és a változás módja, melynek során az új jelentéselem megjelent, feltételezhetően az inferencia rögzülése volt. A lehetséges igekötő-ige párok lekérdezésekor ez a feltételezés határozta meg az igeek csoportokra bontását, az igeeket ugyanis négy nagy osztályra, azokon belül pedig helyenként alcsoportokra osztottam alapvetően a Vendler-féle csoportosítást követve, bár azt némiképp kibővítve. Ezzel kapcsolatban azonban előre meg kell jegyezni, hogy a Vendler-féle csoportokban sem önmagukban szerepelnek az igeek, hanem bővítményeikkel együtt: míg például a *fut* önmagában a cselekvések között szerepel, az *egy mérföldet fut* szintagma már a teljesítmények között (idézi Kiefer 2006: 260).¹⁵⁰ Ez azzal magyarázható, hogy a különféle bővítmények határponttal láthatják el a folyamatot: a futás (pontenciálisan akár véget nem érő) eseményével szemben az egy bizonyos hosszra vonatkoztatott futásnak már értelemszerűen van kezdete és végpontja. Természetesen eredetileg az igekötők grammatikalizációs forrását jelentő határozószók is ezek között a bővítmények között szerepeltek, míg a tulajdonképpeni igekötők már nem tekinthetők vonzatnak (vö. Kiefer–Ladányi 2000b: 453).

Mint azt a szakirodalmi áttekintésben bemutattam (2.1.1.), Smith az egyes eseményszerkezet-típusokat három jegy, a statikusság/dinamikusság, a telikusság/atelikusság és a tartósság (durativitás) / pillanatnyiság segítségével határozza meg. Ennek alapján egyértelmű volt, hogy az állapotok és a szemelfaktív (mozzanatos) igeek külön csoportokba kell, hogy kerüljenek a lekérdezés során, ezek ugyanis atelikusak, ha tehát előfordulhatnak az állapotigék, illetve a szemelfaktív igeek igekötőkkel együtt, ott feltehetően más jelentésjegyet hordoz az igekötő. A vizsgálat során külön csoportban kérdeztem le a mozgásigéket, melyek esetében egy cél elérése jelenti a végpontot, hiszen az igekötők grammatikalizációja a mozgásigék csoportjában indult, a mozgásigék az irányjelentéssel is kompatibilisek, következésképp itt volt várható a legtöbb kombinációs lehetőség.

A legizgalmasabbnak ígérkező terület a cselekvések, teljesítmények és eredmények csoportja volt. A cselekvések időszerkezetéből hiányzik az inherens végpont, ezek abbamaradnak (nem pedig a végpont elérésével befejeződnek), azaz befejeződés (az

¹⁵⁰ Verkuyl pedig aspektuselméletében expliciten rámutatott arra, hogy az aspektuális jelentés fogalma az ige és bővítményei együttesében értelmezhető (l. pl. Verkuyl 2005).

eredetiben: completion) fogalma ezeknek az esetében irreleváns (Smith i.m. 43). Mégsem az következik mindebből, hogy a cselekvések csoportja ne lenne kompatibilis az igekötőkkel. Ha ugyanis egy adott cselekvés kap egy olyan bővítményt, amely valamilyen módon határpontot szab neki (vagy tényleges, helyhatározói jellegű végpontként, vagy pedig a bővítményt érintő, szükségszerűen behatárolt állapotváltozásként), akkor a cselekvés : teljesítmény párok közötti szembenállást jelölheti az igekötő. Magyar példákkal szemlélítve, a *Péter süt* mondat egy cselekvés, amely a szövegkörnyezettől függően habituális vagy progresszív olvasatú lehet. A *Péter pulykát süt : Péter megsüti a pulykát* azonban már egyértelműen - / + telikus párt alkot, az előbbi olyan szituáció, amelynek ugyan van természetes végpontja (azaz a pulyka megsütése után ugyanez a sütési esemény ugyanezzel a pulyka-pácienssel már nem folytatható), az adott kijelentés maga azonban nem tartalmazza a végpont elérését. Az utóbbi szituáció azonban felbontható egy folyamatra és egy végpontra, és az állítás mindkettőt tartalmazza: Péter pulykát süt, és a pulyka megsül (vö. É. Kiss 2004). A *süt : megsüt* pár tehát egy atelikus cselekvés : telikus teljesítmény párost alkot.

Ezzel szemben az eredmények csak telikusak lehetnek, ugyanakkor időszerkezetük elvileg pontszerű, az azt előkészítő, vagy az abból következő állapotok ugyan hozzákapcsolódhatnak (asszociatív módon), de magának az eseménynek nem részei, konceptuálisan el vannak választva az adott eseménytől (Smith i.m. 31). Klasszikus példája ennek a *(meg)talál* ige, amelyhez sok esetben hozzáérhető egy előzetes keresési fázis, de ez az ige jelentésének nem része. (És összevethető ez a *megkeres* igével, amely tulajdonképpen két fázisra bontható, a *keresés* duratív, és a *megtalálás* pillanatnyi, állapotváltozást kifejező szakaszára). Mindennek alapján azt feltételeztem, hogy az igekötők megléte vagy hiánya a cselekvések : teljesítmények csoport szembenállását jelöli majd, és kisebb szerepet kap az eredményigéknél. Ezt a grammatikalizációs kutatások azon megállapítása alapján véltem így, hogy a grammatikalizáció során egy kései fázist jelent általában a kötelezővé válás, azaz az, hogy az adott elemet már akkor is használják a beszélők, amikor az redundáns, tehát a szövegkörnyezet, vagy egyéb tényezők alapján egyértelműen kikövetkeztethető lenne. Az eredményigék pedig, mivel eleve csak telikusak lehetnek, épp erre lennének példák. Amikor tehát egy nem-mozgás jelentésű cselekvés : teljesítmény szituáció-páros esetében az igekötő jelöli az utóbbi telicitását, az annak a jele, hogy az igekötő ebben az esetben már egyértelműen telicitásjelölő, azaz a telikusság szemantikailag jelölt, nem pedig pragmatikai következtetés eredménye. Amikor pedig egy eredményige fordul elő igekötővel, az a

grammatikalizáció következő fázisát mutatja, amikor a telicitás explicit grammatikai jelölése kötelezővé válik.¹⁵¹

A feltételezés tesztelésére tehát végül a következő hét csoportba osztottam az igéket (természetesen nem az összeset, hanem csak egy-egy bő, vagy szűkebb tucatnyi jellegzetes képviselőt):

1. a) egyvonzatos (intranszítív) mozgásigék (3a táblázat), b) kétvonzatos (transzítív) mozgásigék (3b táblázat);
2. a) cselekvések, b) eredmények, c) teljesítmények (4a, b, c táblázatok);
3. a) állapotigék; b) állapotváltozást jelölő igék¹⁵² (5 a, b táblázatok);
4. szemelfaktív (pillanatnyi, mozzanatos) igék (6-os sz. táblázat).

Az adatközlőt arra kértem, hogy gondolja át, használhatók-e a táblázatok felső sorában található igekötők az egyes igékkel.¹⁵³ Mint azt korábban már korábban is jeleztem, a lekérdezés nem érintette az összes igekötőt, csak a kategória különféle szempontokból jellegzetesnek tekinthető képviselőit, hiszen a több mint száz (pontosan: 123) ige, illetve a választott nyolc igekötő lehetséges kombinációiból így is meglehetősen nagy adathalmaz kerekedett ki.

¹⁵¹ Az alábbi példa csak részben segít bemutatni ezt a különbséget, mivel közismert, hogy a magyarban a telicitás jelölése és a tárgy határozottsága erősen összefügg. Az a mondat, hogy *Péter írt egy levelet*, aspektuálisan kétértelmű lehet. A múlt idejű állítmány miatt a befejezett olvasat érezhető természetesebbnek, azaz legfeljebb furcsa, de nem ellentmondásos, hogy *Péter írt egy levelet, de még nem fejezte be*. A mondat kompatibilis határpont nélküli időmódosítóval is, ami ugyancsak azt mutatja, hogy a befejezett olvasat csak inferencia eredménye: *Péter három óra alatt írt egy levelet, Péter három órán át írt egy levelet*. Abban az esetben azonban, amikor a mondatban a telicitásnak már nyelvtani jelölője van az igekötő által, a befejezett olvasat nem törölhető, és az adott szituáció határpont nélküli időmódosítóval nem kompatibilis: **Péter három óra alatt megírt egy levelet, de még nem fejezte be. *Péter három órán át megírt egy levelet*.

¹⁵² Ezeket azért vettem külön, mert ezek részben az állapotokkal, részben viszont a telikus szituációtípusokkal mutathatnak hasonló vonásokat, hiszen jelentésükben eleve benne van az állapotváltozás.

¹⁵³ Ezzel a módszerrel kapcsolatban Sipőcz Katalin azonban megjegyezte, hogy véleménye szerint nem teljesen megbízható (az adatközlő olyan alakokat is tarthat elfogadhatónak, melyeket maga nem használta), és az írásos források feldolgozása hitelesebbé tehetné az itt szereplő eredményeket. Teljesen egyetértek ezzel, sőt tapasztaltam is azt, hogy a lekérdezések során jelentkező „megnevezési kényszer” félrevezető adatokat is eredményezhet, mégsem tartom valószínűnek, hogy lényegesen jobb eredményeket lehetne kapni az írott források alapján. Egyrészt még egy nagy terjedelmű korpusz feldolgozása során is számolni kell az adatok véletlenszerű hiányával. (A kresztomátiát még a lekérdezések előtt feldolgoztam, ennek alapján töredékannyi adatom lett volna a vizsgálatból a kevés releváns adat miatt. Persze ez nyilván nem tekinthető nagy terjedelmű korpusznak, de a vizsgált nyelvjárásból nincs sokkal több, vagy legalábbis akkor még nem volt). Ráadásul a produktivitással kapcsolatos kérdések egyáltalán nem vizsgálhatók szöveggyűjtemények vagy szótárak feldolgozásával. Megemlíthető még, hogy arra is akadt példa, hogy az adatközlő nem fogadott el olyan igekötő-ige kombinációt, amelyre a szöveggyűjteményben volt példa, és még csak nem is archaikus forrásból, ez azért kicsit növelheti az adatok megbízhatóságába vetett hitet. Mindennek ellenére teljesen megértem (és osztom) az opponens kételyeit, az utolsó megjegyzésem ezzel kapcsolatban még az, hogy a kihúzott alakoknak (melyik ige milyen igekötővel nem fordul elő a beszélő szerint) talán hitelesebbnek lehet tekinteni, és az igekötők vizsgálata során ezeknek a negatív adatoknak majdnem olyan fontos szerepük volt, mint a pozitívoknak.

4.2.6.2. Intranszitiv és tranzitív, hely- ill. helyzetváltozást kifejező igék

3a. táblázat: igekötők és intranszitiv mozgásigék

			aryə	ilə	ɟə	kem	nik	nõk	tʃik	tõwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
1	mən-	megy	+	+	+	+	+	+	+	+
2	jũ-	jön	-	-	? ¹⁵⁴	?	+	?/+	-	-
3	jãŋk-	megy, jár	+	+	+	+	+	+	+	+
4	waŋk-	mászik	+	+	+	+	+	+	-	+
5	soč-	lép	+	+	+	+	+	+	-	+
6	kowəl-	fut	+	+	+	+	+	+	+	+
7	soɣəl-	fut	+	+	+	+	+	+	+	+
8	kõrəɣ-	el/leesik	+	+	+	+	+	+	+	+
9	kirəɣlə-	fordul	+	+	+	+	+	+	+	+
10	unč- ¹⁵⁵	átkel	-	-	-	-	-	-	-	-
11	(ãptəmtə-) ¹⁵⁶	(ki)árad, ömlik L: 'ölel'	-	-	-	-	-	+	+	+
12	ãt-	kimegy, megjelenik	+	+	+	+	+	+	+	+
13	lãŋ-	belép	?	-	+	+	+	-	+	+
14	l'iwət-	kimegy	+	+	?	+	+	+	+	+
15	leɣəl-	repül	+	+	+	+	+	+	+	+
16	pit-	esik, jut	+	+	+	+	+	+	+	+

¹⁵⁴ ?: az adatközlő bizonytalan volt, ill. nem az adott igekötővel, hanem az annak megfelelő, -*nam* ragos határozószóval adott meg szókapcsolatot.

¹⁵⁵ Ennek az igének egyik lehetséges igekötős alakját sem zárta ki, de minden egyes kombinációhoz azt is hozzáfűzte, hogy azért az adott alak nagyon erőszakolt, és csak kontextusban lenne úgy-ahogy elfogadható, mert maga az ige egyirányú, jelentése eleve tartalmaz irányultságot, és nagyon konkrét mozgástípust fejez ki. Egy kivétel volt, a *nõk*- igekötős származék, ennek részben telikus-befejezett ('befejezte az átkelést'), részben pedig metaforikus értelmezést adott, pl. *ãl nõk unč* 'átélni az évet'. Amikor azonban ugyanezt a mondatot egy évvel később (már csak a lejegyzés ellenőrzése érdekében) beírtam egy tesztbe, ugyanaz az adatközlő a származékot hibásnak minősítette.

¹⁵⁶ Ez az ige azért van zárójelbe téve, mert az adatközlő nem a szándékolt jelentésben ('kiönt') értelmezte, hanem az 'ölel' igével azonosította, és ennek megfelelően adta meg a lehetséges kombinációkat.

A fenti táblázatban látható eredmények beigazolták azt (az egyébként nem túl meglepő) feltételezést, hogy a mozgásigék viszonylag szabadon kombinálódhatnak igekötőkkel. Ebből a szempontból csak azok az igék kivételesek, melyeknek jelentésében eleve van valamiféle irányultság, és ez ellentétes lenne az igekötő hordozta jelentéssel. Ilyen például a *jũ-* 'jön' ige, melynek jelentésében benne van, hogy a mozgás a beszélő felé irányul. Emiatt a 'szét', 'el' és 'oda' jelentésű igekötőkkel nem kombinálódhat, és a 'le', 'ki', illetve 'fel' jelentésű igekötőkkel is kérdéses az összeférhetősége. (A példákban ugyanis, amit ezekre az igekötőkre adott az adatközlő, vagy az adott igekötőnek megfelelő *-nam* ragos határozószókkal helyettesítette az igekötőket, vagy speciális kontextusban használható csak az igekötő, a *nők jũ-* például azt jelenti, hogy a tészta feljön, azaz megkel.) Az igekötők közül pedig kivételesnek tekinthető a *t'jĕ*, ez mozgásigékkel csak akkor kombinálódik, amikor az egység valamilyen átvitt értelmet kap (ilyen például a már korábban is idézett *t'jĕ mən-* 'meghal', *t'jĕ jǎŋĕ-* 'elveszíti az eszméletét'), de az adatközlő azt is megjegyezte, hogy ezek esetében sokszor elengedhetetlen a kontextuális támasz az értelmezéshez. A *tōwə* abban hasonlít a *t'jĕ*-re, hogy egy-egy esetben előfordul átvitt értelmű az igekötő-ige kapcsolat, (*tōwə kōrəŋ-* 'sámán elrévül', *tōwə pīt-* 'magához tér'), illetve van aspektuális funkciója *tōwə* a mozgásigék között is (*tōwə kirəŋə-* 1. 'odafordul', 2. 'teljesen megfordul'), de ez az elem kettős funkciója miatt szélesebb körben használható, hiszen mutató névmási határozóként szinte minden mozgásige mellett megjelenhet. Más szempontból, de korlátozott az *arəə* 'szét' használata is, ez – értelemszerűen – többes számú alanyt feltételez; csak kivételes esetben, és szintén metaforikus használatban volt egyes számú alannal példa a használatára (*arəə jǎŋĕ-* 'szerteszt jár' – a sámánra lehet mondani, akinek a lelkei többfelé mehetnek).

3b. táblázat: igekötők és tranzitív, helyváltozást kifejező igék

			arəə	iəə	jəə	kem	nik	nők	t'jĕ	tōwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
1	pǎn-	tesz, helyez	+	+	+	+	+	+	+	+
2	tu-	hoz	+	+	+	+	+	+	+	+
3	ǎmət-	ültet, tesz, helyez	+	+	+	+	+	+	+	+
4	ałəm-	felemel	+	+	+	+	+	+	+	+

			aryə	iɬə	jɬə	kem	nik	nõk	tʃik	tõwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
5	ǎsəɬ-	hagy, enged	+	+	+	+	+	+	+	+
6	katəɬ-	(meg)fog	+	n.a.	n.a.	+	+	+	+	+
7	leŋk-	betakar	+	+	+	+	+	+	-	+
8	lũkəmtə-	dug, gyömöszöl, lök	+	+	+	+	+	+	+	+
9	lewimtə-	kihúz	+	+	+	+	+	+	+	+
10	mǎwət-	lemerít (pl. varsát)	+	+	+	+	+	+	+	+
11	wə-	vesz	+	+	+	+	+	+	+	+
12	tǎɬ-	húz	+	+	+	+	+	+	+	+
13	tǎwər-	becsuk, bezár	+	+	+	+	+	+	+	+
14	want-	vezet, húz	+	+	?	+	+	+	+	+
15	punč-	kinyit	+	+	?	+	+	+	+	+

A fentihez nagyon hasonló kép rajzolódik ki a tranzitív, valaminek a helyzetváltoztatását kifejező igékkel kapcsolatban. A kombinációs lehetőségek itt is szinte teljes körűek; az *aryə* esetében itt is van olyan (értelemszerű) megszorítás, hogy többes számú vonzatot kíván, csakhogy ezeknek az igéknek az esetében (ismét csak értelemszerűen) ez a páciens thematikus szerepű vonzatra vonatkozik. Az ugyanakkor meglepő volt, hogy sokkal több ige esetében számítottam arra, hogy az ige jelentése kizárja egyes igekötők használatát. Ilyen volt például az *aɬəm-* 'emel' ige, amelynél mondta is az adatközlő, hogy mondható a *nõk* 'fel' igekötővel, de anélkül is ugyanezt jelenti, hiszen úgyis felfelé irányuló mozgást jelent. Ugyanakkor (legalábbis amikor felkészült a feladatra, és kitöltötte a táblázatot) az összes rubrikába plusz jelet tett, azaz még a 'le' jelentésű igekötővel is elképzelhetőnek tartotta ezt az ígét, bár a lekérdezés során erre nem adott meg adatot. Viszont volt olyan igekötő is, amellyel összekapcsolta, de az igekötő feltehetően nem latívuszi értelmezésű volt, hanem

lokatívuszi.¹⁵⁷ Ilyen volt a *kem aλəm-*, amelyhez azt a megjegyzést fűzte, hogy a hátiputtonyt és a hátizsákot sem szabad a házban felvenni, és így lehet mondani, hogy kiviszi és kint felveszi. Nagyon hasonló a 'nyit' és a 'zár' jelentésű igék viselkedése, melyeknek van egy-egy jellegzetes, gyakran előforduló igekötős alakjuk: *ila punč-* 'kinyit', *ila tāwər-* 'bezár'. Emellett azonban gyakorlatilag az összes lekérdezett igekötővel jónak érezte a két igét, azaz tudott találni olyan kontextust, melyben az igekötő-ige párosok szerepelhetnének, például: *kem tāwər-* 'kizár valakit a házon kívülre (az illető nem mehet be)', *nik tāwər-* 'a kijáráshoz közeli helyre zár valakit / valamit', *nōk tāwər-* 'valamilyen fent lévő helyre (például padlásra, lábasházba) zár valakit / valamit'.

A többféle kombinációs lehetőséget az is elősegítheti, ha egy igének több jelentése van, például az *āsəλ-* ige mellett az *arγə*, *ila*, *ila*, *kem*, *nik* igekötőkkel az 'engedés, eresztés' különféle irányait jelölik, a *nōk*, a *tōwə* és a *t'ij̥k* viszont azt, hogy 'abbahagyta, teljesen felhagyott valamivel'. A *tōwə* ezek mellett az igék mellett 'oda' jelentésű határozószóként gyakorlatilag mindig használható, de aspektuális jelentésére is van példa, és ebben az utóbbi funkcióban nagyon hasonló a jelentése a *t'ij̥k* igekötőhöz. Ilyen például a *lūkəmtə-* 'dug, lök' ige, amely a többi igekötővel irányt kifejező kapcsolatokat hoz létre, de a *tōwə* mellett egyaránt jelentheti azt, hogy 'oda dug', tehát itt konkrét határozószói jelentése van, viszont jelentheti azt is, hogy 'teljesen eldug, elveszít'. Ez utóbbi jelentésben a *t'ij̥k* is szerepelhet; a fentiekhez hasonlóan a két elem nagyon sokszor hasonló jelentésű származékokat eredményez, pl. *t'ij̥k āməs-* / *tōwə āməs-* 'a vendég agyonüli magát (=visszaél a vendégszeretettel)'.¹⁵⁸ A két elem azonban nem cserélhető fel szabadon egymással minden környezetben, ezen igék között is volt olyan, amikor csak a *tōwə* használatára tudott példát mondani, ilyen volt a *leŋk-* 'takar, fed: *sārəm āksəŋət towə leŋkiλa!* ('takard be a szárított gombát!'). Ugyanezzel az igével a *t'ij̥k*-et nem érezte elfogadhatónak, nem tudott elképzelni hozzá illő kontextust.

¹⁵⁷ A lokatívuszi igekötők problémájával kapcsolatban vö. a 143. lábjegyzetettel; mivel a hanti esetében – részletes szintaktikai leírás hiányában – nincs tisztázva, hogy pontosan milyen alapon tekinthető valami igekötőnek, az egyszerűség kedvéért használom továbbra is a vitatható lokatívuszi (értelmezésű) igekötő terminust.

¹⁵⁸ Persze a *tōwə* itt is értelmezhető konkrétan is, azaz 'odaül valahová'.

4.2.6.3. Cselekvések, teljesítmények, eredmények¹⁵⁹

4a. táblázat: igekötők és cselekvésigék

			aryə	ilə	ilə	kem	nik	nõk	tʃik	tõwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
1	arəγ-	énekel	-	-	-	-	-	+	-	+
2	čăč-	seper	-	-	-	-	-	+	-	(+) ¹⁶⁰
3	čəŋkəm-	izzad	-	?	-	-	-	+	-	+
4a	čow- ¹⁶¹	fütyül	-	-	-	?	-	-	-	-
4b	čow-	esik (hó)	+	+	+	+	+	-	+	+
5a	jek- ¹⁶²	táncol	-	-	-	-	-	+	+	-
5b	jek-	?mozog	+	+	+	+	+	-	+	+
6	jis-	sír	-	-	-	-	-	-	+	-
7	jastə-	mond	-	-	-	-	-	+	-	-
8	kʰa-	hál	+	-	-	-	-	-	-	(+)
				(+) ¹⁶³						
9	kas-	költözködik	+	+	+	-	+	-	-	(+)
10	năwəm-	mond	-	-	-	-	-	-	-	-
11	põw-	fúj	+	+	+	+	?	+	n.a.	(+)
12	răpəs-	ugat	-	-	-	-	-	?	-	-

¹⁵⁹ Az alábbi táblázat kapcsán előre meg kell jegyeznem, hogy a cselekvés – teljesítmény felosztás meglehetősen bizonytalan volt, hiszen azt nem lehetett (pontosabban: nem tudtam) megjósolni, hogy mely igékhez társít a beszélő olyan bővítményeket, amelyek potenciális végpontot adnak az adott folyamatnak. Az is magyarázhatja az igék besorolásában előforduló következtlenéseket, hogy – részben anyanyelvi kompetencia, részben idő hiányában – a csoportokba osztást nem előzte meg az igék alapos eseményszerkezeti elemzése, hanem részben a szakirodalom alapján, részben pedig intuitív alapon kerültek az igék különböző csoportokba, ráadásul nem voltam következetes abban a tekintetben sem, hogy a morfológiailag összetett igéknek milyen szerepet szánok a vizsgálatban, ill. milyen alapon sorolom be őket. Végül – részben az előopponensi vélemények hatására – egyes igéket átsoroltam az eredeti lekérdezéshez képest, a függelékben azonban az eredeti beosztásban szerepelnek a táblázatok.

¹⁶⁰ (+): Az adatközlő kiemelte, hogy a *tõwə* az adott esetben csak konkrét, deiktikus értelmezésű lehet.

¹⁶¹ Ehhez az igéhez két jelentést adott meg az adatközlő: 'fütyül' és 'behavazódik', ezek Tyerjoskin szótárában meg is vannak (1981: 43), a DEWOS-ból azonban mindkét, vagy legalábbis a második jelentés hiányzik (az elsőt talán a 'szél susog', DEWOS 306. képviseli).

¹⁶² Ehhez az igéhez az adatközlő három jelentést adott meg: 'táncol', 'medveünnepet csinál' és valamiféle általánosabb, mozgás-jelentésű cselekvést is kifejezhet. A DEWOS-ban (331) csak az első kettőt találtam meg, ezek persze egyértelműen össze is függenek. E kétféle jelentésárnyalat közül az első csak a *tʃik*-kel, a második, medveünnepes pedig a *nõk*-kal állhat együtt. Az (5b) sorszámmal felvett, mozgást kifejező ige elvileg a legtöbb igekötővel előfordulhat együtt, de ennek a jelentésnek egyik szótárban sem találtam nyomát.

¹⁶³ -(+): Az adatközlő nem fogadta el az adott igekötő+ige kombinációt, a szöveggyűjteményben azonban volt rá példa.

			aryə	ilə	jə	kem	nik	nők	tjĭk	tōwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
13	rāpit-	dolgozik	-	-	-	-	-	+	+	(+)
14	wiy-	hív	-	+	+	+	+	?	-	(+)
15	λ'ewət-	veszekszik	-	-	-	-	-	-(+)	-	-
16.	jāntəγ-	játszik	-	-	-	-	-	-	-	-
17.	pāwəλ-	fürdik	-	-	-	-	-	-(+)	-	-
16	pjγərtə-	segít	-	-	-	-	-	?	-	-

A fenti táblázatot a korábbiakkal összehasonlítva azonnal szembeötlő, hogy az itt szereplő cselekvéseket kifejező igék mellett már jóval korlátozottabb az igekötők előfordulása. Azon igék esetében, melyek mellett több igekötő is előfordulhat, az igével jelölt cselekvést az adatközlő többféle irányjelentéssel tudta kombinálni, ilyen például a *pōw-* 'fúj' (*aryə* ~ 'szétfúj', *ilə* ~ 'elfúj', *jə* ~ 'aláfúj', *kem* ~ 'kifúj', *nők* ~ 'felfelé fúj'), vagy a *wiy-* 'hív' (*ilə* ~ 'elhív', *jə* ~ 'lehív [valamilyen magas helyről]', *kem* ~ 'kihív', *nik* ~ a partra hív).

Érdekes volt ilyen szempontból a *čāč-* 'seper' ige esete. Itt az adatközlő először az összes lehetséges igekötős alakot kihúzta, majd annyiban módosította ezt, hogy szerinte a *nik*-kel jó mégis ez az ige, de nem irányjelentésű itt az igekötő, hanem a befejezettséget jelöli, hiszen úgyszólván mindig az ajtó felé söpörnek. Végezetül mégis az összes igekötővel elfogadta ugyanezt az igét (a *tjĭk* kivételével), de itt már szó sem volt a befejezettség jelöléséről, mindegyik kombinációban valamilyen nagyon konkrét irányt jelölt az igekötő – kivéve a *nők čāč-* kombinációt, amelyet az orosz ige befejezett alakjával fordított (*нодмечму* 'felsöpör'). Ezzel szemben azoknál az igéknél, ahol csak egy vagy két kombinációs lehetőség látszik a táblázatban, az igekötő nélküli alapige és az igekötős ige -/+ telikus párt alkot, például *arəγ-* 'énekel' : *nők arəγ-* 'elénekel', *čəŋkəm-* 'izzad' : *nők čəŋkəm-* 'kiizzad', *jastə-* 'mond' : *nők jastə-* 'kimond, valamire felhívja a figyelmet'.

A fenti táblázatban két olyan példa is volt, amikor az adatközlő több jelentést is megadott egy-egy igéhez, a *čōw-* 1. 'füttyöl', 2. 'esik (hó)', ill. *jek-* 1. 'táncol', 2. '?mozog', ezeknek az esetekben természetesen jelentésfüggőek a kombinációs lehetőségek. Az 'esik' igével például szinte bármilyen kombinációt lehetségesnek tartott, kivéve a *nők* 'fel' igekötőt, amely ellentétes jelentésű az igében benne lévő irányjelentéssel. Ennél az igénél is megfigyelhető volt azonban az igekötő lokatíviszi használata abban az értelemben, hogy nem valami felé való mozgást, hanem valahol való elhelyezkedést fejezett ki: az adatközlő szerint

tipikus szituációt ábrázol például az a mondat, hogy *ma jǎnasem kem čōwi*, 'az ingem kinn behavazódott', azaz itt az igekötőnek egy harmadik típusú funkciója van.

Érdekes módon voltak olyan esetek is, amikor az adatközlő szerint nem volt helyes egy adott kombináció, bár a szöveggyűjteményben találtam rá korábban példát, ilyen az *ilə kǎl-* 'meghál',¹⁶⁴ illetve a *nōk ɿ'ewə-* 'megszid'. Hasonló a *nōk pǎwə-* 'megfürdik' is, amelyet a jugáni adatközlő nem fogadott el (rokonértelmű igekötős igét adott meg helyette), a tromagáni adatközlő viszont egy másik lekérdezés során (orosz jövevényigék lehetséges igekötős alakjai) kifejezetten helyes formaként említette. A *tōwə*, mint a mozgásigék esetében is, gyakran előfordulhat 'oda' jelentésű mutató névmási határozószóként (ezt jelöli a zárójeles plusz jel), de metaforikus használata is van, amikor az 'oda' jelentés egy másik, szakrális szférára vonatkozik (*tōwə arəγ-*).¹⁶⁵ A harmadik típusú, azaz az intenzíven, túlzottan véghez vitt cselekvést jelölő funkción ismét csak osztozik a *t'j̥k*-kel: *t'j̥k / tōwə čōw-* 'teljesen behavazódott', *t'j̥k / tōwə jek-* 'nagyon szétdobál.' De, mint korábban is, itt sem cserélhető fel egymással bármikor a *t'j̥k* és a *tōwə*, a *jis-* 'sír' igével csak a *t'j̥k*-et érezte jónak 'keservesen sír' jelentéssel.

4b. táblázat: igekötők és teljesítményigék

			arəγ	ilə	ɿlə	kem	nik	nōk	t'j̥k	tōwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
1	əkət-	gyűjt	+	+	+	?	+	+	-	(+)
2	ǎwət-	vág	+	+	+	-	-	-	+	(+)
3	čewi-	eldug, elrejt	+	+	+	+	+	+	+	+
4	jǎntəksə-	varr	-	-	-	-	-	+	+	+
5	jeŋt'-	iszik	-	-	-	-	-	+	+	(+)
6	k̥j̥n-	ás	+	+	+	+	+	+	+	+
7	k̥ǎnč-	ír	+	+	+	+	-	+	+	(+)
8	k̥ūnč-	karmol, fésül	+	+	+	+	-	+	-	+
9	kənč-	keres	-	-	-	-	-	+	-	-

¹⁶⁴ Bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy a szöveggyűjteményben ennek a képzett alakja (*kulməytə-*) szerepelt az *ɿlə* igekötővel.

¹⁶⁵ Ezen a funkción viszont a *nōk*-kal osztozik: *nōk jek-* 'fel' + 'táncol', tkp. 'medveünnepen táncol.'

			aryə	ilə	ɟlə	kem	nik	nõk	t'ɟk	tõwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
10	li-	eszik	-	+	-	-	-	+	+	?
11	lonɟət-	számol, olvas	?	?	?	-	-	+	-	+
12	lɔrt-	nyír	+	+	+	-	-	+	-	(+)
13	mə-	ad	+	+	-	-	-	?	+	(+)
14	mǎl-	főz	+	-	-	-	-	+	n.a.	n.a.
15	n'ǎt'-	kopaszt	+	+	-	-	-	+	-	(+)
16	puɬ-	befog	?	-	-	-	-	+	-	+
17	põnəl-	fon	+	+	+	-	-	+	+	+
18	õnəɬtə-	tanít	?	-	-	-	-	+	+	+
19	õnəɬtəɟəl-	tanul	-	-	-	-	-	+	-	-
20	wǎnt'-	bogyót szed	-	?	-	-	-	+	-	(+)
21	wǎr-	csinál	+	+	-	+	-	+	-	+

Ez a táblázat két szempontból is hasonló eredményeket tükröz, mint az előző (4a). Egyfelől szerepel benne jó néhány olyan ige, amely szinte bármelyik igekötővel előfordulhat együtt, például: *əkət*- 'gyűjt': *aryə* 'szét' ~: 'kiszór, kiönt; más helyen összegyűjt', *ilə* 'el' ~: , *ɟlə* 'le' ~:¹⁶⁶ , *nik* 'partra' ~ 'a partra gyűjt', *nõk* 'fel' ~: 'összegyűjt'; *kǎnč*- 'ír': *aryə* ~ 'díszít' / 'többször leír', *ilə* ~ , *kem* ~ 'kiír (kórházból, azaz tkp. elbocsát)', *nõk* ~ 'feljegyez'; *kũnč*- 'fésül': *aryə* ~ 'szétfésül, elválaszt', *ilə* ~ 'kifésül', *ɟlə* ~ 'megfésül', *kem* ~ 'kifésül', *nõk* ~ 'megfésülködik (hogyan jól nézzon ki)'. Mint látható, ezekben az esetekben általában az igekötő irányjelentése kerül előtérbe, azaz levonható az a (valószínűleg nem is túl meglepő) tanulság, hogy a mozgásigéknél jóval tágabb azon igéknek a köre, amelyek kompatibilisek az irányjelentéssel. Ez azonban egyben azt is jelenti, hogy jóval több az olyan szövegkörnyezet, melyben megtörténhetett az irányjelölés → aspektuális (telicitás) jelentés átvértékelődési folyamat, azaz az inferencia rögzülése; azt pedig megállapították, hogy az inferencia rögzülésének általában véve előfeltétele a gyakoriság (Hopper–Traugott 2003²: 82).

¹⁶⁶ Ahol nincs megadva az igekötő-ige kombináció jelentése, ott az adatközlő csak jelezte vagy jelölte, hogy az adott kombináció létezik, de nem adta meg a pontosabb jelentését, és ezen a lekérdezés során sajnos átsiklottam.

Ezek között a példák között is van azonban olyan, amelyben – a többi igekötő-ige kombinációval szemben – az igekötő telicitásjelölőként értelmezhető, ilyen például a *nōk akət-*, melynek esetében a *nōk* már nem azt jelenti, hogy felfelé gyűjt, ill. valahol fent összegyűjt (az irány- / helyjelölés kérdéséről l. alább), hanem pusztán annyit, hogy 'összegyűjt.' Emellett a táblázatban olyan igék is szerepelnek, amelyek csak két vagy három igekötővel kombinálódnak. Ez pontosabban olyan igéket jelent, amelyek – jellemzően a *tj̥k* és / vagy a *towə* mellett – általában még egy igekötővel járnak együtt. Ilyenkor már egyértelműen megállapítható, hogy az az egy igekötő a telicitást jelöli: *kənč-* 'keres' : *nōk* ~ 'megkeres, megtalál'; *jāntəksə-* 'varr' : *nōk* ~ 'megvarr'. Kivételes ilyen szempontból a *wār-*, amely több igekötővel fordulhat elő, de itt az igekötők tágabb értelemben sem irányjelölők, az egyes kombinációk nem is feltétlenül transzparenssek, ill. esetleg tabu-jellegük van: *aryə* ~ 'sokszorozít', *ilə* ~ 'felvág', *kem* ~ 'ürít, dolgát végzi', *nōk* ~ 'megjavít', *tōwə* ~ 'megszentel, felajánl'.

Érdekes összevetni ezeknek az igéknek a körében is a két többé-kevésbé szinonim két igekötő, a *tj̥k* és a *tōwə* előfordulásait. Nagyon hasonlítanak egymásra abban, hogy az ezekkel alkotott kapcsolatoknak a befejezettség / telicitás mellett többletjelentésük is van, illetve (a *tōwə* esetében) lehet: az esemény túlzott fokban, nagyon erőteljesen történő lezajlását jelölik, például: *tj̥k* / *tōwə čewi-* 'teljesen eldug, elrejt'; ~ *kjin-* 'úgy elás valamit, hogy nem találja meg többé', ~ *ōnəltə-* 'úgy megtanulni, hogy örökké emlékszik rá.' A két elem eloszlása egyelőre nem tűnik szabályba foglalhatóknak: az előző példák olyan eseteket mutatnak, amikor gyakorlatilag jelentésváltozás nélkül felcserélhetők egymással. Voltak olyan igék is, amelyekkel csak a *tj̥k* tűnt jónak az adatközlő számára, például ~ *āwət-* 'teljesen kivág', ~ *li-* 'felfal', ~ *mə-* 'megüt'. Árulkodó azonban az is, hogy mikor mondta azt az adatközlő, hogy a *tj̥k*-kel nem állhat együtt egy ige: olyankor, amikor a 'halálra, agyon' többletjelentés semmiképpen sem társítható az alapige jelentésével. Ilyen volt a *loŋət-* 'olvas' ige, melyről azt mondta, hogy elképzelhetetlen, hogy valaki agyonolvassa magát, illetve a *lōrt-* 'nyír' ige, amelynél azért tartotta volna különösnek a kérdéses igekötő használatát, mert úgysem lehet sem haját, sem fákat véglegesen le-, illetve kivágni, hiszen újra kinőnek.

A *tōwə* és a *tj̥k* részleges szinonimája vélhetően a grammatikalizáció sajátásaival magyarázható, és kulcsfogalom ezen belül a forrásdeterminációként leírt megfigyelés, mely szerint a funkcionális elem tulajdonságait meghatározzák a grammatikalizáció forrásául szolgáló lexéma tulajdonságai. Ha a Helimskij-féle magyarázat helytálló a *tj̥k* eredetével kapcsolatban, az 'agyon, túlzottan, nagyon intenzíven' jelentés közvetlenül magyarázható a grammatikalizációs forrás, a 'sűrű, tömör' jelentésű szölkup melléknév jelentéséből. A *tōwə*

ezzel szemben – bár az igekötők között szintén kivételes a forrását tekintve, hiszen az aspektuális szerepű igekötői használat nem határozószóból, hanem deiktikus elemből alakul ki – feltehetően ugyanazt a grammatikalizációs ösvényt követi, mint az összes többi irányjelölő igekötő. Ezért is lehet az, hogy egyes előfordulásokban nem a *tj̥k*-kel, hanem a *nōk*-kal szinonim. Ilyen a (4b) táblázatból a *tōwə kũmč*, de a korábbi lekérdezésekből, a kresztomátiából és a szótárakból is hozhatók hasonló példák: *tōwə āsəλ*- 'otthagyl', *tōwə kji*- 'uaz.', *tōwə leŋk*- 'betakar', ill. *čončəy tōwə jāwrəm* 'összegubancolom a fonalat' (J. példa, DEWOS 1393). A *tōwə ɬəŋət*- 'hozzászámol',¹⁶⁷ *tōwə tājip*- 'odadob, eldob' (DEWOS i.h.), előfordulások, melyekben az irányjelentés és az aspektuális értelmezés egyaránt lehetséges, azokat a lehetséges környezeteket mutatják, melyben az inferencia rögzülése, az aspektuális jelentésem lexikalizálódása megtörténhetett. Van olyan példa is, melyben más-más a két igekötő jelentése (ez kivételesnek tekinthető, hiszen az legtöbbször azonos), ilyen a *tj̥k kǎnc*- 'örökre beírja a nevét', szemben a *tōwə kǎnc*- igével, melynek pusztán az a jelentése, hogy 'hozzáír', azaz ez is az előző sorozatba illeszkedő példa (ahol az irányjelölés az elsődleges, vagy legalábbis megvan az aspektuális jelentés mellett, vö. a *tōwə ɬəŋət*- alakkal, 167-es lj.). Az 'agyon, túlzottan' jelentésű *tj̥k* elemmel való részleges jelentésátfedést viszont esetleg a *tōwə* deiktikus elemnek a metaforikus, szakrális értelmű használata magyarázhatja¹⁶⁸ oly módon, hogy amit felajánlanak egy másik szférába ('oda'), azt teljes odaadással ajánlják fel.

Visszatérve az irányjelentés kérdéskörére, nagyon érdekes volt megfigyelni, hogy az adatközlő hol kizárt egy-egy kombinációs lehetőséget azzal a magyarázattal, hogy az ige jelentése nem fér össze az adott igekötő jelentésével, hol viszont külön felhívta a figyelmet arra, hogy a látszólag ellentétes jelentés ellenére mégis létezik az adott kombináció. Az előbbire volt példa a (4a) táblázatban a *čōw*- 'esik', itt azzal indokolta, hogy nincs *nōk čōw*-, hogy az esés lefelé történik, azaz az igében lévő inherens irányjelentés nem kompatibilis az igekötő hordozta irányjelentéssel. Ezzel szemben kifejezetten rámutatott arra, hogy meglepő módon van például *arə əkət*-, bár az ige jelentése ('gyűjt') ellentétes a 'sokfelé, szét' jelentésű igekötővel. Ugyancsak egy kombináció kizárására volt példa a *jjs*- 'sír' ige a 'fel' igekötővel, méghozzá azzal az indoklással, hogy hogy is lehetne fel(felé) sírni. Ugyanakkor elgondolkodott ugyanennek az igekötőnek a *wiγ*- 'kiált' jelentésű igével való használatáról, és

¹⁶⁷ Ennél kifejezetten hangsúlyozta az adatközlő, hogy itt nem deiktikus jelentésű a *tōwə*, hanem, ahogy ő fogalmazott, az igekötő-ige egység „önálló szó”, azaz lexikalizálódott kapcsolat, melynek jelentése 'hozzászámol'. Feltehetően ez is levezethető azonban az eredeti deiktikus jelentésből (odaszámol valamihez), és érdemes összevetni azzal, hogy ugyanez az ige viszont a *tj̥k* igekötővel nem fordulhat elő együtt.

¹⁶⁸ Egyértelmű példa volt erre a már idézett *tōwə wǎr*- 'megszentel, felajánl', *tōwə kōrəγ*- 'elrévül', *tōwə arəγ*- 'élekekel' (valamilyen szent éneket), de a *jeñt*- és a *wǎλ*- igéknél is megjegyezte, hogy ezekkel legfeljebb valamilyen speciális szövegekörnyezetben fordulhat elő együtt, és itt egyből egy esetleges szakrális többletjelentésre asszociált (étel/italáldozattal kapcsolatban).

azt mondta, olyan szituációban lehetne esetleg használni, amikor valakit felkiabálnak, aki sokáig alszik. Az igekötő egyes előfordulásainak váltakozó megítélése feltétlenül szintén annak a folyamatnak a velejárója, melynek során az új, aspektuális jelentéselem rögzül, azaz egyre több ige mellett jelenhet meg telicitásjelölőként, és ezek között az újabb igekötő-ige kapcsolatok között szükségszerűen vannak olyanok is, amelyek mellett eredeti, határozói jelentésében ugyanaz az elem nem lett volna értelmezhető. Úgy tűnik, az igekötők terjedése is a lexikális diffúzió folyamatának egyik példája: az igekötő-ige kapcsolatok folyamatosan terjednek a lexikonban, és ennek lenyomata, hogy egyre több igekötő-ige páros válik a beszélő, illetve a beszélőközösség számára elfogadhatóvá. Ezt a folyamatot felgyorsíthatja az általános kétnyelvűség következtében egyes orosz igekötő-ige párosok másolása, azaz a tükörfordítás: a fent idézett igék között például ilyen lehet a *kem kǎnč-* 'kórházból kiír' < *выписать из больницы*.

Az irányjelentés fogalmát egy másik szempontból is érdemes körüljárni. Feltűnő volt, hogy több példa is akadt arra, amikor az adatközlő egy-egy igekötő-ige kapcsolatnak nem 'valami felé irányuló mozgás', hanem 'valahol való tartózkodás' jelentést tulajdonított, vagy legalábbis így magyarázott egyes előfordulásokat. Ilyen volt a már korábban is idézett *kem čōwī-* 'kinn (be)havazódik', de a (4b) táblázatban is voltak erre példák. A *čewī-* 'eldug' igénél például az igekötős kombinációk mellett azon is töprengett egy sort az adatközlő, hogy az adott igekötőknek megfelelő approximátívusragos határozókkal kombinálható lenne-e az ige. Végül azt mondta, hogy míg az *īλ, kem, nīk, nōk* igekötőkkel elfogadható az ige, az ezeknek megfelelő *īλnam, kemnam, nīknam, nōknam* igékkel nem. Ezt azzal indokolta, hogy az igének alapvetően lokatívusragos vonzata lenne (pl. *λǎpǎnnǎ čewī-* 'a tornácon elrejt'), ezért nem járhat együtt a valami felé való mozgást kifejező *-nam* ragos határozókkal. Nem lenne meglepő, ha a latívusrag eltűnésével a latívuszi jelentés is háttérbe szorulna, az azonban kérdéses, hogyan jelenik meg a lokatívuszi jelentés, és a *tōwə / tǝk* esetéhez hasonlóan itt is csak spekulatív választ tudok adni.

Sokszor leírt megfigyelés, hogy az uráli nyelvek gyakran használnak latívuszos¹⁶⁹ vonzatokat akkor is, amikor az indoeurópai nyelvekben hasonló esetben lokatívuszos vonzat lenne, ilyen a magyarban a *belehal valamibe, vízbe fül*, vagy a régi *odahagy valamit*. A magyarban is megtörtént azonban, hogy kontaktushatás következtében megjelentek a lokatívusragos vonzatok (pl. *otthagyt*, Bereczki 1996: 57, 95). Egy-egy ige esetében elképzelhető tehát, hogy az igekötővel való kapcsolódás még annak az időnek a lenyomata,

¹⁶⁹ Vagy ablatívuszi, de ez az itt boncolgatott kérdés szempontjából nem játszik szerepet.

amikor az adott igének latívuszragos vonzata volt, de ma már – esetleg kontaktushatás következtében – általában véve lokatívuszragos vonzatai vannak. Mindenesetre nem lehet kizárni, hogy a hantiban is számolni kell (a magyarhoz hasonlóan, l. É. Kiss 2004) a rezultatív és a terminatív igekötők mellett lokatív igekötőkkel is.¹⁷⁰

4c. táblázat: igekötők és eredményigék

			aryə	ilə	ilə	kem	nik	nõk	tʃik	tõwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
1	õjaytə-	talál	-	-	-	-	-	+	-	-
2	jõrəɣlə-	elfelejt	-	-	-	+	+	+	+	+
3	tini-	elad	?	+	-	-	-	-	-	(+)
4	tūrəptə-	elveszít	?	+	-	-	-	-	+	+
5	tiw- (L: tiwət-)	megjelenik, megszületik	-	-	-	+	+	+	-	(+)
6	ḱäl-	meghal	-	-	+	-	-	-	+	+
7	təram-	véget ér, készen van	-	-	+	-	-	-	n.a.	n.a.
8	rāɲip-	összeköltözik, összeházasodik, élni kezd valahol	-	+	-	+	+	-	?	(+)
9	wäl-	megöl	-	-	+	-	-	-	+	+
10	ũl-	tűzet gyújt	?	-	-	+	?	+	-	(+)

Bár ebben az alcsoportban igen kevés ige szerepel, a legtöbb korábban már említett jelenségre ezek között is található példa. Az előző elemzés végéhez, azaz az latívuszi / lokatívuszi jelentés kérdéséhez kapcsolódva például érdemes egyből kiemelni, hogy szerepeltek itt is olyan ige-igekötő kapcsolatok, melyekben látszólag lokatívuszi jelentést fejez ki az eredetileg latívuszi irányjelentéshez köthető igekötő: *kem jõrəɣlə-* 'kint felejtette',

¹⁷⁰ Magának a kategóriának a kialakulását a magyarral kapcsolatban is nagyon érdemes lenne megvizsgálni – az is elképzelhető, hogy a megjelenése összefüggésben van az itt röviden bemutatott latívusz > lokatívusz vonzatváltással.

nik jörəγλə- 'a parton felejtette',¹⁷¹ ill. *ũλ*- 'tűzet gyújt' : *kem* ~ 'kint meggyújtja a lámpát'.¹⁷² A több igekötővel is előforduló *tīw*- 'megjelenik, megszületik' ige esetében részben metaforikus az egyes kapcsolatok jelentése (*kem tīw*- 1. kimegy, 2. megszületik; *nōk tīw*- 'felkel'), részben pedig irányjelentést fejez ki elsősorban az igekötő (ilyen a *kem tīw*- első jelentésében, ill. a *nik tīw*- 'kimegy a partra'). Ugyanígy irányt fejez ki több igekötő is a *rāŋip*- ige mellett: *kem rāŋip*- 'kiköltözik' (kint kezd el élni, pl. a szabad ég alatt), *nik rāŋip*- 'a nyári szállásra (=partra, part közelébe), vagy a faluba költözik'. Az *āγə* használatának előfeltétele ezen igék körében is az, hogy páciens thematikus szerepű argumentumuk többes számú legyen, pl. *aryə tūrəptə*- 'szétszéledtek' (tkp. elvesztettem őket szem elől). Végezetül a *tīk* és a *tōwə* ezen igék körében is kifejezheti azt, hogy az igével jelölt szituáció nagyon erőteljesen zajlik le, pl. *tīk jörəγλə*- 'teljesen elfelejtette', *tōwə jörəγλə*- 'uez', ugyanígy: *tīk / tōwə tūrəptə*- 'teljesen, mindig elfelejt'. A *tōwə* esetében azonban arra is található példa, hogy a konkrét, deiktikus jelentés és az aspektuális jelentés egyszerre van jelen rajta keresztül a mondatban, ilyennek érezte például az adatközlő a *tōwə tīni*- 'oda elad' kapcsolatot, amelyben – a konkrét jelentés mellett – az adatközlő szerint az is benne van, hogy általában véve elad.

Amennyiben a jelentéstani osztályozás helytálló, a táblázatban szereplő igék abban különböznek az előző két (4a, 4b) táblázatban szereplő igeiktől, hogy ezek csak telikusak lehetnek, így választ kell keresni arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen mivel magyarázható, hogy ezek mellett az igék mellett éppúgy szerepelhetnek a telicitást jelölő igekötők (pl. *nōk jörəγλə*- 'elfelejt', *nōk ōjəγtə*- 'megtalál', *ilə tīni*- 'elad', *ilə tūrəptə*- 'elveszít', *ilə kǣλ*- / *ilə tərəm*- 'meghal', *ilə wǣλ*- 'megöl'). Az igekötők megjelenése ebben a csoportban (legalább) kétféleképpen értelmező: vagy nem helytálló az az elképzelés, hogy az eredményigék esetében később jelenik meg a telicitást jelölő igekötő, mint a cselekvés-eredmény csoport esetében, vagy pedig az igekötő grammatikalizációja telicitásjelölőként annyira előrehaladott, hogy azok immár olyan igék mellett is előfordulnak, amelyek eleve csak telikusak lehetnek. Az utóbbi feltételezést cáfolja (és egyben az előbbit támasztja alá) az

¹⁷¹ A lokatívuszi értelmezéssel kapcsolatban Sipőcz Katalin előopponensi véleményében megjegyezte, hogy indokolatlan ennek a felvétele, ha az adott hanti adatot más nyelv alapján ítélem meg. A kérdéses igékkel kapcsolatos lekérdezéseket újrakérdezve részben el kell fogadnom ezt a kritikát. A *čewi*- 'eldug' esetében helyesnek gondolom elemzésemet, mert itt expliciten elhangzott, hogy az adott igének egyéb határozói bővítményei lokatívuszragosak a hantiban. A többi esetben azonban, úgy tűnik, csak az orosz fordítások alapján vettem fel a lokatívuszi értelmezést (például a *felejt* jelentésű ige esetében az orosz 'kint felejt', ill. 'a parton felejt' alapján), azaz itt elmaradt annak vizsgálata, hogy az ige helyhatározói bővítményei milyen esetrágot viselnének. Tekintettel arra, hogy van egy biztosabb és egy kevésbé biztos, de azért valószínűleg jó példa a lokatívuszi átértékelődésre (l. a köv. lábjegyzet), az elemzést magát egyelőre nem módosítottam, de elképzelhető, hogy erre a későbbiekben szükség lesz, ha sikerül újabb adatokat gyűjteni, amelyek eldöntik a kérdést.

¹⁷² Ebben az esetben azonban meg is jegyezte az adatközlő, hogy a *kem* és *kemən* (lokatívuszragos alak, 'kint') egyaránt gyakran használatos az igével, a jelentésüket egy kicsit másnak érezte, de a különbség nem derült ki.

a jelenség, amelyre a hatodik, a jelöltséggel foglalkozó fejezetben több példa is található majd, hogy az igeekötők használata olyan környezetben sem kötelező, amely a szövegkörnyezet alapján egyértelműen telikus, tehát kötelezővé válásról még aligha lehet beszélni. Magát azt a feltételezést, hogy az eredményigék körében később jelennek meg az igeekötők, azonban némiképp mégis megtámogatja az, hogy a magyar esetében ugyanígy később nyernek teret az igeekötők bizonyos telikus igék mellett (vö. Geröcs 2011). Az egymásnak részben ellentmondó eredményeket¹⁷³ a különböző lekérdezési módszer is magyarázhatja, hiszen a magyarral kapcsolatban is lehetnek egy-egy beszélő számára olyan alakok, amelyeket ugyan ismer, tud értelmezni, de nem használ (esetleg például a *lefertőtlenít*, *kielemez*-félék, amelyek bizonyos vélemények szerint sértik a normát).

4.2.6.4. Állapotigék, állapotváltozást kifejező igék

5a. táblázat: igeekötők és állapotigék

			aryə	iɬə	ɟɬə	kem	nik	nõk	tʃik	tõwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
1	wu-	tud, lát	-	-	-	-	-	-	-	-
2	ni-	látszik	-	+	-	-	-	+	-	-
3	setʔ-	hallatszik	+	+	-	-	-	-	-	-
4	koɬ-	hall	-	-	-	-	-	-	-	-
5	ãməs-	ül	-	-	-	-	-	-	-	-
6	ãɬ-	fekszik	-	-	-	-	-	-	-	-
7	ɬʔãɬʔ-	áll	+	+	+	+	+	+	+	+
8	wãɬ-	él	-	-	-	-	-	-	-	-
9	ɬãŋk-	szeret	-	-	-	-	-	-	-	-
10	pəɬ-	fél	-	-	-	-	-	-	+	-
11	niɬtʔ-	pihen	-	-	-	-	-	-	-	-
12	kɪtʔ-	marad	-	-	-	+	-	-	-	+
13	ɬãp-	befér	-	-	-	-	-	-	-	-
14	ɬãjəɣ-	függ	-	-	-	-	-	+	-	-

¹⁷³ Azaz hogy a kifejezetten az igeekötő-ige kapcsolatokkal foglalkozó kérdőívben rengeteg potenciális igeekötős igére mondta azt az adatközlő, hogy az létezik, ugyanakkor például a fordítási feladatokban akkor sem használta ezeket, amikor ezt a szövegkörnyezet azt elvileg támogatta volna.

			aryə	iə	jə	kem	nik	nők	tj̥k	tōwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
15	ḱānt'-	betegeskedik	-	-	-	-	-	-	+	-
16.	tāj-	birtokol	+	+	-	-	-	+	+	-

Szemben az eredményekkel, melyek telikusak, az állapotigék csak atelikusak lehetnek, ha tehát ebben a csoportban is megjelennek az igekötők, mindenképpen vizsgálendő, hogy milyen olvasata lesz a két elem kombinációjának. Az első tény, ami a táblázat kapcsán figyelemre méltó, hogy több olyan ige szerepel bennük, amely egyáltalán nem fordul elő igekötővel, ilyen például a *wu-* 'tud, lát', *ḱoḷ-* 'hall', *āməs-* 'ül, van', *wǎḷ-* 'él'.

Természetesen elvileg semmi nem zárja ki, hogy állapotigék mellett is előforduljanak az igekötők elsődleges, irányjelölő funkciójukban. Egyrészt jelölhetik a percepció irányát, és ebben az esetben nem is feltétlenül perfektíválnak (erre bőségesen van példa a magyarban, vö. Kiefer–Németh, kézirat, 2012), de erre meglepő módon nem akadt példa a fenti igék között. Van köztük azonban olyan ige, amely értelmezhető állapot- és mozgásigeként egyaránt,¹⁷⁴ pontosabban mozgásigeként éppen az igekötővel való kombinációban értelmezhető, és itt is irányt jelöl az igekötő, pl. *ḷ'āḷ-* 'áll': *aryə* 'többfelé állít', *iə* ~ 'félreáll', *jə* ~ 'leáll' (abban az értelemben, hogy alulra) stb. A 'birtokol' jelentésű *tāj-* ige több igekötővel is kapcsolódhat, de a származékoknak (hasonlóan a szintén általánosabb jelentésű *wǎḷ-* 'csinál' igehez) speciálisabb a jelentésük: az *aryə* ~ jelentése 'eloszt, szétoszt', de nem bármire vonatkozhat, hanem gondolatokra (az adatközlő bővebb magyarázata szerint 'fejben különböző helyen tart gondolatokat, hogy ne keverje össze őket'), az *iə* ~ és a *nők* ~ pedig egyaránt ruha viselését (*chocumə*) jelentik, de az előbbiben emellett az is benne van, hogy ennek következtében a ruha tönkremegy ('elhordja a ruhát').

A magyarban az is gyakori, hogy az állapotige igekötővel kombinálva inchoatívumot, az adott állapot beálltát fejezi ki (*megszeret, megutál*). Erre sem igen voltak a hanti állapotigék mellett példák, azaz a következő párok kivételesnek tűnnek: *set'* 'hallatszik' : *iə* *set'* 'elmege a híre, híres lesz'; *ni-* 'látszik'¹⁷⁵ : *nők* ~: 'megjelenik.' Az utóbbi esetben azonban az is lehetséges, hogy az irányjeletés igazából metaforikus jellegű, az adatközlő ugyanis megjegyezte, hogy ez az ige szellemekről mondható. Ezek a példák azonban nem

¹⁷⁴ Smith is (i.m. 33), Langacker is (i.m. 149) kitér arra, hogy a testtartással kapcsolatos igék viselkedése ilyen szempontból kivételes lehet a nyelvekben, azaz egyazon igealak funkcionálhat állapotigeként is, de dinamikus szituációt kifejező igeként is (az adott állapotba kerülés kifejezőjeként).

¹⁷⁵ Az adatközlő ezt az igét *nūt-* formában ismerte.

rendszeresek az állapotigék körében; az előző fejezetben az *-mt-* képző kapcsán úgy tűnt, hogy az állapot : állapot beállta közötti jelentéskülönbségnek ez az elem a rendszeres kifejezőeszköze. Érzékletes példa a két hasonló funkciójú (befejezett aspektusú származékokat eredményező képző, illetve igekötő) közötti átfedésre az, hogy mind a képzőknél, mind az igekötők között megadta az adatközlő a *ḷāḷḷəḡ-* 'függ' igének a releváns származékait (*ḷāḷḷəḡmt-*, ill. *nōḷḷ ḷāḷḷəḡ-*), még hozzá azonos jelentéssel: ezek az igék a számítógépre mondhatók 'lefagy' értelemben. Ugyanez a példa az orosz hatás jellegét is tükrözi, itt ugyanis feltételezhetően orosz mintát követnek a hanti alakok, csak más-más nyelvi eszközzel adják vissza a befejezettségét annak az orosz alaknak, hogy *завукаем компьютер*.

Állapotigék mellett a *tīḷḷ* / *tōwə* párnak is korlátozottabb a használata, és itt jobban kidomborodik, hogy a *tīḷḷ* feltehetően eleve a 'túlzott mértékben csinál valamit, történik valamit' kifejezőeszközeként jelent meg, míg a *tōwə* hosszabb úton, az aspektusjelentés kialakulása után kaphatta ezt a jelentést. Az itt előforduló *tīḷḷ* igekötő ugyanúgy kifejezi ezt az aspektuális (ill. esetleg akcióminőség-beli, l. **4.2.7.**) többletjelentést, mint a más igecsoportokba tartozó igék mellett, míg a *tōwə* + ige párokban egyszerűen deiktikus jelentésű a *tōwə*: *tīḷḷ ḷ'āḷ* - 'úgy áll, mint akit odaszögeztek'; ~ *pəḷ* - 'halálra rémül', ~ *kānt* - 'nagyon megbetegszik', vö. *tōwə kīt* - 'ottmarad', *tōwə ḷāḷp* - 'oda (be)fér'¹⁷⁶.

Az állapotigékkel kapcsolatban érdemesnek láttam külön vizsgálni azokat az igéket is, amelyek állapotváltozást fejeznek ki. Ezeket az állapotigékhez kapcsolja az a tulajdonságuk, hogy alanyi szerepben megjelenő vonzatuk általában experiensi tematikus szerepű,¹⁷⁷ különböznek azonban tőlük abban, hogy eseményszerkezetük nem homogén, ezek olyan igék, amelyek jelentésszerkezetében van egy természetes végpont. Legalább két szempontból vegyes azonban az alábbi táblázatban szereplő igék csoportja. Az egyik az, hogy az inherens végpont megléte mellett (mely a teljesítményekre és az eredményekre egyaránt jellemző) melyik alcsoporthoz kötődnek inkább, azaz hogy az ige jelentése maga tartalmazza-e egy olyan fázist is, amelynek beteljesülése és egyben lezáródása az inherens végpont, ilyen például a *ḷōḷ* - 'olvad' vagy a *čāḷḷ* - 'nő', vagy a végponthoz vezető folyamat maga nincs benne az ige jelentésében, maga az ige csak egy pontszerű állapotváltozás, mint a *pītəmtə* - 'megharagszik' vagy a *tōḡəmtə* - 'megért'. A másik jellemző különbség az itt szereplő igék között, hogy vannak közöttük olyanok, amelyek morfológiailag elemezhetetlenek, de vannak

¹⁷⁶ Az orosz megfelelőt befejezett alakban adta meg (*вместиться*).

¹⁷⁷ Kivételt képeznek ilyen szempontból ismét csak a részben mozgással összefüggésbe hozható állapotigék, l. 174-es lábjegyzet.

olyanok is, amelyek elemezhetőek, sőt, az állapotváltozás jelentésmozzanatát alapvetően az igeen szereplő képzőhöz lehet kötni. Ha az utóbbiak mellett is megjelenik az igekötő, akkor annak a funkciója további vizsgálatot érdemel.

5b. táblázat: igekötők és állapotváltozást kifejező igék

			aryə	ilə	jlə	kem	nik	nők	t'jɬ	tōwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
1	lǎl-	leül	+	+	+	-	+	-	+	+ / (+)
2	lǎl-	olvad	+	+	-	-	?	+	+	+ / (+)
3	kiɬ-	(fő)kel	-	-	-	-	-	+	-	-
4	pāt-	(meg)fagy	-	+	-	+	-	-	+	+
5	pāw-	(meg)fagy	-	+	-	+	-	-	+	+
6	kānt'əɬint-	megijed, felriad	-	-	-	-	-	+	+	-
7	čāɬɬ-	felnő	-	-	-	-	-	+	-	-
8	čək-	elromlik	-	-	-	-	-	-	+	+
9	jəɣip-	megbetegszik	-	-	-	-	-	-	+	+
10	tōŋəmtə-	tud, ért, megért	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	+	+	+
11	pjəmtə-	megharagszik	-	-	-	-	-	+	+	-
12	mori-	eltörik	+	+	+	-	+	+	+	+
13	āri-	elszakad, tönkremegy	+	+	-	-	-	-	+	+
14	māt-	elfárad	-	-	-	-	-	-	+	+
15	rāɣ-	kidől, összeomlik	+	+	+	-	+	-	+	+
16	nūwip-	lefekszik, ledől	+	+	+	+	+	-	+	+ / (+)

Ennél az igecsoportnál is megismételhető, hogy abban az esetben, amikor egy-egy ige több igekötővel járhat együtt, akkor az igekötők rendszerint irányjelentésűek, ilyen például a *lǎl-* 'leül': *aryə* ~ 'szétülnek (különböző szánokra)', *ilə* 'félreül', *jlə* 'leül'; repülőgép leszáll', *nik* ~ 'csónakba ül'; *rāɣ-* 'kidől, összeomlik' : *aryə* ~: 'összeomlik, anyag szétfeszlik', *ilə* ~ 'uaz.', *jlə* 'leszakad', *nik-* 'a folyó partfala rászakad a folyóra'. Mint látható azonban, egyik igt sem fogadta el az adatközlő a *nők*-kal, amit azzal magyarázott, hogy az igeiben meglévő inherens irányultság ellentétes az igekötő irányjelentésével. Ugyancsak voltak példák arra is ezek között az igék között, hogy az igekötő tulajdonképpen nem mozgás irányát,

hanem valahol való elhelyezkedést fejezett ki,¹⁷⁸ ezt jól mutatja a következő két rokon értelmű ige: *kem pāt-* / *pāw-* 'kint megfagy'.¹⁷⁹

Az állapotváltozást jelentő igék között jóval gyakoribb az igekötő aspektuális használata, mint az állapotigék körében, például: *λōλ-* 'olvad': *īλə-/nōķ λōλ* 'felolvad', *čāñķīλ-* 'nő' : *nōķ čāñķīλ-* 'felnő, megfőrfiasodik',¹⁸⁰ *āri-* 'elszakad, tönkremegy': *īλə ~:* 'ugyanez, bef.' Érdekes volt ebből a szempontból az *aryə* viselkedése, amely, úgy tűnik, épp az állapotváltozást kifejező igéknél szakad el legkönnyebben a konkrét, irányt kifejező ('sokfelé'; ez az alak még szegmentálható is morfológiailag, *ar* 'sok' + *-γə* 'transzlátívusz') jelentésétől az aspektuális jelentés felé. Ennek egyik jele, hogy itt nem minden esetben jegyezte meg az adatközlő, hogy a releváns (azaz az ige által érintett, állapotváltozáson átmenő) vonzatnak többes számúnak kellene lennie, ez azonban következhet részben abból is, hogy sok esetben itt megszámlálhatatlan, anyagnév jellegű az adott vonzat (pl. textília, folyópart). A másik jele pedig az, hogy szinonimnak érezte a többi, szintén telicitásjelölő igekötővel egy olyan igecsoporthoz, amelyeknél érezhető, hogy egy fogalomkörbe tartoznak: *mori-* 'eltörik', *āri-* 'elszakad, tönkre megy', *rāy-* 'kidől, összeomlik', *λōλ-* 'olvad'.

Az igekötőhasználatban még az is feltűnő, hogy úgy tűnik, egyes esetekben kettős jelölést kaphat a telicitás, azaz a morfológiailag szegmentálható, a telicitást már egy képzőmorfémán keresztül is tartalmazó igealak igekötőt is kaphat: *ķāñt'əķint-* 'megijed' : *nōķ ~* 'uez', *tōñəmt-* 'tud, ért, megért' : *nōķ ~* 'ugyanez',¹⁸¹ *pītəmtə-* 'megharagszik' : *nōķ ~* 'uez'. A kétszeres jelölésnek a motivációja is kettős lehet: egyrészt, mint arról a képzőkkel foglalkozó fejezetben már szó esett, egyes származékok nem feltétlenül transzparenssek, a képző jelentésének elhomályosulása is hozzájárulhat ahhoz, hogy az igekötő megjelenik ezek között a származékok között. Másfelől, hasonlóan az eredményigékhez, itt is lehet a telicitásjelölés lexikonbéli terjedésének a jele, hogy fokozatosan olyan igék között is megjelenik a telicitásjelölő igekötő, amelyek eleve csak telikusak lehetnek (tulajdonképpen az eredményigék egy speciális alcsoportját alkotják a példákban szereplő, szűkebb értelemben is állapotváltozást kifejező igék). A *tījķ* és a *tōwə*

¹⁷⁸ Az 171. lábjegyzetben megírtak erre is érvényesek: itt sajnos nem kérdeztem rá, hogy ha az adott ige valamilyen helyhatározói bővítménnyel fordulna elő, akkor az milyen esetragot viselne, hanem csak az orosz fordítás alapján értelmezhető lokatívuszi jelentést hordozó elemként a *kem*, tehát itt is kérdéses, hogy az adott példa megítélése helyes-e.

¹⁷⁹ Nagyon érdekes volt a két ige jelentéskülönbségének a magyarázata: a *pāt-* enyhébb, a *pāw-* erősebb fagyást fejez ki, például ha a kint hagyott levestől mondják ezeket, akkor az előbbi azt jelenti, hogy a zsír kifagy belőle, az utóbbi pedig azt, hogy kővé fagy az egész leves. Mint mondta, ez náluk meglehetősen gyakori szituáció.

¹⁸⁰ Érdekes módon itt az adatközlő ragaszkodott a *čāñķ-* ige *-īλ-* képzős alakjához, pedig a képzőkre összpontosító lekérdezések során minden gond nélkül elfogadta (többször is) a képzőtlen alapszót.

¹⁸¹ Erről meg is jegyezte, hogy ez eléggé új igealak, iskolai használatához köthető 'értsd meg, jegyezd meg' jelentéssel.

szinte az összes fenti igével kombinálódhat, és a jelentésük is jellemzően szinonim a csoporton belül: *t'j̥k* / *tōwə pāt*- 'agyonfagy, teljesen megfagy', *t'j̥k* / *tōwə čəkil*- 'teljesen elromlik', *t'j̥k* / *tōwə māt*- 'nagyon elfárad'. A különbség legfeljebb csak annyi, hogy egyes igék (pl. *tōwə ʌā*- 'odaül', *tōwə ʌō*- 'odafagy') mellett a *tōwə* deiktikus elemként is értelmezhető, ill. volt egy-két olyan ige, amely mellett az adatközlő csak a *t'j̥k*-et tartotta elfogadhatónak: *t'j̥k kǎnt'ə̌kint*- 'halálra rémül', *t'j̥k p̌jəmtə*- 'nagyon, örökre megharagszik'.

4.2.6.5 Igekötők és szemelfaktív / momentán igék

6. táblázat: igekötők és szemelfaktív / momentán igék

			aryə	ilə	jə	kem	nik	nōk	t'j̥k	tōwə
			szét	el	le	ki	partra	fel	agyon	oda
1	usint-	ásít	-	-	-	-	-	-	+	-
2	jǎwət-	lő, dob	+	+	+	+	+	+	+	+/ (+)
3	ʌāwəsʌə-	odaüt, megüt ¹⁸²	+	+	+	+	+	+	+	+
4	miʌəmtə-	megérint	+	+	+	+	+	+	-	(+)
5	ǎŋkrəmtə-	odapillant	+	+	+	+	+	+	-	(+)
6	pākən-	kipukkad	+	+	+	+	+	+	-	+
7	pōʌəkint-	kibuggyan ¹⁸³	+	+	+	+	+	+	+	+
8	sǎŋk-	üt, vág	+	+	+	-	-	+	+	+/ (+)
9	tǎγ-	dob, hajít	+	+	+	+	+	+	+	+
10	wikkətə-	felkiált	-	+	+	+	+	+	+	(+)
11	wōwip-	hirtelen mozdulatot tesz	-	-	-	+	+	+	+	(+)

¹⁸² Az adatközlő azonban ezt a jelentést elég speciálisan értelmezte, mert szerinte az ige valójában a *ʌāw* 'lő' főnévre vezethető vissza, tehát a lóra vonatkoztatta ezt az igét. Mivel ezt a jelentést egyik szótárban sem találtam, elképzelhető, hogy ez a jelentés egyszerűen az adatközlő tippje volt (azaz népetimológia) egy általa ismeretlen szó jelentésére (Csepregi Márta magyarázata).

¹⁸³ Erre az igére DEWOS-ban a *hervorsprudeln* 'elöbukkan' jelentést találtam, de ezzel az adatközlő által megadott igekötős jelentéseket nagyon nehéz összekötni. Ugyanehhez a szócikkhez (1146) van azonban egy kérdőjeles VT. *pǎlj̥kint*- 'szétfut [különböző irányokba]' ige is, és az adatközlő ezzel összeegyeztethető ugrós-futós jelentéseket adott meg a különféle igekötős kombinációkra (az *aryə* igekötővel meg pontosan ezt). Tyerjoskin szótárában is csak ugyanazt az adatot találtam meg, ami a DEWOS-ban is olvasható volt.

A szemelfaktív igék az állapotigékhez hasonló kérdést vetnek fel az igekötőhasználatával kapcsolatban. Ezek az igék ugyanis éppúgy atelikusak, mint az állapotigék, tehát ha az igekötők elsődleges új funkciója a grammatikalizáció során a telicitás jelölése lehetett, akkor kérdés, hogy erre a csoportra áterjedt-e egyáltalán a használatuk, és ha igen, akkor mit jelölnek ezek mellett az igék mellett.¹⁸⁴ Általában véve is, de az előbbiek alapján mindenféleképpen azt lehet mondani, hogy egyik kézenfekvő funkciójuk az irányjelölés azoknak az igéknek az esetében, amelyeknek jelentése ezzel társítható. A fenti igék többsége ilyen, például: *jāwət*- 'dob': *aryə* ~ 'szétdobál', *ila* ~ 'eldob', *ila* ~ 'ledob', *kem* ~ 'kidob', *nik* ~ 'a vízhez dob', *nōk* ~ 'feldob'; *pōlakint*- 'kibuggyan, felbukkan': *aryə* ~ 'szétfut, szétrepül', *ila* ~ 'kigombolódik', *ila* ~ 'beugrik valahová' (rókára, nyúlra szokták mondani), *kem* ~ 'kiugrik, előugrik', *nik* ~ 'felbukkan [és valaki ezt a vízen veszi észre], *nōk* ~ 'felbukkan (pl. gödörből). Ezen igék körében is megfigyelhető azonban a metaforikus jelentésváltozás, az ilyen származék esetében az igekötő már nem tekinthető irányjelölőnek: *sāṇk*- 'üt' : *nōk* ~ 1. 'megüt', 2. 'legyőz'. Volt ugyanitt arra is példa, hogy a származék már átvitt értelmű volt, de a metaforikus jelentésváltozás feltehetően nem a hantiban ment végbe, hanem az adott alak tükörfordítás volt az oroszból, ilyen volt a fent már idézett *jāwət*- igének *tōwə* / *tīk* ~ származéka 'abbahagy' értelemben (feltehetően az orosz *omōpocumb* mintájára; az adatközlő meg is jegyezte, hogy 'hantisabb' lenne a *tōwə* *āsə*- 'odahagy' erre a jelentésre).

A *tīk* ezek között az igék között elég gyakran fordult elő, a *tōwə* azonban az eseteknek csak egy részében volt vele felcserélhető, más esetekben vagy pusztán deiktikus értelmű lehetett előfordulása az adott igével, vagy – ha az ige jelentése ezt az értelmezést nem tette lehetővé – akkor egyáltalán nem tartotta elfogadhatónak. Nagyjából felcserélhető volt az igekötő például a következő igék esetében: *laəwəsə*- 'odaüt, megüt': *tīk* / *tōwə* ~ 'agyonüt'; *pōlakint*- 'kibuggyan, felbukkan' : *tīk* / *tōwə* ~ 'nagyon elbújik valahová'; *sāṇk*- 'üt' : *tīk* / *tōwə* ~ 'nagyon megver'; *tāγ*- 'törik, szakad', *tīk* / *tōwə* ~ 'teljesen legyőz, vagy valamit teljesen eldob (? végérvényesen abbaahagy)'. A következő igéknél viszont csak a *tīk*-nek volt aspektuális (vagy inkább akcióminőség-beli) szerepe, a *tōwə* vagy deiktikus elemként jelent meg mellettük, vagy egyáltalán nem volt az adatközlő számára értelmezhető egy-egy igével: *usintə*- 'ásít': *tīk* ~ 'ásítózni kezd, rájön az ásítás (amit alig tud aztán abbaahagyni)'; *wikkətə*- 'felkiált': *tīk* ~ 'erősen felkiált', *tōwə* ~ 'odahív'; *wōwip*- 'megránt, megcibál; nekiiramodik'

¹⁸⁴ Hasonló problémát vetett fel Kiefer és Németh egy előadás során (2012. február 2., MTA NyTI): véleményük szerint az igekötő perfektívál, és a szemelfaktív igék eleve perfektívek, tehát a szemelfaktív igéket az igekötők nem perfektíválhatják.

: *tʃk* ~ 'erősen csinálja ugyanezt' (pl. az első rén kiszakítja magát a fogatból, és nem lehet megállítani). Azokban az esetekben pedig, amikor csak a *tōwə* volt elfogadható, a *tʃk* nem, akkor az előbbi deiktikus elemként értelmeződött, aspektuális elemként nem: *miλəmtə* 'megérint' : *tōwə* ~: 'oda ér, oda nyúl'; *āṅkrəmtə* 'pillant': *tōwə* ~: 'odapillant.' A két igekötő közötti eltérések alátámasztani látszanak azt a feltételezést, hogy az elemek eltérő grammatikalizációs utat jártak be: a *tʃk* eleve az erősen, kimerülésig zajló szituációk jelölőjeként vált az aspektus- és akcióminőség-rendszer részévé, míg a *tōwə* a perfektiváló / telicizáló lépcsőn keresztül, tehát az ösvény első szakaszát a többi igekötővel párhuzamosan tette meg. Az inherensen atelikus szemelfaktív / momentán igék körében a telicitásjelölő igekötők használata azonban nem jellemző, nagyon kevés kivétel van arra, hogy egy-egy igekötő ne eredeti, irányjelölői funkciójában állna az ige mellett;¹⁸⁵ feltételezésem szerint ugyanez magyarázza azt is, hogy miért ritkább itt az aspektuális jelentésű *tōwə*, mint a *tʃk*.

4.2.7. Részösszegzés: az igekötők szemantikai sajátosságai

Bár az igekötők részletesebb elemzése nem az összes „igekötő-gyanús” elem alapján, hanem csak nyolc képviselőjük segítségével történt, az a fenti áttekintésből is kiderült, hogy a csoport szemantikailag nem homogén. Vannak olyan igekötők, amelyek szinte kizárólag irányjelölő szerepűek, és csak az irányjelentésen keresztül teszik az igével kifejezett szituációt határpontossá, ill. végpontot elérővé. Egyértelmű példa erre a *kem*, és hasonló a *nik* és az *arɣə* viselkedése is. A *nik* elemet egyes sütés-főzést kifejező igék mellett lehetne tisztán perfektiváló / telicizáló igekötőként elemezni (vö. Csepregi 2009): az az alapvetően egységes irányjelentés (kb. 'le'), amely a *nik* ma szertágazónak tűnő jelentéseit ('a folyóhoz lefelé', 'a partról a vízbe', 'le a hegyről' 'a ház belsejéből a bejárati ajtó felé', 'a tűzhelyre, a tűz fölé', Csepregi i.m.) eredetileg összekötötte, az életmódváltozás miatt elhomályosult. A *nik* tehát a *māλ*- 'főz', *tārt*- 'süt' igék mellett fosszilizálódott, az eredeti irányjelentéséhez a mai beszélők számára feltehetően már nem köthető, ahhoz azonban, hogy általános telicizáló / perfektiváló elemként lehessen számon tartani, vélhetően nem eléggé általánosult a jelentése, ezért nem fordulhat elő más igékkel együtt.¹⁸⁶ Az *arɣə* esetében szintén bizonyos igecsoportokhoz köthető a telikus használat megjelenése. Mozgásigék mellett, illetve irányjelentéssel is kompatibilis

¹⁸⁵ Egy ilyen példa van, a *wōwip*- 'megránt, megcibál, nekiiramodik' : *nōk* - 'nehéz helyzetből kihúzza magát, betegségéből felépül', itt a metaforikus használat teszi telikussá az igét, de ugyanennek a kapcsolatnak megvan egyébként a konkrét, irányhatározói jellegű értelmezése is.

¹⁸⁶ A képek között akadt olyan is, amely sütés-főzést ábrázolt, és itt az adatközlők között volt olyan, aki ennek visszaadására az oroszról átvett *šarikλə*- igét használta, de nem használt vele együtt igekötőt (*λūw λōwmōk šarikλəɣ* 'megsütötte a tojást, tojást sütött'), így az nem derült ki, hogy ez a jövevényige megkaphatná-e a *nik* igekötőt (l. 23. melléklet).

egyéb igék mellett őrizi konkrét, morfológiailag is transzparensen kifejezett jelentését ('sokfelé, több irányba, több darabba'), és ez lehetséges vonzataira is hatással van: az esemény során állapotváltozáson áteső szereplőnek többes számúnak kell lennie. Egyes állapotváltozást kifejező igék mellett azonban ez a megszorítás már nem erős, az igekötő értelmezése sem feltétlenül konkrét ('több darabba'), hanem absztrakt, a telicitáshoz köthető ('szét').

A következő típust az *ilə*, *jə*, *nōk* és *tōwə* igekötők képviselik. Ezek az igék széles körében megjelenhetnek a telicitás kifejezőiként is, bár konkrét jelentésüket, amely az előbbi háromnál irányjelentés, az utóbbinál deiktikus jelentés, mind megőrizték. A legáltalánosabb telicitásjelölő / perfektiváló elemnek a *nōk* tűnik: a fenti lekérdezések alapján is ez állapítható meg, de ezt támasztotta alá az orosz jövevénység kombinációs lehetőségeit vizsgáló kérdőív is (19. sz. függelék). Az itt felsorolt igékkel (ezek ugyanazok voltak, mint amelyeket a képzőknél használtunk hasonló céllal) a vizsgált igekötők közül csak kettőt lehetett általánosan használni aspektuális értelemben, a *nōk*-ot és a *tjĭk*-et. A többi igekötő, beleértve a *tōwə*-t is, ha egyáltalán megjelenhettek ezek mellett az igék mellett, akkor csak irányjelentéssel,¹⁸⁷ illetve ez utóbbi a konkrét, deiktikus értelmében fordult elő ebben a csoportban. A „ha egyáltalán” megszorítás arra vonatkozik, hogy az *ilə* oszlopában sok ige mellett szerepelt kérdőjel, vagy éppen ki volt húzva az adott rubrika, az *jə*, a *kem* és a *nik* oszlopa pedig teljesen ki lett húzva azzal a megjegyzéssel, hogy ha el is tudná képzelni ezekkel az igékkel kapcsolatban esetleg az irányjelentés kifejezését, akkor sem ezeket az igekötőket, hanem a hosszabb, *-nam*-ragos határozókat (kb. 'lefelé', 'elfelé', 'kifelé') használná.

Érdemes kitérni röviden arra a kérdésre is, hogy a fenti csoportból, illetve az igekötők közül általában véve vajon miért a *nōk*, a 'fel' jelentésű elem a telicitás / perfektivitás legjellemzőbb kifejezője.¹⁸⁸ Sajnos a többi hanti nyelvjárásból kevés adat áll a rendelkezésre ahhoz, hogy biztonsággal meg lehessen állapítani, mennyire általánosan jellemző ennek az elemnek a használata az egész nyelvterületre, de ahonnan van adat, ott ugyanez körvonalazódik. Honti a *Chrestomathia Ostiacicában* nem tér ki arra, mely igekötőket jellemez leginkább a perfektiváló szerep. Nikolaeva (1999: 35) az északi nyelvjárások közé tartozó obdorszki nyelvjárás szobi változatáról írt nyelvtanában az igekötők közül szintén a *nox* 'fel' jelentésűt említi azzal kapcsolatban, hogy ez fejez ki legtipikusabban befejezettséget,

¹⁸⁷ Itt is volt kivétel: az *ilə* mellett egy olyan előfordulás volt, amely az irányjelentés – telicitásjelölés potenciális egymásra épülését mutatta, az *ilə kupajtə*, amelyet az adatközlő 'lemossa a piszkot' jelentéssel fordított.

¹⁸⁸ Köszönöm Sipőcz Katalinnak, hogy erre a vizsgálandó problémára felhívta a figyelmemet.

kevésbé gyakran pedig az *il* 'le' és a hasonló jelentéssel megadott *lap*. Schmidt Éva serkáli kresztomátiájában szintén a *nõχ*-ról írja, hogy az igekötők közül ez jelöli leggyakrabban a befejezettséget (2008: 48). Annyi tehát már ebből a kevés adatból is látszik, hogy a 'fel' jelentésű igekötő grammatikalizációja kezdődhetett el a legkorábban a hantiban, a többi esetben pedig valószínűleg számolni kell már nyelvjárási különbségekkel. A manysiban ezzel szemben a 'hát' jelentésre visszavezethető igekötő a legáltalánosabb perfektíváló elem (Sipőcz Katalin, szíves szóbeli közlés) – hasonlóan a magyar *meg*hez. Minden bizonnyal érdemes lenne az igekötőrendszer jellegzetességei szempontjából összehasonlítani a hanti, vagy akár az obi-ugor nyelvjárásokat.

A sokat vizsgált magyar igekötők grammatikalizációja – párhuzamos változásként – a fenti kérdés megválaszolásában nem feltétlenül segít, a magyarral kapcsolatban ugyanis az a kérdés, hogy miért pont a 'hát' jelentésre visszavezethető elem az igekötők „úttörője” (hasonlóan a manysihoz). Rá lehet ugyan mutatni arra, hogy ez az egyetlen olyan igekötő a magyarban, amely teljesen elveszítette irányjelölői funkcióját, de ez inkább következménye a változásnak, mint oka. J. Soltész (i.m. 33) azzal magyarázza a *meg* előrehaladottabb grammatikalizációját, hogy ennek „perfekciós mellékértelme jóval erősebb. Ha egy cselekvés „mögém” kerül, a múltba kerül, lezáródik [...]” Ez a magyarázat szükségszerűen spekulatív már csak azért is, mert nincsenek olyan korai szövegemlékek, amelyekben a változás legkorábbi szakasza megragadható lenne. Az azonban mégis elgondolkodtató, hogy a 'hát' jelentésű elemek gyakran válnak különféle időbeli (majd ezen keresztül akár oksági) viszonyok kifejezésére alkalmas funkcionális elemekké; Heine–Kuteva (2002: 46–50) a következő grammatikalizációs típusokat írják le:

hát 'testrészt' >	(1) után ('after')
	(2) mögött
	(3) ok
	(4) korábban
	(5) (az)után ('then')
	(6) fel

A sorban látszólag kivételes elem, a hát 'testrészt' forrású 'fel' posztpozíciók grammatikalizációját a következőképpen magyarázzák a szerzők: a jelentésátvitel itt az állati testfelépítésen alapul, azaz ebben az esetben a négylábú állat teste jelenti a térbeli orientáció kiindulópontját. A hanti 'fel' jelentésű igekötő uráli eredetű, az alapnyelvre is 'valaminek a

felső része, a felső, a fenti', azaz térbeli jelentést rekonstruálnak esetében.¹⁸⁹ Így különösen erősen spekulatív a hanti esetében egy 'hát' ([állati] testrész) > 'fel' (irányjelölő elem) > igekötő változásvonalat vázolni, melynek segítségével ugyanarra a metaforikus változásra lehetne visszavezetni a (természetesen egymástól függetlenül lezajló) 'hát' jelentésű elemek grammatikalizációs változásait az ugor nyelvekben (testrész > térbeli orientáció > időbeli / aspektuális viszony kifejezőeszköze). Mégsem tűnik teljesen valószínűtlennek, hogy annak a változásnak a kezdeti lépése, melynek során az igekötő forrásául szolgáló irányjelölő elem grammatikalizálódott, egy ilyen típusú jelentésváltozás lehetett.

Visszatérve a vizsgált igekötők csoportjára, ezek közül a *tj̥k* eredetét tekintve is különbözik a fenti csoport tagjaitól, hiszen nagy valószínűség szerint nem irányt kifejező elemként indult el igekötői grammatikalizációja, így nem meglepő, hogy nyelvtani funkciója is különbözik a többi igekötőtől (forrásdetermináció). A *tj̥k* akcióminőséget fejez ki, méghozzá az esemény túlzott fokban, erőteljesen történő lezajlását (ami természetesen előfeltételezi azt is, hogy az esemény elérte a végpontját, azaz telikus). Az adatközlő az orosz jövevényigékkel kapcsolatos lekérdezés során ezt az elemet minden igével elfogadta, azaz produktivitása egyértelmű. Ha tehát a *tj̥k* tekinthető igekötőnek, akkor egy olyan akcióminőséggel lehet számolni a hantiban, amelyet nem igeképzővel, hanem igekötővel fejeznek ki, és ez a magyar 'intenzív' akcióminőségnek feleltethető meg. A bizonytalanságot itt az okozza, hogy a *tj̥k* szintaktikai viselkedése részben eltér a többi igekötőtől. A lekérdezések során ugyanis az adatközlő mondott olyan példát, melyben a *tj̥k* egy másik igekötő-ige kapcsolatot módosított. Amikor azonban célzottan arra irányult a lekérdezés, hogy szerepelhet-e egymás mellett két igekötő (úgy, hogy az egyik közülük a *tj̥k*), az adatközlő ezeket a példákat nem érezte jónak.¹⁹⁰

Az igekötőkkel kapcsolatos nyelvtörténeti változásoknak igen fontos szakasza az, amelynek során az irányjelentés háttérbe szorul, átadva helyét a telicitás kifejezésének. A változási folyamatok azonban nem feltétlenül állnak meg itt. Az egyik lehetőség a további (akcióminőség-beli) jelentések megjelenése: ez történik a *tōwə* elemmel, amely részben a többi telicitásjelölő igekötővel, részben azonban a *tj̥k*-kel mutat hasonló disztribúciót. Ennek a többletjelentésnek a megjelenése esetleg magyarázható az adott elem szakrális jellegű, metaforikus használatával is. Az általános grammatikalizációs kutatások számára mindenképpen rendkívül érdekes lenne az igekötőkkel kifejezett akcióminőségek történetének vizsgálata, hiszen minden egyes ilyen elem felveti azt a kérdést, hogy honnan jön az a

¹⁸⁹ http://www.uralonet.nytud.hu/uewww/eintrag.cgi?id_eintrag=603

¹⁹⁰ Ahol az egyik igekötő a *tōwə* volt, azt elfogadhatónak érezte, de deiktikus elemként értelmezte.

többszörös jelentés, amely a perfektíválás / telicitás mellett a grammatikalizálódó elem jelentésének részévé válik.

Visszatérve a lehetséges változásokhoz, az igekötők irányjelentésének elhomályosulása nemcsak annak a folyamatnak a velejárója lehet, amelynek során megjelenik a telicitás jelölése, hanem az eredeti latívuszi jelentés más határozói jelentésnek, konkrétan a lokatívuszi jelentésnek is átadhatja helyét. Ezekben az esetekben kérdéses, hogy ezek az igekötő-előfordulások lehetnek-e egyben telicitásjelölők is, de a probléma vizsgálatát megnehezíti, hogy az igéknek (esetleg orosz hatásra) változhat a vonzatkeretük, és ez visszahat magának az igekötőnek az értelmezésére is. Ugyancsak része lehet az igekötők változási folyamatának az is, hogy a nyelvhasználó idővel az igekötő-ige egységet már elemezhetetlennek érzi, azaz az igekötő telicitásjelölő funkciója elhomályosul, de erre egyértelmű példát a hantiban nem találtam.

5. Az aspektus kompozicionalitása

A dolgozat előző fejezetében az aspektust igei kategóriaként vizsgáltam, ezen belül pontosabban azt, hogy az ige alapjelentése morfológiai eszközökkel, a szóképzés keretein belül (képzőkkel, illetve igekötőkkel) hogyan módosítható. A jelen fejezet az előzőre épül, központi témája az, hogy az egyszerű, vagy morfológiailag összetett ige hogyan épül be a mondatba. Sokan (például az igekötőkkel kapcsolatban Budenz is) felfigyeltek arra, hogy az ige mellett a mondat egyéb összetevői is hozzájárulhatnak a mondat aspektuális értelmezéséhez, de az aspektus kompozicionalitásának rendszerszerű vizsgálatát Henk Verkuyl névéhez szokták kötni.¹⁹¹

A magyarral a témával kapcsolatban Wacha Balázs és Kiefer Ferenc munkásságát lehet kiemelni, az alább bemutatandó kategóriák is főként az ő munkáik alapján rajzolódtak ki. Az aspektust Kiefer mondatsemantikai kategóriaként határozza meg („a mondataspektus a mondat belső időszerkezetét fejezi ki, 2006: 26), és úgy vélekedik, a nyelvekre jellemző tipológiai sajátosság, hogy az ige aspektusa determinálja-e a mondat aspektusát, vagy annak meghatározásában az egyéb mondatösszetevők is szerepet kaphatnak-e. A hantiban az időhatározókat, a perfektíválónak tartott *tĩ* partikulát és a tárgyat vizsgálom majd a

---

¹⁹¹ Ő maga is hivatkozik ugyanakkor olyan nyelvészekre, akik a témával már jóval előtte foglalkoztak, csak még nem állt rendelkezésükre az a leíró keret, amellyel megfigyeléseiket rendszerszerűen leírhatták volna (Verkuyl 2005: 19).

kompozicionalitás szempontjából, természetesen az eddig vizsgált morfológiai eszközökkel is összefüggésben.¹⁹² A vizsgálat alapjául, mint az eddigiekben is, a szöveggyűjtésekből szerezhető nyelvi adatok mellett kérdőíves lekérdezések szolgálnak.

5.1. Időhatározók és időmódosítók

Első megközelítésben úgy tűnt, hogy a mondataspektust lehetségesen befolyásoló mondatösszetevők közül az időhatározók vizsgálata lesz a legegyszerűbb. Hamar kiderült azonban, hogy még ezzel a látszólag könnyen leírható kategóriával kapcsolatban is legalább két probléma merül fel, az egyik gyakorlati, a másik inkább elméleti-leíró jellegű. A gyakorlati probléma a következő: hogyan lehet kezelni olyan nyelvi adatokat, melyek egymásnak ellentmondanak akár úgy is, hogy azonos adatközlő két különböző lekérdezési időpontban egymásnak ellentmondó állításokat, véleményeket fogalmaz meg egy-egy kérdésről. Az elméleti probléma pedig az, hogy valójában milyen szemantikai tulajdonság tesztelhető a különböző időhatározók segítségével.

Az angol nyelvű szakirodalomban¹⁹³ a különféle időhatározókkal való együttes előfordulás tesztje elsősorban a különböző szituációtípusokba tartozó igék elhatárolása kapcsán jelenik meg. Így szerepelnek például Dowtynál (1979: 55–60), és az ő nyomán Binnicknél (1991: 170–178), illetve Smith-nél (1997: 39–44). Mint az a szakirodalmi bevezetőben olvasható volt, Smith három tényező kombinációja alapján jellemzi az általa felvett öt szituációtípust, ez a három tényező a dinamikusság, a durativitás és a telicitás. A duratív szituációtípusok (állapotok, cselekvések, teljesítmények) kompatibilisek a duratív időhatározókkal (*egy órán át, egy óra alatt*), míg a momentán (Smith szóhasználatában: szemelfaktív) szituációtípus duratív időhatározókkal gyakran valamilyen levezetett értelmezést kap (l. alább). A duratív időhatározók csoportján belül az *x időn át* szerkezetűek

¹⁹² Előopponensi véleményében Sipőcz Katalin rámutat arra, hogy ezt a kérdéskört tágabb kontextusban, a hanti szintaxis jellemzőire jobban támaszkodva, több mondatösszetevő figyelembe vételével minden bizonnyal átfogóbban és kevesebb ellentmondásba ütközve lehetne vizsgálni. Ezzel az észrevétellel ismét csak teljesen egyet tudok érteni, a három típusú elemre (időhatározók, *tű* partikula, tárgy) korlátozódó vizsgálatnak nem elvi, hanem gyakorlati okai voltak. A *tű* perfektiváló partikulaként jelenik meg a szakirodalomban, már csak ezért is szükséges volt, hogy bekerüljön a vizsgálatba. Az időhatározók felvételét az indokolta, hogy ezek rendkívül fontos szerepet játszanak a különböző szerkezetek aspektusának tesztelésében, illetve akár meghatározásában. A tárgy esetében – részben a nemzetközi, részben a magyar szakirodalom alapján – szintén várható volt, hogy különféle típusai befolyásolhatják / meghatározhatják a mondat aspektuális értelmezését. Különösen ennek az utóbbi résztémának a vizsgálata ütközik (és ütközött) azonban amiatt rengeteg problémába, hogy nagyon sok, teljesen általános szintaktikai kérdés nincs tisztázva a hantiban, ehhez azonban legalább még egy disszertációnyi kutatásra lenne szükség.

¹⁹³ Legalábbis abban a töredékében, amellyel meg tudtam ismerkedni, tekintettel arra, hogy az aspektus-akcióminőség szakirodalma milyen óriási.

atelikus igei szerkezetekkel állhatnak együtt, az *x idő alatt* szerkezetűek pedig a telikusakkal kompatibilisek.

A teljesítmények és az eredmények egyaránt telikusak, ezeknek egy további tulajdonságából következik, hogy az *x idő alatt* típusú időhatározók más-más értelmezést kaphatnak mellettük, ez pedig az elválaszthatatlanság (non-detachability) jegye. A teljesítmények ugyanis jellegzetesen két fázisból állnak, egy folyamatból és egy eredményből (*megír* = ír + elkészül az írással), melyek elválaszthatatlanok egymástól, a 'megír' előfeltételezi azt, hogy 'ír'. Ezzel szemben az eredményeknek ugyan szintén lehet előzményük, de ez az előzmény nem része az eredményige fázisszerkezetének (például a *megtalál* igenek ugyan lehet előzménye a keresés folyamata, de ez nincs benne az ige jelentésében). Az *x idő alatt* típusú időmódosítók teljesítmény-, ill. eredményigék melletti eltérő értelmezése az eltérő fázisszerkezettel magyarázható tehát: teljesítmények esetében az egész szituációra vonatkoznak, eredmények esetében azonban az időhatározó azt az intervallumot jelöli, mely a pillanatnyi időszerkezetű eredmény bekövetkeztével ér véget (*egy óra alatt megírta a leckéjét : egy óra alatt megtalálta az elveszett gyűrűt*).

Smith emellett részletesen foglalkozik azokkal az esetekkel is, amikor a különféle szituációtípusú igék, igei szerkezetek olyan mondatösszetevőkkel (köztük például időhatározókkal) kapcsolódnak, amelyek megváltoztatják azoknak a szituációtípusát, s ezeket hívja levezetett szituációtípusoknak. Ennek egyik jellegzetes esete, amikor olyan időhatározó szerepel a mondatban, amely alapvetően nem lenne kompatibilis a mondat igéjének szituációtípusával (azaz eseményszerkezetével). Ilyen például, ha egy momentán ige duratív időhatározóval kapcsolódik (*Susan coughed yesterday*), és ennek következtében az egész szerkezet több momentán részesemény ismétlődéséből álló cselekvés-olvasatot kap. Hasonló eset, amikor ismétlődést kifejező időhatározó található egy mondatban, és ez habituálissá értelmezi át a mondatot (pl. *Péter leúszott ötven métert* → *Péter minden pénteken leúszott ötven métert*). Ugyanakkor nem feltétlenül kell az időhatározónak expliciten jelölnie az ismétlődést, a mondat értelmezésben itt is nagy szerepet kapnak a nyelvhasználók pragmatikai ismeretei.¹⁹⁴ A szituációtípus átértelmezését, a levezetett szituációtípus létrejöttét tehát

¹⁹⁴ A következő mondatpárban egyaránt a *last year* időhatározó szerepel, amely ún. kerethatározó (frame adverbial, Binnick i.m. 307), és alapvetően azt az időintervallumot jelöli ki, amelyben az adott esemény valamikor lejátszódott. Ha azonban Smith alábbi két példáját összevetjük, akkor jól látszik, hogy a határozó megváltoztatja a második mondat értelmezését:

- (i) Mary fed the cat.
- (ii) Mary fed the cat last year.
- (iii) Peter moved to a new apartment.
- (iv) Peter moved to a new apartment last year

kiválthatja valamilyen nyelvi egység, de vannak olyan esetek is, amikor a világismereten alapuló interpretáció eredményezi ugyanezt. Ezekről az esetekről Smith azt állapítja meg, hogy amikor a szituációtípus és a határozó ütköznek, azaz a határozó elvileg nem kompatibilis az adott szituációval, akkor mindig az időhatározó határozza meg a mondat értelmezését (principle of external override). Azaz, ami jelen esetben fontos tanulság, és a hanti nyelvű mondatok esetében is támaszkodni kell majd rá, az az, hogy a nyelvhasználó sok esetben azokhoz a mondatokhoz is tud valamilyen értelmezést társítani, amelyekben elvileg egymással nem kompatibilis időhatározó és igei szerkezet szerepel.

Némiképp máshogy közelíti meg a kérdést a Bertinetto–Delfinetti (2000) szerzőpáros, akik az aspektus és a szituációtípus¹⁹⁵ feltétlen megkülönböztetése mellett érvelő cikkükben épp az időhatározóknak szánják döntő szerepet a két kategória elválasztásában. Alapvetően két szemantikai jegy, a +/- telicitás, illetve a +/- terminativitás képezi az osztályozásuk alapját, a telicitás mint szituációtípusokat elhatároló, a terminativitás pedig mint aspektuális megkülönböztető jegy jelenik meg. Ezek a tulajdonságok nem teljesen függetlenek egymástól, nem találtak olyan határozókat, amelyek a + telikus, de – terminatív kategóriába estek volna, de úgy érvelnek, hogy ahhoz, hogy két grammatikai kategória függetlennek minősüljön egymástól, nem feltétlenül szükséges, hogy ténylegesen soha ne legyen átfedés közöttük. Ugyanakkor kiemelik azokat a határozókat, amelyek a legtisztábban mutatják a két kategória világos megkülönböztetésének szükségességét: ilyen az *already* 'már' és a *still* 'még', amelyek semlegesek a +/- telikus megkülönböztetésre, de nem kombinálódnak a terminatív értelmezésű igeidőkkel, illetve a fokozatosságot kifejező határozók (*apránként, lassanként*), amelyek épp fordítva viselkednek, azaz +/- terminatív igealakokkal is kombinálódhatnak, de csak telikus igékkel.

Elképzelésük részletesebb ismertetésére nemcsak a helyhiány miatt nem kerül itt sor, hanem azért sem, mert a magyar adatok, számomra legalábbis úgy tűnik, nagyon sok esetben nem illeszkednek a szerzőpáros által vázolt elképzeléshez. Azért éreztem szükségesnek mégis, hogy kitérjek írásukra, mert cikkük elején úgy vélekednek, megközelítésük úttörő

Az (i)-es mondatban leírt esemény teljesítmény szituációtípusú, befejezett aspektusban. A habituális olvasatot a hozzá kapcsolódó duratív időhatározó hozza létre (ii): 'Mari tavaly etette a macskát'. Ezzel szemben bár ugyanez a levezetés elvileg alkalmazható lenne a (iii)-(iv)-es pár esetében is, a világismeretek alapján a nyelvhasználók itt valószínűleg találhatják a habituális értelmezést. Ez a példa egyben azt is mutatja, hogy az időmódosítók kategóriája nem válik ki feltétlenül élesen az időhatározók közül, hiszen egy aspektuális szempontból alapvetően neutrális időhatározó is megváltoztathatja egy mondat aspektuális értelmezését, bár itt nyilván nyelvspecifikus kérdéssről van szó (amint azt a magyar fordítások is mutatják: Mari megetette a macskát, ill. Mari tavaly etette a macskát).

¹⁹⁵ A szerzőpáros eredetileg az akcióminőség terminust használta, de a terminológiai következetesség érdekében ezt szituációtípusra cseréltem, hiszen akcióminőség alatt a vendléri négy kategóriát értik.

jellegű abban a tekintetben, hogy az időhatározókat (és néhány egyéb határozót) egységes rendszerben vizsgálunk, azaz egyaránt figyelve azoknak aspektuális, illetve szituációtípusokkal összefüggésbe hozható jellegzetességeire. Ebből a szempontból azonban meg kell jegyezni, hogy Kiefer Ferenc időhatározók segítségével szintén egyaránt vizsgál eseményszerkezeti, illetve aspektuális tulajdonságokat, az általa levont konklúziók azonban részben eltérnek: míg az olasz szerzőpárosnál inkább a két kategória, az aspektus és az eseményszerkezet függetlenségén van a hangsúly, Kiefer a magyar adatok alapján arra a megállapításra jut, hogy az aspektus levezethető az eseményszerkezetből. Ilyen irányú vizsgálatainak legújabb összegzése a Gyuris Beával közösen készített *Az igék lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet* c. tanulmány (2008). Ebben az időmódosítókkal¹⁹⁶ való kompatibilitás alapján feltérképezik, hogy milyen rész-eseményekből állnak a különböző eseményszerkezetű igeosztályokba tartozó igék, és ennek alapján a vendléri kategóriákat két újabb csoporttal bővítik (a Smith által is felvett mozzanatos [nála: szemelfaktív] kategória mellett számolnak még egy sajátos típussal, mely nem kompatibilis az időmódosítókkal). Az ige eseményszerkezetéből már következik az ige aspektusa: „az ige befejezett aspektusú, ha eseményszerkezetében találunk egy pillanatnyi eseményszerűséget, vagy ha az ige eseményszerkezetében egy folyamat-eseményszerűséget egy állapot-eseményszerűség követ” (i.m. 265).

Az eseményszerkezet és az igeaspektus összefüggéséből következik, hogy az időmódosítók az aspektuális szembenállások azonosításában is szerepet kapnak Kiefer megközelítésében. A határpontos időmódosítók (*alatt, belül* névutós időhatározó) a befejezettséggel, míg a határpont nélküliek (*át* névutós időhatározó, *egy ideig, sokáig, egész nap*) a folyamatos aspektusú szerkezetekkel fordulhatnak együtt elő. Az időmódosítókkal való együttes előfordulás lehetősége alapján különálló csoportot képeznek a pillanatyniságot kifejező mondatok: ezek, bár szintén befejezettek, nem grammatikusak a határpontos időmódosítókkal, azok ugyanis egyben duratívak is. Az időmódosítók olyan esetekben, amikor egy mondat folyamatos és befejezett értelmezésű egyaránt lehet, meg is határozhatják az adott mondat aspektusát, de Kiefer véleménye szerint (pl. 2006: 62) ez a lehetőség csak egy irányú: folyamatos aspektusú igei szerkezet befejezetté tehető határpontos időmódosítóval, befejezett aspektusú szerkezet viszont nem tehető folyamatosá határpont nélküli időmódosítóval. Ezzel kapcsolatban azt is meg kell jegyezni, hogy Kiefer foglalkozik

---

¹⁹⁶ Az időmódosító az időhatározókon belül egy olyan kategória, melynek elemei a szituáció belső időszerkezetére vonatkoznak: „Az eseményidőre vonatkozó időhatározókat időmódosítóknak nevezzük.” (Kiefer 1992: 829).

a gyakoriságot kifejező időhatározókkal is (pl. *gyakran, többször, minden nap, vasárnaponként*), ezek kapcsán azonban azt állapítja meg, hogy „az ismétlődés [...] lehet perfektív is, meg imperfektív is” (2006: 41), a gyakorítást kifejező határozók következtében előálló potenciális habituális olvasattal (mely a folyamatos aspektus egyik altípusa) nem foglalkozik (2006: 75).

Kiefer (2006: 36–38) külön elemez még néhány határozószót azoknak jellegzetes viselkedése miatt. Ilyen az *egyre csak* és a *javában*, amelyek csak folyamatos aspektusú mondatokban fordulhatnak elő, a befejezett aspektusú szerkezetek oszthatatlan időintervallumára ugyanis nem vonatkozhatnak. Szintén figyelmet érdemelnek a *már, még, már nem, még nem* határozószók, melyek értelmezése attól függ, hogy milyen aspektusú mondatba kerülnek. Befejezett aspektusú mondatban a szituáció a mondatban kifejezett időhatárra befejeződött (a *már* esetében), vagy az adott időhatár (tulajdonképpen a referenciaidő) után kezdődött el (a *még* esetében). Ha ugyanezek az időhatározók folyamatos mondatban találhatók, akkor az a mondat értelmezése, hogy az adott szituáció a releváns időben folyamatban van.

Wacha (2001: 55–56) a folyamatos aspektus bemutatása során vizsgál egy olyan tágabb csoportot (*ekkor még mindig, amint/ahogy...úgy, javában, egyre, egyre csak, csak, fáradhatatlanul, feltartóztathatatlanul, kitartóan, alig-alig* stb.), amelynek közös tulajdonságaként azt emeli ki, hogy ezek a „folyamatosság jegyét tartalmazó egységek.” Amikor az ilyen mondatösszetevők igei szerkezethez kapcsolódnak, Wacha (Kieferrel szemben nem két, hanem) három lehetőséggel számol: 1. az igei szerkezet maga is folyamatos, és a felsorolásában szereplő határozókkal való együttes előfordulás ezt az értelmezést alátámasztja; 2. az igei szerkezet neutrális, a csoport a folyamatos olvasatot előhívja (Wacha: aktivizálja), 3: maga az igei szerkezet nemfolyamatos, de ha előfordulhat ezekkel az elemekkel, akkor összességében folyamatos olvasatot kap. A példák alapján az állapítható meg, hogy Wacha az ismétlődést kifejező határozószókkal előálló olvasatot folyamatosnak tartja akkor is, ha az ige, amelyhez a határozó kapcsolódik, befejezett, azaz befejezett alesemények ismétlődéséből áll össze a folyamatos (habituális) értelmezés.¹⁹⁷

A látszólag egyszerű kérdés (időhatározók és aspektus összefüggése, illetve ennek magyarázata) tehát közelebbről vizsgálva már akkor sem bizonyult egyszerűnek, amikor a téma szempontjából releváns nyelvi adat még nem is szerepelt az elemzésben. Az alábbiakban

¹⁹⁷ Véleményem szerint Wacha megközelítésének helyességét támasztja alá, hogy az ómagyar korban, amikor még élt az összetett igeidő-rendszer, a befejezett részesemények ismétlődését a *θ + vala* felépítésű, imperfektív aspektusú múlt idővel fejezték ki, például: „*a₃ bantatot fraternak labayt meg apolyauala*”, JókK. 94, idézi Abaffy 1992: 159).

azonban ezzel a tényezővel is bonyolódik a fejezet, azaz áttérek a hanti időhatározók viselkedésének vizsgálatára. Az alábbi bemutató részben fordítási feladatokon (1–5 sz. függelék), részben pedig a fordítási feladatok alapján készített, elvileg a problémák tisztázására irányuló hanti nyelvű, grammatikalitási ítéleteket kérő teszteken (6a-b, 7, 9, 10, 12, 13. sz. függelékek) alapul. Azt azonban előre kell bocsátani, hogy az alábbi elemzési kísérlet inkább további kérdéseket vet fel, minthogy következtetéseket engedne levonni. A gondot azonban itt elsősorban nem a fent tárgyalt elméleti kérdések okozzák, hanem a bevezetőben említett gyakorlati nehézség, azaz az, hogy az adatközlő máshogy vélekedett ugyanazon időhatározók értelmezéséről egy-egy lekérdezés során.

Kezdve az 1. sz. függelékben található fordítási teszt segítségével nyert adatokkal, ennek alapján úgy tűnt, hogy mind az egyszerű, szinkrón szempontból morfológiailag elemzhetetlen időhatározószók, mind pedig a *mǎrə* 'idején' névutós időhatározók folyamatos aspektusú mondatokra jellemzők, azaz ezek határpont nélküli időmódosítók. Az alábbi mondatpár fordításában az egyik adatközlő megadta szinonimaként a névutó nélküli és a névutós időhatározót, a másik névutó nélkül fordított.¹⁹⁸

- (58) [A: Még mindig tévét néz! Mióta csinálja ezt?]¹⁹⁹
 B: Három órája nézi. (1/37)

ḷw	tɛlewizor	ḷejəl-əl-θ	koləm čas	
ő	tévé	néz-prs-Sg3	három óra	/
ḷw	koləm čas	mǎr tɛlewizor	ḷejəl-əl-θ	(O)
ő	három óra	idején tévé	néz-prs-Sg3	
ḷw	koləm čas	tɛlewizor	ḷejəl-əl-θ	(L)
ő	három óra	tévé	néz-prs-Sg3	

Azokban a mondatokban, amelyekben állapotigék szerepeltek, jellemzően pusztá

¹⁹⁸ Az adatközlők természetesen oroszról fordítottak, de az egyszerűség és a helyspórolás érdekében csak a magyar fordítást adom meg. Abból a célból, hogy a közvetlen orosz forrás is könnyen visszakérhető legyen, a magyar mondatok után zárójelben mindig megadom a függelékben szereplő megfelelő mondat számát (függelék száma / mondat sorszáma) formában. Mivel sok esetben akár háromféle fordítás is szerepelhet a magyar megfelelők mellett, az egyes fordítások mögött szintén zárójelben adom meg, hogy kitől származik a fordítás: O: a tromagáni adatközlőtől (akár több verzió is lehetséges itt, de ezek egy lekérdezés során születtek), L1 és L2: a jugáni adatközlőtől, első és második variációban (a 2009-es, ill. 2010-es lekérdezés során), amennyiben a kettő különbözik. Ahol nincs külön jelölve a forrás, ott csak a jugáni adatközlőtől van adat, és csak egy verzióban.

¹⁹⁹ A szögletes zárójelben lévő adatok a példamondat kontextusát adják meg, amelyet az egyik adatközlő fordított, a másik nem.

időhatározók fejezték ki az időtartamot, akár még fennálló (59), akár már lezárt állapotról volt szó (60):

(59) [A. még ebben a városban lakik.]

A: 7 éve lakom itt. (1/38)

Ma	lapət	åλ	tem	wăč-ən	wōλ-λ-əm (O)
én	hét	év	ez	város-loc	él-prs-Sg1

ma	tem	wăč-nə	lapət	åλ	wăλ-λ-əm (L)
én	ez	város-loc	hét	év	él-prs-Sg1

(60) [A. egy olyan városban sétál, ahol néhány évvel ezelőtt élt. Most már máshol lakik.]

A: 7 évet éltem itt, így ismerek minden utcát. (1/40)

Ma	lapət	åλ	tət	wōλ-θ-əm,	tʰutat	kačəŋ	ulica	wu-λ-əm. (O)
én	hét	év	itt	él-prt-Sg1,	azért	minden	utca	ismer-prs-Sg1

ma	tət	lapət	åλ	wōλ-θ-əm,	tʰutat	tʰi	ma	kačəŋ	wăč	kör
én	itt	hét	év	él-prt-Sg1,	azért	ím	én	minden	város	utca
wu-λ-əm (L)										
ismer-prs-Sg1										

Ennek alapján le lehetne vonni a következtetést, hogy ezek az időhatározók folyamatos / atelikus duratív szituációkkal fordulhatnak elő együtt, és keresni lehetne azokat az időhatározókat, amelyek a telikus szituációkkal társíthatók. Erre a feladatra eredetileg a 4. és 5. sz. kérdőívet szántam, melyekben jó néhány olyan példa volt, amikor egy-egy orosz időhatározó csak befejezett (61), vagy csak folyamatos (62) aspektusú igével állhat.

(61) Они построили дом за два года. (4/3)

’Két év alatt felépítették a házat.’

(62) Я изучала русский язык 5 лет. (4/4)

‘Öt éven át tanultam oroszul.’

A két mondat fordításánál (61→63, 62→64) azonban az adatközlő egyaránt *mǎrə* ‘idő, idején’ névutós időhatározót (vagy azt is) használta, és az igealakokon sincs jelölve az esemény folyamatossága / befejezettsége:

(63) λin kat ǎλ-γən sjs-at k̄āt umət-θ-γən.

ők.du két év-du idő-instr²⁰⁰ ház tesz-prt-Du3 /

λəγ kat ǎλ-γən mǎrə k̄āt wǎr-θ-ət.

ők.pl két év-du idején ház csinál-prt-Pl3.

(64) Ma rut’ jasəŋ wǎt ǎλ mǎrə ɔnəλt-θ-əm.

én orosz nyelv öt év idején tanul-prt-Sg1.

Amikor egyazon mondaton belül állt szemben egymással a kétféle aspektus, illetve a kétféle határozó, a fordítás akkor sem különbözött; az alábbi hanti mondat két tagmondatában szereplő igék között csak az a különbség, hogy az elsőben az ige tárgyas ragozásban van, a másodikban alanyiban:

(65) Ő(hn) öt perc alatt megitta a teát, ő(nn)²⁰¹ pedig 10 percen át itta. (4/11)

λűw šaj wǎt minut mǎrə jɪnt’-θ-t’əγ, os λűw

ő tea öt perc idején iszik-prt-Sg3ObjSg, és ő

jeŋ minut mǎrə jɪnt’-θ-θ

tíz perc idején iszik-prt-Sg3

Ezekkel a példákkal kapcsolatban nem feltétlenül az okoz fejtörést, hogy a befejezettség – folyamatosság kontraszt nincs bennük jelölve (azaz csak a kontextusból kikövetkeztethető). A jelöltség kérdéséről bővebben ugyan csak a következő fejezetben esik majd szó, de néhány példa illusztrálhatja itt is, hogy ugyanaz az igealak egyaránt előfordulhat folyamatos és befejezett környezetben:

²⁰⁰ Az instructivus-finalis esetrag többféle igen sokféle szintaktikai szerepű bővítményen megjelenhet a nevében kifejezett eszköz- és célhatározói szerep jelölése mellett, időhatározókon hasonló a funkciója, mint a magyar határozói értékű tárgy esetragjának (Csepregi Márta szíves szóbeli közlése).

²⁰¹ hn= hímnemű, nn= nőnemű.

- (66) A: Egész este leveleket írt.
 B: És megírta őket?
 A: Végül két levelet írt meg. (4/2)

A: Ittən	mǎrə	Λŭw	ajkǝΛəŋ	nepek	kanč-θ-θ
este	idején	ő	levél		ír-prt-Sg3
B: Panə	Λəγ-at		kanč-θ-θ?		
és	ők.pl-acc		ír-prt-Sg3		
A: Ja	tʔet / tʔenə tʔi,	Λŭw	kat	pisma-γən	kanč-θ-θ
és	így / ím így	ő	két	levél-du	ír-prt-Sg3

Az azonban különösnek tűnt, hogy aspektuálisan neutrálisak, azaz folyamatos és befejezett környezetben egyaránt előfordulhatnak a *mǎrə* névutós időhatározók. Sőt, azoknak a grammatikalitási ítéletet kérő teszteknek az alapján, amellyel ezt a kérdést próbáltam tisztázni, úgy tűnt, hogy ugyanez érvényes a névutó nélküli, pusztán időhatározószókból álló szerkezetekre is (az első lekérdezések során legalábbis ez az eredmény rajzolódott ki). Az alábbi példamondatokban ugyanis egyrészt folyamatos – befejezett igealakpárokat szerepeltettem a kérdéses névutós időhatározó mellett, másrészt megpróbáltam összevetni ezt a névutót a simán névutó nélküli időhatározóval. Nagy meglepetésemre az adatközlő az összes variációt helyesnek ítélte, csak a folyamatosság – befejezettség kontrasztot emelte ki belőlük, amelyet jelen esetben az igekötő hiánya, ill. megléte kódol:

- (67) Ma əj čās ɣuΛ tǎrt-θ-əm.
 én egy óra hal süt-prt-Sg1.
 'Egy órát sütöttem halat.'
- (68) Ma əj čās ɣuΛ nǝɣ tǎrt-θ-əm.
 én egy óra hal fel süt-prt-Sg1
 kb.'Egy órát megsütöttem halat.'
- (69) Ma əj čās mǎrə ɣuΛ tǎrt-θ-əm.
 én egy óra idején hal süt-prt-Sg1.
 'Egy órán át sütöttem halat'
- (70) Ma əj čās mǎrə ɣuΛ nǝɣ tǎrt-θ-əm.
 én egy óra idején hal fel süt-prt-Sg1.

kb. 'Egy órán át megsütöttem halat.'

Sőt, még abban az esetben is, amikor az adatközlő szerint feltétlenül szükséges volt a *mǎrə* névutó használata, az indoklás nem kapcsolódott a szituáció belső időszerkezetéhez. Az alábbi példasor esetében az utolsó két mondatpárból hiányolta a *mǎrə* névutót:

- (71)   *aj*   *paɣəli*   *amp*   *risowajt-θ-əɣ*.
            kis   *fiúcska*   *kutya*   *rajzol-prt-Sg3*
            'A kisiú kutya rajzolt.'
- (72)   *aj*   *paɣəli*   *amp*   *risowajt-əmt-θ-əɣ*.
            kis   *fiúcska*   *kutya*   *rajzol-dx-prt-Sg3*.
            'A kisiú gyorsan lerajzolta a kutya.'
- (73)   *aj   *paɣəli*   *wǎt*   *minut*   *amp*   *risowajt-θ-əɣ*.
            kis   *fiúcska*   *öt*   *perc*   *kutya*   *rajzol-prt-Sg3*.
            'A kisiú öt percet (öt percen át) kutya rajzolt.'
- (74)   *aj   *paɣəli*   *wǎt*   *minut*   *amp*   *risowajt-əmt-θ-əɣ*.
            kis   *fiúcska*   *öt*   *perc*   *kutya*   *rajzol-dx-prt-Sg3*
            'A kisiú öt percet (öt perc alatt) gyorsan lerajzolta a kutya.'

A (73-74)-es példapár az adatközlő véleménye szerint azért rossz, mert túl sok mondatrész áll egymás mellett (hangalakkal rendelkező) esetrag nélkül (*aj paɣəli, amp, wǎt minut*), és szerinte félreérthető emiatt a mondat.²⁰² Akár helytálló nyelvészetileg ez a magyarázat, akár nem, az a többféle és többszöri lekérdezés alapján úgy tűnt, hogy a puszta időhatározósóból álló, illetve a *mǎrə* névutós időhatározók folyamatos és befejezett környezetben egyaránt állhatnak.

A biztonság kedvéért egy későbbi lekérdezés során (az adatközlő második itt-tartózkodásának ideje alatt, 10. sz. kérdőív) visszatértem még egyszer az időhatározókra.²⁰³ Nos, ebben a körben egészen más válaszokat kaptam.

²⁰² Mikor rákérdeztem, hogy az előző mondatsorok esetében ez miért nem volt probléma, azt mondta, hogy ott egyértelműek voltak a mondatrészi szerepek, hiszen a *ma* személyes névmás csak alany lehetett.

²⁰³ Sajnos ennek során csak a *mǎrə* névutósokat teszteltem.

- (75)   ლუw   ჭოლამ ალ   mǎrə   mańsi   jasəŋ.čǎwə   ონალტ-Ø-əγ.
               ő   három év   idején   manysi nyelv   tanul-prt-Sg3
               'Három éven át manysi nyelvet tanult.'

- (76)   *ლუw   ჭოლამ ალ   mǎrə   mańsi   jasəŋ čǎwə   nők   ონალტ-Ø-əγ.
               ő   három év   idején   manysi nyelv   fel   tanul-prt-Sg3
               'Három éven át manysi nyelvet megtanult.'

Az adatközlő ezek közül csak az első mondatot tartotta jónak, és az indoklás éppen az volt, hogy a második azt jelenti, hogy 'három év alatt megtanult', azaz befejezett szemléletű. Amikor rákérdeztem arra, hogy milyen időhatározóval lehetne az orosz *за три года* kifejezést visszaadni, válaszul a *mǎrat* alakot adta meg, melyben az *-at* határozórag jelenti azt, hogy *за*, azaz 'alatt'.²⁰⁴

Ugyanerre a kérdésre irányult az alábbi két mondatpár. Az elsőben a 'hosszan' (*ჭოw mǎrə*) szerepel igekötős, illetve igekötő nélküli, azaz folyamatos, ill. befejezett (vagy: atelikus – telikus) igepárral. A másodikban az ige maga ugyanaz (*čǎŋkəl*: 'nő, növekszik'), és az időhatározók variálódnak valamelyest ('hosszan', ill. 'három éven át').

- (77)   ლუw   köw   mǎrə   ლიტო   ლიw-Ø-Ø.
               ő   hosszú idején   ennivaló   eszik-prt-Sg3.
               'Hosszan evett.'

- (78)   *ლუw   köw   mǎrə   ლიტო   nők   ლიw-Ø-Ø.
               ő   hosszú idején   ennivaló   fel   eszik-prt-Sg3.
               kb. 'Hosszan megevett.'

- (79)   ? ლუw   ჭოw   mǎrə   čǎŋkəl-Ø-Ø.
               ő   hosszú idején   nő-prt-Sg3
               'Hosszan nőtt.'

²⁰⁴ Az alak morfológiai szegmentálhatóságát azonban problémásnak tartotta, mivel az ő nyelvjárására jellemző, hogy az intervokalikus *-γ-* kiesik, és helyette hosszú (akár szuperhosszú) magánhangzót ejtenek. Mivel ő ebben a szóalakban is hosszúnak érezte a toldalék magánhangzóját, ebből egy esetleges *-yat* toldalékra következtetett vissza. Itt azonban feltehetőleg ugyanaz az *-at* esetrag jelenik meg, mint a hasonló jelentésű *sjsat* névutóban, az alak tehát a *mǎrə* 'idő, idején' jelentésű töből és ebből az *-at* esetragból áll, a *-γ-* közöttük hiátustöltő, és ez a *mǎrəyat* alak jelenhet meg a jugáni nyelvjárásban *mǎrat*-ként. (Csepregi Márta magyarázata)

- (80) ? ʎw̥ ʁoləm ʁʌ mǎrə ʧǎŋkəl-θ-θ.
 ő három év idején nő-prt-Sg3.
 'Három éven át nőtt.'

Az adatközlőnek a (77-78)-as mondatpárral kapcsolatban alkotott véleménye könnyen értelmezhető: a (78)-as mondatot nem fogadta el azzal az indoklással, hogy az ige itt azt jelenti, 'gyorsan megenni', és ez a jelentés ellentétes a határozóéval ('hosszan'). Valószínűleg azonban nemcsak a gyorsaság, hanem a befejezettség is hozzájárult ahhoz, hogy a mondatot rossznak ítélje, hiszen a *nōŋnam*-mal elfogadhatónak tartotta volna ugyanezt, ez pedig folyamatossá / atelikussá teszi a befejezett szerkezetet. A (79-80)-as párral már több gondja volt, az egyik ezek közül nem is kötődik a mondat aspektusához. Magát az igét, amelynek szerinte specifikusabb, sőt talán túl specifikus a jelentése ('férfiasodik'), helyettesíthetőnek vélte az *ǎnəm*- 'nő, növekszik' igével. A (79)-es mondatot tehát úgy fordította, hogy 'hosszan férfiasodott', de az igealakot *ǎnəmyijəŋ*, *ʧǎŋkəlmiŋəŋ* formájúra módosította (és az előbbi ráadásul a *nōŋ*-kal is kiegészítette), azaz betoldotta a *-ŋi*- képzőt, mely próbálkozást, az végpont el nem érését fejezi ki. Ennek szükségességét azzal indokolta, hogy szerinte a képző nélküli igéknek (*nōŋ ǎnəm*-, *ʧǎŋkəl*-) önmagukban befejezett a jelentésük ('már felnőtt'), azaz ezt nem lehet hosszan csinálni. A negyedik példamondatot ugyanezért úgy alakította át, hogy egyrészt beszúrta a *nōŋ* igekötőt, másrészt pedig a névutót *mǎrəŋat*-ra javította. Míg tehát a 2009-es lekérdezés neutrálisnak mutatta a *mǎrə* névutós időhatározókat, 2010-ben ugyanaz az adatközlő a *mǎrə* névutót csak folyamatos, *-at*-ragos párját pedig befejezett környezetben érezte használhatónak. Természetesen semmi nem zárja ki, hogy más adatközlők segítségével hamar kiderülne, mi jellemzi ezeket a névutókat, de maga a jelenség is érdekes (hogyan, mitől változik egy adatközlő véleménye).

Szerencsére voltak ennél könnyebben 'kezelhető' időhatározók is. Az *əj nōrŋə* 'állandóan' alak a 'szakad' ige képzési lehetőségeinek felmérése során került elő a következő mondatban:

- (81) suŋəm əj.nurŋə tǎŋ-əl-θ.
 fonál állandóan szakad-prs-Sg3.
 'Állandóan elszakad a fonál.'

Amikor azonban ugyanebbe a környezetbe a *tǎwənta*-, *tǎwmənta*-, azaz szubitív képzős alakokat próbálta behelyettesíteni, akkor azt hibásnak érezte, és egyből javított *-iə*- gyakorító képzős alakra:

- (82)   suɣəm əj.nurə   t̪ɔɣ-iɬ-ta
             fonál   állandóan   szakad-dx-inf

A *még* és a *már* határozószók megfelelőinek vizsgálatakor pedig az látszott körvonalazódni, hogy a szurgutiban nincs a *már*-nak jelentésében jól megfeleltethető lexikális elem.²⁰⁵ Így a fordítási feladatokban a 'már' fordítása vagy kimaradt (pl. 83), vagy az ige képzős alakjával helyettesítették (84), vagy valamilyen rokon értelmű (*k̥ōwən*, *munt*), esetleg többé-kevésbé hasonló funkciójú szóval (*witə*) helyettesítették (85-86):²⁰⁶

- (83)   A: Mióta írod már a levelet?
             B: Már két óra óta írom. (5/1)

A: M̥w arit sjs/m̥wə m̥ərə n̥ŋ   pisma k̥ənč-θ-e / k̥ənč-θ-ən
             mennyi idő   te   levél   ír-prt-Sg2ObjSg/Sg2
             B: Ma ...   kat   čās-ɣən   k̥ənč-θ-əm.
                     én ...   két   óra-du   ír-prt-Sg1.

- (84)   [Reggel van. A. felébred, kinéz az ablakon, és látja, hogy a föld nedves.](1/11)
             aɬəŋ-kə   jəɣ-əmt-θ-əɣ.²⁰⁷
             reggel-translat válik-dx-prt-Sg3. (L2)

- (85)   A: Otthon van még a testvéred?
             B: Nem, már elment. (1/21)
             Opi-je k̥oɬɣa j̥əkən?
             n̥wér-pxSg2   még   otthon?
             ənta,   ɬ̥w   k̥ōwən mən-θ-θ. (O)
             nem,   ő   régen   megy-prt-Sg3
             n̥ŋ   op-e   k̥ōɬɣa j̥əkən?

²⁰⁵ Érdekes módon az adatközlő szinte mentegetőzött emiatt, azt mondta, nem jut az eszébe, de amennyire ez megállapítható, tényleg nincs ilyen jelentésű lexéma a szurgutiban. Újabban azonban megjelent az orosz eredetű *uš* (Csepregi Márta, szíves szóbeli közlés). Előopponensi véleményében Sipőcz Katalin a manysival kapcsolatban is megemlítette, hogy nincs 'már' jelentésű határozószó, ezt a jelentést másképp adják vissza.

²⁰⁶ A *witə* jelentése 'ugyan, bizony, hiszen', figyelemfelkeltő funkciója alapján tartotta alkalmasnak a 'már' helyettesítésére, ebből a szempontból érdekes párhuzamot mutat a *t̪i* partikulával (l. alább).

²⁰⁷ Ez a mondat a szögletes zárójelben megadott, a tényleges fordítandó példa kontextusát megadó szövegben szerepelt; a magyar 'reggel van' az orosz fordításban 'már reggel van'-ként szerepelt.

te nővér-pxSg2 még otthon?
 ənta, ʌw munt mən-θ-θ. (L1,2)
 nem, ő régen megy-prt-Sg3.

(86) A: A testvéred még külföldön van?

B: Nem, visszajött, és most nálunk lakik. (1/30)

B: əntə, ʌw kəwən jəwət-θ-θ, it məŋatinat wəʌ-əʌ-θ. (O)
 nem, ő régen jön-prt-Sg3, most mi.pl.com él-prs-Sg3

B: ənta, ʌw pəɾi witə kari-mt-θ-əɾ, it ʌw məŋatinat
 nem, ő vissza hiszen fordul-dx-prt-Sg3 most ő mi.pl.com
 wəʌ-ʌ-θ. (L2)
 él-prs-Sg3

A (85-86)-os példák egyben azt is megerősítik, hogy a befejezettség jelölése elmaradhat, hiszen mindkét kérdéses igének vannak igekötős párvai (*iʌə mən-*, *jəʔə jəwət-*), mégsem az igekötős párok szerepeltek a mondatokban.²⁰⁸

Végezetül érdemes még röviden kitérni az időhatározók és a képzővel ellátott alakok viszonyára. A 'hirtelen' jelentésű határozószót például mindkét adatközlő többször kihagyta azzal az indoklással, hogy olyan, képzőkkel ellátott igealakokat használnak a fordításokban, amelyekben már amúgy is benne van ugyanez a jelentésmozzanat (87). Ez persze nem jelenti azt, hogy ne fordulhatna elő ilyen jelentésű határozószó *-mt*-képzős igealakokkal egy mondatban (88):

(87) Egyszer csak ráléptem egy kígyóra. (1/8)

Ma məɾ-kar-wəjəɾ owtija porm-əɾt-θ-əm.
 én kígyó tetejére lép-dx-prt-Sg1 (O)
 tətəɾ ma kəw / čəpčəɾ / jiməŋ wəjəɾ-a pərm-əmt-θ-əm.
 itt / im én kígyó-lat lép-dx-prt-Sg1

²⁰⁸ Egyedül a *kərimt-* igén jelölt morfológiailag a befejezettség, egyrészt az *-mt-* képzővel, másrészt ennek van egy potenciálisan behatároló bővítménye, a *pəɾi* 'vissza'.

- (88) Ma kőčγ-am əj pjč suλ-nat λōwt-əmt-θ-əm.
 én kés-PxSg1 hirtelen fenőkő-instr fen-dx-prt-Sg1
 'A fenőkővel gyorsan megfentem a késemet.'

A mondataspektus kompozicionalitása szempontjából azonban azok az esetek az érdekesebbek, amikor 'üti' egymást az igei szerkezet és az időhatározó, és az a kérdés, hogy a beszélő az adott mondatot értelmetlennek ítéli-e, vagy pedig valamilyen átértelmezett olvasatot tulajdonít neki. A (89)-es és (90)-es példákban statikus állapotigék szerepelnek dinamikus jelentésű határozókkal:

- (89) (Most, váratlanul), Péter TUD választ. **(3/39)**
 Peter wuλ-t-əmtə-θ-təγ mŭwəli t'it. **(L)**
 Péter tud-dx-dx-prt-Sg3ObjSg mi ím.

- (90) (Most, váratlanul), Anna SZERET zenét.
 Anna muzika λăŋk-əλ-θ. **(O)**
 Anna zene szeret-prs-Sg3

 Āni arəγ sāwə λăŋk-məytə-θ-təγ.
 Anna zene szeret-dx-prt-Sg3ObjSg.

Smith (1997: 49) az angollal kapcsolatban azt írja a hasonló esetekről, hogy az állapotige dinamikus jelentésű határozók mellett inchoatív értelmezést kaphat, és érdemes megfigyelni, hogy a fordításban az egyik adatközlő is hasonló megoldásokkal próbálkozott: mindkét esetben olyan képzőt kap az ige, mely alapvetően perfektív származékokat hoz létre, állapotigék mellett pedig rendszerint inchoatív a képzett ige jelentése. A probléma fordítottjára is irányultak kérdések, azaz hogy előfordulhatnak-e szemelfaktív igék és duratív határozók egy mondaton belül (91-93):

- (91) aj păγ-am wičipə wik-kət-əλ-θ.
 kis fiú-pxSg1 mindigkiált-dx-prs-Sg3
 'A kisfiam mindig kiabál (tkp. felkiált).'

- (92) əj ne mǎntʰ-nə əj mǎčɣə mətə atəm tǎɣi-ja
 egy nő mese-loc állandóan valami rossz hely-lat
 ǎŋkr-əmt-θ-əɣ.
 pillant-dx-prt-Sg3
 'Az egyik nő a mesében mindig valamilyen rossz helyre pillantott.'

- (93) ɔ̃nəltəɣəltə ɣo urok-ət-nə əj nurɣə uš-ip-əɬ-θ.
 tanuló fiú óra-pl-loc állandóan ásít-dx-prs-Sg3.
 'A diák egyfolytában ásít az órákon.'

Úgy tűnik, ebben az esetben a mondatok elfogadhatósága összefügg a kérdéses igealak morfológiai szerkezetével, azon belül is a rajta szereplő képző (jelen esetben mindhárom momentán ige képzős) termékenységével. Mint az a korábbi vizsgálatok során kirajzolódott, az *-mt-* képző teljesen produktív, és éppen az ezzel ellátott ige mellett nem érezte jónak a duratív határozót az adatközlő. Ezt a mondatot csak úgy érezte „menthetőnek”, ha vagy kimarad belőle az időhatározó, vagy pedig az ige tovább bővül az iterativitást kifejező *-ɣəɬ-* képzővel. A másik két mondatot, melyeknek igéje elhomályosulóban lévő, mindenképpen kevésbé produktív képzőt visel, nem tartotta hibásnak, azaz ebben az esetben a duratív időhatározó az egyszeri, mozzanatos eseményt ismétlődővé teszi. Az alábbi mondatok jól tükrözik, hogy az egyszerűség – ismétlődés kontrasztját az időhatározók mellett az igealakokon megjelenő gyakorító képzők is jelölik:²⁰⁹

- (94) Ritkán FELEJT otthon a szótárát, de ma otthon FELEJT. (5/6)

ɬw ɣōtɬaptj slovar jǎɣən jōɣɬə-ɣə-θ-əɣ,
 ő ritkán szótár otthon felejt-dx-prt-Sg3,
 ɔ̃s tem kǎtəɬ tōwə jōɣɬ-θ-əɣ / jōɣɬə-θ-təɣ.
 és ez nap oda felejt-prt-Sg3 / felejt-prt-Sg3ObjSg

- (95) Minden nap 10-kor feküdt le aludni, de ma 9-kor feküdt le aludni. (4/6)

Kačəŋ ɣǎtəɬ-nə ɬw jen čās-nə jɬə ǎɬintə-ɣəɬ[t]-θ-θ,
 minden nap-loc ő tíz óra-loc le fekszik-dx-prt-Sg3
 os tem ɣatəɬ-nə irjəŋ čās-nə jɬə ǎɬint-θ-θ.

²⁰⁹ Esetleg itt is felmerülhet annak a gyanúja, hogy a *-ɣəɬ-* gyakorító képzős igealak az orosz folyamatos igealak visszaadását szolgálja, mely a példákban szembe van állítva a befejezettekkel, l. még 7.3.

és ez nap-loc kilenc óra-loc le fekszik-prt-Sg3.

(96) Néha Moszkvában találkoztam Verával, de tegnap otthon találkoztam vele.

(4/12)

pa	лат-нə Vera	ma-нə Moskva-нə	kuńt'aytə-γət-θ-i,
más	idő.loc Vera	én-loc Moszkva-loc	látogat-dx-prt-passSg3
os	мăγəλ ɣatəλ	ma	лŭw-at jakəŋ ɔjəyt-θ-əm.
és	tegnap	én	ő-acc otthon talál-prt-Sg1.

5.2. A *tʃ* partikula

A *tʃ* partikulával kapcsolatban mind Csepregi, mind pedig Nikolaeva azt állapítja meg, hogy aspektuális értéket is hordozhat. Csepregi (1998: 37) ezt írja róla: „A *tʃ* nyomatékosító partikula gyakran igekötőként viselkedik. Az ige előtt állva a duratív vagy frekventatív jelentést inchoatívva vagy perfektívvé teszi: *mən*, *mən* 'ment, mendegélt', de: *tʃə mən* 'elment', *ɣāta jōwət* 'egy házhoz érkezett' de: *ɣāta tʃə jōwət* 'megérkezett egy házhoz'.” Használóan jellemzi ezt a partikulát Nikolaeva is (1999: 38):²¹⁰ „a hangsúlyos *si* egy nagyon gyakori ige előtti partikula,²¹¹ amelynek tipikus funkciója, hogy perfektiválja az igét, vagy jelöli, hogy az ige van fókuszban[...].”

A fordítási tesztek során sokszor meg is jelent a *tʃ* partikula befejezett környezetben, ugyanakkor nem feltétlenül a befejezettség egyedüli jelölőjeként, hanem más morfológiai eszközökkel együtt (97: *təɾəm*- 'befejez', 98: *nōɣ* igekötő):

(97) Én egész este OLVAS meséket, és végül OLVAS őket.(5/2)

Ittən	măɾə	ma	mońt'	λoŋt-θ-əm,
este	idején	én	mese	olvas-prt-Sg1,
panə	tʃi	təɾm-θ-əm	λəγ-at	λoŋət-ta.
és	ím	befejez-prt-Sg1	ők.pl-acc	olvas-inf

... panə	лŭw-at / λəγ-at	tʃi	λoŋt-θ-əm.
...és	ő-acc / ők.pl-acc	ím	olvas-prt-Sg1.

²¹⁰ Monográfiája az északi nyelvjáráscsoporthoz tartozó obdorszki dialektus szobi változatán alapul, ezért más a partikula hangalakja.

²¹¹ Az eredeti szövegben itt *participle* szerepel, de ez minden bizonnyal elírás, a szövegkörnyezetből egyértelmű, hogy partikuláról van szó.

... panə   tʰi   ɬəɣ-at   ɬoŋət-ta   tərm-θ-əm.
 ...és   ím   ők.pl-acc   olvas-inf   befejez-prt-Sg1.

(98) Én hosszan TANUL verseket, és ím/tessék, TANUL verseket. (5/3)

Ma   k̥ow   mǎrə   stʰih-ət   ɔ̃nəɬt-θ-əm / ɔ̃nəɬtə-θ-ɬam,
 én   hosszú idején   vers-pl tanul-prt-Sg1 / tanul-prt-Sg1 ObjPl,
 panə   it   tʰi   nōk   ɔ̃nəɬtə-θ-ɬam.
 és   most   ím   meg   tanul-prt-Sg1 ObjPl.

Amikor azonban tesztelni kezdtem a kérdéses partikulát, úgy tűnt, az adatközlők teljesen elfogadhatónak tartják ezt folyamatos aspektusú mondatokban is, és a mondat aspektusát a partikula nem változtatta meg:

(99)   ɬw   kɔɬəm čās   mǎr   tʰelewizor   tʰi   ɬejəɬ-əɬ-θ. (O)
          ő   három óra   idején   tévé   ím   néz-prs-Sg3
          'Három órája néz tévét.'

(100)   ma   nōpt-am   jūt   tem   wăč-ən   tʰi   wōɬ-ɬ-əm. (O)
          én   kor-px1   idő   ez   város-loc   ím   él-prs-Sg1.
          'Egész életemben ebben a városban éltem.'

(101)   ma   əjsōŋnam   tʰi   mǎt-ɬ-əm / *mǎt-iɬ-ɬ-əm. (L)
          én   mindegyre   ím   fárad-prs-Sg1/ fárad-dx-prs-Sg1.
          'Állandóan elfáradok.'

(102)   tem   tɬəs-nə   ɬāntʰ   tʰi   ɬōɬ-əmtə-ɣəɬ-ɬ-θ. (L)
          ez   hónap-loc   hó   ím   olvad-dx-dx-prs-Sg3
          'Ebben a hónapban állandóan elolvad a hó.'

Egyedül a (101)-es mondat eredeti verziója nem volt jó, itt a jugáni adatközlő a gyakorító képzővel ellátott igét (*mǎtiɬ-*) képző nélküli párjával helyettesítette (*mǎt-* 'fárad').²¹² A (99)-es mondatban viszont a tromagáni adatközlő éppen azt érezte volna természetesnek, ha az ige megismétlődik (*ɬejəɬəɬ*, *ɬejəɬəɬ*, *ɬejəɬəɬ*), márpedig az ige ismétlése a gyakorítás kifejezésének tipikus eszköze.

²¹² Ugyanő azt is mondta erről a partikuláról, hogy szerinte a beszélő véleményét is kifejezheti: azt jelöli, hogy számára kellemetlen vagy bosszantó az adott szituáció.

Elképzelhető, hogy a *tî* partikula többféle funkciójára is magyarázatot nyújthat a már korábban is idézett Hopper–Thompson (1980) féle tágabb értelmezésű tranzitivitás-fogalom (l. 4.1.3.2.2.). A magas tranzitivitású mondatok általában a diskurzust továbbvivő, előtérbe állított mondatok, az alacsony tranzitivitásúak általában háttérben állók. A *tî*-nek más, nem igéhez kapcsolódó funkciója is van²¹³: jelzői mutató névmás, amely determinálhatja is a főnevet, például: *kuł wăłł, tî kułłłłł tinijəl* 'halat fog [öl], a halait eladja' (Csepregi 1998: 56). Elképzelhető, hogy alapvetően előtérbe helyező funkciója van ennek a közelre mutató elemnek főnevek és igék esetén egyaránt. Az már a fentiekben is felvetődött, és még további példák is lesznek rá bőségesen, hogy a telicitás / perfektivitás jelentésmozzanatának sok esetben nincs külön morfológiai jelölője a hantiban, csak a kontextusból adódik ez az értelmezés. Mivel pedig az előtérbe helyezett, magas tranzitivitású mondatokra a perfektivitás (Hopper és Thompsonnál: telicitás) is jellemző, elképzelhető, hogy maga a *tî* partikula alapvetően a mondatok, ill. bizonyos mondatösszetevők előtérbe helyezésének eszköze, de a tranzitivitási összefüggések következtében – konverzációs implikaturaként – az ilyen mondatok gyakran kapnak befejezett, a történetet láncszemenként előrevivő értelmezést is. Érdemes megjegyezni, hogy Németh (2011) a manysi *ta, ti* távolra, illetve közelre mutató névmásokat szintén az igei fókusz jelölő partikulaként tartja számon, ha az adott elem közvetlenül az ige előtt áll.

5.3. A tárgy, illetve az ige belső argumentumának szerepéről

A tárgy mondataspektust befolyásoló szerepére már Budenz (1863: 182) is utalt, amikor a tárgyat „mint a cselekvés által elvégzendő, mintegy megjárandó, kiszabott mennyiségű vagy mértékű föladatot” jellemezte, amely behatárolhatja az igét. A tárgy lehetséges aspektuális szerepének felismerését egy uralista számára az a szembeötlő jelenség is megkönnyítheti, hogy az uráli nyelvek balti-finn ágában a tárgy esetragjának megválasztása aspektuális információt is hordozhat. Ugyanakkor a tárgy, ill. egyéb mondatösszetevők részletes vizsgálata az aspektus kompozicionalitása szempontjából Henk Verkuyl nevéhez köthető.

²¹³ Természetesen ha ezeket a funkciókat nem tekintjük funkcionálisan, ill. történetileg összefüggőnek, akkor ezt úgy kell megfogalmazni, hogy a *tî* homonim elem, azaz valójában van egy *tî*¹ determináns és egy *tî*² partikula.

Verkuyl²¹⁴ szakít a Vendler-féle eseményszerkezeti osztályokkal: hármat ezek közül levezethetőnek tart az ige, illetve az ige bővítményeinek (elsősorban a belső argumentumának) bizonyos jegyei alapján, a negyedik kategória, az eredmények felvételét nem tartja szükségesnek.²¹⁵ Az aspektus kompozicionális megközelítésében abból indul ki, hogy magának az igének invariáns aspektuális jellemzést ad egyetlen jegy, a [+/-ADD TO] segítségével. Ez jelöli, hogy az ige által jelölt szituációban történik-e bármiféle változás vagy sem, azaz az állapotok [-ADD TO] jegyűek, a dinamikus szituációk [+ADD TO] jegyűek. Így tehát a *walk* igét aspektuálisan a [+ADD TO] jegy jellemzi, és az, hogy ez bizonyos összetettebb szerkezetekben a Vendler-féle megközelítést követve hol cselekvésként, hol pedig teljesítményként (*walked miles* vs. *walked three miles*) jelenne meg, Verkuyl megközelítésében nem az ige tulajdonságainak, hanem a bővítményeinek a számlájára írható.

Az elemzés következő szintje ugyanis a VP, azaz az ige és belső argumentumának kompozicionális elemzése. A belső argumentum szintén egy jeggyel jellemezhető, ez a [+/-SQA], azaz hogy az adott argumentum behatárolt, kvantált-e (és, mint írja, ennek nincs köze az adott főnévi csoport határozottságához vagy határozatlanságához). A VP ebből a két jegyből, azaz az ige [+/-ADD TO] és az argumentum [+/-SQA] jegyből kapja saját aspektuális jellemzését, azaz hogy behatárolt-e: a terminativitást (behatároltságot, azaz befejezettséget) jelölő [T] jegy akkor lehet csak pozitív, ha mindkét összetevő releváns jegye szintén pozitív. Ezeknek a jegyeknek a kombinációs lehetőségei adják ki a három eseményszerkezeti csoportot, amelyek tehát levezethetők: az állapotokét, az eseményekét és a teljesítményekét. Az aspektus kiszámításának egy következő lépése, amikor az ige külső argumentumának jellemzői is hozzáadódnak a VP-szintig nyert információkig, azaz a VP lehetséges [+/-T] jegye és a külső argumentum [+/-SQA] jegye újabb két lehetőséget ad: a külső argumentum és a VP egységének aspektusa akkor lehet [+T], ha mindkét részjegy pozitív.

Verkuyl kritizálja az igék fázisszerkezetére épülő magyarázatokat, illetve az ezekben szereplő kulminációs pont fogalmát is, mivel szerinte ezek nem egyeztethetők össze a mondataspektus kompozicionális levezetésével. A fázisszerkezeti magyarázatok ugyanis részben arra alapoznak, hogy egy zárt intervallumnak jelöltek a határai, és mivel a változásnak irányultsága van, az utolsó pont kitüntetett szerepű. Úgy véli azonban, hogy

²¹⁴ Ez az összefoglaló Verkuyl 2005-ös összegző cikkén alapul.

²¹⁵ Kiefer ezt annak tulajdonítja, hogy Verkuyl elsősorban holland és angol nyelvi adatok alapján alkotta meg elméletét, és ebben a két nyelvben a teljesítmények általában kompozicionálisan fejeződnek ki, míg az eredmények lexikálisan. Mivel azonban Verkuyl erősen ragaszkodik a kompozicionális levezetéshez, a lexikálisan kódolt eseményszerkezetet nem tudja kezelni (Kiefer 2006: 285).

ennek a kulminációs pontnak nem lehet nyelvi megfelelőt találni (nincs olyan nyelvi anyag, ami kifejezetten a kulminációs pontot fejezi ki),²¹⁶ szemben a kvantáltsággal, amelynek egyértelmű jelölői vannak a mondatban. Helyesebbnek találja az ösvény (Path) fogalmának a használatát: a belső argumentum determinánsa arról tartalmaz információt, hogy ez az ösvény behatárolt-e vagy sem, de a határpontoknak ezen túlmenően nincs szerepe.

Úgy tűnik azonban, hogy legalábbis a magyarban jóval több olyan tulajdonsága van a tárgynak, amely a mondat aspektuális értelmezését befolyásolhatja, mint pusztán a kvantáltság (Kiefer 2006: 49–55). Számíthat, hogy a tárgy milyen típusú: eredménytárgy, iránytárgy, vagy utótárgy-e, és ez a besorolás sem mentes az átmeneti kategóriáktól. Az eredménytárgyakra, illetve az utótárgyakra is érvényes az a megállapítás, hogy az ilyeneket, valamint alapvetően folyamatos aspektusú igei szerkezeteket tartalmazó nyelvi egységek bizonyos esetekben (elsősorban múlt időben) folyamatos és befejezett értelmezést is kaphatnak, azaz határpontos és határpont nélküli időmódosítókkal is kompatibilisek. Figyelembe kell azonban venni a tárgy determináltságát is: határozott névelős eredmény- és utótárgyra mindez nem vonatkozik, ezekben az esetekben a folyamatos aspektusú ige és a határozott névelős tárgy mindig folyamatos értelmezésű. Szerepet játszanak a mondat aspektuális értelmezésében a szórend és a hangsúlyviszonyok is (amelyek persze szerkezeti viszonyokat tükröznek): a névelőtlen tárgy és a folyamatos aspektusú ige kapcsolata az igemódosító-ige szerkezetekre jellemző szórend és hangsúlyozás esetén általában folyamatos értelmezésű (*'fát vágtam*), míg ha a főhangsúlyos elem az ige, és a névelőtlen tárgy mellékhangsúllyal követi, a szerkezet aspektusa befejezett (*''vágtam 'fát*). Verkuyl megfigyelését a tárgy kvantáltsága és a befejezettség közötti összefüggésről a magyar adatok is alátámasztják; mint Kiefer írja, „Az igekötő kitétele opcionális, ha a mondatban van olyan összetevő, amely behatárolja az igével kifejezett cselekvést vagy folyamatot, és ily módon a mondatot perfektív aspektusúvá teszi”(2006: 58) – de ez alól az általánosítás alól is vannak kivételek.

A fentiek részben azt mutatják, hogy azon túl, hogy a tárgy valamilyen szerepet játszik a mondat aspektusának meghatározásában, már nem lehet erről a szerepről általánosságban véve valamit megfogalmazni, hiszen egyrészt a tárgy számos tulajdonsága befolyásolhatja, hogy konkrétan milyen lesz az aspektuális értelmezés, de még ezek az egyes résztulajdonságok sem determinálják az értelmezést, már csak a sok kivétel miatt sem. Így tehát a hanti esetében a tárgy esetleges szerepének vizsgálatakor nem törekedtem, mert nem is

---

²¹⁶ Persze az is lehet, hogy épp ezt jelölik például a magyar és a hanti igekötők.

törekedhettem ezeknek a tényezőknek a teljes körű feltárására. A vizsgálatot itt ráadásul több probléma is megnehezítette, melyek elsősorban a határozottság jelölésével kapcsolatosak.

Köztudomású, hogy a hantiban is van alanyi és tárgyas ragozás, valamint az is általános elképzelés, hogy a birtokos személyragozás a határozottság kifejezését is szolgálhatja (a kiemelő jelző és a mutató névmás mellett, l. Honti 1986: 89). A tárgyas ragozású igealakok használatát általában a tárgy határozottságával szokták magyarázni (l. pl. Honti i.m. 99): határozott tárgy esetében lehetséges (de nem kötelező) a tárgyas ragozás használata. Újabban azonban mind a birtokos személyrag determináló funkcióját, mind pedig a tárgyas ragozás határozottság-függését kétségbe vonta Irina Nikolaeva. Az előbbivel kapcsolatos megállapításai kevésbé érintik dolgozatom témáját: az uráli nyelvekben a birtokos személyjelölés lehetséges funkcióit vizsgálva Nikolaeva (2003) azt állapítja meg, hogy ezek közül csak egy az, amit definitiségnek szoktak hívni, valójában azonban nem is határozottságról, hanem azonosíthatóságról van szó, azaz a birtokos személyragos alakok jelölhetik egy-egy mondatrész azonosíthatóságát. (A definitiség nyelvtani kategória, amelynek rendszeres jelölése van, míg az azonosíthatóság univerzális, kognitív kategória.) Ugyancsak Nikolaeva (1999, 2001) feltételezi, hogy a hantiban a tárgyas ragozás használatát nem elsősorban a tárgy határozottsága vagy határozatlansága határozza meg, hanem a mondat információszerkezeti tagolása irányítja: a fókusz funkciójú tárgy alanyi ragozású igével, a topik funkciójú tárgy tárgyas ragozású igével jár együtt. A gyakorlatban a kérdést tovább bonyolította, hogy a jugáni adatközlő véleménye szerint saját nyelvjárásában egyre gyakrabban használják a tárgyas ragozást, de a változást nem valamilyen nyelven belüli tényező motiválja, hanem az, hogy a hantit beszélve minél kevésbé üssenek el az orosz hangzásától: az alanyi ragozási paradigmában több a redukált magánhangzó, és ezeknek a használatát szeretnék elkerülni a beszélők. Mindezek miatt az alábbiakban csak két tényezőt vizsgálok a tárggyal kapcsolatban, a kvantáltságot, illetve a határozottságot, de a megállapítások, mint oly sok esetben, itt is sok bizonytalanságot tükröznek.

Kezdve a tárgy kvantáltságával, az erre kapott eredmények nagyon hasonlóak, mint amit a magyarral kapcsolatban Kiefer megállapított, azaz hogy itt sok esetben nincs kontraszt a magyarban az igekötős és az igekötőtlen mondat között, a kvantált tárgy önmagában is behatároló funkciójú. Azokban a fordítási feladatokban, amelyekben valamilyen mennyiségjelzős tárgy szerepelt, a hantiban rendre igekötő nélküli igék szerepeltek:

(103) A: Azt hallottam, könyvet írsz. Hány oldalt írtál már (meg)?

B: Ötven oldalt írtam már. (1/31)

A: Ma ʁuʌ-θ-əm, nũŋ kɰiga ʁǎnč-ʌ-ən.

én hall-prt-Sg1, te könyv ír-prs-Sg2.

Mũw arət strańica ʁǎnč-θ-ən?

hány oldal ír-prt-Sg2

B: Ma wətjəŋ strańica ʁǎnč-θ-əm. (O)

én ötven oldal ír-prt-Sg1

A: Ma ʁuʌ-θ-əm, mətta, nũŋ kəńika ʁǎnč-ʌ-ən.

én hall-prt-Sg1, úgymond, te könyv ír-prs-Sg2.

Mũw arit nipək lipət / ʌömət ʁǎnč-θ-ən?

hány oldal ír-prt-Sg2

B: Ma wătjəŋ nipək lipət ʁǎnč-θ-əm.

én ötven oldal ír-prt-Sg1

Az volt inkább kivételes eset kvantált tárgyak esetében, amikor a rezultativitásnak / befejezettségnek volt külön nyelvi jelölője. Az alábbi fordítások egyik variációjában (L2, bevezető rész) igekötős ige szerepel, és a fordítások többi részében is van valamilyen jelölőjea befejezettségnek (*pətəγəʌa*: 'a kettő végéig', *təram*- 'befejez'), ez talán azzal magyarázható, hogy a fordítandó mondatokban kifejezetten hangsúlyos volt a befejezettség jelentésmozzanata:

- (104) [A. testvére épp azelőtt fejezte be két levél írását, hogy A. hazajött. A. mondja:]

Amikor tegnap hazaértem, a testvérem már megírt két levelet. (1/59)

ʁuntə ma jakə jöwt-θ-əm, ma op-əm kat nipək-kən

amikorén haza jön-prt-Sg1, én-nővér-px1 két levél-du

pətə-γəʌ-a ʁǎnč-θ-θ. (O)

vége-pxSg3Du-lat ír-prt-Sg3.

ʁuntə ma jǎkə jöwt-θ-əm, op-em kat píśma-γən

amikorén haza jön-prt-Sg1, nővér-Px1 két levél-du

ʁǎnč-ča təram-θ-θ / tərm-iʌ-θ-əγ. (L1)

ír-inf befejez-prt-Sg3 / befejez-dx-prt-Sg3

[kuntə A	jākə	jōwət-θ-θ,	opi	A-γa	it mata	kat
amikor A	haza	jön-prt-Sg3,	nővér	A-lat	épp akkor	két
piśma-γən	nōk	kānč-θ-θ]				
levél-du	fel	ír-prt-Sg3				

kuntə ma	jākə	jōwt-θ-əm,	ma	op-em	kat	piśma-γən
amikorén	haza	jön-prt Sg1,	én	nővér-px1	két	levél-du
kānč-čayə	tərəm-θ-θ. (L2)					
ír-inf	befejez-prt-Sg1.					

Ugyanakkor (egy másik lekérdezés során) hasonlóan jelölt esetben sem használt a jugáni adatközlő befejezett igealakot:

- (105) A: Egész este leveleket írt.
 B: És megírta őket?
 A: Végül két levelet írt meg. (4/2)

A: Ittən	mārə	lūw	ajkōΛəη nepek	kanč-θ-θ.		
este	idején	ő	levél	ír-prt-Sg3		
B: Panə	Λəγ-at	kanč-θ-θ?				
és	ők.pl-acc	ír-prt-Sg3?				
A: Ja	t'et / t'enə	t'i,	lūw	kat	piśma-γən	kanč-θ-θ.
és	így	ím,	ő	két	levél-du	ír-prt-Sg3.

A másik két esetben, amikor morfológiailag jelölten befejezett igeék szerepeltek kvantált tárgyak mellett, a szituáció indokolhatta ezt. A lefordított mondatok közös kontextusa az volt, hogy valaki Annát keresi telefonon, a válaszoló pedig úgy felel, hogy „Anna itt van, mellettem, éppen ...” (azaz itt jöttek a különböző mondatok, amelyeket várhatóan folyamatos aspektusban ad majd vissza az adatközlő). Az alábbi két mondatban azonban valószínűleg nem tartották értelmesnek az adatközlők a folyamatos megformálást (’éppen most megtisztít három kiló halat, éppen most tisztítja meg az összes halat’), így az általuk használt befejezett igealakok feltehetőleg jövő idejű értelmezést kapnak.

(106) Három kiló halat TISZTÍT. (3/14)

ᵐw ʁoɬəm kg ʁuɬ iɬə wǎr-əɬ-θ. (O)

ő három kg hal el csinál-prs-Sg3

ᵐw ʁuɬ-i ʁoɬəm kiɬə nǒʁ wǎr-ɬ-θ.

ő hal-ablat három kiló fel csinál-prs-Sg3.

(107) Az összes halat TISZTÍT. (3/15)

ᵐw ʁuɬ-ət inam iɬə wǎr-ɬə-ɬaɬ. (O)

ő hal-pl mind el csinál-prs-Sg3ObjPl

ᵐw inam ʁuɬ nǒʁ wǎr-ɬ-θ. (L)

ő mind hal fel csinál-prs-Sg3.

Érdemes a fenti megoldásokat összevetni ugyanennek a lekérdezési sornak további két mondatával, ahol a jugáni adatközlő a folyamatos jelentést a *kemnam* alak használatával ('kifelé kerget', vö. *kem nioʁət* 'kikerget'²¹⁷) adta vissza, a tromagáni adatközlő viszont az igekötős alakot használta:

(108) Kutyákat KERGET (ki a házból). (3/16)

ᵐw-ən amp-ət kem kit-θ-at. (O)

ő-loc kutya-pl ki küld-prt-passPl3

ᵐw amp kemnam nioʁət-ɬ-θ. (L)

ő kutya kifelé kerget-prs-Sg3

(109) Két kutyát KERGET (ki a házból). (3/17)

ᵐw-ən kat amp-ʁən kem kit-ɬ-iʁən. (O)

ő-loc két kutya-du ki küld-prs-passDu3

ᵐw amp-ʁən kemnam nǒʁət-ɬ-θ. (L)

²¹⁷ Nem t-ző nyelvjárásban: *nioʁəl*.

ő kutya-du kifelé kerget-prs-Sg3.

S végül visszatérve egy korábban már többször felbukkanó nehézségre, ennél a résztémánál is volt példa arra, hogy a jugáni adatközlő (akivel egyáltalán alkalom nyílt arra, hogy az általa korábban megadott példamondatokat ellenőrizzük) saját korábbi fordítását hibásnak tartotta, és a hiba jellege a téma szempontjából is releváns. Az alábbi mondat fordítása az első lekérdezési sorozat során készült el (2009-ben):

(110) Mi ISZIK két csésze teát. (5/5)

Məŋ kat čaj-əŋ anək-kən nŏk jɪntʰ-θ-uw.
mi.pl két tea-dx (=teás) edény-du fel iszik-prt-P11

Ennek a mondatnak a következő variációit kérdeztem le egy későbbi alkalommal (2010-ben); ezek segítségével elsősorban azt szerettem volna vizsgálni, hogy az igekötős, illetve igekötő nélküli alak előfordulhat-e egy mondatban a *ḵōw mǎrə* 'hosszan' időhatározóval:

(111) Məŋ kat čaj-əŋ anək-kən jɪntʰ-θ-uw.

mi.pl két tea-dx (=teás) edény-du iszik-prt-P11

Məŋ kat čaj-əŋ anək-kən nŏk jɪntʰ-θ-uw. (=108)

Məŋ ḵōw mǎrə kat čaj-əŋ anək-kən jɪntʰ-θ-uw.

mi.pl hosszán két tea-dx (=teás) edény-du iszik-prt-P11

Məŋ ḵōw mǎrə kat čaj-əŋ anək-kən nŏk jɪntʰ-θ-uw.

mi.pl hosszán két tea-dx (=teás) edény-du fel iszik-prt-P11

Ezeket a mondatokat azonban oroszosnak érezte, és a következőkre javította:

(112) Məŋ čaj-i kat anək-kən jɪntʰ-θ-uw.

mi.pl tea-abl két edény-du iszik-prt-P11

Məŋ čaj-i kat anək-kən nŏk jɪntʰ-θ-uw.

mi.pl tea-abl két edény-du fel iszik-prt-P11

Məŋ	q̣ow mǎrə	čaj-i	kat	anək-kən	jiŋtʰ-θ-uw.
mi.pl	hosszan	tea-abl	két	edény-du	iszik-prt-P11

Məŋ	q̣ow mǎrə	čaj-i	kat	anək-kən	nōknam	jiŋtʰ-θ-uw.
mi.pl	hosszan	tea-abl	két	edény-du	felfelé	iszik-prt-P11

A javítások részben a tárgy megformálását érintik (*kat čajəŋ anəkkən* → *čaji kat anəkkən*), amely azonban az aspektus szempontjából feltehetően érdektelen. Ugyanakkor a negyedik mondatban az adatközlő az igekötőt *nōk*-ról *nōknam*-ra javította. Ezt azzal magyarázta, hogy az első két mondat különböző jelentésű: 'ittunk két csésze teát' (folyamatos orosz igealakkal fordított), illetve 'megittunk két csésze teát' (befejezett igealakkal fordított). A negyedik mondat viszont így értelmetlen lenne igekötővel, hiszen a *nōk jiŋtʰ*- azt jelentené, hogy 'gyorsan megittuk', és ez ellentétes a határozó jelentésével, nem lehet hosszan csinálni, ezért kell a *nōknam* alakot használni, ha azt akarjuk kifejezni például, hogy hosszan ittuk, de nem tudtuk meginni. (Az már korábban is előfordult, hogy az igekötős befejezett alakok jelentésében is a 'gyorsan befejezni' jelentést érezte dominánsnak.)

A kvantált tárgyakkal kapcsolatban összességében azt lehet megállapítani, hogy ezek valóban kiválthatják a mondat befejezett olvasatát, ugyanakkor ez a hantiban kicsit másképpen értelmezhető, mint a magyarban, tekintettel arra, hogy általában véve is több esetben maradhat morfológiailag jelöletlen a befejezettség, mint a magyarban. Talán az is magyarázhatja, hogy ezekben az esetekben a magyar sem feltétlenül jelöli morfológiailag (azaz igekötővel) a befejezettséget, hogy, ahogy a grammatikalizációs megfigyelések összegezték, a kötelezővé válás a grammatikalizáció utolsó lépése, azaz csak a grammatikalizációs folyamat végső szakaszában jelennek meg a grammatikalizálódó elemek olyan környezetekben is, amelyekben egyébként redundáns a használatuk. Márpedig, mivel a kvantált tárgy önmagában is behatárolja a szituációt, a befejezettség morfológiai jelölése ebben az esetben valószínűleg redundánsnak tekinthető.

A tárggyal kapcsolatos másik kérdéskör, amellyel foglalkozni próbáltam, a tárgy határozottságának szerepe a mondat aspektuális értelmezésében. A kérdés azonban annyira bonyolultnak és nehezen vizsgálhatónak mutatkozott, hogy épp csak felvillant néhány további vizsgálatra érdemes szál, a vizsgálat módszereit azonban ki kellett volna, ill. kellene még dolgozni. A probléma ott kezdődik, hogy a határozottságnak, mint arról a részfejezet

bevezetőjében már szó esett, nincs specifikus nyelvi jelölője, egyéb morfológiai eszközökkel (birtokos személyrag, jelzői mutató névmás, ill. tárgyas ragozás) történő jelölése pedig opcionális. A (113)-as mondatot az egyik adatközlő úgy fordította, hogy a második tagmondatban birtokos személyraggal látta el a tárgyat, amely egyben a határozottságot is jelöli, a másik adatközlő azonban nem használt itt birtokos személyragot. A (114)-es mondatban pedig egyértelműen azonosítható lenne a tárgy a szövegkörnyezet alapján, de ezt az alanyi igeragozás nem jelöli.²¹⁸

(113) (Ő halakat kapott, és most) TISZTÍT (ezeket a) halakat / őket. **(3/13)**

ʌŭw ɣuʌ-at məj-θ-i, it ɣuʌ-ʌaʌ iʌw
 ő hal-instr ad-prt-passSg3, most hal-pxSg3Pl el
 wǎr-əʌ-θ. **(O)**
 csinál-prs-Sg3

ʌŭw ɣuʌ-at məj-θ-i, it ʌŭw ɣuʌ wǎr-ʌ-θ. **(L)**
 ő hal-instr ad-prt-passSg3, most ő hal csinál-prs-Sg3.

(114) Én megtaláltam a könyvet, amit kerestem, ő pedig még csak nem is kereste.

(4/24)

Ma kə́nika ɔ́jajt-θ-əm, mətapi kənč-θ-əm, os ʌŭw
 én könyv talál-prt-Sg1, ami keres-prt-Sg1 és ő
 əntəpə kənč-θ-θ.
 nem.is keres-prt-Sg3.

A lekérdezések eredményeit áttekintve sajnos azt kell megállapítani, hogy a határozottság szerepének felméréséhez készített tesztkérdésekből egyrészt nem volt elég, másrészt az a kevés sem volt megfelelően kidolgozott ahhoz, hogy mindenféle félreértést ki lehessen küszöbölni, és megalapozott következtetéseket lehessen levonni a segítségükkel. Így még abban a kevés esetben sem lehet teljesen biztos, hogy határozottsági összefüggés állhat a háttérben, amikor a lehetőség azért felmerül, mint például az (115)-ös mondat esetében:

²¹⁸ Ráadásul a közvetítő nyelvben, az oroszban sincs determináns.

(115) [A. mérgesen jön ki a konyhából, s meséli B-nek, amit épp most látott:]

A kutya megette a húsunkat! (1/45)

Amp-ən	ńaw-iw	nők	łiw-θ-i. (O)
kutya-loc	hús-pxP11	fel	eszik-prt-passSg3
Amp-nə	ńăw-ew	nők	łiw-θ-i. (L1)
kutya-loc	hús-pxP11	fel	eszik-prt-passSg3

Mindkét adatközlő igekötős igével fordított, s egyikük meg is jegyezte, hogy ebben az esetben nem opcionális az igekötőhasználat, amiből akár arra is lehetne következtetni, hogy határozott tárgy esetén mindenképpen jelölni kell a befejezettséget (megette a húsunkat), különben a mondat csak folyamatos értelmezésű lehet (ette a húsunkat). Csakhogy itt is legalább két tényező bizonytalanítja el ezt a megállapítást. Az egyik az, hogy a határozottság jelölése nem kötelező, amit az is mutat, hogy ugyanezt a mondatot egy későbbi lekérdezés során (116) a jugáni adatközlő szintén igekötős igével fordította, de itt nem kapott a birtok birtokos személyragot (amely egyben determinál is). Meg is indokolta, hogy miért nem használta a birtokos személyragot: úgy vélte, félre lehet érteni így a mondatot, a 'mi húsunk' a beszélő saját testének húsára is értelmezhető lenne.

(116) Amp-nə   ńăwi   nők   łiw-θ-i. (L2)
kutya-loc   hús   fel   eszik-prt-passSg3

A másik, az adatok értelmezését esetlegesen befolyásoló tényező az, hogy a mondat szerkezetet „hantisabbra” alakították az adatközlők²¹⁹ úgy, hogy az ígét passzív ragozással használták, s az ágens lokatíviszragot, a páciens alanyesetet kapott. Kérdés persze, hogy ez a mondat szerkezet mennyiben osztja a kanonikus passzív szerkezetek tulajdonságait, tekintettel arra, hogy a hanti passzív információ szerkezeti funkciója egészen más, mint az ágens eltüntetését szolgáló passzív szerkezeteké. A mondataspektus szempontjából azonban azért nem lehet ezt a mondat szerkesztést teljesen figyelmen kívül hagyni, mert a „rendes” passzív sok esetben érintkezik a rezultativitással²²⁰ (ami pedig érintkezik a telicitással és

²¹⁹ Ez persze kifejezetten jó, hiszen az volt a kérés, hogy annyira természetesen fordítsanak, amennyire csak lehetséges.

²²⁰ Rezultatív szerkezet: jelentésének szükségszerűen része, hogy a szituáció eredményeképpen létrejött állapot fennáll (Bybee és tsai i.m.: 63).

befejezettséggel), mint ahogy azt nagy nyelvi mintán alapuló monográfiájában mind Dahl (1985: 134), mind pedig Bybee és társai (1994: 54) is megállapítják.²²¹

Azokban a hanti nyelvű tesztekben, ahol olyan mondatok közötti értelmezési eltérésekre irányultak a kérdések, amelyek csak az igekötő meglétében vagy hiányában különböztek, a jugáni adatközlő gyakran adta azt a magyarázatot, hogy az igekötő nélküli mondat esetében nem tény (azaz a beszélő nem állítja), hogy az adott esemény végbemegy. Ez természetesen könnyen magyarázható azzal, hogy a jelen idejű igekötős igék általában befejezett aspektusú (telikus), jövő idejű értelmezést kapnak (részletesen l. alább), míg az igekötőtlen párok jelen idejű, folyamatos értelmezésűek. Volt azonban néhány olyan eset, amikor a különbségnek esetleg a határozottsághoz is lehetett köze:

(117)   ʌw   ʃɔʌ   sɔwr-θ-əγ.

ő   lucfenyő   vág-prt-Sg3

’Lucfenyőt vágott.’

ʌw   ʃɔʌ   iʌ   sɔwr-θ-əγ.

ő   lucfenyő   le   vág-prt-Sg3.

’Kivágta a lucfenyőt.’

(118)   ʃoʌta   ojaγtə-ʌ-e   ʃuntə, jast-e!

valahonnan   talál-prs-Sg2ObjSg   ha   mond-imp.Sg2

’Ha megtalálsz valahol, szólj!’

ʃoʌta   ojaγtə-ʌ-e   ʃuntə, nɔk   jast-e!

valahonnan   talál-prs-Sg2ObjSg   ha   fel   mond-imp.Sg2

’Ha megtalálsz valahol, mondd meg!’

²²¹ Dahl (i.h.) a rezultatív szerkezetek és a passzív között korrelációt talált, sok nyelvben például csak passzívban vannak rezultatív szerkezetek. Bybee-ék a passzív és a rezultatív azon hasonlóságát emelik ki, hogy passzív szerkezetben az ige páciens argumentuma kerül alanyesetbe (ez a hanti passzívumra is igaz), mint ahogy tranzitív igék esetében a rezultatív szerkezetekben is ez történik. Ugyanakkor a rezultatív szerkezetben intranszitiv igék is állhatnak úgy, hogy ágensük alanyként jelenik meg (pl. *He is gone.*), de csak telikus igék állhatnak rezultatív szerkezetben. A passzív és a rezultatív érintkezése a sokszor a rezultatívok szerkezeti felépítésében is tükröződik, jellemző, hogy egy állapotot jelölő statikus segédige (ez adja a jelen idejű állapot jelentésárnyalatát) és egy múlt idejű vagy passzív igenév, amely egy olyan dinamikus szituációt jelöl, amely a múltban zajlott le, de a jelenben is hat a tranzitív ige tárgyára vagy az intranszitiv ige alanyára. (Hasonló a felépítése, és úgy tűnik, hasonló megszorítások is érvényesek a rezultatív szerkezet típus két képviselőjére a magyarban, az ún. rezultatívumra, ill. kvázi-perfektumra: *A kapu le van festve*, ill. *A kapu le lett festve*, l. Németh 2012.)

- (119) Memi kənč-čayə mən-Λ-əm.
 medve keres-inf megy-prs-Sg1
 'Megyek medvére vadászni.'
 Memi nök kənč-čayə mən-Λ-əm .
 medve fel keres-inf megy-prs-Sg1.
 'Megyek, megkeresem [levadászom] a medvét.'

A (117)-es mondatpár első felét úgy fordította az adatközlő, hogy 'fát vágott', míg a másodikat úgy, hogy 'kivágta azt (a fát)'. A (118)-as felszólító mondatok között is az a különbség, hogy míg az első általában véve jelenti azt, hogy 'mondd!', a másodikhoz az a jelentés tartozik, hogy valamit kérdeztek, és arra adjon a felszólított választ. A (119)-es mondat infinitívuszos szerkezetei közötti különbséget pedig úgy magyarázta az adatközlő, hogy az első esetben általában véve megyek medvére vadászni, azt már nem állítom, hogy talállok medvét, a második esetben viszont a mondat jelentéséhez hozzátartozik, hogy láttam egy bizonyos medvét, és azt fogom megkeresni (levadászni). Egyértelműnek tűnik, hogy a határozottsághoz tartozó egzisztenciális előfeltevéstről van szó a második esetben, tehát minden bizonnyal érdemes lenne a határozottság és a befejezettség jelölésének összefüggéseit vizsgálni, de ezt a részfeladatot nem sikerült lezárni elsősorban a (saját készítésű) tesztekkel kapcsolatban felmerülő számtalan probléma miatt.

6. Jelöltség és jelöletlenség: összegzés

6.1. A folyamatosság jelöletlensége

A hantiban minden bizonnyal a folyamatos aspektus a jelöletlen pólusa a folyamatos : befejezett opozíciónak, azok a mondatok ugyanis, amelyekben nincs explicit grammatikai jelölője a befejezettségnek, megfelelő kontextusban befejezett értelmezést is kaphatnak, míg befejezett aspektusú mondatok nem értelmeződhetnek át folyamatosként. A folyamatos : befejezett aspektus megkülönböztetésének egyik klasszikus, ha nem is mindig megbízható tesztje az egymásra következő tagmondatok időviszonyának elemzése: a mellérendelt, folyamatos aspektusú mondatokat általában egyidejűként, míg a mellérendelt befejezett aspektusú mondatok általában időben egymásra következőként értelmezhetők. Az alábbi

tagmondat-együttesben csak az utolsó tagmondatban volt a tagmondatok közötti időviszonyt jelölő kötőszó, mégis az összes tagmondat egymásra következő értelmezést kap úgy is, hogy a befejezettségnek nincs jelölője bennük²²² (az utolsó tagmondatot ismét csak leszámítva):

- (120) Ő TORNÁZIK, újságot OLVAS, ESZIK, és utána FEKSZIK. (3/71)²²³
ʌw	wār-ant-θ-əγ,	ʌw	gazeta.njɸək	ʌnt-ant-θ-əγ
ő	csinál-dx-prt-Sg3,	ő	újság	olvas-dx-prt-Sg3,
ʌw	ʌiw-θ-θ,	panə	ɟə	ʌ-int-θ-θ.
ő	eszik-prt-Sg3 és	le	fekszik-dx-prt-Sg3.	(L)

A mondategység nyelvi megformálása akkor sem változott, amikor az összes tagmondat időhatározót kapott (amelyek ugyanakkor egyértelműen jelölik az egymásra következőt, tehát itt akár redundáns is lehet a befejezettség külön jelölése):

- (121) 2-től 6-ig TORNÁZIK, 6-tól 7-ig újságot OLVAS, 7-től 8-ig ESZIK, és utána FEKSZIK. (3/72)
ʌw	kat	čas-γən-i	ɟut	čas	močə	wār-ant-θ-əγ,
ő	két	óra-du-ablat	hat	óra	-ig	csinál-dx-prt-Sg3,
ɟut	čas-i	ʌpət	čas	močə	gazeta.njɸək	ʌnt-ant-θ-əγ
hat	óra-ablat	hét	óra	-ig	újság	olvas-dx-prt-Sg3,
ʌw	ʌpət	čas-i	ɲjəγ	čas	močə	ʌiw-θ-θ,
ő	hét	óra-ablat	nyolc	óra	-ig	eszik-prt-Sg3, és
						le
						ʌ-int-θ-θ.
						fekszik-dx-prt-Sg3.

A tagmondategységek időben egymásra következő értelmezését elősegítheti a fenti (és az azokhoz hasonló) esetekben, hogy az egyszerű múlt időnek is van egy alapértelmezett aspektuális olvasata, mégpedig a befejezett, és ahogy a befejezett aspektusnak, a múlt időnek is egyik alapfunkciója a múlt idejű, egymásra következő események jelölése narratív szövegekben (Bybee és tsai i.m. 55, 83–85, 151). Az alábbi mondatban azonban morfológiailag jelen (vagy inkább: nem-múlt) idejű, értelmezésben pedig jövő idejű egymásra

²²² Sőt, az első két tagmondat igéje -ant-képzős, amely intranszítív, illetve folyamatos igéket képez igei alapszóból.

²²³ Az pedig mind ennél a mondatnál, mind pedig a következőnél kizárható, hogy habituális értelmezést tulajdonított volna nekik az adatközlő, ez a két mondat ugyanis egy hosszabb sorozat része volt, melynek minden egysége arra a kérdésre adott választ, hogy 'Mit csinált Iván tegnap este?'.

következő események vannak, és ez az értelmezés megint csak a nélkül jön létre, hogy a befejezettségnek morfológiai jelölője lenne a tagmondatokban:

- (122) Amikor Szása REGGELIZIK, veszi a síjét és elmegy az erdőbe.
 ʔuntə Šontj aλəŋ.mǎwəλ λi-λ-Ø, λǔw lump/niməλ
 amikor Szása reggeli eszik-prs-Sg3, ő sí
 wə-λ-Ø panə juɣ[w] ɔnt-nam mən-λ-Ø.
 vesz-prs-Sg3 és erdő belseje-appr megy-prs-Sg3.

Ez a jelöltségi minta összhangban van azzal a tipológiai megállapítással, amelyre Bybee és társai az aspektus kétféle jelölési módja, az inflexió és deriváció jelöléssel kapcsolatban jutottak (részletesen l. **7.1.1.**): a deriváció segítségével kifejezett befejezettségnek mindig van explicit morfológiai jelölője, és a folyamatosság lehet jelöletlen (zéró morfémás), míg az inflexiósan kifejezett aspektus esetében a folyamatosság az, amely mindig jelölt, és a befejezettség lehet jelöletlen is. Az alábbiakban – az eddigi fejezetek összegzéseként is – egységben tekintem át az aspektust kódoló különféle grammatikai elemeket.

6.2. A folyamatosság jelölése

A folyamatosság kifejezéséhez tehát nem szükséges külön grammatikai jelölő használata. Így jelöletlenül fejeződhetnek ki, vagy legalábbis jelöletlenül is kifejeződhetnek a beszédidőben folyamatban lévő események (123), illetve a habituális események (124):

- (123) Anna itt van mellettem, most épp DOLGOZIK. (3/1)
 Anna tatti, ma ʔutʔ-əm-ən, λǔw it rǎpiλt-əλ-Ø. (O)
 Anna itt.van, én mellett-px1-loc, ő most dolgozik-prs-Sg3.
 Oni it wan-nə, ma ʔutʔ-əm-nə, λǔw it
 Anna most közel-loc, én mellett-px1-loc, ő most
 rǎpiλt-əλ-Ø. (L)
 dolgozik-prs-Sg3.
- (124) Múlt évben mi (általában) TAKARÍT szombatunként, (de mostanában csütörtökünként). (3/4)

Måkiåλ-nə məŋ wičipə subota-n rańik-λ-uw, a it četwerkk-ən.

(O)

tavaly-loc mi.pl mindig szombat-loc takarít-prs-pl1, de most csütörtök-loc.

Måkiåλ-nə wicipə kâtpətə subbotay-ət-nə λ'öwit-θ-uw, os it
 tavaly-loc mindigpadló szombat-pl-loc mos-prt-pl1 és most
 kačəŋ četwerg-nə. (L)
 minden csütörtök-loc.

A folyamatos aspektussal kapcsolatba hozható grammatikai jelölők jellegzetes használati területe részben az akcióminőségek kifejezéséhez kötődik, ezekben az esetekben tehát a folyamatosság mellett van egy jellegzetes többletjelentése is a származékoknak, ez elsősorban a gyakorítás (125-126),²²⁴ illetve a próbálkozás (127-128):

(125) [A: Lehet / szabad úszni ebben a tóban?]

B: Igen, legalábbis én már úsztam benne többször is. (1/7)

Ma tem λår-ən nőry-iλ-θ-əm arpə. (O)
 én ez tó-loc úszik-dx-prt-Sg1 sokszor

t'enə t'i, mustəλ, ma töt arpa / məta.kim.rås
 bizony, lehet, én ott sokszor / néhányszor
 pǎwλ-iλ-θ-əm. (L1)
 úszik-dx-prt-Sg1.

wəs t'u, məta kim wǎλ-λ-θ, ma məta.kim.rås
 bizony, valamilyen képesség van-prs-Sg3, én néhányszor
 pǎwλ-iλ-θ-əm. (L2)
 úszik-dx-prt-Sg1.

(126) kəλəm tâɣinə wikkətə-ɣλ-θ-i panə ejnam
 három hely.loc felkiált-dx-prt-passSg3 és mindig

²²⁴ A (125)-ös mondatban -iλ- képzős, a (126)-os mondatban -ɣλ- képzős ige szerepel. Mint arról a képzőkkel foglalkozó fejezetben már szó esett, a két képző közötti választást elsősorban egy morfortaktikai szabály irányítja.

ǎŋkrəmt-θ-əγ, əjnam ǎŋkrəmtə-γəλ-θ-θ.
 odapillant-prt-Sg3, mindig odapillant-dx-prt-Sg3.
 'Háromszor kiáltottak, mindannyiszor odanézett.' (Csepregi 1998: 76)

- (127) ǒnčəγ juγ-ət jaγ-nə ɣow məta mǎrə
 erdei.fenyő fák-pl emberek-loc hosszú valami ideig
 bul'dozer-nat ʌǒrt-γi-θ-jat.
 buldózer-instr vág-dx-prt-passPl3
 'Az emberek sokáig próbálták egy buldózerrel kivágni az erdei fenyőket.'

- (128) Jǎwən jaγ weλi ɣűč təj-γij-ʌ-ət, tǒppə weλi tas
 folyó nép rén bár tart-dx-prs-pl3, de rén csorda
 ǎjə əntə pə təj-ʌ-ət
 szerencse nem part birtokol-prs-pl3.
 'Bár jugáni hantik próbáltak rént tartani, nem volt szerencsájük velük.'

A (128)-as tagmondategyüttes különösen tisztán mutatja a *-γi-* képző 'antirezultatív' jelentését: az ige ágense próbálkozik valamivel, de nem éri el a célt, azaz az igével jelölt szituáció nem éri el a kulminációs pontot. Úgy tűnik azonban, hogy ennek a képzőnek jelentése általánosulhat, azaz az anti-rezultativitás kifejezéséből a folyamatos aspektus általánosabb jelölőjévé válhat. Erre utalnak az alábbi példák:

- (129) Ǿ ÁTAD ajándékot a testvérének. (3/10)
 ʌűw mǎjʌpsə opi-ja mə-ʌ-θ. (O)
 Ǿ ajándék nővér-lat ad-prs-Sg3
 ʌűw nəŋi-ʌ-a justip kit-γij-θ-əγ. (L)
 Ǿ húg-pxSg3-lat ajándék küld-dx-prt-Sg3.
- (130) ʌűw ɣoləm ǎλ mǎrə nǒɣ ǎnəm-γij-θ-əγ
 Ǿ három év idején fel nő-dx-prt-Sg3

A (129)-es mondatban azért érezte jobbnak a jugáni adatközlő a képzős igével való fordítást, mert a *kit-* 'küld' igével úgy kellene értelmezni a mondatot, hogy az alany vagy később küldi el az ajándékot, vagy pedig nagyon gyorsan fejezi be a szituációt,²²⁵ a mondat kontextusaként

²²⁵ Mindkét értelmezés arra utal, hogy maga a *kit-* ige lexikálisan befejezett aspektusú.

azonban itt is az volt megadva, hogy a beszélő a beszédidőben éppen végzi az adott feladatot. Ennek a jelentésnek a visszaadására törekedett a *-γi-* képző segítségével, de itt már egyáltalán nem része a mondat jelentésének az, hogy az ajándék feladása ne sikerült volna. Hasonló a (130)-as példa, amely korábban már az időmódosítókkal kapcsolatban is szerepelt a dolgozatban; a mondat jelentése mindössze annyi, hogy 'három éven át növekedett'.

Ez az utóbbi példa két irányba is továbbvezet. Egyfelől nem a *-γi-* képző az egyetlen, amelynél jelentésáltalánosulás történhet az általános folyamatosság kifejezésének az irányában: hasonló figyelhető meg az *-iλ-* gyakorító képző esetében is. Mivel ez a változás feltehetően kontaktushatással magyarázható, a dolgozat egy későbbi részében külön fejezetben kerül sor a bemutatására (7.3.). A másik viszont az, hogy mint azt a fenti (135)-ös példa, valamint az alábbi mondatok is mutatják, a hantiban vannak arra morfológiai eszközök, hogy a befejezett aspektusra morfológiailag jelölt igéket folyamatossá alakítsák:

- (131)   λŭw   ʔōw   mǎrə   λitōt   nōʔ-nam   λiw-θ-θ.
           ő   hosszú idején   ennivaló   fel-appr   eszik-prt-Sg3
           (kb.) 'Hosszan ette az ételt megfele.'

- (132)   Ma   worpə-λam   nōʔ   pos-iλ-λam.
           én   nadrág-pxSg2Pl   fel   mos-dx-θ-Sg1ObjPl
           'Kimostam a nadrágaimat.'

- (133)   əj   ne   mǎntʰ-nə   əj.măčγə   mətə   atəm   tǎγi-ja
           egy   nő   mese-loc   állandóan   valami rossz   hely-lat
           ǎŋkrəmtə-γəλ-θ-θ.
           pillant-dx-prst-Sg3.
           'Az egyik nő a mesében állandóan valamilyen rossz helyre pillantott.'

- (134)   Ő BEFEJEZ feladatot (épp most)
           λŭw   zadača-γəλ   it   tərməλtə-λ-θ / tərmiλtə-γij-əλ-θ.
           ő   feladat-PxSg3Du   most   befejez-prs-Sg3 / befejez-dx-prs-Sg3.

A (131)-es mondatban eredetileg a *nōʔ λiw-* 'megeszik' igealak szerepelt, a mondatban szereplő időhatározó azonban nem értelmezhető ezzel az igével, ezért javasolta az adatközlő a *nōʔ nōknam*-ra történő javítását. A (132)-es példát jónak találta, azaz a *nōʔ pos-* 'kimos' igének lehet *-iλ-* képzős származéka, és az általa megadott fordítás alapján a származék

aspektusa egyértelműen folyamatos (*ноστιрывал*). A (133)-as mondatban szintén az időhatározó ('állandóan') miatt egészítette ki a momentán *ǎŋkrəmt-* igét a *-γəl-* képzővel, de az ige képzők lekérdezése során is bőségesen volt példa arra, hogy a gyorsan lezajló, befejezett aspektusú eseményeket jelölő *-mt-* képzős igék a *-γəl-* képző segítségével frekventatív akcióminőségűek, és ebből következően imperfektív aspektusúak lettek. A (134)-es példa pedig sokban hasonlít a (129)-esre: szintén a *-γi-* képző jelöli benne a folyamatosságot, és ugyanúgy a kontextus miatt ('épp most') érezte indokoltnak az adatközlő a használatát, az érdekessége ennek a példának az, hogy a képzőt az események befejezését, lezárását kifejező fázisige (l. alább), a *təram-/tərməltə-* is megkaphatja.

Röviden visszatérve még a folyamatos aspektus által lefedett jelentésekre, a hantiban a habitualitás lehet jelöletlen is, de kifejeződhet képzővel is. Ebben elsősorban a *-γəl-* képző játszik szerepet, melyet mindkét példában ige kötős ige visel, tehát ezek a példák is az előző sorozathoz kapcsolódnak abban a tekintetben, hogy morfológiailag jelölten befejezett igék válnak folyamatossá valamilyen grammatikai morféma segítségével:²²⁶

(135) Ritkán FELEJT otthon a szótárát, de ma otthon FELEJT. (5/6)

ǎw	ḡətlaptj	slovar	jăḡən	jəraytə-γəl-θ-əγ,
ő	ritkán	szótár	otthon	felejt-dx-prt-Sg3,
ös	tem	kätəλ	təwə	jərayt-θ-əγ / jəraytə-θ-təγ.
és	ez	nap	oda	felejt-prt-Sg3 / felejt-prt-Sg3ObjSg

(136) Minden nap 10-kor feküdt le aludni, de ma 9-kor feküdt le aludni. (4/6)

Kačəŋ	ḡätəλ-nə	ǎw	jeŋ	čas-nə	jəλ	ǎlintə-γəl[t]-θ-θ,
minden	nap-loc	ő	tíz	óra-loc	le	fekszik-dx-prt-Sg3
os	tem	katəλ-nə	irjeŋ	čas-nə	jəλ	ǎlint-θ-θ.
és	ez	nap-loc	kilenc	óra-loc	le	fekszik-prt-Sg3.

A folyamatosság egy másik jellegzetes esetét, a progresszivitást (amikor hangsúlyos, hogy az adott esemény éppen a beszédidőben van folyamatban) általában valamilyen lexikális elemmel adták vissza, leggyakrabban az *it* 'most', *it mata* 'épp most' határozókkal, például:

(137) A hegymászó (épp most) ELÉR a hegycsúcsot. (3/31)

Al'piŋist	kăḡḡəŋ	răp	təj-a	it mata
-----------	--------	-----	-------	---------

²²⁶ A 135-136-os példák 94-95-ös sorszámával korábban is szerepeltek már, az egyszerűség kedvéért idézem őket újra.

hegymászó köves hegy csúcs-lat épp most
 jōwət-Λ-∅.
 jut-prs-Sg3.

Végezetül szót kell ejteni azokról az esetekről is, melyekben befejezettségre jelölt igék szerepelnek folyamatos értelmezéssel, ezek ugyanis erősen megkérdőjelezzik azt a megállapítást, hogy a folyamatos aspektus lenne az aspektuális oppozíció jelöletlen párja. Ilyen például a (138)-as mondat, amelyben a szövegkörnyezet szintén az volt, hogy 'Anna itt van mellettem, éppen [és itt jött az adott lefordítandó mondat]':

- (138) Ő halat TISZTÍT. (3/12)
 ʌw iΛ wār-əΛ-∅ [hiányos mondat] (O)
 ő el csinál-prs-Sg3
 ʌw kʌ iΛ wār-Λ-∅ / iΛ nākəs-Λ-∅.
 ő hal el csinál-prs-Sg3 / el tisztít-prs-Sg3.

- (139) Ő TISZTÍT három kiló halat. (3/14)
 ʌw kʌm kg kʌ iΛ wār-əΛ-∅. (O)
 ő három kg hal el csinál-prs-Sg3.
 ʌw kʌ-i kʌm kiΛ iΛ wār-əΛ-∅
 ő hal-abl három kiló el csinál-prs-Sg3 (L)

Az utóbbi mondat már a kvantált tárgyak kapcsán is szerepelt az elemzésben, és elképzelhető, hogy (138)-as párjára is érvényes az ott felvetett magyarázati lehetőség: a mondatok a befejezett aspektusú, jelen idejű igéknek köszönhetően jövő idejű értelmezést kaphatnak, ('megtisztítja a halakat', 'megtisztít három kiló halat'), azaz a szituáció a beszéd pillanatában is tart, de a jövőben zárul le. Ezt támasztaná alá az alábbi mondat, melyben az orosz fázisigét ('befejezi') nem is fordította le a jugáni adatközlő, csak az igekötős igét használta az *it* 'most' határozóval kiegészítve az adott jelentés visszaadására:

- (140) Ő BEFEJEZ szán megjavítását (épp most).²²⁷ (3/24)
 ʌw ăwəΛ nōk wār-m-aΛ t'i tərəm-∅-∅ (O)

²²⁷ Ezzel kapcsolatban Sipőcz Katalin felveti annak lehetőségét, hogy az igenév típusa is befolyásolhatja a mondat értelmezését. Ez minden bizonnyal így van; értekezésem eredeti célkitűzései között szerepelt is az

ő szán fel csinál-prt.ptcp-pxSg3 ím befejez-prt-Sg3.
 ǎw ǎwəl it nõk wǎr-λ-∅. (L)
 ő szán most fel csinál-prs-Sg3.

Az is magyarázhatja azonban ugyanezt, azaz a befejezett ige használatát elvileg folyamatos aspektust megkívánó szöveggörnyezetben, hogy a fenti példákban olyan igeekötő-ige kapcsolatok szerepeltek, ahol az ige maga nagyon általános jelentésű (*wǎr-* 'csinál'). Az igeekötő itt feltehetően nem (vagy nem csak) a befejezettséget / telicitást jelöli, hanem az igeekötő-ige egység jelentése speciális, nem következik az igeekötő és az ige jelentéséből (ezt szokták a hagyományos nyelvtanok az igeekötő szóképző funkciójának hívni). Ezekben az esetekben nem is feltétlenül befejezett aspektusú egy igeekötős ige (mint pl. a magyar *kirándul*). Hasonló az alábbi példa is, ahol az *ilə* 'le' és a *pǎn-* 'tesz, helyez' kapcsolatával adta vissza az adatközlő a 'megvall' jelentést, s ez a mondat is folyamatos (sőt, azon belül is progresszív) értelmezést elősegítő környezetben szerepel:

- (141) (Hát ez hihetetlen! Figyelj csak!) Viktor öntudatlanul BEVALL a bűneit.
 Viktor wul-λəγ kərek-əλ ilə pǎn-λ-∅.
 Viktor tud-abess bűn-pxSg3 el tesz-prs-Sg3.

De hogy ne tűnjön ez a fejezet kivételesnek abból a szempontból, hogy úgy-ahogy, de a legtöbb különös jelenségre sikerült magyarázatot találni, ím egy mondat, amelyben meglepő igealak található:

- (142) Az igazgató ÍR a leveleit, amíg a titkárnője beteg. (3/61)
 oḵḵo ǎw-nam piśma-γət ḵǎnč-əλ-∅ sekretarša-γəλ
 főnök ő-appr levél-pl ír-prs-Sg3, titkárnő-pxSg3
 ḵǎnt'-tə mǎrə. (O)
 beteg[ige]-prs.ptcp idején.
 jak.imi kəčə wəλ-əm mǎrə oḵḵo
 titkárnő betegen van-prt.ptcp idején főnök

összetett mondatok vizsgálata, ezen belül mind a nem-finit, mind pedig a finit időhatározói alárendeléseké. A lekérdezések megtörténtek, a nyelvi adatok rendelkezésre állnak, de terjedelmi okokból a jelen dolgozatban már nem dolgoztam fel ezeket. Ugyanakkor a *təram-* fázisige ilyen szempontból megérdemelne egy külön vizsgálatot, mert önmagában is 'véget ér, készen van, elfogy' jelentésű, ugyanakkor a főige egyaránt állhat mellette infinitívuszi és befejezett melléknévi alakban, és valóban kérdés, hogy a kettő között van-e jelentésbeli különbség

āj-kōḷəŋ.nipekk-əḷ kǎnč-əmt-əḷ-θ. (L)

levél-pxSg3 ír-dx-prs-Sg3.

Mivel az *-mt-* képző olyan származékokat képez, melyek jelentésében egyaránt benne van, hogy a szituáció gyorsan lezajló és befejezett, rejtélyes, hogy a *kǎnč*- igealak miért viseli ezt a képzőt a jugáni adatközlő fordításában, hiszen kifejezetten hosszan fennálló, folyamatos szituációról van szó.

6.3. Jelöletlen és jelölt befejezettség

Immár refrénszerűen tér vissza a dolgozatban az a megállapítás, hogy morfológiai jelölők nélkül, pusztán a kontextus alapján is előállhat mondatok befejezett olvasata a hantiban. Erre volt példa bőségesen korábban is, a jelen fejezetben is (120-122), és az alábbi adatok is jól mutatják, hogy teljesen ugyanaz a morfémásor egyaránt kaphat folyamatos és befejezett értelmezést (vö. a 143-as és 144-es első tagmondatát, ill. a 145-ös mondatpárban a kérdést és a feleletet):

(143) Amikor a szöveget olvastam, kiírtam a szavakat. (4/13)

kuntə ma t'ekst ʌŋt-θ-em, ma kōḷ-ət kem
amikorén szöveg olvas-prt-Sg1 ObjSg, én szó-pl ki
kǎnč-iḷ-θ-əm.
ír-dx-prt-Sg1

(144) Amikor elolvastam a szöveget, kiírtam a szavakat. (4/14)

kuntə ma t'ekst ʌŋt-θ-əm / ʌo[u]ŋt-θ-em, ma
amikorén szöveg olvas-prt-Sg1 olvas-prt-Sg1 ObjSg én
kōḷ-ət kem kǎnč-θ-əm.²²⁸
szó-pl ki ír-prt-Sg1

(145) A: Elolvastam a mesét.

B: Gyakran olvasol mesét? (4/1)

²²⁸ Ugyanakkor azt is érdemes megfigyelni, hogy a (143)-as mondat második tagmondatában az *-iḷ-* gyakorító képzős igealak szerepel, míg a (144)-esben a képző nélküli ige (*kǎnč-*). Erre az a magyarázat, hogy az első esetben a *вытисывал*, a másodikban a *вытисал* igét kellett fordítani, és elég rendszeresnek tűnik, hogy az orosz *-iva*-képzős másodlagos imperfektívumoknak az *-iḷ-* gyakorító képzős alakot feleltették meg az adatközlők a fordításokban.

Ma mǎnt' ʌŋt-θ-əm.
 én mese olvas-prt-Sg1
 Nűŋ əjnuryə mǎnt' ʌŋət-ʌ-ən?
 te állandóan mese olvas-prs-Sg2.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne számos kifejezőeszköz annak visszaadására, hogy egy szituáció elérte a kulminációs pontját, beteljesült és ezzel lezárult. A morfológiai kifejezőeszközökkel, az igeképzőkkel és az igekötőkkel részletesen foglalkozott a dolgozat (4.1)-es és (4.2)-es fejezete, de az igekötőkkel kapcsolatban használatuk lehetőségére, ill. szükségyszerűségére érdemes még a befejezett aspektus jelöltségével kapcsolatban kitérni. Az egyértelműnek tűnik, hogy az igekötők egyik fő funkciója az ige telicitásának jelölése:

- (146) Három órán át rajzoltam ezt a képet, de nem rajzoltam le. **(4/5)**
 Ma ʁoləm čās tem kartʼinaluk-əks-θ-em, toppə əntə nōķ
 én három óra ez kép rajzol-dx-prt-Sg1, de nem fel
 lukij-θ-əm.
 rajzol-prt-Sg1.
 / əjnam əntə lukij-θ-əm.
 / mind nem rajzol-prt-Sg1
- (147) Én hosszan TANUL a verset, és ím TANUL a verset. **(5/3)**
 Ma ʁōw mǎrə stʼih-ət ōnəʌt-θ-əm / ōnəʌtə-θ-ʌam, panə it
 én hosszú idején vers-pl tanul-prt-Sg1 / tanul-prt-Sg1 ObjPl, és most
 tʼi nōķ ōnəʌtə-θ-ʌam.
 ím fel tanul-prt-Sg1 ObjPl.

Az is bizonyos azonban, hogy az igekötők használata nagyon sok esetben opcionális, és a tesztek alapján kapott eredmények ellentmondásosak, az ellentmondások pedig csak részben magyarázhatók egyéni nyelvhasználati különbségekkel, bár persze ilyenek is előfordultak. Az igekötők használati lehetőségeire irányult az igekötők és igeik kombinációs lehetőségeit vizsgáló lekérdezés-sorozat (l. 17, ill. 19. sz. melléklet – az utóbbi orosz jövevényigéket tartalmazott), jó néhány grammatikalitási ítéletet kérő teszt (6, 7, 9, 11, 13 sz. melléklet), előfordulásaik vizsgálhatóak voltak a fordítási feladatok alapján (1-5 sz. melléklet) és a képsorozat (23. sz. melléklet) segítségével is. A kombinációs lehetőségekre irányuló tesztek

az igeekötős igeek csoportját nagynak és nyitottnak (azaz szabadon bővíthető, produktív csoportnak) mutatták. A grammatikalitási ítéletek során nagyon sokszor csak az igeekötőt is tartalmazó mondatokat ítélték jónak az adatközlők, vagy legalábbis az igeekötős igeet érezték pontosabbnak:

- (148) Memi jōwət-λ-∅ panə min-at nõk λi-λ-∅.
 medve jön-prs-Sg3 és mi.du-acc fel eszik-prs-Sg3
 Memi jōwət-λ-∅ panə min-at λi-λ-∅.
 medve jön-prs-Sg3 és mi.du-acc eszik-prs-Sg3
 'Jön a medve és (meg)esz minket.'

- (149) Jintəp iλə morəj-əλ-∅.
 tú el török-prs-Sg3
 Jintəp morəj-əλ-∅.
 tú török-prs-Sg3
 'A tú (el)török.'

A tromagáni adatközlő az igeekötő nélküli mondatokat nem is tartotta jónak, a jugáni pedig azt mondta, hogy az igeekötős mondatok pontosabbak, kontextus nélkül is értelmezhetők, az igeekötőt nem tartalmazó mondatok jelentésébe pedig az is beletartozik, hogy nem biztos, hogy az adott szituáció végbemegy.

Az igeekötőtlen mondatokkal kapcsolatos grammatikalitási ítéletek nem feltétlenül az aspektuális értelmezéshez kötődnek, ezzel kapcsolatban azonban röviden ki kell térni az igeek argumentumszerkezetével kapcsolatos vizsgálatokra. A magyar esetében Kiefer–Ladányi (2000b) azt állapították meg, hogy az igeekötő nem vonzata az igeének, ugyanakkor lekötheti az ige egyik vonzathelyét. Az a hantiról is valószínűsíthető, hogy az igeekötő nem vonzata az igeének, hiszen ugyanabban a tagmondatban szerepelhet az igeéhez tartozó határozói vonzat és az igeekötő egyaránt, az pedig, hogy a határozó és az igeekötő között értelmezői viszony lenne, nagyon valószínűtlen:

- (150) tʉ nipek pay-nə tʉ imi-ja tōwə məj-∅-i.
 az papír fiú-loc az asszony-lat oda ad-prt-pass.Sg3
 'A fiú odaadta az asszonynak a papírt.'

- (151) Nǔŋ jōwin juγ-a nōk̚ k̚uŋγΛ-a!
 te éjszaka fa-lat fel mászik-imp.Sg2
 'Éjjel mássz fel a fára!'
- (152) Min tem pǎγ-a ǎwi-mən tōwə mə-Λ-mən.
 mi.du ez fiú-lat lány-pxDu1 oda ad-prs-Du1
 'Hozzáadjuk ehhez a fiúhoz a lányunkat.'

Az alábbi mondatokban azonban feltehetően az igekötő leköti az ige egyik vonzathelyét (azt mondták, az igekötős verzió azt jelenti, hogy tudom, hogy itt hálok meg), ezért érezhették rossznak az igekötőtlen változatot, ill. egészítették ki valamilyen konkrét helyhatározóval:

- (153) Ma jΛə k̚uΛ-məγtə-Λ-əm.
 én le hál-dx-prs-Sg1
 *Ma k̚uΛ-məγtə-Λ-əm.
 én hál-dx-prs-Sg1
 'Meghállok.'
- Ma təγə / məta tāyin k̚uΛ-məγtə-Λ-əm.
 én ide / valami hely-loc hál-dx-prs-Sg1
 'Én itt / valahol meghállok.'

Az, hogy az igekötő használatát szükségesnek érezték-e, mutathatott egyéni eltéréseket. Ilyen volt például a *tǎwər*- 'bezár' ige, ahol a jugáni adatközlő nem érezte szükségesnek az *jΛə* 'le' igekötő használatát, azaz helyesnek érezte az igekötő nélküli mondatokat. Amikor megkérdeztük, hogy mondható-e igekötővel is ugyanaz a mondat, azt felelte, hogy igen, de neki alapvetően nem hiányzik a mondatból, mert az igekötőben lévő irányultság eleve benne van az ige jelentésében. A tromagáni adatközlő ugyanakkor hibásnak érezte az igekötő nélküli mondatokat:

- (154) ǎw jttən-wəs tāwər-Ø-Ø. (O: *, L: ✓)
 ő ablak csuk-prt-Sg3.
 ǎw jttən-wəs tāwr-iΛ-Ø-Ø.
 ő ablak csuk-dx-prt-Sg3
 ǎw jttən-wəs tāwər-Λ-Ø.

ő ablak csuk-prs-Sg3.
'(Be)csukta/csukogatta/csukja az ablakot.'

Az egyéni különbségek jól tükröződnek a képek lekérdezésével kapott mondat sorokban is, amelynek eredményei négy adatközlővel is megvannak (23. sz. függelék). Az 'eloltja/elfújja a tüzet' képről például a következő variációk érkeztek (sorrendben mindig: 1. ASZ, 1. JSZ, 3. OSZ, 4. LK):

- (155)   ʌűw   naj   ʔöpət-θ-θ.
           ő   tűz   olt-prt-Sg3
           naj   ʔʌə   pöγ-əʌ-θ.
           tűz   el   fúj-prs-Sg3
           oŋk   ʔʌə   pöw-θ-təγ.
           gyertya   le   fúj-prt-Sg3ObjSg
           iki   naj   ʔʌə   ʔöpət-ʌ-θ.
           férfi   tűz   el   olt-prs-Sg3.

A 'felvette a nadrágját' képet a következőképp írták le:

- (156)   ʌűw   wörəp ʌömət-θ-θ.
           ő   nadrág felölt-prt-Sg3
           wörəp ʌömət-θ-θ.
           nadrág felölt-prt-Sg3.
           wörəp nōk   ʌömət-θ-θ.
           nadrág fel   felölt-prt-Sg3
           tem   iki   jākən   wörəp ʌömət-θ-θ.
           ez   férfi   házban   nadrág felölt-prt-Sg3.

Az a kép, amelyen uborkát hámoznak, szintén eltérő válaszokat eredményezett az igekötőhasználat szempontjából is:

- (157)   ʌűw   ogurec wiŋt'-θ-θ / ʌűw ogurec waŋt'-m-aʌ   tərəm-θ-θ.
           ő   uborka vág-prt-Sg3 / ő   uborka vág-prt.ptcp-pxSg3 befejez-prt-Sg3
           ogurec ăwət-θ-təγ.

uborka	vág-prt-Sg3ObjSg		
waňč-əm	ogurec		
vág-prt.ptcp	uborka		
tem	kitγə / arγə	čopij-θ-əγ	köč-əλ-nat
ez	ketté / szét	darabol-prt-Sg3	kés-pxSg3-instr

Mindeddig tehát egyéni nyelvhasználati különbségekkel lehetett magyarázni az igező opcionális megjelenését, de vannak olyan esetek is, amikor ez nem jöhet szóba. Több példa volt arra, hogy fordításoknál a telicitás, az ige csúcspontjának elérése vagy nem kapott explicit jelölőt, vagy pedig nem igezővel jelölték. A *λoηət*- 'olvas' igenek például a jugáni adatközlő megadta a *nők λoηət*- párját,²²⁹ de mint azt a (144)-es és (145)-ös mondatok is mutatták, fordításban nem használta ezt az alakot az orosz befejezett igealak visszaadására, hanem a telicitás jelöletlen maradt. Az alábbi fordításokban ugyanezzel az igevel kapcsolatban pedig mindkét adatközlő jelölte, hogy a szituáció elérte végpontját, de nem igezővel:

(158) [A: Úgy tűnik, a testvéred soha nem fejezi be a könyveket.] (1/2)

B: Ez nem teljesen igaz. Ezt a könyvet elolvasta (=az egészet).

Tem	kńiga	λoηət-θ-təγ	pət-aλ	močə. (O)
ez	könyv	olvas-prt-Sg3ObjSg	vég-pxSg3	-ig
Tem	kəńika	λűw-nə	əjnam	λoηt-θ-i. (L)
ez	könyv	ő-loc	mind	olvas-prt-pass.Sg3

Hasonlóképpen a *ķānc*- 'ír' ige is létezhet elvileg *nők ķānc*- párja,²³⁰ de az alak 'elviségét' tükrözi, hogy a fordításokban nem ez mutatja a telicitást:

²²⁹ Igaz azonban az is, hogy ennek az alaknak az értelmezése okoz némi gondot. A *λoηət*- ige is egyaránt van 'olvas' és 'számol' jelentése, és az igező-ige kombinációkat vizsgáló lekérdezéskor a *nők λoηət*- jelentésűl azt adta csak meg, hogy 'megszámol, összeszámol'. Egy korábbi lekérdezés során viszont helyesnek találta a *nők*-os alakot a következő mondatban is:

Ma tem kəńika iλə / jλə / nők λoηt-θ-əm.
én ez könyv el / le / fel olvas-prt-Sg1.

'Elolvastam a könyvet.'

²³⁰ A bizonytalanságot itt az okozza, hogy a jugáni adatközlő elfogadta a *Ma wătjeη nīpək λoηət iλə / jλə / nők ķāncəm* ('Ötven oldalt el- / le- / felírtam) lehetőségek közül a *nők*-os verziót, az igezők kombinációs lehetőségeinek vizsgálatakor azonban a *nők ķānc*- alakot 'fentről odaír' jelentéssel adta vissza.

- (159) [A. testvére épp azelőtt fejezte be két levél írását, hogy A. hazajött. A. mondja:]

Amikor tegnap hazaértem, a testvérem már megírt két levelet. (1/59)

ḵuntə ma jakə jöwt-θ-əm, ma opə-m kat nipək-kən
 amikorén haza jön-prt-Sg1, én nővér-pxSg1 két levél-du
 pətə-γəλ-a ḵanč-θ-θ. (O)
 vége-pxDu3-lat ír-prt-Sg3.

ḵuntə ma jāḵə jöwt-θ-əm, ope-m kat píśma-γən
 amikorén haza jön-prt-Sg1, nővér-pxSg1 két levél-du
 ḵānč-ča tərəm-θ-θ / tər-m-iλ-θ-əγ. (L)
 ír-inf befejez-prt-Sg3/ befejez-dx-prt-Sg3

Az igekötős alakok rendszertelennek tűnő használata a hantiban alátámasztani látszik azt, amit Bybee és társai a befejezettséget/telicitást igekötővel, azaz deriváció segítségével, illetve igei inflexiók morfémaival jelölő nyelvek összehasonlítása során megállapítottak. Azt írták ugyanis, hogy azokban a nyelvekben, ahol igekötők (terminológiájukban: bounders, azaz határolók) jelölik a befejezettséget, ez az eljárás magán viseli a szóképzésre mint folyamatra általánosan jellemző jegyeket: sok a lexikai esetlegesség, azaz nem minden igének van igekötős párja, nem ugyanazt az igekötőt kapják az egyes igék, és az igekötők a befejezettség mellett sokszor egyéb jelentésárnyalatot is kifejeznek.²³¹ A derivációból kiinduló grammatikalizációs folyamat ugyanis másként zajlik le, mint az inflexiók toldalékok grammatikalizációja: a derivációs affixumok elemről elemre terjednek a lexikonban, szemben az inflexiók toldalékokkal, amelyeknek használati szabályait, disztribúcióját jóval általánosabb nyelvtani szabályok irányítják (i.m. 88). A hantiban is vannak olyan igekötő-ige kapcsolatok, amelyek feltehetőleg már a teljes beszélőközösségben elterjedtek, ilyen lehet például a *nōḵ* λi- 'megeszik', *nōḵ* rüwət- 'felzavar', *iλə* wāλ- 'megöl', *iλə* āunt- 'lefekszik' – ezek a fordításokban is rendszeresen megjelennek. Más alakok azonban lehetnek még csak terjedőfélben, ezekben az esetekben lehet egyéni eltérésekkel is számolni (az esetleges orosz hatás kérdésére a dolgozat egy későbbi fejezetében térek ki, 7.3.).

²³¹ Itt nem feltétlenül csak akcióminőség-beli különbségekről lehet szó. Jó példa erre a hanti λəλ- 'olvad' ige, amelynek egyaránt van *iλə* és *nōḵ* igekötős alakja, de az utóbbinak megvan az a többletjelentése is, hogy a felolvadás eseménye a beszélő számára kellemetlen.

Az igekötős alakok használati jellegzetességeit nagyban befolyásolhatja egy-egy alak gyakorisága, és a gyakoriság fogalma ismét vissza is vezet a grammatikalizációhoz, hiszen annak folyamata együttjár egy adott morféma gyakoriságának ugrásszerű növekedésével, méghozzá úgy, hogy a gyakoriság növekedését mind a grammatikalizációs folyamatot elősegítő tényezőként, mind pedig a folyamat következményeként megfigyelhető jelenségként számon kell tartani (Bybee 2003). A gyakoriság akár meghatározóbb tényező is lehet egy-egy alak rögzülésében, mint egyéb tényezők. Korábban (4.2.6.1.) azt feltételeztem, hogy az igekötők először azok mellett az igék mellett jelennek meg (természetesen a mozgásigék csoportja után), amelyeknél az igekötőtlen : igekötős párok szembenállása a [- / + telikus] jegyben szembenálló igéket különbözteti meg, azaz a cselekvéseket és teljesítményeket (*ír : megír, olvas : elolvas*), és csak később terjed át használatuk az eredményigékre, amelyek eleve [+ telikus] jegyűek, esetükben tehát az igekötő tulajdonképpen redundáns. Ez talán nagy általánosságban nem is téves feltételezés (l. az ott található összefoglaló táblázatokat), de minden bizonnyal vannak kivételek, mint például az *iaə wǎŋ* 'megöl' ige. Ahogy azt Wacha (2001: 43) is megjegyzi, a *megöl* igének igekötőtlen párja is befejezett értelmezésű a legtöbb szövegkörnyezetben. Az igekötő tehát itt minden bizonnyal redundáns jelölője a telicitásnak, mégis ez az egyik legstabilabb igekötős alak a hantiban (abban az értelemben, hogy ennek igekötőtlen párját nem is fogadták el a különböző tesztekben), és ez minden bizonnyal az alak gyakoriságára, ill. ebből következő rögzült használatára vezethető vissza.

6.4. Befejezettség, fázisigék és jövő idő

Mint az már a korábbi példákból is látszott, a befejezettség/telicitás sokszor nem igekötők, vagy más kötött morfémák segítségével jelenik meg, hanem ha egyáltalán jelölik, akkor lexikális elemek segítségével. Ilyen az *əjnam* 'egészen, teljesen' határozószó, a *pətaŋ mōčə* 'végéig' jelentésű névutós szerkezet, vagy a *təram-* 'befejez, véget ér' jelentésű fázisige;²³² mindegyikükre volt már példa a jelen fejezetben is (pl. 158, 159).

Fázisigékkel azonban nemcsak az események befejezését, hanem kezdését is ki lehet fejezni. Smith (1997: 48–50) ezekkel az igékkel (nála: szuper-lexikális morfémák) is a levezetett szituációtípusok áttekintése kapcsán foglalkozik. Mint írja, a beszélő választhatja azt is, hogy nem a maga teljességében mutat be egy szituációt, hanem valamely részére,

²³² A segédige terminus használatát azért kerülöm, mert a segédigének számos olyan grammatikai ismérve van, amelyeket a hantival kapcsolatban még nem vizsgáltak, ezért nem lehet tudni, hogy ezek a tulajdonságok jellemzőek-e a fázisigékre.

jellemzően a közepére vagy a két végpontjára irányítja a figyelmet, ezt pedig a fázisigék segítségével tudja megtenni. Mint ugyanitt írja, egy szituáció kezdete vagy vége tulajdonképpen maga is egy esemény, még hozzá mindig telikus, hiszen mindig állapotváltozással jár. Egy szituáció kezdetének kifejezésére meglehetősen sok szinonim fázisige van a hantiban:

- (160)   Ő KEZD feladatot (épp most). (3/25)
 ʌw   zadat ʌŋət-tə   ʌŋ-θ-tə.
 ő   feladat olvas-inf   kezd-prt-Sg3ObjSg
- (161)   ʌw   aj-ʔŋ.ŋipək-ət   ʔānč-čə   jə-ʌ-θ.
 ő   levél-pl   ír-inf   kezd-prs-Sg3
- (162)   ʌw   aj-ʔŋ.ŋipək-ət   ʔānč-čə   čűksəm-θ-ə
 ő   levél-pl   ír-inf   kezd-prt-Sg3
- (163)   ʌw   aj-ʔŋ.ŋipək-ət   ʔānč-čə   řəŋip-ə-θ.
 ő   levél-pl   ír-inf   kezd-prs-Sg3

Az egyes igék közötti jelentéskülönbséget nem sikerült teljesen pontosan meghatározni, ez kapcsolatban lehet mind a szituáció belső időszerkezetével, mind pedig a beszélő viszonyulásával az adott szituációhoz. A *řəŋip*- és a *čűksəm*- igét tartalmazó mondatok között például a jugáni adatközlő azt a különbséget érezte, hogy az előbbi lassabb hozzákezdést fejez ki, és esetleg azt is, hogy a beszélőnek nincs kedve hozzá, míg az utóbbi gyorsabban, és azt is, hogy az adott szituáció hosszabban fog tartani. A legsemlegesebbnek (legalábbis a 161-163-as mondatok igéi közül) a *jə*- fázisigét találta, és ugyanezekről a mondatokról azt is mondta, hogy ezek jövő idejűek. A tromagáni adatközlő egy másik példa (171, l. alább) kapcsán beszélt arról, hogy szerinte a *jə*- és a *řəŋip*- között az a különbség, hogy az előbbit akkor használjuk, ha valaki még soha nem csinálta azt a tevékenységet, amelyet most elkezd, szemben a másikkal.²³³ Ami azonban meglepő volt, hogy ugyanerre a jelentésre az adatközlők egyike sem adta meg a *pīt*- 'esik' segédigét, annak ellenére, hogy az iskolai tankönyvek

²³³ És hogy tovább bonyolódjon a kép, míg a kresztomátiában (Csepregi 1998) a *jə*- a leggyakoribb a kezdést kifejező szerepben, a Paasonen-mesékben (Paasonen–Vértes 2001) rendszeresen a *řəŋip*- fejezi ki ugyanezt, bár itt azt is figyelembe kell venni, hogy a Paasonen által gyűjtött szövegek közel száz évvel korábbiak, mint a Csepregi-gyűjtés.

szerint ezzel adható vissza a jövő idejű jelentés. A mögött, hogy a tankönyvek paradigmatisan megadják az igék múlt, jelen és jövő idejű alakjait (pl. *mŭwəli wǎrəl?* *mŭwəli wǎr?* *mŭwəli wǎrtəpə pītəl?* 'mit csinál? mit csinált? mit fog csinálni?', Pesikova 2003: 50), az orosz grammatikák hatása is vélelmezhető, az pedig, hogy a lehetséges igék közül épp a *pīt*-normalizálását szorgalmazzák a szerzők, esetleg az északi hanti követésével magyarázható. Mégsem lehet ezt teljesen mesterséges alkotásnak tekinteni, mert szurguti folklórszövegekben is fel-felbukkan a *pīt*-ige 'kezd' jelentéssel.²³⁴

Visszatérve a 'kezd' fázisigék jövő idejű értelmezésére, a kérdésre annak ellenére is ki kell térni, hogy a deiktikus igeidők kifejezési módja alapvetően nem tartozik a dolgozat témájához, mert kapcsolódási pont mégis található vele. Közismert, hogy a nyelvekben gyakran érintkezik az időbeliség és az aspektualitás, a jelen esetben például az emelhető ki, hogy a befejezett aspektusú, jelen idejű alakoknak jövő idejű értelmezése lehet²³⁵ – ezért térek ki az alábbiakban még a jövő idő kifejezését vizsgáló kérdőív tanulságaira. Kezdve a kezdést kifejező fázisigék lehetséges jövő idejű értelmezésével, a kérdéssel kapcsolatban az az érdekes, hogy bár a jövő idejű segédigék grammatikalizációs folyamata közkedvelt témája a nyelvtörténeti szakirodalomnak, a lehetséges bemenetek között nagyon ritkán sorolják fel a hasonló, azaz inchoatívumot kifejező fázisigéket (l. mégis Ultan 1978). Dahl (2000a) áttekinti, hogy az európai nyelvekben milyen módon, milyen gramok segítségével jelenik meg a jövő idő, és itt a finnel, az észttel, valamint a finnországi svéddel kapcsolatban ír arról, hogy 'kezd' jelentésű igék válhatnak a jövő idő kifejezőeszközeivé. Bánhidi (1941) a hanti mellett komi és udmurt példákat sorol, érdekes tehát, hogy erre a változásra elsősorban a finnugor nyelvekből hozhatók példák. A jelentésváltozás folyamatát jól jellemzi Finály (1888: 85) a magyar *fog* segédigével kapcsolatban (mely szintén 'kezd' jelentésen keresztül vált jövő idejű segédigévé: „a *fog* ige eredeti jelentése alapján a *fogok ími* csak annyiban jövő, amennyiben a hozzáfogás idején a cselekvés éppen csak kezdetén van és így lefolyása még várandó”. Nagyon hasonló a jelentéstani alapja annak is, hogy 'válík' jelentésű igék, mint a hanti esetében a *jə*-, hogyan kaphatnak szerepet a jövő idő kifejezésében, ez a változástípus azonban a nyelvek szélesebb körében adathozható (Dahl 2000b).

Visszatérve az aspektus és a jövő idő kapcsolatára, érdemes még röviden kitérni arra, hogy a hantiban mennyire vesznek részt a telicitásjelölő elemek a jövő idő kifejezésében, már csak azért is, mert a dolgozat megelőző részeiben elsősorban múlt idejű kontextusban

²³⁴ A *pīt*-fázisigével kapcsolatos leírás teljes egészében Csepregi Márta szíves szóbeli közlésén alapul.

²³⁵ Ebben is különböznek egymástól az aspektust inflexiósan és derivációsan kifejező nyelvek, az előbbieken ugyanis a befejezett aspektus használata a múlt időre korlátozódik, l. Bybee és társai i.m.: 89, ill. Dahl 1985: 82-85).

vizsgáltam ugyanezeknek a tulajdonságait. Először is meg kell állapítani, hogy éppúgy, mint a magyarban (és még jó néhány észak-európai finnugor és germán nyelvben, l. Dahl 2000a), a jövő idő maradhat jelöletlen is, például a (161-163)-as mondatok fázisige nélküli verziója egyaránt lehet jelen és jövő idejű értelmezésű:

- (164)   ʌŭw   aj-ḵǝʌŋ.nipek-ət   ḵǎnč-ʌ-Ø.
           ő   levél-pl   ír-prs-Sg3
           'Levelet ír. / Levelet fog írni.'

Mint ahogy más igekötős nyelvekben, a jelen idejű, igekötős igét tartalmazó mondatok a hantiban is jövő idejű értelmezést kapnak:

- (165)   Ha (te) követ TESZ a táskába, SZAKAD. (2/9)
           Kǎw   sumka-ɣa   pǝn-ʌ-e   kuntə   iʌə   pǎḵən-əʌ-Ø
           kő   táska-lat   tesz-prs-Sg2   ha   le   kipukkad-prs-Sg3
           / ʔrij-əʌ-Ø. (O)
           szakad-prs-Sg3

nŭŋ   tem   ḵjɾəɣ   kǎw-at   pǎn-ʌ-e   ḵuntə, ʌŭw
           te   ez   táska   kő-instr   tesz-prs-Sg2ObjSg   ha,   ő
           iʌə   ʔrij-əʌ-Ø. (L)
           el   szakad-prs-Sg3.

- (166)   [B utazásra készül. A el akarja adni a házát, amíg B távol van. A mondja erről B-nek:]
           Amikor jövőre visszajössz, én már eladtam a házam (v. a házam már el lesz adva). (1/67)

osǎʌ-ən   jǝwət-tə   ʌat-ən   ma   ḵut-əm   iʌ   tinijə-min
           jövő-loc   jön-prs.ptcp   idő-loc   én   ház-pxSg1   el   ad-adv.ptcp
           / iʌə   tini-ʌ-əm. (O)
           / el   ad-prs-Sg1.
           os ʌʌnə   nŭŋ   pəɾɣi   kar-imtə-ʌ-ən,   ma   ḵut-əm   iʌə
           jövő-loc   te   vissza   fordul-dx-prs-Sg2   én   ház-pxSg1   el

tini-j-min. (L1)

ad-adv.ptcp.

ḵuntə nũŋ os ʔʌ-nə kar-imtə-ʌ-ən, ma ḵut-əm
amikorte jövő-loc fordul-prs-Sg2, én ház-pxSg1

tini-ʌ-em. (L2)

ad-prs-Sg1.

Mivel a jugáni adatközlő a fordítás második verziójában igekötő nélküli igét használt a második tagmondatban, külön is rákérdeztem, hogy az alábbi két mondat között van-e különbség:

(167) ḵuntə nũŋ os ʔʌ-nə kar-imtə-ʌ-ən, ma ḵut-əm
amikorte jövő-loc fordul-prs-Sg2, én ház-pxSg1
tini-ʌ-em.
ad-prs-Sg1.

ḵuntə nũŋ os ʔʌ-nə kar-imtə-ʌ-ən, ma ḵut-əm
amikorte jövő-loc fordul-prs-Sg2, én ház-pxSg1
iʌə tini-ʌ-em. (L2)
el ad-prs-Sg1.

Ennél a lekérdezésnél azonban már csak a második mondatot tartotta jónak, az első verzió második tagmondatának legfeljebb 'kereskedik' értelmezést tudott adni, de azt is megjegyezte, hogy azt viszont a *tinəksə* gyakorító képzős ige jobban kifejezné.

Az *-mt-* képző ugyancsak szerepet kaphat a jövő idő kifejezésében. Ez kevésbé meglepő az alábbi esetben, ahol a képző állapotigéhez járulva annak inchoatív értelmezést ad, hiszen, mint az a fázisigék kapcsán már felmerült, a jövő idejűség és a kezdés kifejezése érintkezik:

(168) Amikor (én) este ÉR haza, anyám VAN boldog. (2/65)
ittən jăḵə ma jöwət-t-am-ka, ma aŋk-em
este haza én jön-prs.ptcp-pxSg1-ha én anya-pxSg1 fel
nõḵ nălkə-ʌ-θ
fel örül-prs-Sg3
/ nălk-əmtə-ʌ-θ. (L)

örül-dx-prs-Sg3.

A jövő idő kifejezését vizsgáló kérdőívben több mondat sorozat irányult annak felmérésére, hogy a beszélő közvetlen és későbbi, valamint egy harmadik személy közvetlen és későbbi terveinek kifejezése ugyanolyan morfológiai eszközökkel történik-e az adott nyelvben, ill. van-e valamilyen különbség akár az alany személye, akár a tervek időbeli távolsága függvényében. Ezt sajnos egy hiba miatt nem sikerült kideríteni,²³⁶ viszont így legalább azt megmutatták ezek a példák, hogy a szubitív képzős alakok szintén szerepet kaphatnak a jövő idő kifejezésében, ha a 'most rögtön, gyorsan megcsinálom' jelentést akarják visszaadni vele (vö. 169 és 170):

(169) (A beszélő az estére vonatkozó terveiről beszél:)

-Városba MEGY (én). (2/32)

Ma wáčnam mən-λ-əm. (O)

én város-appr megy-prs-Sg1

Ma wáčnam mən-λ-əm. (L)

én város-appr megy-prs-Sg1

(170) (A beszélő az azonnali terveiről beszél:)

-Városba MEGY (én). (2/37)

Ma sǎrya wáč-nam mən-λ-əm. (O)

én gyorsan város-appr megy-prs-Sg1

Ma wáč-nam pǎn-əmtə-λ-əm / mən-əmtə-λ-əm. (L)

én város-appr tesz-dx-prs-Sg1 / megy-dx-prs-Sg1

²³⁶ Félrefordítottam ugyanis a kontextust megadó szöveget, a 'nem közvetlen' helyett pont az 'azonnali' határozó került bele.

Érdekes volt megfigyelni azt is, hogy nemcsak a telicitás jelölői kaphatnak szerepet a jövő idejű mondatokban, hanem a folyamatossághoz köthető gramok, konkrétan a gyakorító képző is, csak éppen ellenkező értelemmel. Az alábbi mondat harmadik verziójánál a második adatközlő azzal indokolta a gyakorító képzős alak használatát, hogy így nem jelenti azt a mondat, hogy az adott esemény biztosan bekövetkezik, csak lehet, hogy megtörténik.

(171) Azok, akik megkapják holnap a fizetésüket, biztos, hogy elmennek sörözni.

(1/71)

kojayi kołtaγiΛ wăγ wə-Λ-Ø, əj.tʰu.arətan piwa
 aki holnap pénz vesz-prs-Sg3, mindenképpensör
 jeŋtʰ-tʰa čũksəm-Λ-ət / raŋip-Λ-ət / jə-Λ-ət. (O)
 iszik-inf kezd-prs-pl3 / kezd-prs-pl3 / kezd-prs-pl3.

kojayi kołtaγiΛ rāpit-m-aΛ pətan
 aki holnap dolgozik-prt.prtcp-pxSg3 -ért
 way wə-Λ-Ø, čājə piwa jeŋtʰ-Λ-ət.
 pénz vesz-prs-Sg3, bizony sör iszik-prs-pl3
 / piwa tʰi jeŋtʰ-Λ-ət. (L1)
 / sör ím iszik-prs-Pl3

kojayi kołtaγiΛ zarplata wə-Λ-Ø, tʰut čājə piwa
 aki holnap fizetés vesz-prs-Sg3, az bizony sör
 jeŋtʰ-iΛ-əΛ-Ø. (L2)
 iszik-dx-prs-Sg3

Az azonban éppúgy érvényes a jövő időre, mint a múltra, hogy a telicitás/befejezettség jelölése nem kötelező:

(172) māləŋkkātəΛ-nə ʌāntʰ ʌðΛ-taγə jə-Λ-Ø.
 meleg nap-loc hó olvad-inf kezd-prs-Sg3
 māləŋkkātəΛ-nə ʌāntʰ ʌðΛ-taγə rāŋip-əΛ-Ø.

meleg nap-loc hó olvad-inf kezd-prs-Sg3

mālənkkātəλ-nə ʌāntʰ iʌ ʌōʌ-taγə jə-ʌ-θ.

meleg nap-loc hó el olvad-inf kezd-prs-Sg3

(173) A beszélő olyasvalakinek mondja, aki azonnal indul:

Mire (te) VISSZATÉR, (én) ÍR ezt a levelet (=BEFEJEZ akkorra).(2/17)

nűŋ jōwət-t-an-ka, ma aj-kōʌəŋ.nipek kǎnč-ʌ-əm.

te jön-prs.ptcp-PxSg2-ha én levél ír-prs-Sg1

/ ma aj-kōʌəŋ.nipek tʰu ʌat-nə kǎnč-čəγə tərəm-ʌ-əm.

/én levél az idő-loc ír-inf befejez-prs-Sg1.

A (172)-es mondatok kapcsán azt kérdeztem a jugáni adatközlőtől, hogy van-e közöttük különbség: az első kettőben más a kezdést, illetve jövő idejűséget kifejező fázisige, a harmadik mondatban pedig igekötője is van a fázisige infinitívuszi vonzataként álló főigének. Az adatközlő mindhárom mondatot jónak érezte, s ezen belül az igekötős verziót konkrétabbnak. Ugyanakkor olyan különbséget nem látott az igekötőtlen és az igekötős mondatok között, hogy az igekötősnek 'a hó teljesen, mind elolvad' jelentése lenne - mint mondta, ha ezt akarnám kifejezni, akkor az *əjnam* határozót lenne érdemes használni. Az (173)-as mondatban a kontextus alapján kifejezetten hangsúlyos jelentéselem, hogy az adott esemény, azaz a levél megírása a megadott referenciaidőig befejeződik, a jugáni adatközlő pedig szinonim lehetőségként adta meg a sima jelen idejű igealakot a *tərəm*- fázisigés alak mellett. Mindez még kiegészíthető azzal, amit a fejezet elején idézett (122)-es, ill. több, ehhez hasonló mondat mutatott jövő idejű kontextusban is: befejezettségre / telicitásra nem jelölt, mellérendelt igei szerkezetek is kaphatnak olyan értelmezést, amely alapvetően a befejezett aspektusú szerkezetekre jellemző, azaz hogy az igeik által jelölt szituációk nem egyszerre (ez a folyamatos szerkezetekhez kapcsolódó interpretáció), hanem egymás után következnek be. Ugyanaz a kép rajzolódik ki tehát a jövő idejű mondatok esetében is, mint a múlt időben: a hantiban a folyamatos aspektus a jelöletlen, azok a mondatok is kaphatnak befejezett / telikus értelmezést, amelyekben ennek nincs nyelvi jelölője.

7. Kitekintés

Dolgozatom zárófejezetében olyan általánosabb kérdésekre térek ki, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül az értekezés tárgyához, a hanti aspektus- és akcióminőség-rendszer leírásához. Az alább bemutatandó tipológiai, nyelvtörténeti és areális jellegű megfigyeléseket, illetve hipotéziseket azonban vagy többször érintettem már a dolgozat leíró részének különböző részeiben, vagy pedig az indokolja felvételüket, hogy kicsit szélesebb kontextusba lehet segítségükkel helyezni a vizsgált témát.

7.1. Az aspektusrendszerek tipológiai osztályozása

Az idő-aspektusrendszerekre összpontosító, részben funkcionális-tipológiai indíttatású munkáikban – az eltérő típusú adatgyűjtés ellenére is – mind Östen Dahl, mind pedig Joan Bybee és munkatársai eljutottak ahhoz a kérdéshez, hogy tulajdonképpen ugyanannak a nyelvi kategóriának a megtestesítői-e a számos nyelvben megfigyelhető, igei inflexióra épülő aspektus-rendszerek, és a ritkább, a legmarkánsabb csoport után Dahlnál szláv-típusúnak nevezett, azaz az oppozíciókat derivációs jellegű elemekkel kódoló rendszerek. Dahl (1985: 69-89) úgy gondolja, a szlavista közvélekedés ellenére, mely szerint a szláv nyelvekben található perfektív : imperfektív kategória kifejeződése az aspektuális rendszerek prototípusának tekinthető, valójában az ilyen jellegű rendszerek számos szempontból nagyon is egyediek és kivételesek.

Az aspektus mint általános kategória egyik különlegessége az, hogy nincs rá vonatkoztatható univerzális jelöltségi szabály: míg (szintén Dahl írását követve) az idő-mód-aspektusrendszer egyéb kategóriái között el lehet dönteni, hogy egy-egy oppozíciónak univerzálisan melyik a jelölt és a jelöletlen tagja, és az általánosítás alól általában csak egy-két kivétel van, az aspektusrendszerénél sem a folyamatos, sem a befejezett aspektus jelöletlenségéről nem lehet általános, nyelvfüggetlen megállapításokat tenni. A szerző ugyancsak kérdésesnek érezte, hogy lehet-e a szláv-típusú befejezettséget és az inflexiósan kódolt befejezettséget valamiféle közös alapjelentés segítségével definiálni, tekintettel arra, hogy a kérdőíves lekérdezések azt mutatták, jellegzetes eltérések vannak a használatukban. A következő mondatpárban szereplő *ír* ige például abban a környezetben, hogy *Mit csinált a bátyád tegnap vacsora után? Leveleket ÍR,*²³⁷ a felmérésében szereplő nyelvek többségének

---

²³⁷Kontextus: What did your brother do after dinner yesterday?
A mondat: He WRITE letters.

beszélői befejezett igealakokkal fordították, a szláv nyelvek²³⁸ azonban kivételesen viselkedtek a tekintetben, hogy ilyen környezetben rendszeresen a folyamatos alakokat használták az adatközlők. Az ilyen és ehhez hasonló példák tették Dahl számára vitathatóvá a befejezettség standard definícióját (a Comrie-től sokat idézett totalitás-szemléletet), s ezért bővítette ki azt két komponensűvé (l. **1.3.**), az elemzetlen egészként való szemlélet mellett beépítve az elért eredményt is mint lehetségesen meghatározó jelentésmozzanatot. A szláv-típusú aspektusrendszerek az igeidőkkel is másképp, kevesebb megkötéssel kombinálódnak (sok nyelvre jellemző ugyanis, hogy a perfektív alakok csak múlt időben használhatók). Emellett morfológiai különbségek is igen jellegzetesek, hiszen a szláv-típusú rendszerek a szóképzésen alapulnak, s ezzel együtt járnak a szóképzési folyamatokra jellemző speciális tulajdonságok (kivételek, hiányok), amelyek az inflexiós rendszerekre kifejezetten nem jellemzőek.

Mindennek alapján tehát Dahl felteszi a kérdést, hogy a szláv nyelvek igepárjai között megfigyelhető oppozíció egyáltalán tartható-e a folyamatos : befejezett oppozíció egy megtestesülésének. Azért ad erre a jellegzetes különbségek ellenére is igenlő választ, mert egyrészt bármennyire eltérő is sok esetben a szláv-típusú aspektushasználat az aspektust inflexiósan kifejező nyelvekben megfigyelhetőtől, a kivételes eseteken mindig osztozik a szláv-típusú nyelvekkel néhány más nyelv is, másrészt pedig a kérdőívek alapján kirajzolódó befejezettség-disztribúcióval mindennek ellenére még elég nagy a szláv-típusú aspektushasználat átfedése. Ezzel kapcsolatban Dahl kitér más nem-szláv, de arra hasonlító rendszereket alkalmazó nyelvekre is, többek között a magyarra. Erről azt állapítja meg, hogy a magyar rendszer szinte egyáltalán nem illeszkedik ahhoz a mintához, amely a különböző nyelvű adatok összehasonlítása során a perfektív-imperfektív oppozíció tagjainak tipikus előfordulásait vizsgálva kirajzolódott. Ezt két okkal magyarázza, egyrészt az igekötős igepárok rendszertelenségével, másrészt azzal, hogy a választást sok esetben egyéb, nem aspektuális tényezők irányítják, elsősorban a tárgy határozottsága, ill. határozatlansága. Azzal kapcsolatban azonban, hogy akkor a magyar igekötős-igekötőtlen igepárok közötti szembenállás vajon tekinthető-e mindennek alapján (vagy éppen ellenére) az általános folyamatos : befejezett oppozíció egy képviselőjének, külön nem tér ki.

Egyéb szláv-típusú (de nem szláv) nyelvek vizsgálata során viszont arra az általános következtetésre jut, hogy maga a kérdés problémás. Azok a nyelvek, amelyek a szláv nyelvek prefixumaihoz hasonló eszközöket használnak az aspektuális oppozíciók kifejezésére, nagyon nagy különbségeket mutatnak mind az egyes kategóriák szemantikai jellemzőinek

---

²³⁸Kivéve a bolgárt, amely aorisztoszi alakot használt, de ez sem igazi kivétel, hiszen a bolgárban megtalálható mind az inflexiós, mind pedig a prefixumos aspektusrendszer.

tekintetében, mind pedig abból a szempontból, hogyan viszonyulnak ezek az eszközök az idő-mód-aspektusrendszer egyéb tényezőihez. Ezeket az eltéréseket nyelvtörténeti okokkal, a grammatikalizáció sajátásaival magyarázza: az az általános diakrón változási folyamat, melynek során ezek az igei aspektusjelölő morféma-kialakulnak, nagyon sokféle kimenetet eredményezhet annak függvényében, hogy az újonnan kialakuló rendszer hogyan integrálódik a nyelvbe, hogyan épül rá az idő-mód-aspektuskifejezés meglévő rendszerére. A kérdéssel magával tehát alapvetően az a baj, hogy nem lehet igazából megválaszolni annak figyelembe vétele nélkül, hogy a szláv-típusú aspektusrendszerrel rendelkező nyelvek más nyelvi szinten jelenítik meg ezt a szemantikai oppozíciót: lexikális szinten, a deriváció segítségével, nem pedig az igei inflexiók rendszerre építve. Végso soron pedig Dahl is a Hopper–Thompson féle tranzitivitási skálához érkezik magyarázatában (részletesebben l. **4.1.3.2.2.**), a szláv-típusú nyelvek ugyanis, és az általa finnugor típusnak nevezett, a folyamatosság-befejezettség oppozíciót részben a névszói esetragokkal kifejező nyelvek véleménye szerint tisztán mutatják, hogy a tágan értelmezett tranzitivitás két tényezője, az ige argumentumszerkezete (azaz a hagyományosan értelmezett tranzitivitás), illetve az aspektus funkcionálisan összefüggő területek.

Ezzel szinte teljesen egybecsengő a Bybee–Perkins–Pagliuca monográfia vonatkozó részeinek tanulsága, a részletekben rejlő különbségek minden bizonnyal az eltérő anyaggyűjtési módszerrel magyarázhatók. Míg Dahl itt is, későbbi munkáiban is kérdőívvel, szövegkörnyezettel is kiegészített mondatok segítségével gyűjtötte az adatokat, Bybee és társai az egyes nyelvekről szóló leírásokra alapozták kutatásukat. Ebből következik, hogy náluk kevésbé kapnak szerepet a mondat egyéb összetevőinek szemantikai jellemzői, viszont nagyobb a hangsúly az egyes grammatikai morféma-k különböző funkcióin, és az ezek között feltételezhető grammatikalizációs összefüggéseken.

A szláv-típusú és az inflexiók rendszerű aspektuális oppozíciók különbségét Dahl (1985), ill. Dahl és Bybee (1989) alapján összegzik, a közöttük megfigyelhető alapvető szemantikai és morfológiai különbségeket pedig a kétféle típusú rendszer eltérő nyelvtörténeti előzményeivel, azaz a grammatikalizáció eltérő forrásával magyarázzák (forrásdetermináció). Vizsgálatuk azt mutatta, hogy az inflexiók aspektuskifejezők forrása egy másik inflexiók kategória, nevezetesen az általuk anteriornak (azaz a perfektumnak) nevezett kategória, mely így 'hozta magával' az inflexióra jellemző tulajdonságokat. Az ilyen morféma-k jelentése tehát lexikálisan általánosabb, jellemző rájuk a teljes termékenység, azaz nincsenek a tekintetben megszorítások, hogy mely igékkel kombinálódhatnak és melyekkel nem, továbbá a tő+toldalék együttesnek jellemzően nem lesz egyedi, megjósolhatatlan a jelentése.

Ezzel szemben azok a lokatív, adverbialis elemek, melyekre a befejezettség kifejezésének másik jellegzetes jelölőtípusa visszavezethető (ezeket hívják Bybee-ék *boundernek*,²³⁹ azaz határolónak), egészen más grammatikalizációs ösvényt járnak be, és eredetük szintűgy meghatározza szinkrón használatukat. Az eredeti helyhatározói jelentésük következménye, hogy egyéb nem-mozgást jelentő igékkel kombinálódva is alapvetően egy bizonyos határ elérését jelölik, és ezen keresztül fejeznek ki befejezettséget. Ebből a szempontból tehát az általuk *kompletívnek* nevezett másik nyelvi kategóriával mutatnak rokonságot, az ebbe tartozó gramok ugyanis azt fejezik ki, hogy egy bizonyos szituáció a maga teljességében, a lehetséges határát elérve megy végbe. Szórványosan sok nyelvben lehetnek olyan adverbium-ige párok, mint például az *eat up* az angolban, amely azt a többletjelentést hordozza az alapigéhez képest, hogy a cselekvő elér egy bizonyos határt az adott tárgy teljes elfogyasztásával. Az ehhez hasonló lexikális összetételek azonban el is terjedhetnek egy-egy nyelvben, ennek során a határoló grammatikalizálódik, és ennek jeleként egyre több igével kombinálódhat. Így végül akár az igék többségének is lehet határolóval és a nélkül alkotott, egymással szembenálló párja. Az előbbiek befejezettként, az utóbbiak folyamatos aspektusú alakokként értelmeződnek, és a párok alapján kialakuló rendszer is emlékeztet a befejezett : folyamatos szembenállásra.

Emlékeztet – de nem azonosítható vele teljesen, hiszen magán viseli eltérő eredetéből következő tulajdonságait. Egyrészt morfológiai szempontból őrzik a derivációra jellemző tulajdonságokat, azaz az újabb és újabb derivátumok elemenként terjednek a lexikonban, míg az inflexiók morféma disztribúcióját sokkal nagyobb kontextus határozza meg. Az inflexiók és a derivációs perfektívumok közötti jelentésbeli különbségekre ugyancsak a forrástermináció ad választ, hiszen az utóbbiak őrzik azt a jelentésmozzanatot, hogy a befejezettség egy bizonyos határpont elérésének következménye – ahogy Bybee-ék írják, a derivációs befejezettség-jelölők tulajdonképpen erősen általánosult jelentésű kompletívumok. Az eltérő jelöltségi minta is a grammatikalizáció sajátásaival magyarázható: az inflexiók rendszerekben a folyamatos kategória mindig jelölt morfológiailag, a befejezett pedig lehet jelölt is, jelöletlen is, ezzel szemben a derivációs rendszerekben a befejezettség mindig jelölt, és a folyamatosság lehet jelöletlen is. A kétféle típusú rendszer összehasonlítása alapján külön is hangsúlyozzák, hogy a forrástermináció jelensége rendkívül fontos, azaz nagyon erős a korreláció egy gram történeti forrása, illetve szinkrón használata és disztribúciója között. Annak ellenére azonban, hogy a két rendszer közötti hasonlóságokat nem tárgyalják, ezeket is

²³⁹ Ill. ugyanezt a terminust használják már a Bybee–Dahl közös cikkben is, és itt a *bounded*, azaz kötött kifejezéshez értelmezésül, mintegy szinonimaként megemlítik a *telic*, azaz a telicitás tulajdonságát is.

jelentőségteljesnek vélik, és ezt az aspektusnak a diskurzusban betöltött karakteres funkciójával, elsősorban a befejezett aspektusnak az egymásra következő eseményeket kódoló, s a narrációt így előrevivő szerepével magyarázzák.

Az értekezésnek az igeekötőkkel foglalkozó fejezetében erősen támaszkodtam a Bybee–Dahl-féle megközelítésre, mert a szövegvizsgálattal, illetve a lekérdezések során nyert nyelvi anyag feldolgozásához és értelmezéséhez jól alkalmazható keretet jelentett. A hanti ebben a tipológiai osztályozásban minden további nélkül sorolható az aspektuális oppozíciókat részben derivációs eszközökkel kódoló nyelvek közé.

7. 2. Nyelvtörténeti megfigyelések

7.2.1. *Derivációs és inflexiós rendszerek: diakrón összefüggések*

Az előző fejezetben ismertetett inflexiós és derivációs aspektusrendszerek között sok esetben nyelvtörténeti összefüggéseket is sejtenek, méghozzá azt, hogy az igeekötővel kifejezett aspektus megjelenése valamilyen módon összefügg az igeidőrendszer szegényedésével. Kezdve ennek egy (kicsit talán túl) karakteres megfogalmazásával, Kiefer ezt állapítja meg a jellemzően szláv, germán, illetve uráli nyelvek beszélői által benépesített areáról:

„A vizsgált nyelvterületen, mint azt korábban láttuk, a perfektiváló prefixumok vagy partikulák kialakulása, úgy tűnik, **szükségyszerűvé válik**, amikor a vizsgált nyelv igeidőrendszere nem biztosít egyéb eszközt a befejezettség kifejezésére. Azáltal, hogy a befejezett jelen elveszítette a befejezettség kifejezésének funkcióját, a magyar minden bizonnyal rákényszerült arra, hogy más morfológiai eszközt fejlesszen ki erre a célra” (Kiefer 1997: 333, kiemelés tőlem).

Ehhez hasonlóan vélekedik Lindstedt is, de az ok-okozati összefüggések nála másképp jelennek meg:

„Az a változás, melynek során a befejezett jelen a legtöbb szláv nyelvben aspektuális érték nélküli általános múlttá vált, legalább részben annak köszönhető, hogy az aspektus kifejezésének új módja jelent meg a szlávban. A perfektum [perfect] nem befejezett múlttá [perfective past] vált, mivel a befejezettséget, ill. folyamatosságot igei affixumokkal is ki lehetett fejezni, az időjelöléstől függetlenül. Ennél még erősebb lenne az a feltételezés, hogy ennek az újfajta aspektuális oppozíciónak a megjelenése okozta a perfektum [perfect] :

elbeszélő múlt [narrative past] megkülönböztetés eltűnését, mert az új befejezett kategória, amely kompletív forrásra megy vissza, felvehette a rezultatív, illetve 'fennálló fontosság'²⁴⁰-funkciókat" (2000: 327).

Ezzel egybeesik az, amit É. Kiss Katalin a magyarban lezajló változások kapcsán ír:

„Az ómagyar nyelv az ige befejezettségének, illetve befejezetlenségének jelölésével fejezte ki az aspektust, a mai magyar viszont a predikátumok telikusságát/atelikusságát jelöli. Ennek elsődleges eszköze az ige kötőrendszer. [...] Az ómagyar kor végére kiépülő ige kötőrendszer lassan redundánssá tette a komplex igeidőrendszeren belüli, igei toldalékkal való aspektusjelölést.” (2005: 432–3)

Az ilyen jellegű magyarázatok mindenképpen elgondolkodtatóak, de az a probléma velük (különösen az elsővel), mint általában véve a nyelvtörténeti magyarázatokkal: soha nem jelenthetnek szükségszerű ok-okozati összefüggést, mindig lehet találni ellenpéldát, mint ahogy a vizsgált esetben is. A szláv nyelvek közül a bolgár megőrizte igeidőrendszerében a befejezett : folyamatos szembenállást,²⁴¹ s ugyanakkor kialakult a szláv típusú ige kötőzés is (Dahl 1985: 85). Emellett a (természetesen szintén ige kötős) északi orosz dialektusokban megfigyelhető egy új, analitikus befejezett jelen kategóriának a kialakulása (Tommola 2000). A grúzban szintén egyszerre van jelen az ige kötővel és az inflexióval kifejezett aspektus (Dahl i.m. 87), és az igeidőrendszerben voltak ugyan átrendeződések, de az inflexiósan kifejezett idő-aspektus kombinációk száma a nyelv története során nem csökkent, hanem nőtt (Harris 1985: 93–106). Az uráli nyelvek esetében is kézenfekvő ellenpéldák hozhatók: mint Honti (1999, 2001) írja, a vahi-vaszjugáni hantiban négy múlt idő mellett van ige kötőzés,²⁴² és a magyar *meg* ige kötő feltehetően jóval korábban aspektusjelölővé grammatikalizálódott, minthogy az igeidőrendszer szegényedni kezdett volna (bár ez utóbbi csak a Kiefer-féle összefüggérendszerrel szemben ellenérv, É. Kiss feltételezésének nem mond ellent).²⁴³ S mint ahogy előopponensi véleményében Sipőcz Katalin megjegyezte, „A manysiban például

²⁴⁰ Részben ezek a befejezett jelen kategóriájának tipikus funkciói.

²⁴¹ Ez ugyanígy igaz a macedónra is, a szerb és a horvát pedig átmeneti típust képvisel (Jászay 2008: 163).

²⁴² Bár ezzel kapcsolatban Csepregi Márta felhívta arra a figyelmet, hogy ezekben a nyelvjárássokban a múlt idők nem aspektuális szempontból különböznek.

²⁴³ Ebből a szempontból is figyelemre méltó Jászay (i.h.) véleménye a szláv nyelvekkel kapcsolatban, ezért ezt nagyobb terjedelemben idézem: „Feltehetően e két ellentétes irányú mozgás (az aspektus folyamatos kifejlődése, formalizálódása és az egykor formailag fejlettebb időrendszer leépülése készítette Pátrovics Pétert olyan következtetés levonására, hogy a többszintű időrendszer megőrzése egyúttal az igeaspektus „gyenge” voltát is eredményezi, illetve azokban a szláv nyelvekben, amelyekben az összetett időrendszer nem maradt fenn, az igeaspektus „erős” kategóriának tekinthető (Pátrovics 2000: 83). A legtöbb szláv nyelvben, úgy tűnik, valóban kimutatható egyfajta „fordított arányosság” a két kategória között, mindazonáltal véleményünk szerint „gyengének” nem célszerű nevezni például a fejlett igeidőrendszerrel rendelkező bolgár igei aspektust, mert, amint már utaltunk rá, éppen az aspektus bolgár változatában valósul meg legtejeesebben a szuffixális imperfektiváció, amit a szláv aspektusképzésben a grammatikalizáltság legmagasabb fokának szokás tekinteni.”

úgy tűnik, a déli nyelvjárásban a legelőrehaladottabb az igeikötők aspektuális használata, s emellett ebben a nyelvjárásban alakult ki a legösszetettebb igeidő-rendszer is.”

Egy korábbi dolgozatomban (Gugán 2008) arra kerestem a választ, mi lehetett a funkcionális különbség a Heikki Paasonen által 1901-ben gyűjtött szurguti mesékben még megtalálható kétféle, *s*-, illetve *Ø*-jeles és jelöletlen múlt idők között, melyek közül az előbbi a mai szurgutiban már nincs meg. A szövegek vizsgálata alapján azt feltételeztem, hogy a kétféle múltidőjel közül a jelöletlen (PFU *-jeles múltra visszavezethető, l. Honti 1985) a nyelvben eredetileg befejezett jelen jelölője volt, s az *s*-jeles lehetett az általános múlt idő jele. Már a száz évvel ezelőtti szövegekben sem teljesen „szabályszerű” azonban a két alak szembenállása, a mai szurgutiból pedig az *s*-jeles múlt – néhány kivétellel (l. Csepregi 1998: 29) – teljesen eltűnt. Az igeikötők használatában azonban (legalábbis a szövegek vizsgálata alapján) úgy tűnik, nem zajlott le drámai változás: a mai szövegekben ugyanúgy opcionális a befejezettség igeikötővel való jelölése, mint a Paasonen-mesékben. Annak tehát, hogy egy nyelvben az inflexiós aspektuskifejezőmód mellett megjelenik a derivációs is, legalább háromféle kimenete lehet: a) az inflexiós rendszert valóban felváltja a derivációs, azaz az igeidők száma csökken; b) a derivációs rendszer integrálódik az adott nyelv meglévő aspektotemporális rendszerébe, az igeidők száma nem csökken; c) az igeidők száma ugyan csökken, de ez viszont nincs látható összefüggésben az igeikötős rendszer kiépülésével.

Visszatérve a kétféle típusú aspektusrendszer között esetleg meglévő történeti összefüggésekre, két problémát tartok fontosnak kiemelni. Az egyik az, hogy a Kiefer-féle megfogalmazásban megjelenő szükségszerűség-fogalom mint lehetséges változást kiváltó ok, illetve a funkcionális-teleologikus magyarázatípus általában véve igen erősen vitatható, de mivel írásomnak nem a nyelvtörténeti magyarázat maga a tárgya, ezzel itt részletesebben nem foglalkozom. Úgy érzem azonban, fontos arra visszautalni, hogy az inflexiós és a derivációs aspektuskifejezési rendszerek között párhuzamokat, de lényeges különbségeket is felsoroltak. Ezek közül az egyik a már korábban említett jelentésbeli különbség a két kategória között, amelyet Geröcs (2011) – szintén Smith kétszintű megközelítését követve – így fogalmaz meg: „az igeikötők elsődleges funkciója nem az esemény perfektiválása, hanem annak telicizálása” (153). Épp ezért vitatja is É. Kiss Katalin magyarázatnak azt a mozzanatát, hogy a komplex igeidőrendszer azért épült le, mert azt az igeikötőzés elterjedése redundánssá tette. Mint Geröcs írja, az összetett igeidőrendszer és az igeikötők segítségével morfológiailag kódolhatók olyan telikus, de imperfektív szituációtípusok (például telikus szituáció folyamat-szakaszára lehet fókuszálni így, ki lehet fejezni befejezett szituációk ismétlődéséből előálló habituális olvasatot, illetve nem teljesen végbemenő cselekvést), amelyeket a mai magyarban –

morfológiai eszközök hiányában – csak körülírással, illetve kontextuális támasszal lehet kifejezni. A mai magyarban azonban megvan az ige-igekötő sorrendre épülő progresszív szerkezet (az ugyanilyen szórendű ómagyar szerkezetekhez még nem társult progresszív értelmezés), Geröcs ezt is arra utaló tényezőnek tartja, hogy a szituációs és a nézőponti aspektus független egymástól, a mai magyarban „a szituációs aspektus kompozicionálisan [=az igekötőkkel], a nézőponti aspektus pedig az összetevők sorrendjében van kódolva” (168). Úgy gondolom, a kiinduló kérdést, azaz a komplex igeidőrendszer esetleges elszegényedésének és az igekötőzés megjelenésének összefüggését vizsgálva nagyon óvatos megközelítést kell alkalmazni. Az ugyan minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy a magyarban egyszerűsödött az igeidő-rendszer, valamint megjelentek és elterjedtek az igekötők, és a két folyamat időben átfed. De feltehetően a két esemény közötti kapcsolatot nem direkt ok-okozati viszonyként (főleg nem a szükségszerűséggel és a hiánnyal operálva) kell elképzelni, hanem esetleg úgy, hogy a kétféle rendszer lehetséges kombinációi közül egyesek háttérbe szorulnak, és végül egyszerűen kikerülnek a nyelvhasználók kompetenciájából. Ennek háttérében egyaránt állhat az, hogy a kétféle rendszer bizonyos együttes előfordulási gyakoriak, és az egyik komponensből alapvetően kikövetkeztethető a másik (ez lenne a befejezettséget gyakran implikáló telicitás), és az is, hogy más kombinációk esetleg ritkák. Ez természetesen csak feltételezés, amelynek vizsgálatát azonban remélhetőleg hamarosan lehetővé teszik a készülő magyar nyelvtörténeti elektronikus korpuszok (ilyen témájú vizsgálat azonban már történt, l. Horváth 2011).

A másik probléma, amelyet a kérdés szempontjából fontosnak érzek, az az, hogy vajon a szóban forgó változásnak, azaz az igekötőrendszer megjelenésének a lehetséges okait, illetve következményeit vizsgálva elegendő-e csupán az igeidőrendszerben bekövetkező elmozdulásokat figyelembe venni. A hanti és a magyar nyelv esetében ugyanis legalább még egy olyan tényezőt érdemes lenne alaposan megvizsgálni, amely szintén szerepet játszhat az aspektusrendszerben és az ezzel kapcsolatos változásokban, mégpedig az igeképzőkét.²⁴⁴ A két nyelv igencsak madártávlati összevetésekor például az látszik, hogy a hantiban az igekötők mellett az igeképzőknek is jelentős szerepe van az akcióminőség-képzésben, s ezen keresztül a mondataspektus meghatározásában is. Ez azonban már átvezet a következő

²⁴⁴ A kérdés fontosságára Sauer is felhívta a figyelmet: „Ob sich die Präverben als Träger aktionaler Bedeutungen entwickeln, die in den Suffixen nicht angelegt sind, könnte erst bei einer systematischen Untersuchung der Präverben und des Verhältnisses von „Präfigierung” und Suffigierung festgestellt werden” (1992: 402). Ugyanez az összefüggés felmerül Kiefernél, de kissé fonák módon: „The two ways of expressing perfectivity in Komí (by means of the Perfect and via certain aktionsarten) means that there was no need to develop verbal prefixes for this function in the language.” 1997: 329, ill. „[...] a zürjénben szép számmal találunk morfológiailag kifejezett akcióminőséget, de mivel a zürjén nem ismer igekötőt, az akcióminőségeket képzővel fejezi ki” (2006: 195).

nyelvtörténeti jellegű kérdéskörhöz, az aspektuális oppozíciók körében megfigyelhető esetleges forma-funkció megfelelésekhez.

7.2.2. Alak és funkció

Bár Kiefer (1997, 2006) alapvetően az uráli nyelvekre alapozott tipológiai megfigyelésként adta közre (egyéb meglátások mellett) alábbi két feltételezését, a nyelvtörténeti kérdések között vizsgálom őket, mert a velük kapcsolatos problémák nyelvtörténeti jellegűek.

a) „Ha egy nyelvben van igekötő és igeképző is, az aspektust az igekötő fejezi ki.” (Kiefer 2006: 197, 1997: 327)

b) „Ha egy nyelvben van perfektiváló igekötő és igeképző, akkor ebben a nyelvben a perfektív aspektusú akcióminőségek képzése igekötővel, az imperfektív aspektusú akcióminőségek képzése pedig képzővel történik.” (Kiefer 2006: 197, hasonlóan: 1997: 327)

A magyarban és a hantiban egyaránt van perfektiváló igekötő és vannak igeképzők is, de míg a magyarra alapvetően igazak ezek az állítások, a hantira nem. Mint látható volt, a hantiban több képző is befejezett aspektusú származékokat eredményez, de ezek közül sok már nem, vagy csak korlátozottan produktív. Ugyanakkor legalább egy olyan képző is van, amely befejezett aspektusú származékokat hoz létre, és teljesen produktívnak tűnik (-*mt-*), s emellett mintha újabb képzők is megjelenőfélben lennének ugyanilyen funkcióval. Nem arról van szó, hogy egyetlen kósza ellenpéldával próbálnék egy tipológiai állítás érvénytelensége mellett érvelni, hiszen alig vannak ellenpélda nélküli univerzálék, ami egyben fel is értékeli a statisztikus univerzálék szerepét. De éppen a kérdéses elemek nyelvtörténeti hátterének figyelembe vétele mutathat rá arra, hogy miért lehet ez a két állítás csak részben igaz.

Az igekötőkkel kapcsolatban feltételezhető, hogy ezek valóban a befejezett aspektushoz köthetők, következően az általuk bejárt, és a dolgozat megelőző részeiben már többször vázolt grammatikalizációs útvonalból.²⁴⁵ Az igeképzők ezzel szemben nincsenek inherensen kötve egyik fő aspektuális kategóriához sem: tudomásom szerint nincs olyan speciális grammatikalizációs ösvény, amely a deverbális igeképzők, vagy azon belül akár csak az aspketo-temporális területtel érintkező igeképzők grammatikalizációját foglalná össze. Ezen nyelvi elemek egy részének a története nem is rekonstruálható annál tovább, hogy már valamelyik alapnyelvre primér mozzanatos vagy gyakorító képző funkciót tulajdonítanak

---

²⁴⁵ Bár itt érdemes visszautalni a Smith-féle imperfektiváló partikulákra is, l. 22. lábjegyzet.

nekik, más részük pedig ilyen primér képzők kombinációjából jön létre. Ami tehát a grammatikalizációs forrásukat illeti, az részben nem is felderíthető, de mindenképpen heterogén. Ebben az esetben tehát nem lehet az egész csoport esetében forrásdeterminációval számolni, azaz nincs arra ok, hogy akár a folyamatos, akár a befejezett aspektushoz lehessen az igeképzőket kötni, arra pedig végképp nincs, hogy az igekötők megjelenése egyből ki is zárja őket az aspektuskifejezés valamelyik részterületéről. Ettől függetlenül természetesen nem értelmetlen egymással összefüggésben vizsgálni az aspektus-, illetve akcióminőség-képzésben szerepet játszó, azaz hasonló funkciókat betöltő igekötőket és igeképzőket. Diakrón eltolódásokkal ugyanis számolni lehet, bár ezek jóval óvatosabb megállapításokat tesznek csak lehetővé, igaz, az óvatosságot részemről az is indokolja, hogy a mindössze két nyelvre alapozott megfigyelések legfeljebb csak ötleteket engednek megfogalmazni.

Kiefer fent idézett második megállapítása a mai magyarra igaz, és ennek a megoszlásnak a gyökerei feltehetően az ősmagyar kor végére, ill. az ómagyar elejére nyúlnak vissza. Feltételezhető ugyanis, hogy az ősmagyar korban még jónéhány mozzanatos, illetve gyakorító képző keletkezett (D. Bartha 1991: 60–64), de a korai ómagyarra a mozzanatos származékokat létrehozó képzők „szinte mind elavultak, vagy szűk korlátok között produktívak” (D. Bartha 1991: 93), a két legkorábbi igekötő, a *meg* és az *el* grammatikalizációja pedig az ősmagyar kor végére, esetleg az ómagyar elejére tehető (D. Máta 1991: 433). Bartha (1958: 134) a következőképp világított rá erre a lehetséges összefüggésre: „A mozzanatos képzők a mai nyelvhasználatban részben azért váltak fölöslegessé, mert közben kialakult a magyar igekötőrendszer, melynek több tagja kiválóan alkalmas a mozzanatos képzők szerepének betöltésére. (Régen pl. *csuszamik*, ma: *megcsúszik*, R. *állapik*; ma: *megáll* stb.)” A hantiban – a magyarral szemben – mintha nagyobb szerepe lenne az igeképzőknek, és kevésbé szorítanák ki őket az igekötők ugyanebből a funkcionális tartományból, bár arra akadt példa, hogy kétféle módon képzett neologizmust is megadott az adatközlő a lekérdezések során ugyanarra a jelentésre (*lájγəmt-*, ill. *nōk lājəγ-* ’számítógép lefagy’). Úgy érzem tehát, hogy az inflexiós és a derivációs típusú aspektusrendszer közötti összefüggés feltételezése mellett ugyanolyan fontos lehet egy másik tényező figyelembevétele, az igeképzők funkciójának és produktivitásának a történeti vizsgálata. Az pedig, hogy az igekötőhasználat kapcsán a belső tényezők vizsgálata mellett milyen esetleges külső hatásokkal lehet számolni, átvezet az utolsó témához, az igekötők megjelenésével és terjedésével kapcsolatos areális feltételezésekhez.

7.3. Areális vonások

Immár sokadjára hivatkozva Dahl (1985: 87) áttekintő művére, amikor a szerző a szláv-típusú aspektusrendszerekkel foglalkozik, azt is megjegyzi, hogy „Bár a lehetséges történeti kapcsolatok igencsak tisztázatlanok, a grúz, a magyar és a szláv nyelvek egy összefüggő területen találhatók.” Dahl munkájánál azonban sokkal korábban megjelentek ennél lényegesen határozottabb megállapítások a kérdéskörben: már a 19. században olvashatók voltak olyan írások, melyek kevés érvre alapozva, vagy éppen semmilyen érvre sem alapozva magyarították a magyar igeekötők megjelenését és elterjedését szláv hatással. Budenz korábban idézett tanulmányai is hasonló szemléletű cikkekre születtek méltó és alapos válaszként, a kérdés történetét, ill. az ezzel kapcsolatos tévhiteket legutóbb Honti (2001) foglalta össze és cáfolta meg, valamint a jelenség hátterében álló, inkább csak vélt, mint valós tipológiai feltételezéssel én is foglalkoztam egy cikkben (Gugán 2006). Így annál bővebben, hogy nincs ok annak feltételezésére, miszerint akár a magyarban, akár az obi-ugor nyelvekben idegen hatásra jelent volna meg az igeekötő, ezzel a kérdéssel itt nem foglalkozom.

Kiefer Ferenc azonban az aspektus- és akcióminőség-rendszerek tanulmányozása során areális-kontaktológiai feltételezéseket is megfogalmazott az uráli nyelvekkel kapcsolatban. A témával kapcsolatos legújabb cikkében (Kiefer 2010) gyakorlati okokból az igeekötőkkel képzett akcióminőségekre összpontosít, és – korábbi írásaihoz hasonlóan – itt is amellet érvel, hogy az igeekötőkkel kifejezett akcióminőségeket areális (Sprachbund-) jelenségnek lehet tekinteni, a terület középpontjában a szláv nyelvekkel. Bár ő is megjegyzi a magyarral kapcsolatban, hogy a szláv igeekötők nem befolyásolhatták közvetlenül a magyar igeekötőrendszer kialakulását, azt is hozzáfűzi, hogy „Az azonban mégis lehetséges, hogy a szláv igerendszer átadta azt az ötletet, hogy a befejezettség és az akcióminőség igealakok segítségével kifejezhető” (i.m. 139).²⁴⁶ Mivel azonban a hantiban és a manysiban Kiefer szerint ugyan vannak perfektiváló igeekötők, de igeekötőkkel kifejezett akcióminőségekkel nem lehet számolni,²⁴⁷ az obi-ugor²⁴⁸ nyelvek nem tartoznak ehhez a nyelvsvözettséghez.

Csepregi Mártával közösen írt cikkünkben (Csepregi–Gugán 2010) áttekintettük, hogy az addig összegyűlt nyelvi adatok alapján milyen jellegű és mértékű areális hatással lehet számolni a hanti aspektus- és akcióminőség-rendszerben. Ebben azt állapítottuk meg, hogy az igeekötőkkel jelölt befejezettség esetén nem lehet erőteljes interferenciahatással számolni: sem

²⁴⁶ Mivel – a rekonstruálható igeeképzők alapján – már feltehetően az uráli alapnyelvben is deriváció segítségével, igeeképzőkkel fejeztek ki különféle akcióminőségeket, ez a felvetés erősen vitatható.

²⁴⁷ Illetve a szerzőnek nem lehetett erről tudomása, hiszen a kérdésről gyakorlatilag minimális a szakirodalom.

²⁴⁸ Minden bizonnyal elírás, hogy Kiefer itt ugor nyelvekről ír.

elemkölsönzéssel (azaz igekötők átvételével), sem mintakövetéssel (igekötős igék tükörfordítása, az oroszban igekötővel kifejezett befejezettség hasonló módon történő visszaadása) nem találkoztunk, pedig a fordítási feladatokban számos egyéb módon érezhető volt az orosz hatása (szórend, orosz szerkezetek tükörfordítása).²⁴⁹ Ezt a benyomást a cikk megírását követő lekérdezések eredményei sem módosították jelentékenyen: az igekötő-ige kombinációk esetében néhány alaknál ugyan felmerült annak a lehetősége, hogy egyes orosz igekötős alakok tükörfordításáról van szó, az egyéb típusú feladatoknál azonban nem érződött erőteljesebb orosz interferencia.²⁵⁰

Ugyanakkor a folyamatosság területén volt nyoma annak, hogy az adatközlők morfémánként megfeleltették egymásnak az orosz és a hanti kifejezéseket, és ennek alapján használtak bizonyos szerkezeteket. A szóban forgó cikk írásáig elkészült fordítási feladatokban egy szembeötlő példát találtunk erre, méghozzá az *-iλ-* gyakorító képzőt az orosz másodlagos imperfektívumok visszaadására (l. korábban 104, 143), illetve egyéb esetekben is az orosz folyamatos – befejezett ige párok közötti kontraszt visszaadására.²⁵¹

(174a) Где была твоя книга?

Hol volt a könyved?

Я давал её товарищу.

A barátomnak adtam (foly.).

(174b) ʃōt nŭŋ kənika-γe wōλ?

hol te könyv-PxSg2 volt?

Ma lowəs ʃuj-em-a məj-it-ø-em.

én barát-PxSg1-lat ad-dx-prt-Sg1.ObjSg.

(175a) Где твоя книга?

Hol van a könyved?

Я дал её товарищу.

A barátomnak adtam (bef.).

²⁴⁹ Az egyik leginkább meglepő példa erre az volt, amikor a fordítandó mondatok kontextusában szereplő 'A[-nak a] nővére' birtokos szerkezetet a jugáni adatközlő így fordította: *opi A-γa*, azaz az orosz birtokos szerkezet szórendjét követve; hogy a birtokoson szereplő esetragot mi alapján választotta, rejtélyes.

²⁵⁰ Annak ellenére, hogy a jugáni adatközlő egyébként (jelenségeket magyarázva) egyértelműen megfeleltette egymásnak az orosz és a hanti igekötőket (azoknak eltérő szintaktikai tulajdonságai ellenére is), és meg volt győződve arról, hogy a hantiban orosz hatás következtében vannak igekötők. Helyenként fel is merült annak a gyanúja, hogy valamiféle általa feltételezett, mindenképpen az orosz igekötők szintaktikai tulajdonságait követő hanti norma miatt utasít el bizonyos, egyébként széles körben használt szerkezeteket, például a megszakított igekötő-ige szórend egyes eseteit.

²⁵¹ Az eddigiektől eltérően itt megadom az adatközlők által lefordított orosz mondatokat is, hogy egyértelmű legyen a két mondat közötti kontraszt (*a*: az adatközlők által fordított orosz mondatok, ill. azok magyar fordításai, *b*: a hanti fordítások glosszázva).

- (175b) k̥ōt   nŭŋ   kə́nika-ye?
hol   te   könyv-PXSG2?
Ma   ʌowəs k̥uj-em-a   məj-ø-em.
én   barát-PXSG1-LAT   ad-PRT-SG1OBJSG.

A folyamatos, ill. befejezett ígét tartalmazó orosz mondatok között az a különbség, hogy az előbbinek az a többletjelentése, hogy a szituáció eredményképp létrejött állapot már nem áll fenn, azaz a könyv már nincs a barátomnál, a második mondatból azonban arra lehet következtetni, hogy az adott állapot még fennáll, a könyv a barátomnál van. Ezt a kontrasztot ebben az esetben is, de más esetekben is a hanti gyakorító képzős : képző nélküli igealakok segítségével adták vissza az adatközlők. Itt azért is lehet orosz hatásra gyanakodni, mert a feldolgozott meseszövegekben nem akadt olyan példa, melyben a kérdéses képző ezt a jelentéskülönbséget fejezte volna ki.

A későbbiekben végzett lekérdezések során némiképp módosult az a kép, amely az orosz határról a folyamatosság kifejezésének területén kialakult. Egyrészt nem csak az *-iʌ-* gyakorító képző, hanem a *-ɣi-* képző is, mely eredetileg a próbálkozást és sikertelenséget (antirezultativitást) fejezi ki, megjelölt egy olyan általánosabb szerepben, mely mindössze azt fejezi ki, hogy egy adott esemény a beszéd pillanatában folyamatban van (l. pl. 129, 130, 134). Másrészt ezekben az esetekben már nem lehet teljesen közvetlen orosz hatással számolni, hiszen a példáknak csak egy része származik fordítási feladatokból (és ott is ragozatlan, infinitívuszi formában szereplő orosz igék szerepeltek a fordítandó mondatokban),²⁵² más részüket a jugáni adatközlő adta meg például a grammatikalitási ítéleteket kérő kérdőívek lekérdezése során. Sőt, ezt a benyomást az is erősíti, hogy a képek lekérdezése során ugyancsak voltak olyan esetek, amikor a *-ɣi-* képző a folyamatosság kifejezésében is szerepet kapott:

- (176) Rut'   iki   pəsan-i   nōk   ʌ'ʌʌ'-ɣiɣ-əʌ-ø. (0062)
orosz férfi   asztal-abl   fel   áll-dx-prs-Sg3
'Az orosz férfi felállni próbál az asztaltól (=éppen most áll fel).'

- (177) Tem   pāɣ   ɟtən.wəs   iʌə   punč-ɣi-jəʌ-ø. (669)
ez   fiú   ablak el   nyit-dx-prs-Sg3
'A fiú kinyitni próbálja / éppen kinyitja az ablakot.'

²⁵²Sajnos azonban elképzelhető, hogy az infinitívuszos lekérdezés nemhogy csökkentette, hanem éppenséggel növelte a fordításokban az orosz transzferhatást, vö. 51. lábjegyzet.

Tem pǎγ jttən.wəs iλə punč-λ-Ø.
 ez fiú ablak el nyit-prs-Sg3.

‘A fiú kinyitja az ablakot.’

A (176)-os példa esetében a *-γi-* képző segítségével azt a jelentésárnyalatot próbálta visszaadni az adatközlő, hogy az adott, alapvetően telikus szituáció még nem érte el a végpontját, csak folyamatban van: jól érezhető az érintkezés a képző eredeti funkciója (végpont el nemérése) és az új funkció (imperpektív aspektus) között. A (177) esetében megadott két variáció ugyanezt az értelmezést erősíti meg: míg a képző nélküli mondat azt fejezi ki, hogy a folyamat végbe fog menni, azaz tulajdonképpen jövő idejű értelmezésű a perfektív igealaknak köszönhetően, a másik variáció ugyanennek a szituációnak a folyamatfázisára fókuszál. A képző tehát itt is jelentésáltalánosulást mutat, és feltételezhetőnek tartom, hogy – bár ez a folyamat végbemehetne külső hatás nélkül is, hiszen hasonló grammatikalizációs útvonalon ment keresztül az orosz másodlagos imperpektívumok képzője is – a jelentésváltozást az orosz minta motiválta, azaz – Kiefer terminushasználatát követve – a hantiban is megjelent az igealakokon derivációs morfológiai eszközökkel jelölt fázisaspektus (l. Kiefer 1996) kifejezési lehetősége. Ez egyben azt is mutatja, hogy feltehetőleg véletlenszerű, ami Kiefer (2010: 130) számára az akcióminőségek areális vizsgálata során kirajzolódott, nevezetesen, hogy a nyelvi érintkezések csak az akcióminőséget kifejező prefixumokat érintik, a szuffixumokat nem.

Annak ellenére tehát, hogy a cikk óta eltelt időben összegyűlt újabb eredmények kissé módosítják az ottani megállapításokat (elsősorban abban a tekintetben, hogy a hatás által más képző is érintettnek tűnik), az ezzel kapcsolatos konklúziókat ez nem befolyásolja, azokat továbbra is érvényesnek tartom. Bár vitathatatlannak tűnik Thomason és Kaufman azon megállapítása, hogy kellően intenzív érintkezés során gyakorlatilag nincsenek nyelvi korlátok abban a tekintetben, hogy mely elemek kerülhetnek át egyik nyelvből a másikba,²⁵³ kevésbé drasztikus hatású kontaktus esetén mégis rá lehet mutatni bizonyos tényezőkre, amelyek elősegíthetik egyes nyelvi elemek, vagy legalábbis nyelvi minták átvételét (ilyen tényezőket a szerzőpáros is felsorakoztat). Közös cikkünkben azzal magyaráztuk, hogy a folyamatos aspektus kifejezésének területén érhető tetten kontaktushatás, hogy a hanti és az orosz gyakorító képző könnyen megfeleltethető egymásnak, ennek egyik szembeötlő bizonyítéka,

²⁵³ „Ami a kifejezetten nyelvészeti lehetőségeket illeti, bármely nyelvi jegy átkerülhet bármely másik nyelvbe, és azok az implikációs univerzálék, amelyek kizárólag nyelvi tulajdonságokon alapulnak, szintén érvénytelenek” (Thomason-Kaufman 1988: 14).

hogy a jugáni adatközlő ténylegesen össze is kapcsolta őket.²⁵⁴ A gyakori használat, a részben átfedő jelentés, valamint a képzőt tartalmazó igealakok morfológiai felépítésének hasonlósága megkönnyíthette az igealakok morfémáról morfémára való megfeleltetését, és ennek következtében a mintakövetést, azaz az orosz imperfektív képző egyes funkcióinak átvételét. Ezzel szemben orosz és a hanti ige kötőrendszer feltehetőleg több szempontból is nehezen feleltethető meg egymásnak. Morfoszintaktikailag máshogy viselkednek (a hanti ige kötők nem alkotnak elválaszthatatlan egységet az igékkal, szemben az oroszral); az egyetlen akcióminőség-beli csoport, a rezultatív, amely a hantiban²⁵⁵ és az oroszban egyaránt ige kötővel fejeződik ki, mindkét nyelvben többféle ige kötővel jelenik meg, melyeknek eloszlása nem tűnik szabályszerűnek.²⁵⁶ Talán ezek a tényezők magyarázhatják, hogy ezen a területen egyelőre nem érhető tetten látványos orosz hatás, miközben az számos egyéb nyelvi részterületen erőteljesen érvényesül a hantik körében általános kétnyelvűség, ill. ezen belül az orosz dominanciája következtében.

---

²⁵⁴ Ezt az is mutatja, hogy amikor gyakorító képzős hanti alakokat fordított, olyan orosz ige tövekhez is kapcsolta az orosz imperfektiváló képzőt, melynek ilyen alakját egyébként nem ismerte. A *põw-* 'fúj' ige megfelelőjeként az orosz *дуть* ige-t adta meg, ugyanennek gyakorító képzős *põwi-* alakjához pedig egy *дыхивать* alakot azzal a megjegyzéssel, hogy ez így lenne oroszul, ha lenne ilyen orosz szó.

²⁵⁵ A jelen értekezés terminushasználatában ez tulajdonképpen a telicitásjelölő hanti ige kötőkre vonatkozik.

²⁵⁶ És szinkrón szempontból talán nem is lehet az, idézve Isačenkot: „az ember ezzel a kérdéssel [prefixumválasztás] valódi logikai megfontolások alapján nem boldogul” („Man sieht also, daß man diesen Fragen mit rein logischen Erwägungen nicht beikommt”, i.m. 393).

Irodalomjegyzék

- Aristoteles 1992. Metafizika. Ford., bev. és magyarázatokkal ellátta Halasy-Nagy József. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány. (Reprint, az eredeti kiadás adatai: Budapest: MTA Filozófiai Bizottság, 1936).
- Bánhidi Zoltán 1941. A magyar nyelv összetett igealakjai. MNyTK 63. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Benkő Loránd 1984. A magyar fiktív (passzív) tövű igék. Budapest, Akadémiai.
- Bereczki Gábor 1996. A magyar nyelv finnugor alapjai. Budapest, Universitas.
- Bertinetto, Pier Marco–Delfitto, Denis 2000. Aspect vs. Aspectuality: Why they should be kept apart. In: Dahl, Östen (ed.) 2000. 189–227.
- Bickerton, Derek 2004. Nyelv és evolúció. Budapest, Gondolat.
- Binnick, Robert I. 1991. Time and the verb. A guide to tense and aspect. New York-Oxford: OUP.
- Bohnenmeyer, Jürgen–Swift, Mary 2004. Event realization and default aspect. Linguistics and Philosophy 27(3). 263–296.
- Borik, Olga–Tanya Reinhart 2004. Telicity and perfectivity: two independent systems. In Hunyadi, László–Rákosi, György–Tóth, Enikő (eds), The eighth symposium on logic and language: preliminary papers received for Lola 8., Debrecen. 13–34.
- Budenz József 1863. A magyar *meg* igekötőről. NyK. 2. 160–188.
- Bybee, Joan L. 1985. Morphology: A study of the relation between meaning and form. Amsterdam: John Benjamins.
- Bybee, Joan L. 2003. Mechanisms of change in grammaticization: The role of frequency. In: Joseph, Brian–Janda, Richard (eds), The handbook of historical linguistics. Oxford: Blackwell.
- Bybee, Joan L.–Revere Perkins–William Pagliuca 1994. The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press.
- Bybee, Joan L.–Dahl, Östen 1989: The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. Studies in Language 13. 51–103.
- Cann, Ronnie 1993. Formal semantics: an introduction. Cambridge: CUP.
- Comrie, Bernard 1976. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard 2004⁸. Tense. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csepregi Márta 1998. Szurguti osztják chrestomathia. Studia uralo-altaica, Supplementum 6, Szeged, JATE Finnugor Tanszék.
- Csepregi Márta (szerk.) 1998. Finnugor kalauz: Budapest, Panoráma.
- Csepregi Márta 2009. Egy obi-ugor igekötőpár – kognitív szempontból. In: Fancsaly Éva (szerk.), Tanár és tanítvány. Írások Györke József és Hajdú Péter tiszteletére. Studia Linguistica. Pécs: Dialóg Campus. 146–156.
- Csepregi Márta–Gugán Katalin 2010. Orosz hatás az osztják aspektus- és akcióminőség-rendszerre. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk), Nyelvelmélet és kontaktológia. Piliscsaba: PPKE. 149–168.
- Dahl, Östen 1985. Tense and aspect systems. Oxford: Blackwell.
- Dahl, Östen (ed.) 2000. Tense and Aspect in the languages of Europe. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dahl, Östen 2000a. The grammar of future time reference in European languages. In: Dahl, Östen (ed.) 2000. 309–28.
- Dahl, Östen 2000b. Verbs of becoming as future copulas. In: Dahl, Östen (ed.) 2000. 351–361.
- D. Bartha Katalin 1958. A magyar szóképzés története. Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek. Budapest: Tankönyvkiadó.
- D. Bartha Katalin 1991. Az igeképzés. In: Benkő Loránd (főszerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana I: A korai ómagyar kor és előzményei. Budapest: Akadémiai. 60–103.
- Dér Csilla Ilona 2008. Grammatikalizáció. Nyelvtudományi Értekezések 108. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- DEWOS=Steinitz, Wolfgang (Hrsg) (1966-1993), Dialektologisches und Etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Berlin.
- D. Máta Mária 1991: Az igekötők. In: Benkő Loránd (főszerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana I: A korai ómagyar kor és előzményei. Budapest: Akadémiai. 433–441.
- Dowty, David R. 1979. Word meaning and Montague grammar. The semantics of verbs and times in generative semantics and in Montague's PTQ. Dordrecht: Reidel.
- É. Kiss Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan I: Mondattan. Budapest: Akadémiai. 79–177.
- É. Kiss Katalin 2004. Egy igekötőelmélet vázlata. MNy. 100. 15–42.
- É. Kiss Katalin 2005. Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról. Magyar Nyelv 102. 420–435.
- Fabó Kinga 1989. A gyakorító és mozzanatos igék szemantikája. ÁNyT XVII. 31–48.
- Finály Henrik 1888. Hogy is mondják ezt magyarul? Budapest: MTA.
- Fodor István (szerk.) 1999. A világ nyelvei. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Frawley, William 1992. Linguistic semantics. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale.
- Ganschow, Gerhard 1965. Die Verbalbildung im Ostjakischen. Wiesbaden: Otto Harrasowitz.
- Geröcs Mátyás 2011. Aspektus és igekötő. A mondat belső időszerkezete a kései ómagyarban. In: É. Kiss K. – Hegedűs A. Nyelvelmélet és diakronia. Piliscsaba, PPKE. 153–170.
- Givón, Talmy 2001. Syntax: an introduction. Vol. 1. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Gugán Katalin 2004. Az igék morfológiai jelöltségéről és az igék kölcsönzéséről a szurguti osztjában. In: Csepregi Márta–Várady Eszter (szerk.), Permiek, finnek, magyarok. Uralisztikai Tanulmányok 14. 66–72.
- Gugán Katalin 2006. A nyelvtipológia és a nyelvtörténet viszonyáról az ugor nyelvek igekötői kapcsán. In: Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László, Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Uralisztikai Tanulmányok Budapest: ELTE Finnugor Tanszék. 240–256.
- Gugán Katalin 2008. Egy finnugrisztikai csodabogárról: nyomozás a szurguti osztjék jelöletlen múlt után. In: Sinkovics Balázs (szerk.), LingDok 7: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai. Szeged: SZTE. 27–42.
- Harris, Alice C. 1985. Diachronic syntax: the Kartvelian case. Syntax and semantics 18. Orlando: Academic Press.
- Harris, Alice C.–Lyle Campbell 1995. Historical syntax in cross-linguistic perspective. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd–Kuteva, Tania 2002. World lexicon of grammaticalization. Cambridge: CUP.
- Honti László 1985. Széljegyzetek instabil tövű igéink történetéhez. Nyelvtudományi Közlemények 87. 49–87.
- Honti László 1986². Chrestomathia ostiaca. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Honti, László 1999. Das Alter und die Entstehungsweise der 'Verbalpräfixe' in uralischen Sprachen (unter besonderer Berücksichtigung des Ungarischen). Teil I. und II. Linguistica Uralica 35. 81–97, 161–76.
- Honti László 2001. A magyar igekötő: nyelvünk kései jövevénye? In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.): Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Budapest: Osiris. 357–367.
- Honti László 2003. Az osztjék approximativusrag eredete (avagy egy uráli szócsalád nyomában). NyK 100. 168–176.
- Hopper, Paul J.–Thompson, Sandra A. 1980. Transitivity in grammar and discourse. Language 56. 251–299.
- Hopper, Paul J–Traugott, Elizabeth Closs 2003², *Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Horváth Laura 2011. Aspektusjelölés kései ómagyar és középmagyar kori szövegekben. In: É. Kiss K. – Hegedűs A. Nyelvelmélet és diakronia. Piliscsaba, PPKE. 205–223.

- Isačenko A. V. 1962. Die Russische Sprache der Gegenwart. Teil 1: Formenlehre. Halle.: Veb Max Niemeyer Verlag.
- Jászay László–Krékits József 2008. Szláv igeaspektus, különös tekintettel az orosz nyelvre. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- J. Soltész Katalin 1959: *Az ősi magyar igekötők*, Budapest, Akadémiai.
- Kálmán László–Nádasdy Ádám 2001². A hangsúly. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 393–451.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. 75–135.
- Kiefer Ferenc 1996. Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból. *MNy.* 92: 257–268.
- Kiefer, Ferenc 1997. Verbal prefixation in the Ugric languages from a typological-areal perspective. In: Stig Eliasson – Ernst Hakon Jahr (eds) *Language and its ecology. Essays in memory of Einar Haugen. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 100*, 323–41. Mouton de Gruyter, Berlin & New York.
- Kiefer Ferenc [2000] *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina. 209–305.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2006. Aspektus és akcióminőség, különös tekintettel a magyar nyelvre. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer, Ferenc 2010. Areal-typological aspects of word formation: the case of aktionsart-formation in German, Hungarian, Slavic, Baltic, Romani and Yiddish. In: Rainer, Franz et al. (eds), *Variation and change in morphology. Current issues in linguistic theory 310*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 129–148.
- Kiefer, Ferenc–Honti László 2003. Verbal 'prefixation' in the Uralic languages. *ALH* 50. 137–153.
- Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000a. A szóképzés. In: Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. 137–64.
- Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000b. Az igekötők. In: Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. 453–518.
- Kiefer Ferenc–Gyuris Beáta 2008. Az igék lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 229–267.
- Kiefer Ferenc–Németh Boglárka 2012. Amikor az igekötő nem perfektívál. *Kézirat*.
- Kiss Jenő 1992. A jövevényigék meghonosítása a finnugor nyelvekben. *NyK.* 74: 299–334.
- Labov, William 1990. On the adequacy of natural languages: I. The development of tense. In: Singler, John V. (ed), *Pidgin and creole tense/mood/aspect systems*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 1–58.
- Ladányi Mária 2007. Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek. *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 76*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Ladányi Mária–Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. *ÁNyT.* 22: 17–58.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: a basic introduction*. Oxford – New York : OUP.
- Lindstedt, Jouko 2000: The perfect – aspectual, temporal and evidential, in Dahl, Östen(ed.) 2000. Berlin: Mouton de Gruyter. 365–383.
- Maynard Smith, John–Szathmáry Eörs 1997. *Az evolúció nagy lépései*. Budapest, Scientia.
- Moravcsik, Edith 1978. Language contact. In: Greenberg, Joseph (ed), *Universals of human language 1*. Stanford: Stanford University Press. 93–122.
- Németh Boglárka 2012. Az aspektus a magyar nyelvben, különös tekintettel a statikusságra. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Németh Szilvia 2011. Topik i fokus v mansiyskom yazike. Csúcs, Sándor et al. (eds), *Congressus XI. Internationalis Fenno–Ugristarum, Pars VI: Dissertationes symposiorum ad linguisticam*. Piliscsaba: Reguly Társaság. 105–111.
- Nikolaeva, Irina 1999. *Ostyak*. München: Lincom Europa.
- Nikolaeva, Irina 2001. Secondary topic as a relation in information structure. *Linguistics* 39: 1–49.

- Nikolaeva, Irina 2003. Possessive affixes as markers of information structuring: Evidence from Uralic. In P. Suihkonen & B. Comrie (eds.), *International Symposium on Deictic Systems and Quantification in Languages spoken in North and Central Asia. Collection of papers.* Izhevsk: Udmurt State University, and Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. 130–145
- Paasonen, H.–Vértes, E. 2001. H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am Jugan. MSFOu. 240. SUS. Helsinki.
- Pátrovics Péter 2004. Az aspektus története és tipológiája. *Philosophiae Doctores. Akadémiai Kiadó, Budapest.*
- Pesikova A. S. 2003. Хантыйский язык. Учебник для 3 класса (сургутский диалект). Санкт-Петербург: Просвещение. 104.
- Roberts, Ian–Roussou, Anna 2003. *Syntactic change. A minimalist approach to grammaticalization.* Cambridge: CUP.
- Rudgley, Richard 2002. A kökor elveszett civilizációi. Debrecen: Gold Book.
- Sauer, Gerd 1992. Zur Verbalpräfigierung im Ostjakischen. In: Derék Pál et al. (eds), *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag.* Wien–Budapest: Institut für Finno-Ugristik der Universität Wien – ELTE BTK Finnugor Tanszék – MTA NyTI. 399–402.
- Schmidt Éva 2008. *Serkáli osztják chrestomathia*, szerk. Fejes László. Schmidt Éva Könyvtár 3. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Smith, Carola S. 1991. *The parameter of aspect.* Dordrecht, Kluwer.
- Szacski Tamara–Estók Anikó 1989. Говорить или сказать? Az orosz ige szemlélet használata. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Tereshkin, N.I. 1981: *Slovar vostochnohantyjskih dialektov.* Nauka, Leningrad.
- Thomason, Sarah Grey–Kaufman, Terrence 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics.* Berkeley–Los Angeles–Oxford: University of California Press.
- Tommola, Hannu 2000. On the perfect in North Slavic. In: Dahl, Östen (ed) 2000. 441–477.
- Ultan, Russel 1978. The nature of future tenses. In: Greenberg, Joseph H. (ed). *Universals of human language.* Vol. 3: Word structure. Stanford: Stanford University Press. 83–123.
- Verkuyl, Henk 2005. Aspectual composition: surveying the ingredients. In: Verkuyl, Henk et al. (eds), *Perspectives on aspect.* Dordrecht: Springer. 19–39.
- Vogel, Irene 1989. Prosodic constituents in Hungarian. *ALH* 31. 333–351.
- Wacha Balázs 2001. Időbeliség és aspektualitás a magyarban. *Nyelvtudományi Értekezések* 149. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Wagner-Nagy Beáta 2002. (szerk.) *Chrestomathia Nganasanica. Studia uralo-altaica, Supplementum 10.* Szeged–Budapest: SZTE Finnugor Tanszék–MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Zsirai Miklós 1933. Az obi-ugor igekötők. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály Köréből.* MTA, Budapest. 41–82. Újranyomva: Zsirai Miklós emlékkönyv (Uralisztikai Tanulmányok 5.), szerk. Hajdú Péter, ELTE BTK Finnugor Nyelvészet – MTA Kutatóhely, Budapest. 75–116.

Függelék

1.

1. [А: Я хочу дать твоей сестре книгу, но я не знаю, какую.]

А: Есть такая среди этих, которую она уже читала?

В: Да, она уже ЧИТАТЬ/ПРОЧИТАТЬ эту книгу.

2. [А: Кажется, что твоя сестра никогда не читает книги до конца.]

В: Ты не права. Эту книгу она ЧИТАТЬ/ПРОЧИТАТЬ. (=целую книгу)

3. [А: Цар ещё жив?]

В: Нет, он уже УМИРАТЬ/ УМЕРЕТЬ.

4. А: Ты ВСТРЕЧАТЬСЯ/ ВСТРЕТИТЬСЯ с моей сестрой? (когда-нибудь)

В:

а) Нет, я никогда не ВСТРЕЧАТЬСЯ/ ВСТРЕТИТЬСЯ с ней.

б) Да, я ВСТРЕЧАТЬСЯ/ ВСТРЕТИТЬСЯ с ней один раз.

с) Да, я ВСТРЕЧАТЬСЯ/ ВСТРЕТИТЬСЯ с ней несколько раз.

д) Да, я ВСТРЕЧАТЬСЯ/ ВСТРЕТИТЬСЯ с ней летом в прошлом году.

5. [А: Мама, могу идти играть?]

В: Ты ДЕЛАТЬ/СДЕЛАТЬ домашнюю заданию?

6. [А: Ты знаешь мою сестру?]

В: Да, я ВСТРЕЧАТЬСЯ/ ВСТРЕТИТЬСЯ с ней. (=значит я знаю её).

7. [А: Можно плавать в этом озере?]

В: Да, можно, хоть я ПЛАВАТЬ в нём несколько раз.

8. [А: Знаешь, что со мной час тому назад случилось?]

А: Я ГУЛЯТЬ по лесу. Вдруг я НАСТУПАТЬ/НАСТУПИТЬ на змея. Она КУСАТЬ/УКУСИТЬ меня на ногу. Я БРАТЬ/ВЗЯТЬ камень и БРОСАТЬ/БРОСИТЬ его на змею. Она УМИРАТЬ/ УМЕРЕТЬ.

9. [А: Знаешь, что с моим братом вчера случилось? Я видела своими глазами.]

А: Мы ГУЛЯТЬ по лесу. Вдруг он НАСТУПАТЬ/НАСТУПИТЬ на змея. Она КУСАТЬ/УКУСИТЬ его на ногу. Он БРАТЬ/ВЗЯТЬ камень и БРОСАТЬ/БРОСИТЬ его на змею. Она УМИРАТЬ/ УМЕРЕТЬ.

10. [А: Знаешь, что со мной в детстве случилось? Я хорошо помню.]

Я СИДЕТЬ под лиственницей, когда большая шишка ПАДАТЬ/ПАСТЬ на мою голову.

11. [Уже утро. А. просыпается, смотрит в окно, и видит, что земля мокрая.]

А: Ночью ХОДИТЬ/ИДТИ дождь.

12. [А. спрашивает в 9 часов утра: Почему ты кажешься так усталой?]

В: Я ПРОСЫПАТЬСЯ/ПРОСНУТЬСЯ в 4 часа утра.

[А. спрашивает в 3 часа вечера: Почему ты кажешься так усталой?]

В: Я ПРОСЫПАТЬСЯ/ПРОСНУТЬСЯ в 4 часа утра.

13. [А. спрашивает в 9 часов утра: Почему ты кажешься так усталой?]

В: Я не СПАТЬ хорошо ночью.

14. [А. получил свою зарплату и скажет:]
Я ПОЛУЧАТЬ/ПОЛУЧИТЬ зарплату сегодня, так тепер я МОЧЬ/СМОЧЬ
ПОКУПАТЬ/КУПИТЬ тебе пива.
15. Я ПОЛУЧАТЬ/ПОЛУЧИТЬ зарплату вчера, так тепер я МОЧЬ/СМОЧЬ
ПОКУПАТЬ/КУПИТЬ тебе пива.
16. Когда ты РОДИТЬСЯ?
Я РОДИТЬСЯ на ....
17. [Гид показывает город туристам.]
- Наш город БЫТЬ ОСНОВЫВАТЬ/ОСНОВАТЬ в 1551 году.
18. Знаешь, которое важное событие случилось в 1551 году?
В этом году ОСНОВЫВАТЬ/ОСНОВАТЬ наш город.
19. А: Когда Колумбус приплыл в Америку?
В: Он ПРИПЛЫВАТЬ/ПРИПЛЫТЬ в Америку в 1492 году.
20. [А: Что ты знаешь об этом романе?]
В: Эго ПИСАТЬ/НАПИСАТЬ Тольстой.
21. А: Твоя сестра ещё дома?
В: Нет, она уже УХОДИТЬ/УЙТИ.
22. [Известно, что раньше закрыли магазин.]
А: Магазин уже ОТКРЫВАТЬ/ОТКРЫТЬ?
В: Нет, магазин всё ещё ЗАКРЫВАТЬ/ ЗАКРЫТЬ.
23. [Известно, что раньше закрыли магазин.]
А: Магазин уже ОТКРЫВАТЬ/ОТКРЫТЬ?
В: Нет, магазин всё ещё не ОТКРЫВАТЬ/ОТКРЫТЬ.
24. А: Не говори так громко! Ты БУДИТЬ/РАЗБУДИТЬ малютку.
В: Он уже ПРОСЫПАТЬСЯ/ПРОСНУТЬСЯ.
25. [Малютка проснулся на час раньше, чем обычно, и начинает плакать. Мать говорит (из другой комнате):]
Ой, он уже ПРОСЫПАТЬСЯ/ПРОСНУТЬСЯ.
26. А: Ты БЫТЬ когда-нибудь в Америке?
В:
а) Нет, я никогда не БЫТЬ в Америке.
б) Да, я (уже) БЫТЬ там.
с) Да, я (уже) БЫТЬ там несколько раз.
д) Да, я (уже) БЫТЬ там лэтом 2004.
27. [А. говорит о том, какая жизнь в Америке.]
В: Ты уже БЫТЬ там, и поэтому-ли ЗНАТЬ так много о жизни в Америке?
А: Да, я уже БЫТЬ там, так я знаю много.
28. [В комнате холодно. Окно на запоре.]
А: Ты ОТКРЫВАТЬ/ОТКРЫТЬ окно? (А потом закрыл опять.)
В: а) Да, я ОТКРЫВАТЬ/ОТКРЫТЬ.
б) Нет, я не ОТКРЫВАТЬ/ОТКРЫТЬ.

29. [Окно открыто, но А не замечает это. А спрашивает В: Почему так холодно в комнате?]
В: Я ОТКРЫВАТЬ/ОТКРЫТЬ окно.

30. А: Сестра ещё за границей?
В: Нет, она уже ВЕРНУТЬСЯ, и теперь она живёт с нами.

31. А: Я слышала, что ты пишешь книгу. Сколько страниц (уже) написал?
В: Я ПИСАТЬ/НАПИСАТЬ 50 страниц.

32. А: Azt hallottam, babákat gyűjtesz. Sokat gyűjtöttél már (mostanáig)?
В: Körülbelül 200 babát gyűjtöttem eddig.

А: Я слышал, что ты СОБИРАТЬ/СОБРАТЬ куклы. Много-ли СОБИРАТЬ/СОБРАТЬ до этого времени?
В: Я СОБИРАТЬ/СОБРАТЬ около 200 кукол до этого времени.

33. А: Я слышал, что ты хочешь собрать 300 разных кукол. Сколько уже СОБИРАТЬ/СОБРАТЬ?
В: До этого времени я СОБИРАТЬ/СОБРАТЬ около 200 кукол.

34. [А: Я слышал, что ты всё время потеряешь ножи. Это правда?]
В: Да. В этом году я ТЕРЯТЬ/ПОТЕРЯТЬ 5 ножей.

35. [А. готовиться к длинной охоте.]
В: Что случится, если ты ничего не стрелишь долго?
А: Я ПОКУПАТЬ/КУПИТЬ еду и унесу со мной, чтобы не была бы беда.

36. [А: Почему ты кажешься так усталым?]
В: Я не СПАТЬ три дня.

37. [А: Он всё ещё смотрит телевизор! С какого времени делает это?]
В: Он СМОТРЕТЬ/ПОСМОТРЕТЬ телевизор три часа.

38. [А. ещё живёт в этом городе.]
А: Я ЖИТЬ в этом городе 7 лет.

39. [А. ещё живёт в этом городе.]
А: Я ЖИТЬ здесь всю жизнь.

40. [А. гуляет в городе, в котором он прожил несколько года тому назад.]
А: Я ЖИТЬ здесь, вот поэтому я знаю каждую улицу.

41. [А. гуляет в городе, в котором он прожил несколько года тому назад.]
А: Я ЖИТЬ здесь 7 лет, вот поэтому я знаю каждую улицу.

42. [А. гуляет в городе, в котором он прожил несколько года тому назад.]
А: Я ЖИТЬ здесь 7 лет, но потом мне надо было переселяться.

43. [А. только что видел, что президент приехал, и рассказывает это к В. В знал, что визит президента ожидался, но не знал, что он действительно приехал.]
А: Президент ПРИЕЗЖАТЬ/ПРИЕХАТЬ!

44. А. рассказывает о том, что малютка только что делал.
Сашенька только что ПРОИЗНОСИТЬ/ПРОИЗНЕСТИ первый слов!

45. [А. выходит сердито из кухни, и рассказывает В, что она только что видела:]
Собака ЕСТЬ/СЪЕДАТЬ /СЪЕСТЬ наше мясо!

46. [А. выходит сердито из кухни, где она видела остаток мяса. Она рассказывает В, что она думала о том, что случилось:]
Наше мясо ЕСТЬ/СЪЕДАТЬ /СЪЕСТЬ наверно собака!

47. [А. рассказывает, что она слышала от своего отца. Совсем не кажется, чтобы она этого не верила.]

Когда мой отец БЫТЬ мальчиком, школы БЫТЬ лучше чем в наши дни.

48. Az apám azt mesélte nekem, hogy amikor gyerek volt, jobbak voltak az iskolák, mint manapság.

Мой отец РАССКАЗЫВАТЬ/РАССКАЗАТЬ мне, что когда он БЫТЬ мальчиком, школы БЫТЬ лучше чем в наши дни.

49. [А. рассказывает, что она слышала от других людей. Совсем не кажется, чтобы она этого не верила, но она не выражается, будто бы это её мнение.]

ГОВОРИТЬ/СКАЗАТЬ, что 60 лет тому назад школы БЫТЬ лучше чем в наши дни.

50. [А. сомневается в том, что её отец рассказывал ей.]

Мой отец СЧИТАТЬ/СЧЕСТЬ, что когда он БЫТЬ мальчиком, школы БЫТЬ лучше чем в наши дни.

51. [Говорит человек, который только слышал о событии, но не присутствовал.]

Президент ПРИЕЗЖАТЬ/ПРИЕХАТЬ!

52. [На охоте люди рассматривают следы:]

Медведь наверно здесь ПРОХОДИТЬ/ПРОЙТИ.

53. [А и В не в той же комнате, в которой сын В делает домашнее задание.]

А: Твой сын всё ещё ДЕЛАТЬ/СДЕЛАТЬ домашнее задание?

В: Нет, я думаю, что он уже КОНЧАТЬ/КОНЧИТЬ.

54. [Охотник находит череп медведя, рассматривает его и говорит:]
Надо быть, он БЫТЬ огромный медведь!

55. [Охотник находит череп медведя, рассматривает его и говорит:]
Медведя УБЫВАТЬ/УБИТЬ примерно три года назад.

56. [А встречается с В раз в неделю. «Фильм» другой фильм от случая к случаю.]
Каждый раз когда я ВСТРЕЧАТЬСЯ/ ВСТРЕТИТЬСЯ с ней, она
РАССКАЗЫВАТЬ/РАССКАЗАТЬ мне о том фильме, которого она только что
СМОТРЕТЬ/ПОСМОТРЕТЬ.

57. [А: Знаешь, что с моим братом вчера случилось? Я не была там, но он рассказал мне.]
А: Он ГУЛЯТЬ по лесу. Вдруг он НАСТУПАТЬ/НАСТУПИТЬ на змею. Она
КУСАТЬ/УКУСИТЬ его на ногу. Он БРАТЬ/ВЗЯТЬ камень и БРОСАТЬ/БРОСИТЬ его на змею.

Она УМИРАТЬ/ УМЕРЕТЬ.

58. [А: Это начало сказки.]

А: Жил-был человек. Он ГУЛЯТЬ по лесу. Вдруг он НАСТУПАТЬ/НАСТУПИТЬ на змея. Она КУСАТЬ/УКУСИТЬ его на ногу. Он БРАТЬ/ВЗЯТЬ камень и БРОСАТЬ/БРОСИТЬ его на змею. Она УМИРАТЬ/ УМЕРЕТЬ.

59. [Сестра А только что дописала два письма, когда А пришла домой. А говорит:]

Когда я ПРИХОДИТЬ/ПРИЙТИ домой, моя сестра ДОПИСЫВАТЬ/ДОПИСАТЬ два писма.

60. [Сестры А не было дома, когда А приходила. Вопрос: Ты застала твою сестру дома?]

Нет, она уже УХОДИТЬ/УЙТИ.

61. [А. встречается с сестрой В. После этого А переселяется в том город, где В и его сестра живут. Потом В спрашивает А: Когда год назад ты переселялась в этот город, ты уже знала мою сестру? Ответ:]

Да, я ВСТРЕЧАТЬСЯ/ ВСТРЕТИТЬСЯ с ней уже до того.

62. [Раньше А встречалась с В раз в неделю, но в настоящее время они не встречаются.

«Фильм» другой фильм от случая к случаю.]

Каждый раз когда я ВСТРЕЧАТЬСЯ/ ВСТРЕТИТЬСЯ с ней несколько лет назад, она РАССКАЗЫВАТЬ/РАССКАЗАТЬ мне о том фильме, которого она только что СМОТРЕТЬ/ПОСМОТРЕТЬ.

63. [Показывая дом:]

Кто СТРОИТЬ/ПОСТРОИТЬ этот дом?

64. [Смотря фотографию дома, который тепер расстроен:]

Кто СТРОИТЬ/ПОСТРОИТЬ этот дом?

65. [А: Могу получать мою зарплату сейчас?]

В: Я не (ВЫ)ДАВАТЬ/(ВЫ)ДАТЬ твою зарплату до тех пор, пока ты не КОНЧАТЬ/КОНЧИТЬ целую работу.

66. Я (ВЫ)ДАВАТЬ/(ВЫ)ДАТЬ твою зарплату тогда, когда ты КОНЧАТЬ/КОНЧИТЬ целую работу.

67. [А готовится к путешествию. А хочет продать свой дом в то время, как в живёт далеко.]

Когда ты в будущем году ВЕРНУТЬСЯ, мой дом БЫТЬ уже продан.

68. [А начала работать здесь 30 лет назад в юне. Сейчас Апрель, и А говорит о том, что вскоре будет годовщина.]

В юне исполниться 30 лет с того времени, что я РАБОТАТЬ здесь.

69. Если завтра я ПОЛУЧАТЬ/ПОЛУЧИТЬ зарплату, ПОКУПАТЬ/КУПИТЬ тебе пива.

70. В день когда я ПОЛУЧАТЬ/ПОЛУЧИТЬ зарплату, ПОКУПАТЬ/КУПИТЬ тебе пива.

71. Кто завтра ПОЛУЧАТЬ/ПОЛУЧИТЬ зарплату, точно ВЫПИВАТЬ/ВЫПИТЬ пива.

72. [Говорит человек, который только слышал о событии, но не присутствовал.]

Моя сестра ГОВОРИТЬ/СКАЗАТЬ только что, что президент ПРИЕЗЖАТЬ/ПРИЕХАТЬ.

2.

1. -Что ты думаешь, что ДЕЛАТЬ твой брат, если ты не ВСТРЕЧАТЬ его сегодня?
-Он ПИСАТЬ мне письмо.
2. -Что ты думаешь, что ДЕЛАТЬ твой брат, когда мы придём?
-Он ПИСАТЬ письма.
3. -Что ты думаешь, что ДЕЛАТЬ твой брат, когда мы придём?
-Он ПИСАТЬ письмо.
4. - Что ты думаешь делать сейчас?
-Я ПИСАТЬ письма.
5. - Что ты думаешь делать сейчас?
-Я ПИСАТЬ письмо.
6. (Не А и не Б видят брат Б-ого.)
А:
-Что ты думаешь, что он ДЕЛАТЬ только что?
Б:
-Он ПИСАТЬ письма. (Я думаю так, потому что он всегда делает так каждый день в такое время.)
7. -У моего брата новая работа. Она начнётся завтра.
-Какая работа он делает там?
- Он ПИСАТЬ письма.
8. Не стоит плавать в озере завтра. Вода БЫТЬ холодно (тогда).
9. Если ты КЛАСТЬ камень в эту сумку, она ЛОМАТЬСЯ.
10. Хотя ты КЛАСТЬ камень в эту сумку, она не ЛОМАТЬСЯ.
11. -Что СЛУЧАТЬСЯ, если я ЕСТЬ этот гриб?
-Ты УМИРАТЬ.
12. По договору мы не РАБОТАТЬ завтра.
13. (Мальчик рассчитывает на сумму денег.)
Когда мальчик ПОЛУЧАТЬ эти деньги, он ПОКУПАТЬ подарок девочке.
14. (Мальчик думает, что он возможно получит сумму денег.)
Если мальчик ПОЛУЧАТЬ эти деньги, он ПОКУПАТЬ подарок девочке.
15. (А знает, что мальчик рассчитывал на деньги, но она не знает, получил-ли он эти денги или нет.)
Если мальчик ПОЛУЧАТЬ эти деньги вчера, он ПОКУПАТЬ подарок девочке.
16. (А знает, что мальчик рассчитывал на деньги, а тоже знает, что он не получил этих денег.)
Если мальчик ПОЛУЧАТЬ эти денги вчера, он ПОКУПАТЬ подарок девочке.

17. Говорящий говорит кому-нибудь, который сейчас уйдёт:
-Когда ты ВЕРНУТЬСЯ, я ПИСАТЬ это письмо. (=Я КОНЧАТЬ до тех пор.)
18. Учитель даёт указание классу, когда он выходит:
-Когда я ВЕРНУТЬСЯ, вы ПИСАТЬ это задание. (=Вы КОНЧАТЬ до тех пор.)
19. О воде в озере, которая не видна не говорящему ни слушающему:
Мой брат НАДЕЯТЬСЯ (сейчас), что вода БЫТЬ холодна.
20. Говорящий говорит как обещание:
-Я ОБЕШАТЬ, что я ИДТИ завтра.
21. Тебе НАДО ЛОЖИТЬСЯ СПАТЬ (сегодня), прежде чем ты УСТАВАТЬ.
22. (Вчера вечером) я ЛОЖИТЬСЯ СПАТЬ, прежде чем мой брат ПРИХОДИТЬ домой.
23. Турист говорит здешнему человеку:
Если Вы ПОКАЗЫВАТЬ мне дорогу, я ДАВАТЬ Вам деньги.
24. Мать говорит ребёнку:
-Если ты не ЗАКАНЧИВАТЬ ИГРАТЬ в этот мяч, я ЗАБИРАТЬ его.
25. Юноша говорит:
-Когда я СТАРЕТЬ, я ПОКУПАТЬ большой дом.
26. Мой брат опаздывает на ужин.
Когда он ПРИЕЗЖАТЬ, еда БЫТЬ холодной.
27. Мать говорит ребёнку:
-Сейчас мы ЕСТЬ (=КУШАТЬ).
28. -Ты думаешь задерживаться здесь?
-Нет, я ЖИТЬ в Ханты-Мансийске в следующем году.
29. (Говорящий говорит о своих планах на вечер:)
-Я ОСТАВАТЬСЯ дома.
30. (Говорящий говорит о своих планах на вечер:)
-Я РАБОТАТЬ в саду.
31. (Говорящий говорит о своих планах на вечер:)
-Я ПИСАТЬ письмо.
32. (Говорящий говорит о своих планах на вечер:)
-Я ИДТИ в город.
33. (Говорящий говорит о своих планах на вечер:)
-Я ЛОЖИТЬСЯ СПАТЬ рано.
34. (Говорящий говорит о своих немедленных планах:)
-Я ОСТАВАТЬСЯ дома.
35. (Говорящий говорит о своих немедленных планах:)
-Я РАБОТАТЬ в саду.

36. (Говорящий говорит о своих немедленных планах:)
-Я ПИСАТЬ письмо.
37. (Говорящий говорит о своих немедленных планах:)
-Я ИДТИ в город.
38. (Говорящий говорит о своих немедленных планах:)
-Я ЛОЖИТЬСЯ СПАТЬ.
39. (Говорящий говорит о своих планах на завтра:)
-Я ОСТАВАТЬСЯ дома.
40. (Говорящий говорит о своих планах на завтра:)
-Я РАБОТАТЬ в саду.
41. (Говорящий говорит о своих планах на завтра:)
-Я ПИСАТЬ письмо.
42. (Говорящий говорит о своих планах на завтра:)
-Я ИДТИ в город.
43. (Говорящий говорит о своих планах на завтра:)
-Я ЛОЖИТЬСЯ СПАТЬ рано.
44. Мой брат устал.
Он ПРОСЫПАТЬСЯ завтра поздно.
45. Мой брат устал.
Он ЗАСЫПАТЬ рано вечером.
46. В небе тёмные облака.
Вечером ИДТИ дождь.
47. В небе тёмные облака.
Скоро ИДТИ дождь.
48. В небе тёмные облака.
Через несколько минут ИДТИ дождь.
49. Погода меняется.
Завтра ИДТИ дождь.
50. Погода меняется.
Возможно завтра ИДТИ дождь.
51. Погода меняется.
Вечером БЫТЬ холодно.
52. Погода меняется.
Завтра БЫТЬ холодно.
53. Солнце восходит завтра в 6 часов.

54. Думает-ли твой брат задерживаться здесь?
-Нет, он ЖИТЬ в Ханты-Мансийске в следующем году.
55. (Говорящий говорит о планах своего брата на вечер:)
-Он ОСТАВАТЬСЯ дома.
56. (Говорящий говорит о планах своего брата на вечер:)
-Он РАБОТАТЬ в саду.
57. (Говорящий говорит о планах своего брата на вечер:)
-Он ПИСАТЬ письмо.
58. (Говорящий говорит о планах своего брата на вечер:)
-Он ИДТИ в город.
59. (Говорящий говорит о планах своего брата на вечер:)
-Он ЛОЖИТЬСЯ СПАТЬ рано.
60. (Говорящий говорит о немедленных планах своего брата:)
-Он ОСТАВАТЬСЯ дома.
61. (Говорящий говорит о немедленных планах своего брата:)
-Он РАБОТАТЬ в саду.
62. (Говорящий говорит о немедленных планах своего брата:)
-Он ПИСАТЬ письмо.
63. (Говорящий говорит о немедленных планах своего брата:)
-Он ИДТИ в город.
64. (Говорящий говорит о немедленных планах своего брата:)
-Он ЛОЖИТЬСЯ СПАТЬ.
65. Когда я ПРИХОДИТЬ домой вечером, моя мама БЫТЬ счастливой.
66. Если завтра ИДТИ дождь, мы ОСТАВАТЬСЯ дома.
67. Если завтра БЫТЬ холодно, мы ОСТАВАТЬСЯ дома.
68. Если я ПОЛУЧАТЬ (эти) деньги завтра, я ПОКУПАТЬ тебе подарок.
69. Если я ПОЛУЧАТЬ (эти) деньги сегодня, я ПОКУПАТЬ тебе подарок.
70. Мой брат ГОВОРИТЬ вчера, что он ИДТИ сюда сегодня.
71. Мой брат НАДЕЯТЬСЯ вчера, что ты ИДТИ сюда сегодня.
72. Мой брат ГОВОРИТЬ вчера, что он ИДТИ сюда через неделю.
73. Мой брат ГОВОРИТЬ вчера, что сегодня ИДТИ дождь.
74. Мой брат ГОВОРИТЬ вчера, что сегодня БЫТЬ холодно.
75. Мой брат НАДЕЯТЬСЯ вчера, что сегодня БЫТЬ холодно.

76. (Сейчас) мой брат ХОТЕТЬ покупать дом.
77. Этот винт не ХОТЕТЬ виться.
78. (Сейчас) мой брат ХОТЕТЬ быть пастухом.
79. Мой брат СОБИРАТЬСЯ покупать дом.
80. Мне НАДО благодарить моего брата за помощь.
81. Моему брату НАДО продавать свой дом сейчас.
82. Моему брату НАДО продавать свой дом скоро.
83. Мой брат МОЧЬ поднимать этот камень.
84. Мой брат УМЕТЬ читать и писать.
85. Я почти ЗАСЫПАТЬ (ЗАСНУТЬ).
86. Вчера я чуть не ПОПАДАТЬ под машину / Вчера мне чуть не ПЕРЕЕЗЖАТЬ машина.
87. -Что ты ДЕЛАТЬ, когда ты ПРИХОДИТЬ домой сегодня вечером?
- Я ПИСАТЬ письмо, (потом) ПИТЬ чай, (и потом) ЛОЖИТЬСЯ СПАТЬ.
88. -Как ПОПАДАТЬ к дому твоего брата?
-Ты БРАТЬ курс на лево на углу.
89. -Как ПОПАДАТЬ к дому твоего брата?
-Ты БРАТЬ курс на лево на углу, потом ГУЛЯТЬ 10 минут, и потом БРАТЬ курс на лево ещё раз.
90. По расписанию поезд ИДТИ в полдень.
91. Мой брат ГОВОРИТЬ (сейчас), что завтра он ИДТИ в город.
92. Мой брат ГОВОРИТЬ (сейчас), что завтра ИДТИ дождь.
93. Мой брат ДУМАТЬ (сейчас), что завтра ИДТИ дождь.
94. Мой брат НАДЕЯТЬСЯ (сейчас), что завтра ИДТИ дождь.
95. -Что ты ДЕЛАТЬ только что?
-Я ПИСАТЬ письмо моему брату, чтобы он ЗНАТЬ, что я ПОСЕЩАТЬ его.
96. -Что ты ДЕЛАТЬ вчера?
-Я ПИСАТЬ письмо моему брату, чтобы он ЗНАТЬ, что я ПОСЕЩАТЬ его.
97. -Ты обещал готовить мне еду. Когда она БЫТЬ готова?
-Она БЫТЬ готова в пять минут.
98. -Какой шум собаки делают?
-Они ЛАЯТЬ.

99. –Что обычно твой брат ДЕЛАТЬ после завтрака?
–Он ПИСАТЬ письма.
100.
Я слушала странную историю вчера. Когда ты СЛУШАТЬ её, ты СМЕЯТЬСЯ.
101.
А: У меня болит голова.
Б: Прими это лекарство. Тебе БЫТЬ лучше.
102.
Я не ЛЮБИТЬ этого человека (сейчас), и не ЛЮБИТЬ его (в будущем).
103.
Я не ЗНАТЬ, где он.
104.
(Это приказ)
ОТКРЫВАТЬ дверь!
105.
Откроем дверь!
106.
(Это запрещение)
Не ОТКРЫВАТЬ дверь!
107.
(Это предупреждение)
(Осторожна,) не СТУПАТЬ в грязь!
108.
(А желает кому-нибудь здоровья)
БЫТЬ всегда здоровый!
109.
(А говорит в 8 часов; свой брат вышел в 6 часов, и ещё не возвращался:)
Он ВЕРНУТЬСЯ в 7 часов.
110.
Вчера, когда я проснулась, в небе были тёмные облака.
Я БРАТЬ зонтик, потому что ИДТИ дождь через 5 минут.

3.

1. *(Кто-то расспрашивает об Анне по телефону.*

Ответ:)

Анна здесь, рядом со мной, она (как раз) РАБОТАТЬ.

2. А: Что делает Анна по субботам?

Б: Она УБИРАТЬ/ УБРАТЬ. // Она ЧИТАТЬ/ПРОЧИТАТЬ.

3. (Вчера вечером в 8 часов,) когда Иван приехал, Анна ещё РАБОТАТЬ.

Нбыдэх, чоснэ мохэл қатэл, Иван йёвтэм латнэ, Оны қолға ропитдэх.

4. В прошлом году мы (обычно) УБИРАТЬ/ УБРАТЬ по субботам, (а сейчас по четвергам.)

5. В прошлом летом Иван НАВЕЩАТЬ/ НАВЕСТИТЬ нас три раза.

(Кто-то расспрашивает об Иване по телефону.

Ответ: Иван здесь, рядом со мной,)

6. Он ЧИСТИТЬ свой нож.

7. Он ЧИТАТЬ/ПРОЧИТАТЬ газету.

8. Он СТРОИТЬ/ПОСТРОИТЬ загон (для оленя).

9. Он ПЕТЬ/СПЕТЬ песню.

10. Он ПЕРЕДАВАТЬ/ПЕРЕДАВАТЬ подарок сестре.

11. Он РАССКАЗЫВАТЬ/РАССКАЗАТЬ историю сестре.

(Кто-то расспрашивает о Анне по телефону.

Ответ: Анна здесь, рядом со мной,)

12. Она ЧИСТИТЬ рыбу.

13. (Она получила рыбу и сейчас) ЧИСТИТЬ (этой) рыбу // её.

14. Она ЧИСТИТЬ три килограмма рыбы.

15. Она ЧИСТИТЬ всю рыбу.

16. Она ГОНЯТЬ собаки (на улицу).

17. Она ГОНЯТЬ две собаки (на улицу).

18. Она ШИТЬ/СШИТЬ свою шубу. (По-моему она никогда не кончит.)

(Кто-то расспрашивает об Ольге по телефону.

Ответ:)

19. Она СТРИЧЬСЯ/СОСТРИЧЬСЯ.
20. Она КОРМИТЬ ребёнка кашой.
21. Она ВЫХОДИТЬ/ВЫЙТИ (как раз – позвать-ли её обратно?)
22. (Как раз) она ЛЕТЕТЬ/ПОЛЕТЕТЬ в Москву. (Вы можете позвонить ей завтра в гостинице.)
23. Она НАЧИНАТЬ/НАЧАТЬ чистить рыбу (как раз.)
24. Она ЗАКОНЧИВАТЬ/ЗАКОНЧИТЬ исправлять сани (как раз.)
25. Она НАЧИНАТЬ/НАЧАТЬ задачу (как раз.)
26. Она ЗАКОНЧИВАТЬ/ЗАКОНЧИТЬ задачу (как раз.)
27. Она ПРОДОЛЖАТЬ/ПРОДОЛЖИТЬ рассказывать историю (как раз.)
28. Она СИДЕТЬ в саду (как раз.)
-
29. - Мне как раз нужна рубашка. Ты не знаешь, где она?
- Она ВИСЕТЬ на гвозде.
30. Я как раз ДЕЛАТЬ/СДЕЛАТЬ фото, когда Иван БРОСАТЬ/БРОСИТЬ камень в окно.
31. Альпинист ДОХОДИТЬ/ДОЙТИ до вершины горы (как раз.)
32. Известие прибыло только тогда, когда капитан ДАВАТЬ/ДАТЬ знак открыть огонь.
33. (Не заведомо, всё же опять) Ваня ОСКОРБЛЯТЬ соседа с дурацкими вопросами.
(Кажется, он действительно не понимает ситуацию.)
34. (Это право невероятное! Обращай внимание!) Виктор бессознательно ИСПОВЕДОВАТЬ/ИСПОВЕДАТЬ свой грех.
35. (Посмотри Ивана на диване!) Он МЕЧТАТЬ о своей подруге.
36. (Посмотри в окно!) СВЕТИТЬ солнце.
37. Вода КИПЕТЬ. (Ты будешь чай пить?)
38. (Стыдно!) Яблоки ЗАГНИВАТЬ/ ЗАГНИТЬ там на дереве.
39. (Сейчас, неожиданно), Пётр ЗНАТЬ ответ.
40. (Сейчас, неожиданно), Анна ЛЮБИТЬ/ПОЛЮБИТЬ музыку.
41. Равнина ОКРУЖАТЬ/ ОКРУЖИТЬ гору.
42. (Какой блестящий подарок!) Сейчас ты действительно очень милый!

43. (Иван критикует причёску Анны. Анна говорит удивляясь:) Сегодня вечером ты очень грубый!

(А спрашивает по-телефону: -Анна рядом с тобой?)

Б:

44. -Нет, она ТАНЦЕВАТЬ/СТАНЦЕВАТЬ (в соседней комнате.)

45. -Нет, она ИГРАТЬ/СЫГРАТЬ в карты (в соседней комнате.)

(А спрашивает по-телефону: -Анна сейчас дома?)

Б:

46. -Нет, она ДЕЛАТЬ/СДЕЛАТЬ покупки. Она ушла час тому пазад.

47. -Нет, она ИГРАТЬ/СЫГРАТЬ в карты в клубе, (как обычно.)

-----

48. (Вчера, когда я спала,) Анечка ИГРАТЬ/СЫГРАТЬ два часа соьсем одна.

49. (В целый урок) Анна ГОВОРИТЬ/СКАЗАТЬ со своей соседкой, (и даже не перестала после урока).

50. (В целый урок) Анна ГОВОРИТЬ/СКАЗАТЬ со своей соседкой, (но после урока она вдруг стала очень тихей.)

51. (Ежеминутно) милиционер ЗАПИСЫВАТЬ/ЗАПИСАТЬ, что свидетель сказал.

52. Он всё время ЗАБЫВАТЬ/ЗАБЫТЬ все имена.

53. Уровень воды ПОДНИМАТЬСЯ/ПОДНЯТЬСЯ немножко от вчерашнего дня.

54. (Когда я пришла,) ситуация уже УЛУЧШАТЬ/УЛУЧШИТЬ постепенно.

55. (Когда я пришла,) снег ПОКРЫВАТЬ/ ПОКРЫТЬ землю мало-помало.

56. (Побыстрее, побыстрее!) Поезд ХОДИТЬ/ИДТИ!

57. Старый человек (чуть ни) УМИРАТЬ/ УМЕРЕТЬ, (но наконец врачи нашли хорошее лекарство.)

58. Анна СТОЯТЬ в очередь (как раз.)

59. (Летом) памятник СТОЯТЬ в саду.

60. (Подумай! Пока мы разговаривали о наших делах,) Земля ОБХОДИТЬ/ОБОЙТИ Солнце.

61. Начинальник ПИСАТЬ/НАПИСАТЬ свои письма, пока секретарша больна.

62. Это было яркий летний день. Плечи ГУДЕТЬ, птицы ЧИРИКАТЬ, коровы ПАСТИСЬ в полее. Вдруг земля открылась, и чёрт появился.

63. В то время он ХОДИТЬ/ИДТИ танцевать по субботам.

64. Если ты настаиваешь на назвать мне мальчишкой, ты ОСКОРБЛЯТЬ меня.

65. Если ты ВЕСТИ себя так, ты ОСКОРБЛЯТЬ весь хантыйский народ.
66. Анна УЕЗЖАТЬ/УЕХАТЬ завтра.
67. Анна УЕЗЖАТЬ/УЕХАТЬ в эту минуту.
68. Иван ЖЕНИТЬСЯ завтра. Кто БЫТЬ гостим на свадьбе?
69. Кто БЫТЬ заведующим охотой завтра?
70. Вчера, пока Анна ЧИТАТЬ/ПРОЧИТАТЬ в комнате, Саша ИГРАТЬ/СЫГРАТЬ в саду.
(-Что делал Саша вчера вечером?)
71. -Он ЗАНИМАТЬСЯ/ЗАНЯТЬСЯ, он ЧИТАТЬ/ПРОЧИТАТЬ газету, он ЕСТЬ, и потом ЛОЖИТЬСЯ СПАТЬ/ЛЕЧЬ СПАТЬ.
72. -Он ЗАНИМАТЬСЯ/ЗАНЯТЬСЯ с 2 до 6, он ЧИТАТЬ/ПРОЧИТАТЬ газету с 6 до 7, он ЕСТЬ с 7 до 8, и потом ЛОЖИТЬСЯ/ЛЕЧЬ СПАТЬ.
73. (Ради Бога,) РАБОТАТЬ, когда начальник вернётся!
74. (Анна говорит дочке, кого она хочет наказать:) Ты не МОЧЬ/СМОЧЬ ИДТИ играть!
75. (Входите, пожалуйста!) Еда ПОДАВАТЬСЯ/ ПОДАТЬСЯ (как раз.)
76. Начальник был сердит, потому что Иван не РАБОТАТЬ, когда он вошёл.
77. (Пойдёмте куда-нибудь,) сейчас не ХОДИТЬ/ИДТИ дождь.
78. (Это возмутительное!) Уже 8.30, а поезд скорее не ЕХАТЬ.
79. Саша должен КОРМИТЬ ребёнку, (я думаю.)
80. Анна сейчас, кажется, УЧИТЬ/НАУЧИТЬ, (я думаю.)
81. (Я очень устала.) С тех пор, когда я встала, я ЖАРИТЬ.
82. Когда Иван пришёл домой вчера, он был очень усталый, потому что он РАБОТАТЬ очень много на этой неделе.
83. Если ты придёшь в 6, я ещё ГОТОВИТЬ (=ВАРИТЬ/СВАРИТЬ). (Приди, пожалуйста, немножко позже!)

4.

1. А: Я прочитал сказку.
В: Ты часто читаешь сказки?
2. А: Весь вечер он писал письма.
В: А написал их?
А: Наконец он написал два письма.
3. Они построили дом за два года.
4. Я изучала русский язык 5 лет.
5. Я 3 часа рисовала эту картину, а я не нарисовала её.
6. Каждый день он ложился спать в 10 часов, а сегодня лёг спать в 9 часов. –
7. Когда она пришла домой, она включила телевизор.
8. Кто готовил рыбный суп? Он очень вкусный. Положили всё, что нужно.
9. Кто приготовил рыбный суп? Зачем его приготовили? Я хотел пожарить рыбу!
10. Я рассказывала о жизни долго, и я рассказала всё.
11. Он выпил чай за 5 минут, а она пила 10 минут.
12. Иногда я встречал Веру в Москве, а вчера я встретил её дома.
13. Когда я читал текст, я выписывал слова.
14. Когда я прочитал текст, я выписал слова.
15. А: Где была твоя книга?
В: Я давал её товарищу.
16. А: Где твоя книга?
В: Я дал её товарищу.
17. Когда заговорил преподаватель, в классе стало тихо.
18. Больной вставал.
19. Больной встал.
20. Он поднялся на гору.
21. Он поднимался на гору.
22. Я не ходил в кино.
23. Я не пошёл в кино, хотя очень хотел пойти.
24. Я нашла книгу, которую искала, а он даже не искал.

5.

1. А: Сколько времени ты уже ПИСАТЬ письмо?
Б: Я ПИСАТЬ уже 2 часа.
2. Весь вечер я ЧИТАТЬ сказки, и наконец я ЧИТАТЬ их.
3. Я долго УЧИТЬ стихи, а вот я УЧИТЬ стихи.
4. За 3 года она ИЗУЧАТЬ хантыйский язык.
5. Мы ПИТЬ две чашки чая.
6. Он редко ЗАБЫВАТЬ словарь дома, а сегодня ЗАБЫВАТЬ.
7. Мой друг живёт в Киеве. Летом он ПРИЕЗЖАТЬ ко мне, но в начале сентября он УЕЗЖАТЬ.
8. Мой друг живёт в Киеве. Он ПРИЕЗЖАТЬ ко мне вчера, и будет у меня в гостях.
9. Я начала делать уроки, но ещё не ДЕЛАТЬ всё.
10. Сначала я ПИСАТЬ письмо, потом я ГОТОВИТЬ суп.
11. А: Где была твоя книга?
Б: Я ДАТЬ её товарищу, но он уже ВОЗВРАЩАТЬ её.
12. А: Где твоя книга?
Б: Я ДАТЬ её товарищу.
13. Когда Саша ЗАВТРАКАТЬ, он возьмёт лыжи и поедет в лес.
14. Что Вы ДЕЛАТЬ вчера?

6a.

1. pupi jōwətl panə minat nōk lila.
2. pupi jōwətl panə minat lila.
3. jīntəp jla morəjəl.
4. jīntəp morəjəl.
5. lūw ǰōl jla āwət.
6. lūw ǰōl āwət.
7. ma jla ǰulməytələm.
8. ma ǰulməytələm.
9. suntukəli ilə pončləmtətəy.
10. suntukəli pončləmtətəy.
11. panə māŋk-iki tōt jla wāltəy.
12. panə māŋk-iki tōt wāltəy.
13. əj niŋəla nōk əntə jastətəy.
14. əj niŋəla əntə jastətəy.
15. tem kŋiga lūw loŋəttəy.
16. tem kŋiga lūw loŋtəmtəy.
17. tem kŋiga lūw sārɣa loŋtəmtətəy.
18. tem kŋiga lūw jla / ilə loŋəttəy.
19. ma jākən wārti wārəm wārələm.
20. ma jākən wārti wārəm wārəmləm.
21. ma jākən wārti wārəm sārɣa wārəmtələm.
22. ma jākən wārti wārəm nōk / jla / ilə wārələm.
23. ma kāw wəjəm.
24. ma kāw wəjməm.
25. ma kāw wəjəmtəm.
26. ma jəŋkat jəŋkəm, no it jəŋk əntem.
27. ma jəŋkat jəŋkiləm, no it jəŋk əntem.
28. ma wətjəŋ strānica ǰānčəm.
29. ma wətjəŋ strānica ǰānčməm.
30. ma əj strānica sārɣa ǰānčəmtələm.
31. lūw ǰoləm čās mār t'elewizor t'i lejələl.
32. ma nōptam jūt tem wāčən t'i wōlləm.
33. lūw ittən-wəs tāwər.
34. lūw ittən-wəs tāwriɫ.
35. lūw ittən-wəs tāwərɫ.
36. lūw ittən-wəs jla tāwərɫ.
37. lūw ittən-wəs tāwriɫəl.
38. lūw ittən-wəs tāwrəmtəl.

39. лӱw wörəp pös.
40. лӱw wörəp pösəm.
41. лӱw wörəp pösəmtəy.
42. лӱw wörəp nōḵ / iḷə / iḷə pös.
43. mənləm rupi kənčəyə.
44. mənləm rupi nōḵ kənčəyə.
45. лӱw lōwmōḵ sārikləy.
46. лӱw lōwmōḵ sārikləməy.
47. лӱw lōwmōḵ sārikləmtəy.
48. лӱw lōwmōḵ nōḵ / iḷə / iḷə sārikləy.
49. лӱw kartoška čistʼiləl.
50. лӱw kartoška čistʼil.
51. лӱw kartoška čistʼiləm.
52. лӱw kartoška čistʼiləmtəy.
53. лӱw kartoška nōḵ / iḷə / iḷə čistʼil.

6b.

1. Мэми йөвөтд панə минат нөқ дил.
2. Мэми йөвөтд панə минат дил.
3. Йынтəп ылə мөрəйөл.
4. Йынтəп мөрəйөл.
5. Лӱв қөд əвтəх.
6. Лӱв қөд ылə əвтəх.
7. Лӱв қөд сəврəх.
8. Лӱв қөд ылə сəврəх.
9. Лӱв қөд əвтəмəх.
10. Лӱв қөд ылə əвтəмəх.
11. Лӱв қөд сəврəмəх.
12. Лӱв қөд ылə сəврəмəх.
13. Лӱв нянь əвтəх.
14. Лӱв нянь ылə əвтəх.
15. Лӱв нянь сəврəх.
16. Лӱв нянь ылə сəврəх.
17. Ма ылə қудмəхгəдəм.
18. Ма қудмəхгəдəм.
19. Сунтукəли пунчəх.
20. Сунтукəли илə пунчəх.
21. Сунтукəли пөчдəмтəтəх.
22. Сунтукəли илə пөчдəмтəтəх.
23. Панə мӓңк-ики вӓдтəх.
24. Панə мӓңк-ики ылə вӓдтəх.

25. Ма тэм кәника ләңтәм.
  26. Ма тэм кәника ләңтәмәм.
  27. Ма тэм кәника ләңтәмтәм.
  28. Ма тэм кәника илә / ылә / нөң ләңтәм.
-
29. Ләңта!
  30. Ләңтида!
  31. Ләңтәмта!
-
32. Ма йәкәң варты вәрәм вәрләм.
  33. Ма йәкәң варты вәрәм вәрәмләм.
  34. Ма йәкәң варты вәрәм (сорха) вәрәмтәләм.
  35. Ма йәкәң варты вәрәм илә / ылә / нөң вәрләм.
-
36. Ма кав вәйәм.
  37. Ма кав вәймәм.
  38. Ма кав вәйәмтәм.
  39. Ма кав нөң вәйәм.
-
40. Ма йәңкәт йәңкәм, но ит йәңкә өнтәм.
  41. Ма йәңкәт йәңкиләм, но ит йәңкә өнтәм.
-
42. Йәңка!
  43. Йәңкида!
  44. Йәңкәмта!
-
45. Ма вәтәң ныпәк ләмәт қәңчәм.
  46. Ма вәтәң ныпәк ләмәт қәңчәмәм.
  47. Ма вәтәң ныпәк ләмәт илә / ылә / нөң қәңчәм.
  48. Ма өй ныпәк ләмәт қәңчәмтәм.
  49. Лұв қәләм чос мәрә телевизор ти дәйәдә.
-
50. Ма тэм воңнә нөптам қөвит ти вәләм.
-
51. Таврәм ыттәнвәс.
  52. Ыттәнвәс тавәрмин.
-
53. Ма ыттәнвәс тавәрләм
  54. Ма ыттәнвәс тавридәм.
  55. Ма ыттәнвәс таврәмтәләм.
  56. Ма ыттәнвәс тавәрхиләм.
-
57. Ма ыттәнвәс таврәм.
  58. Ма ыттәнвәс тавридәм.
  59. Ма ыттәнвәс таврәмтәм.
  60. Ма ыттәнвәс тавәрхийәм.
-
61. Ма ыттәнвәс ылә таврәмтәхийәм.
-
62. Ма вөрәп пәсәм.
  63. Ма вөрәп пәсмәм.
  64. Ма вөрпәдам пәсиддам.
  65. Ма вөрәп пәсәмтәм.
  66. Ма вөрәп пәсхийәм.

67. Ма вөрәп илә / ылә / нөң пөсәм.
68. Ма вөрпөдам нөң пөсилдам.
69. Ма вөрәп нөң пөсәптәм.
70. Ма вөрәп нөң пөсхийәм.
71. Мәндәм мәми кәнччәхә.
72. Мәндәм мәми нөң кәнччәхә.
73. Мәң тютыкурәк дөңкәң мөк шарилдәв.
74. Мәң тютыкурәк дөңкәң мөк шариләмдәв.
75. Мәң тютыкурәк дөңкәң мөк шариләптәдәв.
76. Мәң тютыкурәк дөңкәң мөк шарилхилдәв.
77. Мәң тютыкурәк дөңкәң мөк шарилдәдәв.
78. Мәң тютыкурәк дөңкәң мөк нөң / ның шарилдәв.
79. Мәң картошка чистилдәв.
80. Мәң картошка чистиләмәв.
81. Мәң картошка чистиләптәв.
82. Мәң картошка чистилхийәв.
83. Мәң картошка чистилдәв.
84. Мәң картошка илә / ылә / нөң чистилдәв.
85. Картошка чистида!
86. Картошка чистилда!
87. Картошка чистиләптә!
88. Ма әй чос қул тәртәм.
89. Ма әй чос қул нөң тәртәм.
90. Ма әй чос мәрә қул тәртәм.
91. Ма әй чос мәрә қул нөң тәртәм.
92. Ай паҳәди амп рисовайтәх.
93. Ай паҳәди амп рисовайтәптәх.
94. Ай паҳәди амп илә / ылә / нөң рисовайтәх.
95. Ай паҳәди вәт минут амп рисовайтәх.
96. Ай паҳәди вәт минут амп рисовайтәптәх.
97. Ай паҳәди вәт минут амп нөң рисовайтәх.
98. Ай паҳәди вәт минут мәрә амп рисовайтәх.
99. Ай паҳәди вәт минут мәрә амп рисовайтәптәх.

7.

1. Манилам өнөлтөхөлтө вәрлал эйнам төвө әсәл.
2. Манилам өнөлтөхөлтө вәрлал төвө әсәл.
3. Манилам өнөлтөхөлтө вәрлал әсәл.
4. Маңк-ики питьәңкәли ил әсәл.
5. Маңк-ики питьәңкәли әсәл.
6. Посхәдам илә орәйләхән.
7. Посхәдам тьык орәйләхән.
8. Посхәдам орәйләхән.
9. Әймәта латнә вәрәң сәмәп қө тәхлән войәх тыхләт илә кӧс.
10. Әймәта латнә вәрәң сәмәп қө тәхлән войәх тыхләт тьык кӧс.
11. Әймәта латнә вәрәң сәмәп қө тәхлән войәх тыхләт кӧс.
12. Пәх ньол кӧсәх.
13. Пәх ньол кӧSSIPәх.
14. Пәх ньол илә кӧсәх.
15. Пәх ньол илә кӧSSIPәх.
16. Лүвнә йах тәл илә китли.
17. Лүвнә йах тәл ылә китли.
18. Лүвнә йах тәл архә китли.
19. Лүвнә йах тәл китхә китли.
20. Лүвнә йах тәл китли.
21. Мәләңк қәтәлнә лоньтә илә ләлл.
22. Мәләңк қәтәлнә лоньтә ләлл.
23. Мәләңк қәтәлнә лоньтә ләлтахә йәл.
24. Мәләңк қәтәлнә лоньтә ләлтахә рәңхипәл.
25. Мәләңк қәтәлнә лоньтә илә ләлтахә йәл.
26. Қор сөвәл илә ньәтьтәх.
27. Қор сөвәл нәқ ньәтьтәх.
28. Қор сөвәл ньәтьтәх.
29. Қор сөвәл ньәтьтәхийәх.
30. Қор сөвәл илә / нәқ ньәтьтәхийәх.
31. Қор сөвәл илнам / нәқнам ньәтьтәх.
32. Ведадам мәминә илә путәптат.
33. Ведадам мәминә тьык путәптат.
34. Ведадам мәминә путәптат.
35. Ньань вәй.
36. Ньань илә вәй.
37. Ньань ылә вәй.

38. Тю ики ылдә ымәд.
39. Тю ики ымәд.

40. Ма ылдә адинтәдәм.
41. Ма адинтәдәм.

42. Пәхнә васәх йәвәты, панә васәх ти әнтәмхә йәх.
43. Пәхнә васәх ылдә йәвәты, панә васәх ти әнтәмхә йәх.

44. Тю қө ылдә қәнимтәх.
45. Тю қө ылдә қәнимтәхәд.
46. Тю қө қәнимтәх.

47. Тю нбуләд әнәд тьәрас қө қот өвтия көрәх.
48. Тю нбуләд әнәд тьәрас қө қот өвтия ылдә көрәх.
49. Тю нбуләд көрәх.

50. Әй мәтади ведит мәмитнә нөқ диват, әй мәтадит рутьәтнә ылдә дьикат.
51. Әй мәтади ведит мәмитнә нөқнам диват, әй мәтадит рутьәтнә ылдам дьикат.
52. Әй мәтади ведит мәмитнә диват, әй мәтадит рутьәтнә дьикат.

53. Ими кер най нөқ үлдәх.
54. Ими кер най үлдәх.

55. Йөвәттаңка дөвәдтып дәпәң өвтия нөқ умте / пихәтә!
56. Йөвәттаңка дөвәдтып дәпәң өвтия умте / пихәтә!

57. Качәң пәкәт буравойәт үчәт төвә омтидәдәт.
58. Качәң пәкәт буравойәт үчәт нөқ омтидәдәт.
59. Качәң пәкәт буравойәт үчәт омтидәдәт.

60. Икәм кем әт.
61. Икәм нөқ әт.
62. Икәм әт.

63. Әй нынхәдә нөқ әнтә ястәтәх, панә әй мәта сөңнам ти мән.
64. Әй нынхәдә әнтә ястәтәх, панә әй мәта сөңнам ти мән.
65. Әй нынхәдә әнтә ястәтәх, панә әй мәта сөңнам мән.

66. Ма қут қоснә нөқ килдәм.
67. Ма қут қоснә килдәм.
68. Ма қут қоснә нөқ вәрәхдәдәм.
69. Ма қут қоснә вәрәхдәдәм.
70. Ма қут қоснә нөқ питдәм.
71. Ма қут қоснә питдәм.

72. Ма аньтемнә қут қоснә нөқ рүвәтдойәм.
73. Ма аньтемнә қут қоснә нөқ рүвәтдойәм

74. Тю датнә питьәңкәли қәньтәқинтәх.
75. Тю датнә питьәңкәли тьык қәньтәқинтәх.
76. Тю датнә питьәңкәли нөқ қәньтәқинтәх.

77. Атемнә мустәмин нөқ дөвәтәдтойәм.

78. Атемнә мустәмин дөвәтәдтойәм.
79. Тем мәх қәтәднә нөқ пүмәдтәди.
80. Тем мәх қәтәднә пүмәдтәди.
81. Пөсәм йәрнас мәләңкнә сорха нөқ сур.
82. Пөсәм йәрнас мәләңкнә сорха сур.
83. Пөсәм йәрнас мәләңкнә нөқ сурәмтәх.
84. Пөсәм йәрнас мәләңкнә сурәмтәх.
85. Тәм қәтәд мұвәди мин вәрләмән?
86. Тәм қәтәд мұвәди мин нөқ вәрләмән?
87. Сарпинә школа төвә қыйта вәрәтәхдәм.
88. Сарпинә школа қыйта вәрәтәхдәм.
89. Питьәңкәли кер пөча төхә қәнимтәх.
90. Питьәңкәли кер пөча қәнимтәх.
91. Тю вөңк пәтәхә, кеврәм вәх өвтия төхә көрәх.
92. Тю вөңк пәтәхә, кеврәм вәх өвтия көрәх.
93. Тю ими тю мәта вәрләд төвә тәрмәт.
94. Тю ими тю мәта вәрләд тәрмәт.
95. Тю қө төвә төт қул.
96. Тю қө төвә қул.
97. Тю қө төт қул.
98. Тю қө төт нөқ қул.
99. Құт пәтал төв чўчәмтәтәх.
100. Құт пәтал чўчәмтәтәх.
101. Йәқәнам мән паиә йистахә йәх.
102. Йәқәнам мәнмал йистахә йәх.
103. Йәқәнам мәнтад йистахә йәх.
104. Йисмин йәқәнам мән.
105. Йәқәнам кўч мән, йистахә йәх.
106. Қулдам нык мәлдәм.
107. Қулдам нөқ мәлдәм.
108. Қулдам мәлдәм.
109. Тю нә дитөт вәрл.
110. Тю нә дитөт нөқ вәрл.
111. Тю нә дитөт нык вәрл.
112. Нүрәхдәм йәқәнам.
113. Нүрәхдәм йәқә.
114. Йәқәнам нүрәхдәм.
115. Йәқә нүрәхдәм.

8.

1. Дивта!
2. Кемә дивта!
3. Кемнам дивта!
4. Дивта кемә!
5. Дивта кемнам!
6. Нүрәхләм йәкәнам.
7. Нүрәхләм йәкә.
8. Йәкәнам нүрәхләм.
9. Йәкә нүрәхләм.
10. Нөк кидә!
11. Кидә нөк!
12. Ай пахам вәрәхләх.
13. Ай пахам нөк вәрәхләх.
14. Ай пахам нөкнам вәрәхләх.
15. Ай пахам вәрәхләх нөк.
16. Ай пахам вәрәхләх нөкнам.
17. Ведлит қәттыт?
18. Ведлит қайәмнә.
19. Ведлит қайәмәтнә.
20. Ведлит нөмән.
21. Ведлит нөмәнәт.
22. Ведлит утнам.
23. Ведлит утнамәт.
24. Ведлит утә.
25. Ведлит утәт.
26. Кем аҫ мәнә!
27. Кемнам аҫ мәнә!
28. Аҫ мәнә кем!
29. Аҫ мәнә кемнам!
30. Тикин-микин кем әнтә әт.
31. Тикин-микин кемнам әнтә әт.
32. Тикин-микин әнтә әт кем.
33. Тикин-микин әнтә әт кемнам.
34. Ма әйсоңнам ти мәтылдәм.
35. Тәм тыдәснә доньть ти дөлдәмтәхәдә.
36. -Аҫ тәвә нүрәхтәх?
-Тәвә.
37. -Аҫ ыдә әдінтәх?
-Ыдә.
38. -Аҫ ньәви нөк дид?
- Нөк.

39. -Лўв школа төвә әсәд?
-Төвә.
40. -Лўв пырәс ими тьык мыньтәх?
-Тык.
41. -Лўв утә мән?
-Әнта, нык.
42. -Лўв төвә нўрәхтәх?
-Әнта, тәхә.
43. -Лўв ньәви нёқ дил?
-Әнтә нёқ дил.
44. -Лўв ньәви нёқ дил?
-Әнтә дил нёқ.
45. Лўв әнтә ылә, панә нёқ нэврәх.
46. Лўв әнтә кемә, панә йәқә сөчиләх.
47. Ма төппә қул нёқ тәртәм.
48. Ма нёқ төппә қул тәртәм.
49. Ма төппә қул тәртәм нёқ.
50. Ма нёқ тәртәм төппә қул.
51. Ньәви нўңнә нёқ диви?
52. Ньәви нёқ нўңнә диви?
53. Ньәви нўңнә диви нёқ?
54. Ньәви нёқ диви нўңнә?
55. Посхәдам панә илә орәйләхән.
56. Посхәдам илә панә орәйләхән.
57. Посхәдам-пә илә орәйләхән.
58. Посхәдам илә-пә орәйләхән.
59. Иднам әнтә Саша, панә Маша мән.
60. Илә әнтә Саша, панә Маша мән.
61. Әнтә Саша, панә Маша иднам мән.
62. Әнтә Саша, панә Маша ил мән.
63. Ньәви әнтә манә, панә Машанә нёқ диви.
64. Ньәви нёқ әнтә манә, панә Машанә диви.
65. Саша әнтә қул, панә ньәви нёқ тәртәд.
66. Саша нёқ әнтә қул, панә ньәви тәртәд.

9.

1. (Қолдә өяхтәдә қунтә),
ястә!
нөқ ястә!
әрәхдә!
нөқ әрәхдә!
2. Мәң кат чайән анәккән йиньтъув.
Мәң кат чайән анәккән нөқ йиньтъув.
Мәң қөв мәрә кат чайән анәккән йиньтъув.
Мәң қөв мәрә кат чайән анәккән нөқ йиньтъув.
3. Лұв ай-көдәң ныпекәт қәңчә,
Лұв ай-көдәң ныпекәт қәңчәхә йә.
Лұв ай-көдәң ныпекәт қәңчәхә чұксәмәх.
Лұв ай-көдәң ныпекәт қәңчәхә рәңипә.
4. Тәм кәника лұвнә әйнам ләңты.
Тәм кәника әйнам лұвнә ләңты.
Тәм кәника әйнам лұвнә ләңәтләх.
5. Конечно же я бывал там: вәдмаммат
Конечно же ты бывал там:
Конечно же он бывал там:
6. Мәнидам өнәлтәхәлтә вәрләд әйнам төвә әсләд.
Мәнидам өнәлтәхәлтә вәрләд әйнам төвә әсләт.

10.

Лұв қоләм ол мәрә маньси ясәң чәвә өнәлтәх.
Лұв қоләм ол мәрә маньси ясәң чәвә нөқ өнәлтәх.

Лұв қөв мәрә дитөт див.
Лұв қөв мәрә дитөт нөқ див.
Лұв қөв мәрә чәңқәл.
Лұв қоләм ол мәрә чәңқәл.

Аңкем йөвәттал ма стихәт өнәлтәм.
Аңкем йөвәтталнә ма стихәт өнәлтәм.
Аңкем йөвәттада ма стихәт өнәлтәм.
Аңкем йөвәттә датнә ма стихәт өнәлтәм.
Аңкем йөвәттал датнә ма стихәт өнәлтәм.
Аңкем йөвәттал ивәл ма стихәт өнәлтәм.
Аңкем йөвәттал мәрә ма стихәт өнәлтәм.
Аңкем йөвәтталка, ма стихәт өнәлтәм.
Аңкем кұч йөвәтл, ма стихәт өнәлтәм.
Кунтә аңкем йөвәтл, ма стихәт өнәлтәм.
Аңкем йөвәтл кунтә, ма стихәт өнәлтәм.
Аңкем йөвәттал кунтә, ма стихәт өнәлтәм.
Аңкем кұч йөвәттал, ма стихәт өнәлтәм.

Пәх чәңқәлмал, атьәл төхә әсәл.
Пәх чәңқәлмалнә, атьәл төхә әсәл.
Пәх чәңқәлмала, атьәл төхә әсәл.
Пәх чәңқәлмал датнә атьәл төхә әсәл.
Пәх чәңқәлмал пырнә атьәл төхә әсәл.
Пәх чәңқәлмал мәрә атьәл төхә әсәл.
Пәх чәңқәлмалка атьәл төхә әсәл.
Пәх кұч чәңқәл, атьәл төхә әсәл.
Пәх чәңқәл кунтә, атьәл төхә әсәл.
Кунтә пәх чәңқәл, атьәл төхә әсәл.

Дитөт дивмам ылә әлдинтләм.
Дитөт дивмамнә ылә әлдинтләм.
Дитөт дивмама ылә әлдинтләм.
Дитөт кұч дивәм, ылә әлдинтләм.
Кунтә дитөт дивәм, ылә әлдинтләм.

Дитөт нөқ дивмам ылә әлдинтләм.
Дитөт нөқ дивмамнә ылә әлдинтләм.
Дитөт нөқ дивмама ылә әлдинтләм.
Дитөт нөқ кұч дивәм, ылә әлдинтләм.
Кунтә дитөт нөқ дивәм, ылә әлдинтләм.

Дитөт дивмин ылә әлдинтләм.
Дитөт нөқ дивмин ылә әлдинтләм.

Мәндәханнә мантем пыхәрта!
Мәнтаннә мантем пыхәрта!
Мәнманнә мантем пыхәрта!

Ма телевизор кұч дейләм, аңкем йәқә дәң.

Ма стихәт кўч өнәлтәм, аңкем йәкә ләң.
Ма стихәт кўч нөк өнәлтәм, аңкем йәкә ләң.

11.

1. Ма қуд төппә нёқ тартәм.
2. Ма төппә қуд нёқ тартәм.
3. Ма қуд нёқ төппә тартәм.
4. Йәқәнам мәнәм, төппә йәқә әнтә йөвтәм.
5. Йәқә мәнәм, төппә йәқә әнтә йөвтәм.
6. Веди намән.
7. Ведит намән.
8. Ведит намәнәт.
9. Веди ювөнтнә.
10. Ведит ювөнтнәт.
11. Микул кем дейәдә.
12. Микул кемнам дейәдә.
13. Саша Сургутнам мән, төппә төвә әнтә йөвәт.
14. Саша Сургута мән, төппә төвә әнтә йөвәт.
15. Саша Сургутнам идә мән.
16. Саша Сургутнам төвә мән.
17. Саша Сургута идә мән.
18. Саша Сургута төвә мән.
19. Сургутнам идә мән, төппә төвә әнтә йөвәт.
20. Сургутнам төвә мән, төппә төвә әнтә йөвәт.
21. Пәхам әйнурыхә ти мыридә.
22. Тәм тыдәснә доньть ти дөдәмтәхәдә.
23. Няви нёқ див?
24. Нёқ няви див?
25. Лұв әшкала төвә әсәдтәх.
26. Лұв төвә әшкала әсәдтәх?
27. Лұв әнтәпә кемә, панә йәқә сөчиләх.
28. Лұв әнтәпә идә, панә йәқә мән.
29. Посхәдам идә панәпә орәйдәхән.
30. Посхәдам идә өс орәйдәкқән.
31. Посхәдам идә ти орәйдәкқән.
32. Микул қуд тарт, панә қуд тәрәм.
33. Микул қуд тарт, төппә қуд әнтә тәрәм.
34. Микул қуд нёқ тарт, панә қуд тәрәм.
35. Микул қуд нёқ тарт, төппә қуд әнтә тәрәм.
36. Од нёқ унчә!
37. Тық кәчәхә йәхипәх.
38. Неврәмәт архә идә мәнәт.

39. Неврәмәт архәнам илә мәнәт.
40. Аңқәм пытәмтәх.
41. Аңқәм нөқ пытәмтәх.
42. Аңқәм тыық пытәмтәх.
43. Аңқәм тыық нөқ пытәмтәх.
44. Аңқәм нөқ тыық пытәмтәх.
45. Аңқәм нөқ нўңнә пытәмти?
46. Нўңнә нөқ аңқәм пытәмти?
47. Аңқәм нўңнә нөқ пытәмти
48. Йәрнасәм илә орийәх.
49. Йәрнасәм төвә орийәх.
50. Йәрнасәм төвә илә орийәх.
51. Йәрнасәм илә төвә орийәх.
52. Пәхәт илә қөвәләт.
53. Пәхәт төвә қөвәләт.
54. Пәхәт илә төвә қөвәләт.
55. Пәхәт төвә илә қөвәләт.
56. Ләңқәр кем нўрәхтәх.
57. Ләңқәр илә нўрәхтәх.
58. Ләңқәр илә кем нўрәхтәх.
59. Ләңқәр кем илә нўрәхтәх.
60. Ләңқәр илә кемнам нўрәхтәх.
61. Ләңқәр кемнам илә нўрәхтәх.

12.

1. Лўв қёв мәрә нёқ әнәмхийәх / чәңқәлмийәх.
2. Лўв қәләм ол мәрәхат нёқ әнәм / чәңқәл.

3. Аңкем йёвәтл панә ма стихәт ёнәлтәләм.
4. *Аңкем йёвәттадқа ма стихәт ёнәлтәләм.
5. Аңкем йёвәттаднә ма стихәт ёнәлтәләм.
6. *Аңкем йёвәттада ма стихәт ёнәлтәләм.
7. Аңкем йёвәттә датнә ма стихәт ёнәлтәләм.
8. Аңкем йёвәттад датнә ма стихәт ёнәлтәләм.
9. *Аңкем йёвәттад ивәл ма стихәт ёнәлтәләм.
10. Аңкем йёвәттад мәрә ма стихәт ёнәлтәләм.
11. Аңкем йёвәттадқа, ма стихәт ёнәлтәләм.
12. Аңкем кўч йёвәтл, ма стихәт ёнәлтәләм.
13. Қунтә аңкем йёвәтл, ма стихәт ёнәлтәләм.
14. Аңкем йёвәтл қунтә, ма стихәт ёнәлтәләм.
15. *Аңкем йёвәттад қунтә, ма стихәт ёнәлтәләм.
16. *Аңкем кўч йёвәттад, ма стихәт ёнәлтәләм.

17. Пәх чәңқәл, панә атил тәхә қыйтәх.
18. Пәх чәңқәлмал, атил тәхә қыйтәх.
19. Пәх чәңқәлмалнә, атил тәхә қыйтәх.
20. Пәх чәңқәлмала, атил тәхә қыйтәх.
21. Пәх чәңқәлмал датнә атил тәхә қыйтәх.
22. Пәх чәңқәлмал пырнә атил тәхә қыйтәх.
23. Пәх чәңқәлмал мәрә атил тәхә қыйтәх.
24. Пәх чәңқәлмалқа атил тәхә қыйләтәх.
25. Пәх кўч чәңқәл, атил тәхә әнтә қыйләтәх.
26. Пәх чәңқәл қунтә, атил тәхә қыйтәх.
27. Қунтә пәх чәңқәл, атил тәхә қыйтәх.

28. Лүтөт ливәм панә ылә әлүнтләм.
29. Лүтөт ливам ылә әлүнтәм.
30. Лүтөт ливамнә ылә әлүнтәм.
31. Лүтөт ливама ылә әлүнтәм.
32. Лүтөт кўч ливәм, ылә әлүнтләм.
33. Қунтә лүтөт ливәм, ылә әлүнтләм.

34. Лүтөт лүләм панә ылә әлүнтләм.
35. Лүтөт лүтамқа ылә әлүнтләм.
36. Лүтөт лүлүмәмнә ылә әлүнтләм.
37. Лүтөт лүтама ылә әлүнтләм.
38. Лүтөт кўч лүтәм, ылә әлүнтләм.
39. Қунтә лүтөт лүләм, ылә әлүнтләм.
40. Лүтөт лүтә мәрә ма телевизор ләйәлдәм.

41. Лүтөт лүтамнә ма телевизор ләйәлдәм.
42. Лүтөт лүлүмәмнә ма телевизор ләйәлдәм.

43. Лүтөт нёқ лүләм панә ылә әлүнтләм.
44. Лүтөт нёқ лүлүмәм ылә әлүнтәм.
45. Лүтөт нёқ лүлүмәмнә ылә әлүнтләм.
46. Лүтөт нёқ лүлүмама ылә әлүнтләм.
47. Лүтөт нёқ кўч лүлүм, ылә әлүнтәм.

48. Қунтә дитөт нөқ дивәм, ылә әдінтәм.
49. Дитөт дивмин ылә әдінтәәм.
50. Дитөт нөқ дивмин ылә әдінтәәм.
51. Ма моньтә муньтәмин ылә әдінтәәм.
52. Мөндәханнә мант пыхәрта!
53. Мөнтаннә мант пыхәрта!
54. *Мөнманнә мант пыхәрта!
55. Мөнманнә мант пыхәртән өләң!
56. Мөнма пырнә пә, мант пыхәрта!
57. Мөнма кұч, мант пыхәрта!
58. *Ма телевизор кұч ләйләм, аңкем йәқә ләң.
59. *Ма стихәт кұч өнәлтәм, аңкем йәқә ләң.
60. *Ма стихәт кұч нөқ өнәлтәм, аңкем йәқә ләң.
61. Ма телевизор ләйләмам датнә аңкем йәқә ләң.
62. Ма телевизор ләйләәм датнә аңкем йәқә ләң.
63. Ма кұч нөқ вәрәхләм, тәми аңқәм йәқә ләң.
64. Ма кұч моньтәхә йәхәм, мөттә муньти.
65. Пәх кұч чәңқәл, өс атид төвә өнтә қыйләх.

13.

1. Пăх тю ныпэк тю иминам мэй.
2. Пăх тю ныпэк тю иминам төвө мэй.
3. Эй кӱд тю ныпэкнэ төвө қӱнчмин.
4. Ар кӱдӱт тю ныпэкнэ төвө қӱнчмин.
5. Мин тем пӱха ӱвимӱн омӱтдӱмӱн (/мӱдмӱн).
6. Мин тем пӱха ӱвимӱн төвө омӱтдӱмӱн (/мӱдмӱн).
7. Ма нӱңат төвө китдӱм.
8. Ма нӱңат төвнам китдӱм.
9. Ма нӱңат тӱрӱса төвө китдӱм.
10. Ма нӱңат тӱрӱса төвнам китдӱм.
11. Ай пӱхам вичипӱ виккӱтӱд.
12. Эй нэ моньтӱнэ эй маңхӱ мӱта атӱм тохия ӱңкрӱмтӱх.
13. Ӭнӱдтӱхӱдтӱ қӱ урукӱтнӱ эйнурхӱ ушипӱд.
14. Нӱң мант қӱдӱмпа қӱть вӱдӱн.
15. Нӱң мант қӱдӱмпа қӱть ылӱ вӱдӱн.
16. Ма нӱңат ылӱ вӱдӱм.
17. Нӱңат ылӱ ма вӱдӱм.
18. Тю қӱ қӱрӱх.
19. Тю қӱ ылӱ қӱрӱх.
20. Тю қӱ ылнам қӱрӱх.
21. Тю қӱ қӱрӱх, тӱппӱ мӱха ӱнтӱ йӱвӱт.
22. Тю қӱ ылӱ қӱрӱх, тӱппӱ мӱха ӱнтӱ йӱвӱт.
23. Тю қӱ ылнам қӱрӱх, тӱппӱ мӱха ӱнтӱ йӱвӱт.
24. Нӱң йӱвин юха қуңхда!
25. Нӱң йӱвин нӱқ қуңхда юха!
26. Нӱң йӱвин юха нӱқ қуңхда!
27. Тӱхдӱң войхӱт моньтӱнӱ ӱнт войхӱт нӱқ ти питӱт.
28. Қон тӱппӱ айпи пӱх ыл ӱсӱд, ...
29. Қон айпи пӱх тӱппӱ ыл ӱсӱд, ...
30. Қон айпи пӱх ыл тӱппӱ ӱсӱд, ...
31. Айпи пӱх ыл ти пит.
32. Айпи пӱх ыл тит пит.
33. Ма мӱнӱм йӱқӱ.
34. Ма мӱнӱм йӱқӱпӱ.
35. Ӭпӱм тӱм кӱника дӱңӱт(тӱх), тӱппӱ кӱника пӱтад мӱчӱ ӱнтӱ йӱвӱт.
36. Ӭпӱм эй кӱника дӱңӱт, тӱппӱ кӱника пӱтад мӱчӱ ӱнтӱ йӱвӱт.

14.

М

адта	адѐмта		
қонтта	қонтѐмта		
лăйѳхта	лăйхѐмта		
лѳмѳтта	лѳмтѐмта		
лунтьтъа	лунтьтъѐмта		
нѳвѳрта	нѳврѐмта		
сăвѳрта	сăврѐмта		
товта	товѐмта		
чѳвта	чѳвѐмта		
ăтта	ăтѐмта		
кевѳрта	кеврѐмта		
сѳчта	сѳчѐмта		

ăдта	ăдѐмта		
қѳдта	қѳдѐмта		
лăңқта	лăңқѐмта		
лѳйѳхта	лѳйхѐмта		
арѳхта	архѐмта		
йекта	йекѐмта		
йиста	йисѐмта		
ѳкѳтта	ѳктѐмта		
қѳчта	қѳчѐмта		
қуңта	қуңѐмта		
чăңқта	чăңқѐмта		
лѳдта	лѳдѐмта		
мăтта	мăтѐмта		

Л

пёвта	пёвәлта		
нъирта	нәрләта		
қынта	қонләта		
ньёвата	ньёвләта		
омәста	ымәлта		

қоньтъта	қоньтъәлта		
нѐмта	нѐмәлта		
ҷоқта	ҷоқәлта		
қәнқта	қәнқәлта		
унқта	унқәлта		
йұрта	йұрәлта		
орита	орийәлта		

П

нъәлта	нъәләпта		
нәрта	нәрәпта		
йёхәлта	йёхәләпта		
ҷоқта	ҷоқәпта		
котьта	котьәпта		
сохәнта	сохәнәпта		

қәлта	қәләпта		
пәлта	пәләпта		
ҷөвта	ҷөвәпта		
кўнқта	кўнқәпта		
нъәтьта	нъәтьәпта		
қоҳәтта	қоҳәтәпта		

Т

виҳта	викәтәта		
лаңкита *	ликәтәта		

килта	киләтта		
дьакта	дьакәтта		
қойта	қойәтта		
ньоләхта	ньоләхтәта		

әх			
ләмәт-та	ләмтәх-та		
пән-та	пәнәх-та		
пёт-ча	пөтәх-та		

((йӱнтӱ))	йӱнтӱ-та		
?	тӱӱл-та	тӱӱла-та	
?	лӱй-та	лӱйӱ-та	
вӱ-та	вӱйӱ-та		
сӱӱл-та	сӱӱлӱ-та		
?	пӱт-та	пӱтӱ-та	
?	нӱр-та	нӱрӱ-та	
?	кӱр-та	кӱрӱ-та	
кит-та	китӱ-та		
пӱл-та	пӱлӱ-та		
ӱӱл-та	ӱӱлӱ-та		
нӱӱт-та	нӱӱтӱ-та		
кӱӱт-та	кӱӱтӱ-та		

ӱн			
рӱ-та	рӱкӱн-та		
(йӱк)	йӱкӱн-та		
(нӱрӱ)	нӱрӱкӱн-та		
(пӱӱт-та)	пӱкӱн-та		
?	тӱкӱн-та		
кӱл-та	кӱлӱн-та		
вӱ-та	вӱӱн-та		
арӱ-та	арӱӱн-та		
йӱк-та	йӱкӱн-та		

ӱп, ип			
мӱн-та	мӱнип-та		
нӱр-та	нӱрип-та		
тӱ-та	тӱхип-та		
кӱс-та	кӱсип-та		
(рӱвислӱ-та)	рӱвип-та		
(йӱ-та)	йӱхип-та		
(ушӱ)	ушип-та		
(рӱӱи-та)	рӱӱип-та		
(товӱм-та)	товӱп-та		
?	кӱӱт-та	кӱӱтип-та	
?	вӱв-та	вӱвип-та	
?	кӱлӱ-та	кӱлӱтӱп-та	
пӱмтӱ-та	пӱмтӱп-та		
кӱт-та	кӱтӱтӱп-та		
кӱнӱт-та	кӱнӱтип-та		
нӱм-та	нӱмин-та		
ӱӱл-та	ӱӱлип-та		
кӱнӱл-та	кӱнӱлип-та		
унӱл-та	унӱлип-та		
йӱр-та	йӱрип-та		
пунӱл-та	пунӱлип-та		

-әтә-			
соҳәд-та	соҳәдтә-та		
(памид-та)	памтә-та		
әт-та	әтдтә-та		
кари-та	каритә-та		
өнәд-та	өнәдтә-та		
пуд-та	пудтә-та		
қоҳәт-та	қоҳәтләҳәдтә-та		
(? микра-та)	мыхәрхәдтә-та		
ньөвал-та	ньөвалтә-та		
? дитя-та	дитятә-та		
? түрәптә-та	түрәптәтә-та		
сеть-тя	сетьтьә-тя		
пәд-та	пәдтә-та		
йис-та	йистә-та		
қын-та	қынтә-та		

-әхтә-			
адәм-та	идмәхтә-та		
сөң-та	сүңәхтә-та		
қол-та	қудмәхтә-та		
(? қудәм-та)			
мәврә-та	мәврәхтә-та		
? өйәх-та	өйәхтә-та		
? өй-та			
? ньоләх-та	ньоләхтә-та		
? ньол-та			
? мыньәх-та	мыньәхтә-та		
? мынь-тя			
? нүрәх-та	нүрәхтә-та		
? нүр-та			
? қөрәх-та	қөрәхтә-та		
? қөр-та			
? дымәх-та	дымәхтә-та		
? дым-та			
қәдта	қәдәхтә-та		
ләңқта	ләңқәхтә-та		
дәвәт-та	дәвтәхтә-та		
невәр-та	неврәхтә-та		

-ӘМТӘ-			
кәд-та	кәдәмтә-та		
катәд-та	катдәмтә-та		
дунһь-тъа	дунһьәмтә-тъа		
дьоль-та	дьольәмтә-та		
нәм-та	нәмдәмтә-та		
нүртә-та	нүртәмтә-та		
қаня каняхтә-та	қанымтә-та		
ньәр-та	ньәримтә-та ньәркәмтә-та		
тоҳ-та	тыҳәмтә-та		
роҳ-та	рыҳәмтә-та		
(лўкислә-та)	лўкәмтә-та		
(қөлахтә-та)	қөләмтә-та		
әпәт-та	әптәмтә-та		
	өвәрқәмтә-та		
чўт-ча	чўчәмт-та		
(ләққинт-та)	ләққәмт-та		
пән-та	пәнәмтә-та		
пунч-та	пунчәмтә-та пунчдәмтә-та		
пәнт-та	пәнтәмтә-та		
пыт-та	пытәмтә-та		
рәҳ-та	рәхәмтә-та		
вөй-та	вөйәмтә-та		
вәд-та	вөдәмтә-та		
вәр-та	вәрәмт-та		
(каритә-та)	каримтә-та		
(кўр)	кўрәмтә-та		
? лэвим-та	лэвимтә-та		
? лэви-та			
? қөйәм-та	қөйәмтә-та		
? қөй-та			
? пәткәм-та	пәткәмтә-та		
? пәтәҳ-та			
? қоләм-та	қоләмтә-та		
? қол-та			
? мидәм-та	мидәмтә-та		
? мид-та			
? мәхдәм-та	мәхдәмтә-та		
? мәхәд-та			
? дьидьәм-та	дьидьәмтә-та		
? дьидь-та			
? әңрәм-та	әңрәмтә-та		
? әңәр-та			
тәвәр-та	тәврәмтә-та		
әдта	әдәмтә-та		
қәдта	қәдәмтә-та		
ләңқта	ләңқәмтә-та		

дойәхта	дойхәмтә-та		
арәхта	архәмтә-та		
йекта	йскәмтә-та		
йиста	йисәмтә-та		
әкәтта	әктәмтә-та		
қәчта	көчәмтә-та		
қуңта	қуңәмтә-та		
чәңкта	чәңкәмтә-та		
ләлта	ләләмтә-та		
мәтта	мәтәмтә-та		

Λ 242

44		пăвөл-та		
45		қөвөл-та		
46		нөвөл-та		
47	чәңқәм-та	чәңқмиҫ-та		
48	дойәх-та	дойхиҫ-та		
49	ләңқ-та	ләңқиҫ-та		
50	нөм-та	нөмиҫ-та		
51	тай-та	тайиҫ-та		
52	әсәл-та	әслиҫ-та		
53	ек-та	екиҫ-та		
54	йәнтәх-та	йәнтхиҫ-та		
55	қанч-та	қанчиҫ-та		
56	мөн-та	мөниҫ-та		
57	ропәс-та	ропсиҫ-та		
58	әкәт-та	әктыҫ-та		
59	ләл-та	ләлыҫ-та		
60	дытәтә-та	дыттыҫ-та		
61	нүртә-та	нүртыҫ-та		
62	ләл-та	ләлыҫ-та		
63	йә-та	йәйиҫ-та		
64	мәт-та	мәтыҫ-та		
65	ләң-та	ләңиҫ-та		

-әхлә-

1.	кари-та	кирәхлә-та		
2.	?	тярәхлә-та		
3.	вәр-та	вәрәхлә-та		
4.	йөвтәптә-та	йөвтәптәхлә-та		

әхәл

1.	?	тикахләхәл-та		
2.	?	тярәкинтәхәл-та		
3.	?	түрәптәхәл-та		
4.	?	йәркәңхәл-та		
5.	қәл-та қәләнәтә-та	қәләнәтәхәл-та		
6.	қатәл-та	катләхәл-та		
7.	ләйәл-та	ләйләхәл-та		
8.	дытәтә-та	дытәтәхәл-та		
9.	рох-та ? рохәмтә-та	рохәмтәхәл-та		
10.	виҳ-та виккәтә-та	виккәтәхәл-та		
11.	вой-та ! вөйәмтә-та	вөйәмтәхәл-та		
12.	вәр-та ? вәрәтә-та вәрәнәтә-та	вәрәтәхәл-та вәрәнәтәхәл-та		
13.	кидә-та	кидәхәл-та		

14.	ăвəт-та	ăвəтхид-та		
15.	кӧрəх-та	кӧрхд-та		

х

1.	пəчцə	пəтəх-та		
2.	пəд-та ? пəдтə-та	пəдтəх-та		
3.	?	йăнтəх-та		
4.	вə-та	вəйəх-та		
5.	кит-та	китхи-та		
6.	қəвəд-та	кəвəдхи-та		
7.	ворт-та ? вор-та	ворхи-та		

1.	муд-та	мəдəксə-та		
2.	нəм-та	нəмəксə-та		
3.	тăвəр-та	тăврəксə-та		
4.	вăр-та	вăрəксə-та		
5.	сăңқ-та	сăңқəнтə-та		
6.	вə-та	вўйхəнтə-та		
7.	ăт-та	ăтдтə-та		
8.	дəд-та	дəдəдтə-та		
9.	пəт-та	пəтəптə-та		
10.	рəх-та	рəхəптə-та		
11.	нəд-та	нюдтып-та		

16.

-ӘМ-	-ӘМТӘ-	-МӘМТӘ-	-ӘМ-	-ӘМТӘ-	-МӘМТӘ-
әләм-та	әләмтә-та	әләүмтә-та			
ләпәм-та	ләпәмтә-та	ләпмәмтә-та			
ләңқәм-та	ләңқәмтә-та	ләңқмәмтә-та			
ләйхәм-та	ләйхәмтә-та	ләйхмәмтә-та			
архәм-та	архәмтә-та	архмәмтә-та			
йикәм-та	йикәмтә-та	йикмәмтә-та			
йисәм-та	йисәмтә-та	йисмәмтә-та			
күнчәм-та	күнчәмтә-та	күнчмәмтә-та			
өктәм-та	өктәмтә-та	өктмәмтә-та			
көчәм-та	көчәмтә-та	көчмәмтә-та			
қуңәм-та	қуңәмтә-та	қуңмәмтә-та			
қынәм-та	қынәмтә-та	қынмәмтә-та			
чәңқәм-та	чәңқәмтә-та	чәңқмәмтә-та			
ләләм-та	ләләмтә-та	ләләмәмтә-та			
мәтәм-та	мәтәмтә-та	мәтмәмтә-та			
ләңәм-та	ләңәмтә-та	ләңмәмтә-та			

Kombinációs lehetőségek

1.	2.	3.
ләлә-та	чөч-ча	тәвәр-та
ләлә-әмтә-та	чөч-ил-та	тәвәр-хи-та
ләлә-әмтә-хәлә-та	чөч-әмтә-та	тәвәр-хи-йил-та
ләлә-хәлә-та	чөч-ил-әмтә-та	тәвр-ил-хи-та
ләлә-хәлә-әмтә-та	чөч-әмт-ил-та	тәвр-әмтә-хи-та
	чөч-ил- хәлә-та	тәвәр-хий-әмтә-та

17.

		архә	илә	ылә	кем	нык	нӧк	тыык	тӧвә
1	мән-								
2	йӱ-								
3	йӱӱк-								
4	ваңк-								
5	сөч-								
6	көвәл-								
7	сохәл-								
8	кӧрәх-								
9	кирәхдә-								
10	унч-								
11	(ӱптәмтә-)								
12	ӱт-								
13	лӱӱк-								
14	дывәт-								
15	лӱхәл-								
16	пит-								

		архә	илә	ылә	кем	нык	нӧк	тыык	тӧвә
1	пӱн-								
2	ту-								
3	омәт-								
4	адәм-								
5	ӱсәл-								
6	катәл-								
7	лӱӱк-								
8	лӱкәмтә-								
9	лӱвимтә-								
10	мӱвәт-								
11	вә-								
12	тӱл-								
13	тӱвәр-								
14	вант-								
15	пунч-								

		архә	илә	ылә	кем	нык	нәк	тык	төвә
1	вү-								
2	ны-								
3	сеть-								
4	қә-								
5	омәс-								
6	ә-								
7	льоль-								
8	вә-								
9	ләңк-								
10	пә-								
11	ниньт-								
12	қыт-								
13	ләп-								
14	дойәх-								
15	қоньт-								
16.	тәй-								

		архә	илә	ылә	кем	нык	нәк	тык	төвә
1	лә-								
2	ә-								
3	ки-								
4	пот-								
5	пәв-								
6	қәньтәқинт-								
7	ңк-								
8	қәки-								
9	йәхип-								
10	тәңәтә-								
11	пытәтә-								
12	мәри-								
13	ори-								
14	мәт-								
15	рох-								

		архә	илә	ылә	кем	нык	нөң	тык	төвә
1	ушип-								
2	йәвәт-								
3	ләвәслә-								
4	миләмтә-								
5	әңкрәмтә-								
6	покән-								
7	пөләкинт-								
8	сәңк-								
9	сәңкинт-								
10	тәх-								
11	үд-								
12	виккәтә-								
13	вөвип-								
14									
15									

		архә	илә	ылә	кем	нык	нөң	тык	төвә
1	арәх-								
2	чоч-								
3	чәңкәм-								
4	чөв-								
5	ек-								
6	йис-								
7	ястә-								
8	қол-								
9	кас-								
10	нәвәм-								
11	пөв-								
12	ропәс-								
13	ропит-								
14	виҳ-								
15	дәвәт-								
16.	йәнтәх-								
17.	пәвәд-								

		архә	илә	ылә	кем	нык	нөҗ	тык	төвә
1	әкәт-								
2	әвәт-								
3	җеви-								
4	йонтәксә-								
5	енът-								
6	қын-								
7	қәнч-								
8	күнч-								
9	кәнч-								
10	ди-								
11	ләңәт-								
12	ләрт-								
13	мә-								
14	мәл-								
15	нәәт-								
16	пыхәртә-								
17	пул-								
18	пөнәл-								
19	өнәлгә-								
20	өнәлгәхәл-								
21	вәл-								
22	вонът-								
23	вәр-								

		архә	илә	ылә	кем	нык	нөҗ	тык	төвә
1	өйәхгә-								
2	йөрәхдә-								
3	тыны-								
4	түрәптәгә-								
5	тив-								
6	қәл-								
7	тәрәм-								
8	рәңип-								

18.

	-мтә-	-мөмтә-	-махтә-	-ип-	-ил-	-хәл-	-хи-	-хәл-	-ахт-
гуляйтә-									
купайтә-									
покупайтә-									
печатайтә-									
копируйте-									
сканируйте-									

1.

купайтә-та
купайт-әмтә-та
купайт-әмтә-хәл-та
купайтә-хәл-та
купайтә-хәл-әмтә-та

2.

печатайтә-па
печатайт-ил-та
печатайт-әмтә-та
печатайт-ил-әмтә-та
печатайтә-әмт-ил-та
печатайтә-ил-хәл-та

3.

копируйте-та
копируйте-хи-та
копируйте-хи-ийл-та
копируйте-ил-хи-та
копируйте-әмтә-хи-та
копируйте-хий-әмтә-та

19.

		архә	илә	ылә	кем	нык	нөк	тык	төвә
1	гуляйтә-								
2	купайтә-								
3	покупайтә-								
4	печатайтә-								
5	копируйте-								
6	сканируйте-								
7	званитә-								

20.

		иҒ		хҒ	
1	омәста				
2	кәдта				
3	қытыя				
4	дәңқта				
5	қоньтә				
6	дюдьта				
7	нытта				
8	пәдта				
9	тайта				
10	төңәмта				
11	тәрәмта				
12	тәлахтта				
13	вәдта				
14	тюньәдта				

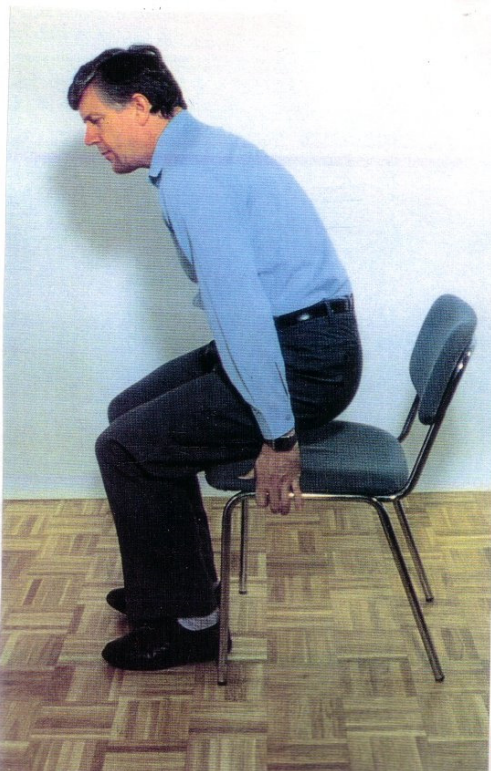
21.

			МТ		Җи	
1	йонт	шить				
2	еньть	пить				
3	лёрт	стричь				
4	лёвәт	точить				
5	лөңәт	читать				
6	мәд	варить				
7	мә	давать				
8	мөңәт	вытирать				
9	моньть	рассказывать				
10	нәәләк	радоваться				
11	нарәксә	играть (на инструменте)				
12	нәәх	смеяться				
13	нәләх	пораниться				
14	ниньть	отдыхать				
15	пәдга	бояться				
16	парт	хозяйничать				
17	пәтәхдә	меркнуть				
18	пәткәд	торопиться				
19	пёв	дуть				
20	посәм	капать				
21	пәв	летать (искра)				
22	пәвәд	купаться				
23	пәд	колоть				
24	пыри	спрашивать				
25	пыхәртә	помогать				
26	рәпит	работать				
27	сидт	разрезать				
28	сор сәс	сохнуть				
29	сыхәм	набирать				
30	тәй	иметь				
31	тад	таскать				
32	тәхәнтә	показываться				
33	тыны	продавать				
34	типәр	сосать				
35	туләм	мешать				
36	тохәр	трястись				
37	вант	водить				
38	ворт	толкать				
39	вот	дует ветер				
40	вәд	убивать				

22.

		иҫ	өнт / ант	өксө	сҫ	хәд
1	вӑрта	вӑриҫта	вӑрөнтөта	(вӑрөксө-та)	-	
2	мӑнчҫа	мӑнчиҫта	мӑнчанта	мӑнчөксөта		
3	қӑнчҫа	қӑнчиҫта	қӑнчантта	қӑнчөксөта		
4	унчҫа	унчиҫта		унчөксөта		
5	нөмта	нөмиҫта		нөмөксөта		
6	қойта		қойинтта			
7	йӑрипта		йӑркантөта			
8	кәнчҫа	кәнчиҫта		кәнчөксөта		
9	тӑвөрта	тӑвриҫта		тӑврөксө-та		
10	кӱтьтя			кӱтьөксөта		
11	нөвөдта	нөвтыҫта				
12		домита				
13	лӱкта	лӱкиҫта			лӱкислөта	
14	екта	екиҫта	екөнтөта			
15	рӑвипта,				рӑвислө-та	
16	вута	вуйиҫта,				
17	сӑңкта	сӑңкиҫта	сӑңкантөта			
18	ньӑтьтя,					
19	нөкта				нөкислөта	
20	лаҳәдта					
21	тьӑрта.	тьӑриҫта				
22	чочҫа	чочиҫта				
23	мырта					
24	нӑрта					
25	нӑрта					
26	вөйта	вөйиҫта / вөйиҫта				
27	ушипта					
28	лякта					
29	нөқ питта					
30	өяҳтта					

23a: Ízelítő a lekérdezéshez használt képekből

0062: feláll / leül

0058: áll

0502: mossa a ruhát

0506: kimosta a ruhát / kitergeti a ruhát

0343: uborkát szeletel

0345: felszeletelte az uborkát

0712: (meg)gyújtja a gyertyát

0714: elfújja a gyertyát

23b: A lekérdezés eredménye

kód	jelentés	ASzSz.	JISz	OSz	LK
0066	ül	ľűw ămăsl ľűw umăs	ămăsl	ămăt(ă)l	Tem kart'inkanə rut' iki păsahņə ămăsl.
0062	feláll / leül	ľűw nōķ l'ăl'	nōķ l'ăl'əl / jłnam jməł	jłə jməł(ă)l nōķ l'ăl'əl	Rut' iki păsahņi nōķ l'ăl'iyəl. ľűw jłə jmətyijəl.
0058	áll	ľűw nōķ l'ul'	păsan ķānəņnə l'ăl'əl	l'ăl'əl	Iki nomən l'ăl'əl / l'ul'
0756	beül az autóba	ľűw mašinaya jməł	mašinanam jməł	mašina ontal jməłəl	Rut' iki masina ləppinam jməł.
0760	beült az autóba / az autóban ül	ľűw mašinaya ămăł ľűw mašinənə ămăsl	mašinanat mənəl mašinənə ămăsl mašinanat mənəl jməłmal pįrnə	mašina leppinə ămasəl	Tem ķo masinanam / masinanə mənəl. ľűw mašinaya jməł / jmət.
0712	(meg)gyűjtja a gyertyát	ľűw naj wət'əytəl ľűw naj wət'əy	ōņķ wət'əytəl	ōņķ tūwtat wət'əytəl	Tem iki naj wət'əyləl / wət'əytəy
0714	elfűjja a gyertyát / elfűjta a gyertyát	ľűw naj ķōpəl ľűw naj ķōpət	naj jłə pōyəl	ōņķ jłə powtəy	Iki naj jłə ķōpət.
0229	veszi a nadrágot	ľűw wōrəp lōmətł	wōrəp lōmətł	wōrəp nōķ lōmətł	Tem iki jākən wurəp [wōrəp] lōmətł / lōmət.
0239	felvette a nadrágját köti a nyakkendőjét	ľűw wōrəp lōmət ľűw kalstuk pānəl	wōrəp lōmət galstuk jūrəl	galstuk jūrəl	Iki galstuk turəla jūrəl. / jūr.
0236	megkötötte a nyakkendőjét / veszi a zakóját	ľűw kalstuk pān ľűw pitčak lōmətł ľűw ľjta ķōtəl puləl ľűw ľjta ķōtəl pul	săķ lōmət	pidsak nōķ lōmətł	Tem iki pidsakəl nōķ lōmətł. / lōmət.
0554	fűvet locsol / meglocsolta a fűvet	ľűw jəņķ pōłyələtəl ľűw jəņķ pōłəy pom jəņķat pōłyələtəmin		pomət jįņķat pōłwələtəl ľűw tərəm pomət jįņķat pōłətə ... tərəm	Tem ķo pom őwtija jəņķ owəl / uwət.
0668	az ablak nyitva van	jttən wəs punčmin	jttən wəs pāləkkə	punčəm jttən- wəs	jttənwəs [v. nomənwas] iłə punčmin.
0669	becsukja/-ta az ablakot	ľűw jttən wəs tāwərł ľűw jttən wəs tāwər	jttənwəs tāwərłətəy (tāwərłi) jttən wəs tāwri	jttən-wəs jłə tāwərł	Tem pay jttənwəs iłə punčyijəl. / punčł. Tem pay, ľűw ānta, jttənwəs jłə tāwərł / tāwəryijəl.

0663	az ajtó csukva van	owpi tāwərmin	owpi tāwərmin	tāwərəm owpi	ōwpi it tāwərmin / munt tāwərmin wōl.
0664	(ki)nyitja/-otta az ajtó	lūw owpi punčəl lūw owpi punč	owpi punčlētəγ owpi punčtəγ	owpi ilə punčil owpi ilə punč	Tem aj payəli ōwpi ilə punč.
0502	mossa a ruhát	lūw wōrəp pōsəl lūw wōrəp pōs lūw wōrəp pōsli lūw wōrpəl pōsəl	pōsləl	sōwət posəl	Tem imi aj wurpəli pōsl. / pōs.
0506	kimosta a ruhát kitergeti a ruhát kiterítette a ruhát	lūw wōrpəl pōs (régen) lūw wōrpəl pōstəγ (nemrég) lūw sōw iγət lūw sōw iγət sōw lājyəl sōkkən lājəγləγən sōwət lājəγlət sōw lujij sōkkən lujikkən sōwət lujijət	pōstəγ sártə iγətələl sōγət pōsta iγətəl (?)	sōwət pos sōwət iγət / sōwət nōk iγət sōwət nōk iγət	Tem ne kemən pōsəm ōtətt sártəγ iγət / iγət.
0227	(fel)veszi a szoknyáját	lūw jupka iγət	jupka lōmət	ljubka[γ?]əl nōk lōmət	əj ne jākə jōwət panə wōrpəl ilə wəl / nōk lōmət / lōmət.
0241	felvette a szoknyáját gombolja a blúzát	lūw jupka iγət lūw kəγən lāwpijəl	jārnas kəγənəl tōγə wārəl	ljubkaəl nōk lōməttəγ kəγənəl nūla jūrta	Tem əj ne jārnas čāpəl nōk lōmət, kōγnət nūla jūrəl / wār.
0231	begombolta a blúzát (fel)veszi a zokniját	lūw kəγən lāwpəγ lūw naski lōmət	noski lōmət	noskiγəl nōk lōmət	Tem aj ne āməsmin tūlki nōk lōmət / tal.
0238	felvette a zokniját köti a cipőjét bekötötte a cipőjét	lūw naski lōmət lūw nīrow wət lūw nīrow wat	noskeyəl lōmətminayən	noskiγəl nōk lōməttəγ krasovka[γ]əl nōk lōmət krasovka[γ]əl nōk lōməttəγəl	Tem aj ne tūlki ōwtija krasovki nōk lōmət.
0520	(be)teszi a szekrényben	lūw škafəγ sōw pānəl	sāk wəl	škafa iγətəγ škafa iγəttəγ	Tem aj ne əškafəl ōwpi ilə punčtəγ panə jārnas čopəl nōk / tōwə iγətijəl / iγətijəγ.
0526	betette a kabátot elteszi a pulóvert	lūw škafəγ sōw pān lūw škafəγ sōw iγət	jārnas wəl	tuγučkaji kem taləttəγ numčopəl	Tem ajnījəli lōməttə ōtət ilə pān / pān.

	előveszi / elővette	лӱw škafaya sõw iɣət лӱw járnas kuriya pǎnə лӱw járnas kuriya pǎn лӱw járnas kuriyi wə лӱw járnas kuriyi wəj			
0343	uborkát szeletel	лӱw ogurec wańt'ə wańt'əksə	ogurec ăwətə	?	Tem ne nõk ănəməltətə litot / ogurca nǎməp ilə ńōwərl / ńōwərlə
0345	felszeletelte az uborkát	лӱw ogurec wińt' лӱw ogurec wańt'ma tərem	ogurec ăwəttəy	wańčəm ogurec	Tem kitɣə / arɣə čorijəy / čorijəl kõčəlnam panə anəya pǎn / pǎn.
0347	krumplit hámoz	лӱw kartoška ńǎksə	kartoška čist'ilə	kartoška ilə čist'ilə	Tem ne kartoška ilə ńǎkəs / ńǎkəs.
0349	meghámozta a krumplit	лӱw kartoška ńǎkəs	kartoška čist'iltəy	kartoška ilə čist'iltəy	Tem tǎyinə (?) t'u ne ilə ńǎksəm ötət pəytə t'orija ilə l'aklə / l'ik.
0288	vizet tölt a kannába	лӱw čajputa jəŋk pǎnə	jəŋk pǎnə	čajputa jɪŋk pǎnə	Tem imi šajputa jəŋk pǎn / pǎn.
0290	vizet töltött a kannába / a tűzhelyre teszi a kannát	лӱw čajputa jəŋk pǎn (J, P) / pǎn (Tr. Ag.) лӱw čajput nik ămətə	čaj put ămətə	čajputa jɪŋk pǎn plitkaya čajnika ămətləttəy	Pan t'u šajput naj ōwtija / naja jɪmətləttəy / jɪmətl.
0294	a tűzhelyre tette a kannát / alágýújt / bekapcsolja a kályhát	лӱw čajput umət	plita wklučajlə	plitkaya čajnik uməttəy plitka ilə puncəttəy	лӱwnə gas ilə punčli (pǎnčli) / punči.
0306	tojást süt / megsütötte a tojást	лӱw lōwmōk šariklə лӱw lōwmōk šarikləy		wasəy moqət šariətlə	Tem imi t'ut'kurək lōkkəy mok (ɲik) tǎrt / tǎrt.
0369	terít	лӱw pəsan ămətə	anɣət ămətə	pəsan owtija wǎy anəyət, kōčɣət, vilkaət pǎnə	Tem kǎtəy ne anɣət jǎya / jaya kitɣə jɪmətl / jɪmət.
0372	megterített / tálal	лӱw pəsan umət	anɣət ăməsətlə, litot pǎnə	pəsan owtija wǎy anəyət, kōčɣət, vilkaət pǎn	Anki rayəm jayəta anəy mə / məj. litotj anəy jɪmətl
0432	levest szed	лӱw sup ǎrtə	sup pǎnə	ləy lələt wǎy anəya sup pǎnə	Anki wǎrəm kǎčəm jəŋkə jaya kitɣə pǎn / pǎn.
0433	kiszedte a levest / eszik	лӱw sup urt ləy (nōk) lələt	sup wǎy anəya pǎnmin - pǎni	wǎy anəya sup pǎn	əj pəkət jay ləwmin ăməsətlə / umsət.
0435	megette a	ləy liwət	sup liwə, kaša	sup nõk liwil	Tem tǎyinə jay

	levest / a fiú a tésztát		լիւտ	բայ նահ լիւտօյ	կօտալ յձՅ մա՞ւալլիւտ / լիւտ. կաճեմ յոյկ ոճ լիւտ / լիւտ
0453	mosogat	լիւ առօ լօւտիւ	առօտ լօւտիւ	առօ առօտ լօւտիւ (?) / լօւտիւ	էտ բիւն իմի առօտ ոճ Լ'ուիւտօյ յոյ.
0459	elmosogatott / törölget / eltörölget	լիւ առօ լօւտիւ լիւ առօ մոյտ լիւ առօ մոյտ	առօտ լօւտիւ առօտ մոյտ	առօ առօտ լօւտիւ առօ առօ մոյտ առօ առօ մոյտ	է առօ մոյտ րաճկամ ոճ մոյտ / մոյտ.
0644	levelet kapott megkapta a levelet olvas levelet ír	լիւ բիւն յօւտ լիւ բիւն լօյտ լիւ բիւն լօյտ լիւ բիւն կանչ լիւ բիւն կանչ լիւ բիւն կանչ (րէյն) լիւ բիւն կանչտ (նեմրէյն)	բիւն լօյտ բիւն կանչ	բիւն յօւտ բիւն լօյտ բիւն կանչ	Եմ ա յ նե բիւն յօւտ բան լիւն ա յ կօլոյ բիւն լօյտ / լօյտ / լօյտտ. լիւ բիւն բիւն կանչ / կանչ.
0864	megkínál(t) vesz (cigaretttát)	լիւ իմիյ կան մայ իմի կան ա լիւ կան մա լիւ իմի կանտ մա իմի կան ա	կան ա – մա կան ա – մայ	կանտ մա իմի կան ա իմի	Իմիյն-իկիյն ճակամ լալտօյ յոյ. Իկն իմի ճակամ մա.
0867	rágyújt	իկի իմիյ կան ալտ	կան կուճակ	կան ոյ կուճակ կան տա ոյ ալտտ	ճակամ լալտ իմի իկն նայտ մա / մայ. Նայտ ճակ / ճակ.
0103	rágyújtott szívja a cigaretttát cigarettazik	իկի իմիյ կան ալտ իմի կան տա իմի կան տա	կան տա	կան տա	է իմի բան ճակ ալտօյ յոյ / լա. է իմի ճակամ լա.